

300.714

82/83
1983/84

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI

BÍRÓNÉ SEY KATALIN

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FITZ JENŐ

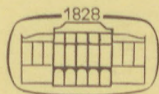
GEDAI ISTVÁN

LXXXII—LXXXIII. ÉVFOLYAM

1983—1984

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1984

TARTALOM

<i>Bakos Miklós</i> : I–III. századi római subaeratus ezüstpénzek anyaga	3
<i>Kaba Melinda</i> : III. századi éremlelet Budaörsről	7
<i>Kiss Attila</i> : Numizmatikai adatok az itáliai keletigót királyság (489/493–552) kiterjedéséhez	19
<i>Gedai István</i> : A XIII. századi veretlen ezüst forgalma Magyarországon (A tyukodi friesachi éremlelet)	23
<i>Huszár Lajos</i> : Három szebeni veretű aranyérem	31
<i>Héri Vera</i> : Győr 1598-as visszafoglalásának érmei	35
<i>Körner Martin</i> : Gold- und Silbermünzen in der schweizerischen Geldzirkulation des 16. und 17. Jahrhunderts.	43
<i>Buza János</i> : Nagyszebeni készpénzjegyzék Barcsai Ákos idejéből	53
<i>Bánkúti Imre</i> : II. Rákóczi Ferenc pénzverésének gazdasági háttere	61
<i>Rádóczy Gyula</i> : Mária Terézia birodalmának pénzverési adatai 1741–1768	65
<i>Hőgye István</i> : Pénzkiviteli tilalom 1747-ből	79
<i>Bíróné Sey Katalin</i> : A fraknói Esterházy-kincstár két Domitianus medalionja	81
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a pozsonyi békét követő évekből (1805–1808)	87
<i>Hőgye István</i> : Egy adat az 1849-es hegyaljai szükségpénzek forgalmáról	95
<i>Kupa Mihály–Kupa Mihály Tamás</i> : Papírpénz-tervezetek a Monarchiában (1759–1913)	97
<i>B. Nánási Éva</i> : Az 1983. évi jubileumi érmék gipsztervei	107
<i>Bakos Miklós</i> : Kelta subaeratus ezüstpénz	113
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Domanovszky Sándor bírálata Hóman Bálint: Magyar pénztörténetéről	115
Éremleletek	119
Irodalom	123
Társulati élet	157

Fordítók:

Salzer Ernő
Telegdyné Lenkei Mária

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

Célja a numizmatika tudományos művelése és népszerűsítése
A Társulat kiadványa a

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

A társulati tagok tagsági díja egy évre 120,— Ft.

A Numizmatikai Közlönybe szánt cikkek és közlemények kéziratai, valamint tudományos kérdésekben való érdeklődések, új tagok felvételi kérelme, bármilyen a Társulattal kapcsolatos érdeklődés a Társulat címére (1445 Budapest Pf. 282) küldendő.

Tagdíjbefizetés és egyéb pénzügyi ügyekben a gazdasági ügyintéző – Lódi Józsefné – ad felvilágosítást a 131–058 telefonszámon. Befizetési csekklap a Társulatban kapható.

A Társulat könyvtára hétfőn 17–19, szerdán 10–16 óráig, és csütörtökön a hivatalos órák alatt 1/2 6–1/2 8 óráig áll a tagok rendelkezésére.

A Társulat tisztségviselőit a hivatalos órák alatt kereshetik fel a tagtársaink hivatalos ügyeikkel.

NUMIZMATIKAI KÖZLÖNY

SZERKESZTI

BÍRÓNÉ SEY KATALIN

A SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG TAGJAI

FITZ JENŐ

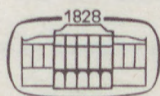
GEDAI ISTVÁN

LXXXII—LXXXIII. ÉVFOLYAM

1983—1984

KIADJA

A MAGYAR NUMIZMATIKAI TÁRSULAT

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1984

TARTALOM

<i>Bakos Miklós</i> : I–III. századi római subaeratus ezüstpénzek anyaga	3
<i>Kaba Melinda</i> : III. századi éremlelet Budaörsről	7
<i>Kiss Attila</i> : Numizmatikai adatok az itáliai keletigót királyság (489/493–552) kiterjedéséhez	19
<i>Gedai István</i> : A XIII. századi veretlen ezüst forgalma Magyarországon (A tyukodi friesachi éremlelet)	23
<i>Huszár Lajos</i> : Három szebeni veretű aranyérem	31
<i>Héri Vera</i> : Győr 1598-as visszafoglalásának érmei	35
<i>Körner Martin</i> : Gold- und Silbermünzen in der schweizerischen Geldzirkulation des 16. und 17. Jahrhunderts.	43
<i>Buza János</i> : Nagyszebeni készpénzjegyzék Barcsai Ákos idejéből	53
<i>Bánkúti Imre</i> : II. Rákóczi Ferenc pénzverésének gazdasági háttere	61
<i>Rádóczy Gyula</i> : Mária Terézia birodalmának pénzverési adatai 1741–1768	65
<i>Hőgye István</i> : Pénzkiviteli tilalom 1747-ből	79
<i>Btróné Sey Katalin</i> : A fraknói Esterházy-kincstár két Domitianus medalionja	81
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a pozsonyi békét követő évekből (1805–1808)	87
<i>Hőgye István</i> : Egy adat az 1849-es hegyaljai szükségpénzek forgalmáról	95
<i>Kupa Mihály–Kupa Mihály Tamás</i> : Papírpénz-tervezetek a Monarchiában (1759–1913)	97
<i>B. Nánási Éva</i> : Az 1983. évi jubileumi érmék gipsztervei	107
<i>Bakos Miklós</i> : Kelta subaeratus ezüstpénz	113
<i>Kőhegyi Mihály</i> : Domanovszky Sándor bírálata Hóman Bálint: Magyar pénztörténetéről	115
Éremleletek	119
Irodalom	123
Társulati élet	157

INHALTSVERZEICHNIS

<i>Miklós Bakos</i> : Die Zusammensetzung der gefütterten römischen Silbermünzen aus den 1–3. Jahrhunderten	3
<i>Melinda Kaba</i> : Third century A. D. coin find from Budaörs	7
<i>Attila Kiss</i> : Numismatic data to the expansion of the Eastern Goths of Italy (489/493–552) in the Carpathian Basin	19
<i>István Gedai</i> : Der Umlauf von Silberbarren in Ungarn im 13. Jahrhundert (Der Friesacher Münzfund in Tyukod)	23
<i>Lajos Huszár</i> : Drei Goldmünzen aus Hermannstadt	31
<i>Vera Héri</i> : Die Gedenksmedaillen anlässlich der Rückeroberung von Győr (Raab) im Jahre 1598.	35
<i>Martin Körner</i> : Gold- und Silbermünzen in der schweizerischen Geldzirkulation des 16. und 17. Jahrhunderts.	43
<i>János Buza</i> : Hermannstadter Barschaftskonsignation aus der Zeit von Ákos Barcsai	53
<i>Imre Bánkúti</i> : Der wirtschaftliche Hintergrund der Münzprägung von Franz Rákóczi II.	61
<i>Gyula Rádóczy</i> : Die Münzprägungsangaben im Reich Maria Theresias 1741–1768.	65
<i>István Hőgye</i> : Geldausfuhrverbot aus dem Jahre 1747	89
<i>Katalin Btróné–Sey</i> : Die zwei Domitian Medaillone der Fraknoer Esterházy Schatzkammer.	81
<i>Mihály Kőhegyi</i> : Geldgeschichtliche Angaben aus den Rundschreiben der Stadt Kecskemét in den Jahren nach dem Frieden zu Preßburg (1805–1808)	87
<i>István Hőgye</i> : Eine Angabe über die Notgeld-Zirkulation in der Tokajer Weingegend im Jahre 1849.	95
<i>Mihály Kupa–Mihály Tamás Kupa</i> : Papiergeld-Entwürfe in der Monarchie (1759–1913)	97
<i>Éva B. Nánási</i> : Die Gipsentwürfe der Jubiläums-Medaillen im Jahre 1983.	107
<i>Miklós Bakos</i> : Keltische subaeratus Silbermünze	113
<i>Mihály Kőhegyi</i> : Die Kritik von Sándor Domanovszky über Bálint Hóman's "Ungarische Geldgeschichte"	115
Münzfunde	119
Literatur	123
Gesellschaftliches Leben	157

I—III. századi római subaeratus ezüstpénzek anyaga

A római birodalomban a köztársaság idejétől kezdve az i. sz. IV. század végéig készítettek rézzel bélelt (subaeratus) ezüstpénzeket, és ezzel még akkor sem hagytak fel, amikor már maga az ezüstpénz is igen hitvány (50%-nál kisebb ezüsttartalmú) ötvözetből készült.

A római subaeratus ezüstpénzekről szóló irodalmat áttekintve azt találjuk, hogy részletesen vizsgálták az i. e. I—II. században és az i. sz. III. sz. közepétől a IV. sz. közepéig készült subaeratus pénzeket, de teljesen hiányzanak az i. sz. I. sz. közepétől a III. sz. közepéig terjedő időszakból származó subaeratus pénzekre vonatkozó vizsgálatok. Ezért megvizsgáltunk ebből az időszakból származó, találmra kiválasztott 8 db érmét. Közülük 6 db a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának anyagából, 2 db pedig magángyűjteményből való.

A korábbi vizsgálatokból a következő képet kapjuk:

Bahrfieldt 7 köztársasági denarius bevonatát vizsgálta meg az i. e. 133–31 évekből.¹ Azt találta, hogy a bevonat minden esetben réztartalmú ezüst, a réztartalom 9,4–12,3% között változik.

Bernareggi 16 köztársasági denariust vizsgált az i. e. 155–40 évekből, de az elemzés részletes eredményeit nem közli, csak annyit, hogy az anima gyakorlatilag tiszta réz, a bevonat pedig ezüst, amelynek tisztasága egyetlen esetben sem kisebb 92%-nál. Tizedszázaléknyi nagyságrendben talált még Sn, Fe, Zn és S elemeket.²

Campbell görög ezüstpénzek mellett 9 római köztársasági (i. e. 137–32) és 3 császárkori (i. sz. I. sz.) subaeratus denarius metallográfiai vizsgálatát végezte el,³ az összetételről csak annyit említ, hogy az anima réz, a bevonat pedig ezüst.

Dahl szintén metallográfiai vizsgálatokat végzett, két görög subaeratus ezüstpénz mellett egy köztársasági (C. Hosidius, ca. i. e. 60) denariuson.⁴ Megállapítása szerint a borító ezüstréteg vastagsága 0,04 mm, az anima réz. Az összetételeket nem közli.

Kalsch és Zwicker öt antik subaeratus, köztük egy római köztársasági denarius (Hosidia gens, i. e. 101–100) metallográfiai vizsgálatáról és mikro-röntgenfluoreszcenciás elemzéséről számol be,⁵ de az összetételt nem közli, csak annyit, hogy az anima réz, a bevonat pedig ezüst.

Bonderet és Bastien 8 késő császárkori (i. sz. 275–351) subaeratus ezüstpénzt elemzett, de a pontos összetétel adatokat nem közli.⁶ Megállapításuk szerint az anima minden esetben réz, a bevonat pedig az i. sz. 275–313 évekből származó pénzekén ón és ezüst ötvöze, a 351-ből származó pénzekén ón és réz ötvöze. A közleményből nem állapítható meg, hogy óntartalmú ezüstről, vagy ezüsttartalmú ónról van-e szó, pedig ez lényeges különbséget jelenthet a technika tekintetében is.

Hedges és Robins 10 db, állítólag ónnal bevont késő császárkori (i. sz. 253–326) subaeratus pénzt vizsgált meg azzal a céllal, hogy megállapítsa, valóban ón-e a bevonat.⁷ Az elemzést röntgenfluoreszcenciás

¹M. Bahrfieldt: Antike Münztechnik. Berliner Münzblätter XXV (1904) 433–448.

²E. Bernareggi: Nummi pelliculati. Considerazioni sull'argento suberato della Repubblica romana. Riv. Ital. Num. Sci. Aff. LXVII (1965) 5–31.

³W. Campbell: Greek and Roman Plated Coins. Numismatic Notes and Monographs, No. 57. Am. Num. Soc., New York 1933.

⁴O. Dahl: Die Arbeitsmethoden der antiken Münztechnik, insbesondere der Falschmünzerei. Metallwirtschaft 10 (1931) 659–663.

⁵E. Kalsch und U. Zwicker: Untersuchungen über Plattierungen antiker Münzen mit Hilfe der Mikrosonde. Mikrochim. Acta (Wien) Suppl. III (1968) 210–220.

⁶A. Bonderet et P. Bastien: Analyses chimiques de monnaies romaines saucées du 3e et du 4e siècle. B. S. F. N. vol. 16, N° 3 (1961) 31–32.

⁷E. S. Hedges and D. A. Robins: Examination of some silver-coated Roman coins. Num. Chron. 7, III (1963) 237–240.

1. táblázat
A vizsgált érmek leírása

Sor- szám*	Név és az érmek felirata	Címlet	Tömeg, g	Tengely- állás, °	Az emissz- zió éve	Referencia	Leltári szám
1.	Tiberius av.: TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS rev.: PONTIF (MAXIM)	denarius	2,31	135	14-37	RIC 3, BMC 34, C 16	R.I. 7119
2.	Claudius av.: TI CLAVD CAESAR AVG P M TR P VI IMP XI rev.: PACI - AVGVSTAE	denarius	3,04	157	46-47	RIC 30, BMC 40, C 58	R.I. 7121
3.	Traianus av.: IMP TRAIANO AVG GER DAC P M TR P CO rev.: S P Q R OPTI - MO PRINCIPI a szelvényben: ALIM ITAL	denarius	2,18	193	112-117	RIC 243 var, BMC 469 469 var, C 9 var	R.I. 7136
4	Septimius Severus av.: SEVERVS PIVS AVG rev.: PONT(IF) - TR P III	denarius	3,47	172	201-210	hybrid! rev.: Caracalla RIC 30, BMC 179-183, C 413	magángyűj- temény
5.	Iulia Domna av.: IVLIA P(IA) - F)ELIX AVG rev.: VESTA	denarius	3,01	10	211-217	RIC Caracalla 390, BMC 29, C 230	magángyűj- temény
6.	Caracalla av.: ANTONINVS PIVS AVG GERM rev.: TEMPORVM FELICITAS	antoni- nians	3,78	221	213-217	hybrid! rev.: Elagabalus BMC 164-166	R.I. 7219
7.	Iulia Maesa av.: IVLIA MAESA AVG rev.: VENVS CAELESTIS	denarius	2,36	0	218-222	hybrid! rev.: Iulia Soemias BMC 44, 48, 53	R.I. 7254
8.	Severus Alexander av.: IMP SEV ALE - XANDER AVG rev.: ANNON - A AVG	denarius	2,47	173	228-231	RIC non habet, BMC 1069 (irregular) var, C 23b (Antiochia)	24.1932.1

* Az érmek sorszáma egyben az I. táblán a képszám is.

módszerrel végezte, de a részletes eredményeket nem közli, csak a konklúziót: az anima minden esetben ón–bronz, a bevonat pedig ezüst, nem ón.

Cope Gordianus III. egy subaeratus antoninianusáról megállapította,⁸ hogy a bevonat 0,021–0,028 mm vastagságú ezüstréteg, az anima összetétele pedig 93,5% Cu, 3,99% Sn, 0,37% Fe, 0,15% Pb, nyomokban Ag és As elemeket tartalmaz, Hg nem mutatható ki benne.

Ugyancsak Cope közli. 5 db, i. sz. 300–305 közötti években vert, a Fyfield-i leletből származó follis elemzési eredményeit.⁹ Ezek felületén kb. 0,005 mm vastag olyan réteget találtak, amelynek fő alkotója ezüst, és 0,5–2,5% ólmot, valamint 1,1–4,5% ónt is tartalmaz. Az anima ezüsttartalmú ón–ólom–bronz 1,40–3,74% Ag, 1,56–6,39% Sn és 1,81–6,53% Pb tartalommal.

Ugyanebben a közelményében Cope említést tesz Constantinus II egy subaeratus ezüstpénzéről (RIC VII, Alexandria 66; i. sz. 337–340), amelyen az ezüstréteg az előbbiekhöz képest szokatlanul vastag: 0,016 mm, és ugyancsak ólmot és ónt tartalmaz. Az anima szintén ezüsttartalmú ón–ólom–bronz, összetétele: 91,15% Cu, 2,09% Ag, 3,85% Sn, 3,08% Pb, 0,03% Fe, 0,11% Ni, 0,01% Co, 0,07% Zn.

Az általunk megvizsgált érmek leírását az 1. táblázatban foglaltuk össze, képüket pedig az I. táblán közöljük.

Az elemzést elektronsugaras gerjesztéses, energiadiszperzív röntgenfluoreszcenciás módszerrel végeztük Jeol–EDAX készülékben. Az ezüstszerű bevonat összetételét a 2. táblázatban, az anima összetételét a 3. táblázatban foglaltuk össze. Az eredményekhez a következő megjegyzéseket fűzzük:

2. táblázat
A borító réteg összetétele, %

Sor- szám	Megnevezés	Ag	Cu	Zn	Pb	Hg	Fe	S	Cl
1.	Tiberius denarius	85,67	10,81	–	–	–	–	1,89	1,63
2.	Claudius denarius	91,70	5,78	–	–	–	–	1,09	1,43
3.	Traianus denarius	87,37	5,09	–	–	4,84	–	1,00	1,70
4.	Septimius Severus denarius	83,28	12,55	0,76	1,81	–	–	0,67	0,93
5.	Iulia Domna denarius	82,33	13,44	–	–	–	0,53	0,42	3,27
6.	Caracalla antoninianus	89,18	6,04	–	–	2,56	–	1,36	0,86
7.	Iulia Maesa denarius	82,51	15,99	–	–	–	–	0,22	1,28
8.	Severus Alexander denarius	85,75	11,86	–	–	–	–	1,14	1,25

3. táblázat
Az anima összetétele, %

Sor- szám	Megnevezés	Cu	Ag	Sn	Sb	Zn	Fe	P	S	Cl
1.	Tiberius denarius	92,93	5,69	–	–	–	–	–	1,03	0,35
2.	Claudius denarius	93,28	4,60	–	–	–	0,29	–	0,98	0,86
3.	Traianus denarius	93,61	3,96	1,22	–	–	0,08	–	0,79	0,56
4.	Septimius Severus denarius	92,31	–	1,15	–	5,70	–	0,54	–	0,30
5.	Iulia Domna denarius	94,68	–	–	2,25	–	–	–	0,15	2,92
6.	Caracalla antoninianus	97,10	1,67	–	–	–	–	–	0,62	0,60
7.	Iulia Maesa denarius	91,86	3,93	–	–	2,05	–	–	1,81	0,35
8.	Severus Alexander denarius	97,23	–	–	–	1,08	–	–	0,99	0,70

⁸L. H. Cope: A silvered bronze false antoninianus ascribed to the Roman emperor Gordian III, A. D. 238–244. Metallurgia LXXV, No. 447 (1967) 15–20.

⁹L. H. Cope: Surface-silvered Ancient Coins, in: E. T. Hall and D. M. Metcalf ed.: „Methods of Chemical and Metallurgical Investigation of Ancient Coinage”. Royal Numismatic Society, Special Publ. No. 8., London 1972. pp. 261–278.

A bevonat minden esetben ezüst. Ennek az ezüstrétegnek az összetétele azonban nem minden esetben felel meg a táblázatban található adatoknak, mert az elektronsugár kb. $5\text{ }\mu\text{m}$ mélységig behatol a fémfelületbe, és ezért, ha az ezüstbevonat ennél vékonyabb, az elektronsugár az animát is „látja” és így az anima összetétele meghamisítja a borító réteg összetételét. Ez világosan bizonyítható a 4. sorszámu denarius esetében: az animában a réz és a cink aránya $\text{Cu/Zn} = 92,31/5,70 = 16,2$, az ezüstbevonatban pedig $\text{Cu/Zn} = 12,55/0,76 = 16,5$. Nyilvánvaló tehát, hogy az anima „átlátszik” a borító rétegen. A 4. sorszámu denarius borító rétegének ennek megfelelően korrigált összetétele a következő: 96,07% Ag, 2,08% Pb, 1,07% Cl, 0,78% S.

Feltűnő a 3. és 6. sorszámu denarius borító rétegének higanytartalma. Higanyt eddig egyetlen subaeratus ezüstpénzben sem mutattak ki. A higanytartalomról azonban a készítés módjára nem lehet egyértelmű következtetést levonni. A higany hiánya mindenesetre kizárja az amalgámos eljárást, jelenléte azonban nem bizonyítja az ellenkezőjét, csak megengedi az amalgámos eljárás alkalmazásának lehetőségét. Az amalgámos ezüstözés használatáról azonban csak a középkortól kezdve vannak adataink. Higany többféle módon is kerülhet az ezüstbe. Tudjuk például, hogy a rómaiak ismerték az arany és az ezüst amalgámos elválasztását az anyakőzetből,¹⁰ bár semmiféle adatunk sincs arra vonatkozólag, hogy ezt az eljárást a gyakorlatban használták volna.

A készítés technikájára vonatkozólag ezekből az elemzési adatokból egyébként sem vonhatók le következtetések, ehhez a pénzek elvágása és a vágási felületek metallográfiai vizsgálata volna szükséges. Ez azonban nem volt célunk, ezt a kérdést sokan vizsgálták és többé-kevésbé tisztázták.¹¹

Az anima minden esetben viszonylag tiszta réz. Három esetben (1., 2. és 6. sz. pénz) csak ezüstöt tartalmaz ötvöző elemként, egy esetben csak cinket, egy esetben csak antimont, egy-egy esetben pedig Ag + Sn, Ag + Zn, ill. Sn + Zn az ötvöző elem. Egyetlen esetben sem tartalmaz az anima ötvöző elemként ólmot. Ez azért fontos, mert az ólomtartalom a III. sz. közepe után már jellemző a bronzpénzek ötvözetére.

Végül is az elemzési adatokból azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az általunk vizsgált subaeratus ezüstpénzek animájának és ezüstbevonatának összetétele hasonló a köztársasági és a korai császárkori subaeratus ezüstpénzekéhez, de a IV. századi pénzekétől különbözik mind a bevonat, mind az anima tekintetében.*

Bakos Miklós

DIE ZUSAMMENSETZUNG DER GEFÜTTERTEN RÖMISCHEN SILBERMÜNZEN AUS DEN 1–3. JAHRHUNDERTEN

Acht gefütterte Silbermünzen (subaerati) wurden mit Hilfe der Röntgenfluoreszenzanalyse untersucht. Der Überzug erwies sich als kupferhaltiges Silber, der Kern als leicht legiertes Kupfer. In der Hinsicht der Zusammensetzung sind die untersuchten Münzen den Münzen der Republik und der frühen Kaiserzeit ähnlich, weichen aber von den gefütterten Münzen aus dem 4. Jahrhundert ab. (Taf. I. Abb. 1–8)

¹⁰ Plinius: N. H. XXXIII, 6, 99 és Vitruvius: VII, 8, 4.

¹¹ Bakos, M.: Az antik subaeratus ezüstpénzek kérdése. Közlés alatt.

*Szíves munkájáért ezúton is köszönetet mondok Oravetz Dezsőnek, aki a röntgenfluoreszcenciás elemzéseket végezte a Veszprémi Vegyipari Egyetem Nagyműszer Laboratóriumában.

Köszönettel tartozom a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtára vezetőjének, dr. Gedai Istvánnak, valamint dr. Sey Katalinnak az érmék rendelkezésemre bocsátásáért.

III. századi éremlelet Budaőrsről

Budaőrön, Kamaraerdő-Hosszúréten (hrs.: 146) mélyszántás során került felszínre egy 2236 db-ból álló éremlelet 1963 őszén.¹ A mélyszántás 450 m × 36 m-es szelvényt tört fel. A gép munkája után római kori épületekhez tartozó, széttrancsolt falak, ajtók nagy méretű, faragott kőből készült küszöbei, terrazzopadozatok töredékei és megszámlálhatatlan mennyiségű falazó- és tetőfedő tegula maradt a barázdák felszínén. A mélyszántás után harmadik napon érkezett bejelentés, hogy a romok között — elbeszélés szerint — szürke összetört edényben, illetve a töredékek mellett találták a már említett éremleletet. Minden valószínűség szerint az éremlelet sajnos nem a teljes, egykori mennyiséget tartalmazza, mert értesülésünkig már többen végeztek a helyszínen „kutatásokat”. Jóval a bejelentés után a környék lakói még átadtak 2 db érmet mint a helyszínen találtakat. A bejelentést követő leletmentő, hitelesítő ásatásunk során Csanda–Zalaváry fémkereső műszerrel is végeztettünk vizsgálatokat, de további érmekeket már nem találtunk.

Az érmekeket katalógusba foglaltuk és RIC² alapján történt meghatározásukat az alábbiak szerint közöljük: (+ jel a katalógusszám után jelzi, hogy az érem képe a II–V. táblákon található).

RIC			
COMMODUS			
<u>180–183</u>			
1	343	Roma	ant. ³
<u>190–191</u>			
2 ⁺	228	Roma	dénár ⁴
ALBINUS			
<u>194–195</u>			
3 ⁺	7	Roma	dénár
SEPTIMIUS SEVERUS			
<u>193</u>			
4	350 a	Alexandria	dénár
<u>193–194</u>			
5	444	Laodicea	dénár
<u>194–195</u>			
6	43	Roma	dénár
7–8	364	(2) Emesa	dénár
9	379	Emesa	dénár
10	387	Emesa	dénár

¹ Kaba M.: Budaörs-Kamaraerdő, Hosszúréti. Leletmentés. Régészeti Füzetek 16. (1964) 27.

² RIC = Mattingly, H.–Sydenham, M. A.: The Roman Imperial Coinage. London, Vol. III (1930), IV/I (1936), IV/II (1938), IV/III (1949).

³ Rövidítések:

ant. = antoninianus

n.h. = non habet

⁴ A 2, 11, 12, 20, 54 és 57 kat. számú, nehezen olvasható, sérült érmek meghatározását Bíróné Sey Katalinnak köszönöm.

RIC			
<u>195</u>			
11 ⁺	58		Roma dénár
<u>195–196</u>			
12 ⁺	64		Roma dénár
<u>196–197</u>			
13	79		Roma dénár
14	83		Roma dénár
<u>197</u>			
15–16	492	(2)	Laodicea dénár
17	493		Laodicea dénár
<u>197–198</u>			
18	96		Roma dénár
19	99		Roma dénár
20 ⁺	120		Roma dénár
<u>198–202</u>			
21	499		Laodicea dénár
22	508		Laodicea dénár
23–25	510	(3)	Laodicea dénár
26	514		Laodicea dénár
<u>200</u>			
27	150		Roma dénár
<u>200–201</u>			
28–30	168	(3)	Roma dénár
31	170		Roma dénár
<u>202–210</u>			
32	264		Roma dénár
33–35	267	(3)	Roma dénár
36	308		Roma dénár
<u>204–206</u>			
37	197		Roma dénár
<u>207–208</u>			
38	211		Roma dénár
<u>210–211</u>			
39	332		Roma dénár
40 ⁵	n.h.		dénár
IULIA DOMNA			
<u>196–211</u>			
41	548		Roma dénár
42–43	551	(2)	Roma dénár
44 ⁺	559		Roma dénár
45	572		Roma dénár
46	574		Roma dénár
47	587		Roma dénár
48 ⁺	591, 172 p.		dénár
<u>211–217</u>			
49–51	373	(3)	Roma dénár
52–53	388	(2)	Roma ant.
CARACALLA			
<u>196–197</u>			
54 ⁺ –56	2	(3)	Roma dénár
<u>196–198</u>			
57 ⁺	11		Roma dénár
58	12		Roma dénár
<u>199–200</u>			
59–61	30	(3)	Roma dénár
62	45		Roma dénár

⁵ 40. E./ L SEPT SEV
H./ PM TRP IIII COS II PP
Pax Coh² 429

	RIC			
<u>201-206</u>				
63-65	127	(3)	Roma	dénár
<u>207</u>				
66	92		Roma	dénár
<u>206-210</u>				
67	166		Roma	dénár
68	176		Roma	dénár
69				
<u>210-213</u>	158		Roma	dénár
70	224		Roma	dénár
<u>211-212</u>				
71	191		Roma	dénár
<u>212</u>				
72	195		Roma	dénár
<u>213</u>				
73	208		Roma	dénár
74	209		Roma	dénár
<u>215</u>				
75	251		Roma	dénár
76-77	259	(2)	Roma	ant.
78-80	260	(3)	Roma	ant.
81	264		Roma	ant.
82	265		Roma	ant.
<u>217</u>				
83	285		Roma	ant.
84	293		Roma	ant.
PLAUTILLA				
85 ⁺	362		Roma	dénár
GETA				
<u>200-202</u>				
86 ⁺	9		Roma	dénár
87	15		Roma	dénár
88-89	18	(2)	Roma	dénár
90	23		Roma	dénár
<u>203-208</u>				
91	34		Roma	dénár
<u>209</u>				
92 ⁺	61		Roma	dénár
<u>210</u>				
93	69		Roma	dénár
<u>210-212</u>				
94	88		Roma	dénár
<u>211</u>				
95 ⁺	69		Roma	dénár
MACRINUS				
<u>217-218</u>				
96 ⁺	76		Roma	dénár
97	88		Roma	dénár
ELAGABALUS				
<u>218</u>				
98 ⁺ -100	1	(3)	Roma	ant.
<u>218-219</u>				
101 ⁺	168		Antiochia	dénár
<u>219</u>				
102-103	12	(2)	Roma	ant.
104	13		Roma	dénár
105	17		Roma	dénár

	RIC			
<u>220</u>				
106–107	28	(2)	Roma	dénár
<u>221</u>				
108	40		Roma	dénár
109	42		Roma	dénár
110–112	45	(3)	Roma	dénár
113	46		Roma	dénár
<u>222</u>				
114–115	21	(2)	Roma	dénár
116–118	23	(3)	Roma	dénár
119–125	56	(7)	Roma	dénár
126	63		Roma	dénár
127	67		Roma	ant.
128–130	70	(3)	Roma	ant.
131–132	71	(2)	Roma	dénár
133	72		Roma	ant.
134–137	73	(4)	Roma	dénár
138–145	86	(8)	Roma	dénár
146–147	94	(2)	Roma	ant.
148–149	95	(2)	Roma	dénár
150–152	99	(3)	Roma	dénár
153–154	103	(2)	Roma	dénár
155–158	106	(4)	Roma	dénár
159	116		Roma	dénár
160–161	125	(2)	Roma	dénár
162–163	130	(2)	Roma	dénár
164*–169	131	(6)	Roma	dénár
170–171	138	(2)	Roma	ant.
172	139		Roma	dénár
173–174	140	(2)	Roma	dénár
175–180	146	(6)	Roma	dénár
181–182	149	(2)	Roma	ant.
183	150		Roma	ant.
184–185	152	(2)	Roma	ant.
186	155		Roma	ant.
187	158		Roma	dénár
188–195	161	(8)	Roma	dénár
196 ⁶	n.h.			dénár
IULIA PAULA				
197*–198	211	(2)	Roma	dénár
AQUILIA SEVERA				
199*	225		Roma	dénár
IULIA SOAEMIAS				
200*–203	241	(4)	Roma	dénár
204*–205	243	(2)	Roma	dénár
IULIA MAESA				
206–208	249	(3)	Roma	dénár
209*	254		Roma	dénár
210–211	263	(2)	Roma	dénár
212	264		Roma	ant.
213*–222	268	(10)	Roma	dénár
223*–228	271	(6)	Roma	dénár

⁶ 196. E./ IMP ANTONINVS PIVS AVG
H./ ... ADVENT AVG
Hajó evezősökkel

RIC

ALEXANDER SEVERUS

<u>222</u>				
229–233	5	(5)	Roma	dénár
234–237	7	(4)	Roma	dénár
238–241	14	(4)	Roma	dénár
242–243 ⁷	n.h.	(2)		
<u>223</u>				
244–247	19	(4)	Roma	dénár
248–249	23	(2)	Roma	dénár
250–256	27	(7)	Roma	dénár
257	271		Roma	dénár
<u>224</u>				
258	37		Roma	dénár
259	40		Roma	dénár
260	44		Roma	dénár
261–263	64	(3)	Roma	dénár
<u>222–224</u>				
264–265	32	(2)	Roma	dénár
<u>225</u>				
266–267	45	(2)	Roma	dénár
268	50		Roma	dénár
<u>226</u>				
269	53		Roma	dénár
270–273	59	(4)	Roma	dénár
<u>227</u>				
274–277	61	(4)	Roma	dénár
278–284	67	(7)	Roma	dénár
285	70		Roma	dénár
<u>228</u>				
286–288	73	(3)	Roma	dénár
289–291	74	(3)	Roma	dénár
292 ⁺	81		Roma	dénár
<u>222–228</u>				
293	178		Roma	dénár
294	292		Roma	dénár
295	294		Antiochia	dénár
<u>229</u>				
296–297	91	(2)	Roma	dénár
298–299	92	(2)	Roma	dénár
300	93		Roma	dénár
<u>230</u>				
301–302	101	(2)	Roma	dénár
<u>231</u>				
303–304	109	(2)	Roma	dénár
305–306	254	(2)	Roma	dénár
<u>228–231</u>				
307	187		Roma	dénár
308	190		Roma	dénár
309 ⁺	193		Roma	dénár
310–312	208	(3)	Roma	dénár
313	215		Roma	dénár
314 ⁺	218		Roma	dénár
315	220		Roma	dénár
316–319	221	(4)	Roma	dénár
320	225		Roma	dénár

⁷242. E./ IMP C M AVR SEV ALEXAND AVG
H./PM TRP COS PP
Coh² 215

	RIC			
321–322	226	(2)	Roma	dénár
<u>229–232</u>				
323	109		Roma	dénár
<u>233</u>				
324	119		Roma	dénár
<u>231–235</u>				
325	173		Roma	dénár
326–331	238	(6)	Roma	dénár
332–335	246	(4)	Roma	dénár
336–338	250	(3)	Roma	dénár
339 ⁺	254		Roma	dénár
340	259		Roma	dénár
<u>233–235</u>				
341–346	127	(6)	Roma	dénár
347–348	139	(2)	Roma	dénár
349	141		Roma	dénár
350	144		Roma	dénár
351–352	153	(2)	Roma	dénár
353 ⁺	156		Roma	dénár
354–357	165	(4)	Roma	dénár
358–361	168	(4)	Roma	dénár
362–363	173	(2)	Roma	dénár
364–366	178	(3)	Roma	dénár
367	180		Roma	dénár
368	182		Roma	dénár
369–376	230	(8)	Roma	dénár
SALUSTIA BARBIA ORBIANA				
377 ⁺ –380	319	(4)	Roma	dénár
IULIA MAMAEA				
381 ⁺ –383	332	(3)	Roma	dénár
384	335		Roma	dénár
385–387	338	(3)	Roma	dénár
388–397	340	(10)	Roma	dénár
398–399	341	(2)	Roma	dénár
400 ⁺	347		Roma	dénár
401–403	360	(3)	Roma	dénár
404 ⁺ –408	362	(5)	Roma	dénár
409 ⁸	n. h.			dénár
MAXIMINUS				
<u>235–236</u>				
410 ⁺ –412	12	(3)	Roma	dénár
<u>235–237</u>				
413 ⁺	1		Roma	dénár
414–416	3	(3)	Roma	dénár
<u>235–238</u>				
417–419	14	(3)	Roma	dénár
420	16		Roma	dénár
421–426	18	(6)	Roma	dénár
427–431	20	(5)	Roma	dénár
<u>236–238</u>				
432 ⁺ –433	19	(2)	Roma	dénár

⁸409. E./ IULIA MAMAEA AVG
H./ PIETAS AVG
Pietas

	RIC			
MAXIMUS				
<u>235-236</u>				
434 ⁺	1		Roma	dénár
435	3		Roma	dénár
GORDIANUS I.				
<u>238</u>				
436 ⁺	4		Roma	dénár
BALBINUS				
<u>238</u>				
437 ⁺	8		Roma	dénár
438 ⁺	12		Roma	ant.
PUPIENUS				
439 ⁺	6		Roma	dénár
440	9		Roma	ant.
441 ⁺ -442	11	(2)	Roma	ant.
GORDIANUS III.				
<u>238-239</u>				
443 ⁺ -448	2	(6)	Roma	ant.
449 ⁺ -459	3	(11)	Roma	ant.
460-469	4	(10)	Roma	ant.
470-482	5	(13)	Roma	ant.
483-498	6	(16)	Roma	ant.
499-500	17	(2)	Roma	ant.
501-510	18	(10)	Antiochia	ant.
511 ⁺	172		Antiochia	ant.
<u>239</u>				
512 ⁺ -513	15	(2)	Roma	ant.
514-518	16	(5)	Roma	ant.
519-521	19	(3)	Roma	ant.
522-524	20	(3)	Roma	ant.
<u>240</u>				
525 ⁺ -539	34	(15)	Roma	ant.
540 ⁺ -554	35	(15)	Roma	ant.
555 ⁺ -567	36	(13)	Roma	ant.
568-580	37	(13)	Roma	ant.
581-594	38	(14)	Roma	ant.
595-603	39	(9)	Roma	ant.
604-609	51	(6)	Roma	ant.
610 ⁺	52		Roma	ant.
611 ⁺ -613	53	(3)	Roma	ant.
614-619	54	(6)	Roma	ant.
620 ⁺ -623	55	(4)	Roma	ant.
624-629	56	(6)	Roma	ant.
630-647	63	(18)	Roma	ant.
648-649	64	(2)	Roma	ant.
650-656	65	(7)	Roma	ant.
657-680	67	(24)	Roma	ant.
681-691	68	(11)	Roma	ant.
692-699	69	(8)	Roma	ant.
700-718	70	(19)	Roma	ant.
719-733	71	(15)	Roma	ant.
734 ⁺	81		Roma	dénár
<u>241</u>				
735-736	130	(2)	Roma	dénár
737	131		Roma	dénár

		RIC		
<u>238–244</u>				
738–747 (740 ⁺)	1	(10)	Roma	ant.
<u>241–243</u>				
748–794	83	(47)	Roma	ant.
795–860	84	(66)	Roma	ant.
861–865	85	(5)	Roma	ant.
866–930	86	(65)	Roma	ant.
931	87		Roma	ant.
932 ⁺ –965	88	(34)	Roma	ant.
966–988	89	(23)	Roma	ant.
989–992	90	(4)	Roma	ant.
993–995	91	(3)	Roma	ant.
996–1035	92	(40)	Roma	ant.
1036–1058	93	(23)	Roma	ant.
1059–1064	94	(6)	Roma	ant.
1065–1114	95	(50)	Roma	ant.
1115–1116	112	(2)	Roma	dénár
1117	115		Roma	dénár
<u>242–244</u>				
1118 ⁺ –1119	212	(2)	Roma	ant.
1120–1140	213	(21)	Antiochia	ant.
1141–1143	214	(3)	Antiochia	ant.
1144–1162	216	(19)	Antiochia	ant.
1163	218		Antiochia	ant.
<u>243–244</u>				
1164 ⁺ –1186	140	(23)	Roma	ant.
1187–1188	141	(2)	Roma	ant.
1189–1196	142	(8)	Roma	ant.
1197 ⁹	143		Roma	dénár
1198–1229	143	(29)	Roma	ant.
1227–1240	144	(14)	Roma	ant.
1241–1250	145	(10)	Roma	ant.
1251–1252	146	(2)	Roma	ant.
1253–1261	147	(9)	Roma	ant.
1262–1288	148	(27)	Roma	ant.
1289–1291	149	(3)	Roma	ant.
1292–1302	150	(11)	Roma	ant.
1303–1320	151	(18)	Roma	ant.
1321–1323	152	(3)	Roma	ant.
1324–1333	153	(10)	Roma	ant.
1334–1347	154	(14)	Roma	ant.
1348–1357	156	(10)	Roma	ant.
1358–1384	210	(27)	Roma	ant.
PHILIPPUS p.				
<u>245</u>				
1385–1398	2 b	(14)	Roma	ant.
1399–1469	3	(71)	Roma	ant.
<u>244–247</u>				
1470–1482	26 b	(13)	Roma	ant.
1483–1531	27 b	(49)	Antiochia	ant.
1532–1594	28 c	(63)	Antiochia	ant.
1595 ⁺ –1607	29	(13)	Antiochia	ant.
1608–1618	31	(11)	Roma	ant.
1619–1629	32 b	(11)	Roma	ant.
1630 ⁺	33		Roma	ant.
1631 ⁺ –1633	34 b	(3)	Roma	ant.

⁹ 1197. E./ IMP GORDIANVS PIVS FEL AVG
H./ FORTV REDVX
Fortuna

RIC

1634–1635	35 b	(2)	Roma	ant.
1636–1650	36 b	(15)	Roma	ant.
1651	37 b		Roma	ant.
1652–1682	38 b	(31)	Roma	ant.
1683–1684	40 b	(2)	Roma	ant.
1685–1691	41	(7)	Roma	ant.
1692 ⁺	42		Roma	ant.
1693–1725	44 b	(33)	Roma	ant.
1726 ⁺ –1734	45	(9)	Roma	ant.
1735–1736	46 b	(2)	Roma	ant.
1737–1746	47	(10)	Roma	ant.
1747–1758	48 b	(12)	Roma	ant.
1759–1763	49 b	(5)	Roma	ant.
1764–1768	50	(5)	Roma	ant.
1769–1778	51	(10)	Roma	ant.
1779–1785	52	(7)	Roma	ant.
1786	53		Roma	ant.
<u>247</u>				
1787–1804	4	(18)	Roma	ant.
1805–1819	5 b	(15)	Roma	ant.
1820	8		Roma	ant.
1821–1822	9	(2)	Roma	ant.
1823 ⁺¹⁰	10		Roma	ant.
1824–1831 (1830 ⁺)	25 b	(8)	Roma	ant.
<u>248</u>				
1832–1835	6	(4)	Roma	ant.
1836	7		Roma	ant.
1837–1839	12	(3)	Roma	ant.
1840	15		Roma	ant.
1841–1844	19	(4)	Roma	ant.
1845 ⁺¹¹	24 c	(10)	Roma	ant.
<u>247–249</u>				
1855 ⁺ –1872	57	(18)	Roma	ant.
1873–1876	58	(4)	Roma	ant.
1877–1889	59	(13)	Roma	ant.
1890–1891	60	(2)	Roma	ant.
1892	61		Roma	ant.
1893–1898	62	(6)	Roma	ant.
1899–1902	63 b	(4)	Roma	ant.
1903–1921	65	(19)	Roma	ant.
1922 ⁺	69		Antiochia	ant.
1923 ⁺	70		Antiochia	ant.
1924–1926	71	(4)	Antiochia	ant.
<u>249</u>				
1927 ⁺¹²	31		Roma	ant.
1928 ⁺¹³				

¹⁰ 1823. E./ IMP PHILIPPVS AVG

H./ GGVA SVTRIV

/VIRTVS AVGG/ tükörírással.

A feloldást Óvári Ferencnek köszönöm.

¹¹ 1845. A hátlayan ábrázolt oszlop zömökebb, mint a RIC 24C-ben jelzett.

¹² 1927. E./ IMP PHILIPPVS AVG

H./ FELICITAS TEMP

Felicitas

¹³ 1928. E./ IMP M IVL PHILIPPVS AVG

H./ VICTORIA AVGVSTI

Victoria

OTACILIA SEVERA		RIC			
<u>244–246</u>					
1929	119 b		Roma	ant.	
1930 ⁺ –1931	120 b	(2)	Roma	ant.	
1932 ⁺	121		Roma	ant.	
1933 ⁺ –1951	123 c	(19)	Roma	ant.	
1952–1986	125 c	(35)	Roma	ant.	
1987 ⁺ –1998	126	(12)	Roma	ant.	
1999 ⁺ –2013	129	(15)	Roma	ant.	
<u>246–248</u>					
2014–2026	127	(13)	Antiochia	ant.	
<u>248–249</u>					
2027 ¹⁴	116 b		Roma	ant.	
2028 ⁺¹⁵	116 b		Roma	ant.	
2029 ⁺¹⁶ –2036	130	(8)	Roma	ant.	
PHILIPPUS iun.					
<u>244–246</u>					
2037 ⁺ –2040	213 b	(4)	Roma	ant.	
2041 ⁺ –2055	216	(15)	Roma	dénár	
2056	217		Roma	ant.	
2057–2104	218	(48)	Roma	ant.	
2105–2118	219	(14)	Roma	ant.	
2119–2120	220 b	(2)	Roma	ant.	
<u>246–247</u>					
2121–2122	226	(2)	Roma	ant.	
<u>246–248</u>					
2123 ⁺ –2124	223	(2)	Roma	ant	
2125 ⁺	224		Roma	ant.	
<u>247–249</u>					
2126–2133	231 c	(8)	Roma	ant.	
<u>249</u>					
2134 ⁺ –2157	230	(24)	Roma	ant.	
TRAIANUS DECIUS					
249					
2158 ⁺	2 b		Roma	ant.	
2159 ⁺	7 c		Roma	ant.	
<u>249–251</u>					
2160 ⁺ –2164	10 b	(5)	Roma	ant.	
2165–2176	11 b	(12)	Roma	ant.	
2177–2195	12 b	(19)	Roma	ant.	
2196–2200	16 c	(5)	Roma	ant.	
2201–2203	21 b	(3)	Roma	ant.	
2204–2209	28 b	(6)	Roma	ant.	
2210 ⁺ –2219	29 c	(10)	Roma	ant.	
<u>250–251</u>					
2220	38 b		Milano	ant.	
HERENNIA ETRUSCILLA					
2221–2228	58 b	(8)	Roma	ant.	
2229	59 b		Antiochia	ant.	
2230 ⁺¹⁷	50 b		Antiochia	ant.	
2231 ⁺ –2232	65 b	(2)	Antiochia	ant.	

¹⁴ 2027. A hátoldalon ábrázolt víziló a levegőbe néz.

¹⁵ 2028. A hátoldalon ábrázolt víziló a földre néz.

¹⁶ 2029. E./ OTACIL SEVERA AVG
H./ PIETAS AVGVSTAE

Pietas feltartja kezét

¹⁷ 2230. Hibás körirat: E., HER ETRVSCIA AVG
H., PVDICITIA AVG

RIC

HERENNIUS ETRUSCUS

$\frac{250-251}{2233^+}$	146	Roma	ant.
--------------------------	-----	------	------

TREBONIANUS GALLUS

$\frac{251-253}{2234^+}$	72	Milano	ant.
--------------------------	----	--------	------

VOLUSIANUS

$\frac{251-253}{2235^+-2236}$	205	(2)	Milano	ant.
-------------------------------	-----	-----	--------	------

A bemutatott lelet Commodustól Volusianusig, illetőleg Trebonianus Gallusig terjedő időszak, nagy részben verdefényes érmeit tartalmazza. Az érmek száma kiugróan magas III. Gordianus pénzeinél: 942 db, hasonlóan Philippus p. 544 db-ot képviselő együttesénél. Az érmek tulajdonosa, akár a felsőtengelicé,¹⁸ III. Gordianus idején kezdte el a gyűjtést, addig ugyanis lényegesen kevesebb a pénzek száma: 442 db. Valószínűleg katonai zsold képezhette a megtakarított pénzkészletet, az ercsi lelethez hasonlóan.¹⁹

A budaörsi lelet Volusianus két érmével záródó együttese, mely egyben a földbekerülés i. sz. 251 utáni dátumát jelzi, sokban megegyezik az eddig feltárt hasonló korú leletekkel.²⁰

Az ismert történelmi események, a Pannóniát ért barbár támadások, a kvádok, szarmaták, roxolánok É felé történő előnyomulása,²¹ ugyancsak a kvádok megjelenése a brigetioi szakaszon²² számos elrejtett pénzlelet földbekerülésének okai, s egyben az előnyomulások útvonalának jelzői. Hasonló események készíthették az eddig ismeretlen budaörsi római település lakóját kincsének elrejtésére.

Kaba Melinda

THIRD CENTURY A. D. COIN FIND FROM BUDAÖRS

A coin find, containing 2236 pieces, came to light in Budaörs, Kamaraerdő-Hosszúrét (hrsz.: 146) in course of deep ploughing in the Autumn of 1963.¹ The deep ploughing broke up a section of 450 m by 36 m. Following the work of the farming equipment ruined walls, doors, large carved stone thresholds, terrazzo floors and innumerable wall and roof tegulae of a Roman building were left on the surface. The report of the coin find near the ruins, allegedly in a broken grey pottery vessel, came three days after the deep ploughing. It is more than likely that the find is not complete, does not contain the full original amount, since several people have "investigated" the site before the museum was notified. Long after the reporting the local inhabitants handed over some more (2 pieces) coins that were found at the site. In course of our rescue and authenticating excavations investigations were carried out with the Csanda–Zalaváry metal detector but no further coins were found.

The coins were catalogued and herewith we publish their description according to the RIC.²

The find contains mostly mint condition coins of the period between Commodus and Volusian. The number of coins of Gordian III is exceptionally high, 942 pieces, similarly with the group of 544 pieces representing Philip I. The owner of the coins started collecting during the times of Gordian III just like the one of Felsőtengelic,¹⁸ since the number of coins up to that period counts only 442 pieces. This put aside coin collection must have been put together by soldiers' pay similarly to the Ercsi find.¹⁹

The group of Budaörs coins closing with two coins of Volusian, that marks the time of the hiding as well as being after 251 A. D. is similar to many other finds of the same dates.²⁰

The known historical events, the barbarians' attacks on Pannonia, the march of the Quads, Sarmathians, Roxolans to the north²¹ and the appearance of the Quads in the Brigetio section²² caused many a coin find to find their way underground marking at the same time the route of these migrations. Similar events must have made the unknown owner of the Roman Budaörs settlement to hide his treasure.

Melinda Kaba

¹⁸ Albeker M.–Bíróné Sey, K.: Antoninianus lelet Felsőtengelicről. NK LXVIII–LXIX. (1969–70) 22.

¹⁹ Soproni S.: Az ercsi éremlelet NK LXII–LXIII (1963–64) 22.

²⁰ A pannóniai leletek összefoglaló értékelése: Albeker Mária és Bíróné Sey Katalin: i. m. 22. Gorsium környékéről (Bajót, Solymár stb.) J. Fitz: Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhunderts. Bonn, 1978. 137–143.

²¹ Mócsy A.: Pannonia PWRE Suppl. IX. (1962) Stuttgart, 565 Mócsy A.: Pannonia and Upper Moesia. London, 1974. 203.

²² Nagy T.: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. 1973. 104

Numizmatikai adatok az itáliai keletigót királyság (489/493—552) kiterjedéséhez

A keletigótok 456–473 között éltek Pannonia területén,¹ pontosabb településterületük régészeti adatokkal való meghatározására 1979-ben történt kísérlet.² 473 és 488 között a keletigótok a Balkánon éltek, ottani leletanyaguk meghatározása még nem történt meg. Itáliai királyságuk (489/493–552) régészeti leletanyagát (beleértve a királysághoz tartozó dalmát területeket is) 1975-ben megjelent monográfiájában V. Bierbrauer gyűjtötte össze.³

Nagy Theoderich 504-ben Pitzanus gróf vezetésével foglaltatta el Pannonia Secundát, a keletigótok régi lakóhelyét.⁴ A Pitzanus által elfoglalt Savia és Pannonia Secunda területén ez ideig a régészeti kutatás semmi olyan 504 utáni keletigót leletanyagot sem tudott kimutatni, mely a keletigót politikai uralmat reprezentálta volna, ti. egyes keletigót jellegű leletek jelenléte nem perdöntő, mivel ezek a biztosan nem keletigót területeken is előfordulnak (pl. fibulák, csatok stb.) Úgy tűnik, hogy a kérdésben a legutóbbi jugoszláviai keletigót éremközlés hozott döntő változást.⁵

Ha összevetjük V. Bierbrauernek a keletigót (489/493–552 közötti) sír- és kincsleleteket bemutató térképét⁶ (1. kép) Ž. Demonak a keletigót érmek jugoszláviai elterjedését bemutató térképével⁷ (2. kép), akkor Dalmáciában, valamint a Dráva és Száva felső folyásának vidékén a régészeti leleteknek és éremleleteknek azonos tendenciája figyelhető meg. A két térkép közötti különbség Szlavóniában és Szerémségben, tehát a Dráva, Száva és Duna közötti területeken, azaz az egykori Savia és Pannonia Secunda területén állapítható meg: ezeken a területeken ugyanis csak keletigót érmek fordulnak elő, keletigót leletek nélkül.⁸ Ha figyelembe vesszük, hogy ezek a Dráva–Száva közötti keletigót érmek – leszámítva a Bačin-i solidust⁹ – a solidusokkal ellentétben a nemzetközi forgalomba nem kerülő¹⁰ keletigót verésű ezüst siliquak és bronzérmek voltak, akkor világossá válik a kép: a Dráva–Száva közén (Saviában és Pannonia Secundában) a keletigót „aprópénzek” az 504 utáni keletigót fennhatóság¹¹ numizmatikai bizonyítékai lehetnek. Mivel Ž. Demo térképén¹² (2. kép) csak a jugoszláviai érmekeket térképezte, felvethető a kérdés: Ž. Demo gyűjtésének határai mennyire befolyásolják a fenti feltevés érvényességét? Vagyis mi a helyzet a Drávától ill. a Száva-torkolatot követő Duna-szakasztól északra levő területeken (Pannonia I. és Valeria területén, ill. a Barbaricumban)? A történeti Magyarország egészének éremanyagát 1918-ig többé-kevésbé reprezentáló Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának leletanyaga és annak mutatói

¹ Wolfram H.: *Geschichte der Goten*. München, 1979, 321–335.

² Kiss A.: *Acta ArchHung* 31 (1979) 329–339.

³ Bierbrauer V.: *Die ostgotischen Grab- und Schatzfunde in Italien*. Biblioteca Studi Medievali 7 (1975) Spoleto, 1975.

⁴ Ennslin W.: Theoderich der Grosse. München, 1959, 129–130, Wolfram H.: *Geschichte der Goten*. München, 1979, 363–366, Bóna I.: *Studia Turco-Hungarica* 5 (1981) 86–87.

⁵ Demo Ž.: *Arheološki Vestnik* 32 (1981) 454–468, 469–474.

⁶ Bierbrauer V.: i. m. Abb. 20 – Az itáliai keletigót leletanyag összetételét illető kritika Kiss A.: *Acta ArchHung* 31 (1979) 330, Anm. 4 – e kérdést nem érinti.

⁷ Demo Ž.: *Arheološki Vestnik* 32 (1981) 463.

⁸ A Demo-térkép adataihoz hozzá kell számítani azt a Dráva menti Dolni Miholjac – Borik I. lelőhelyről származó Athalaricus (526–534) 1/2 siliquat, Hahn W.: *Von Anastasius bis Justinianus I. (491–565). Einschließlich der ostgotischen und vandalischen Prägungen*. Band I. Wien, 1973. *Monumenta Imperii Byzantini*. I. Teil Taf. 39, Nr. 54, amelyről Z. Tadić volt szíves tájékoztatni.

⁹ Demo Ž.: *Arheološki Vestnik* 32 (1981) Kat. Nr. 25.

¹⁰ Werner J.: *BRGK* 42 (1961) 322.

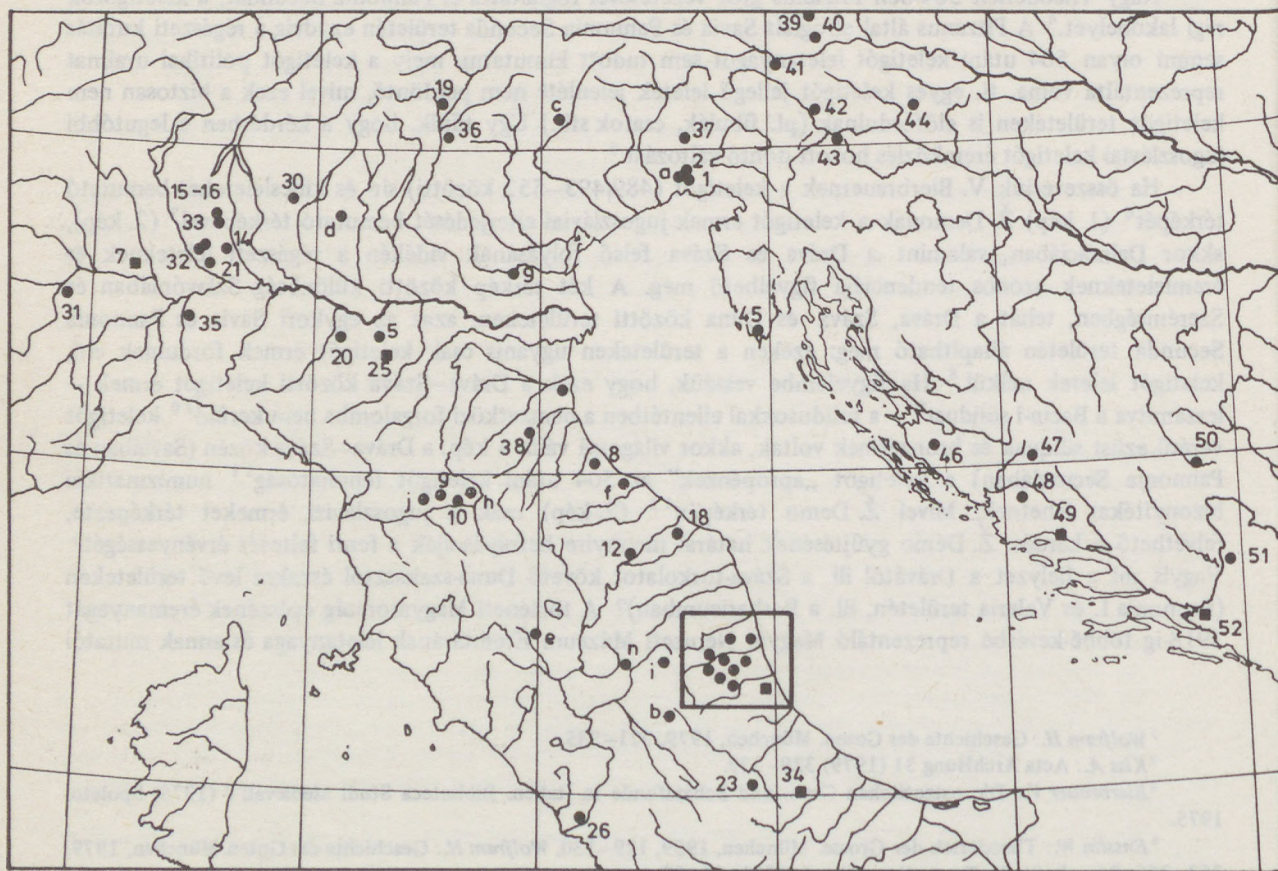
¹¹ Ennslin W.: Theoderich der Grosse. München, 1959, 129–130, Wolfram H.: *Geschichte der Goten*. München, 1979, 363–366, Bóna I.: *Studia Turco-Hungarica* 5 (1981) 86–87.

¹² Demo Ž.: *Arheološki Vestnik* 32 (1981) 463.

szerint a gyűjteményben egyetlen egy lelőhelyes keletigót verésű ezüst siliqua vagy bronzérem sincsen (természetesen nem számítva a lelőhely nélküli műkereskedelmi jellegű, ill. a numizmatikai magángyűjteményekből származó példányokat)¹³ és a magyarországi (dunántúli és alföldi) múzeumok anyagát is figyelembe vevő Huszár Lajos-féle katalógus¹⁴ sem tartalmaz ilyen éremanyagot. Így arra a következtetésre kell jussunk, hogy Nagy Theoderich fennhatósága a negatív numizmatikai adatok alapján – összhangban az írott forrásokkal – 504 után nem terjedt ki a Dráva–Duna vonaltól északra, vagyis Pannonia I. és Valeria területére.

A Kárpát-medencében felbukkant keletigót leletek közül tehát az ezüst- és bronzérmek kifejezetten az 504 utáni keletigót fennhatóság alatt levő területekre korlátozódnak, numizmatikailag a keletigót fennhatósági területet – Saviát és Pannonia Secundát – körvonalazzák, vagyis ezek az éremleletek történetileg értékelhetőnek bizonyultak.¹⁵

Kiss Attila

1. A keletigót sár- és kincsleletek (489/493 – 552) elterjedése (V. Bierbrauer után)

¹³ B. Sey Katalin szíves szóbeli közlése. Az egyetlen kivételnek látszó Intercisa (Dunapentele) dunajvárosi Mataswintha-érem (ArchHung 33 (1954) 121, 125) egy magángyűjteményből került a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményébe, lelőhely meghatározásának értéke bizonytalan.

¹⁴ Huszár L.: Acta ArchHung 5 (1954) 61–109.

¹⁵ Ezúton köszönöm meg Soproni Sándornak lektorálását; B. Sey Katalinnak és Z. Tadićnak szíves felvilágosításait.

2. A keletigót érmek elterjedése Jugoszláviában Ž. Demo után, kiegészítve)

NUMISMATIC DATA TO THE EXPANSION OF THE EASTERN GOTHs OF ITALY (489/493–552) IN THE CARPATHIAN BASIN

The expansion of the silver and bronze coins of the Eastern Goths in the Carpathian Basin in the area surrounded by the Drave, Danube, and Save is limited to the area of the once Savia and Pannonia Secunda (Fig. 2). The area of the Eastern Goths' conquest of Theoderic the Great of 504 A. D. known from historical sources are precisely surrounded by the expansion of the Eastern Goths' coins, in other words the Eastern Goths' coins reflect a state that had come into being by historical events that happened in the Carpathian Basin. The lack of the Eastern Goths' coins from the mints of Italy and Sirmium supports the fact that other parts of the Carpathian Basin, the once Pannonia I, and Valeria, furthermore the Barbaricum did not belong to the state of the Eastern Goths of Theoderic the Great.

A XIII. századi veretlen ezüst forgalma Magyarországon

(A tyukodi friesachi éremlelet)

A friesachi denárok magyarországi forgalmát, szerepét, jelentőségét számtalan leletközlés¹ és több tanulmány² főbb vonalaiban tisztázta. Mégis az eddigi megállapítások megerősítésére, módosítására, vagy csupán egyes részjelenségeknek az eddigiektől eltérő szempontból történő vizsgálatához szükséges az újonnan előkerülő leletek alapos tanulmányozása. Ezekhez ad újabb támpontot a Tyukodon (Szabolcs-Szatmár megye), az úgynevezett Bagolyvárban, 1970-ben előkerült lelet, amelyet Dr. Németh Péter, a Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok igazgatója hitelesített, majd a műszeres kutatást közösen végeztük. A leletben pénzek, ezüströgök és ékszerek voltak. Utóbbiak feldolgozása most nem képezi feladatunkat, csupán a pénzekkel és ezüströgökkel foglalkozunk, amelyeknek meghatározását az alábbiakban adjuk.

Rövidítések:

- CNH. I. = Réthy László: *Corpus Nummorum Hungariae*. I. Budapest, 1899.
L. = Arnold Luschin-Ebengreuth: *Friesacher Pfennige*. Numismatische Zeitschrift. 56. (1923) 33–146., VIII–XXV. tábla.
Häv. = Walter Hävernich: *Die Münzen von Köln*. Köln, 1935.
+ = sorszám alatti példány a VI–VII. táblákon ábrázolva.

A/ Magyar bracteáták

1. CNH. I. 272. jegy nélkül	251 db
2. CNH. I. 272. fej előtt pont	15 db
3. CNH. I. 272. áll alatt pont	13 db
4. CNH. I. 272. fej alatt pont	16 db
5. CNH. I. 272. homlok előtt pont	3 db
6. CNH. I. 272. fej alatt két pont	1 db
7. CNH. I. 272. fej előtt két pont	7 db
8. CNH. I. 272. fej alatt vonal	1 db
9. CNH. I. 272. fej előtt ovális pont	8 db
10. CNH. I. 272. fej alatt ék	1 db
11. CNH. I. 272. áll alatt ék	3 db
12. CNH. I. 272. homlok előtt ék	3 db
13. CNH. I. 272. áll alatt félhold	1 db
14. CNH. I. 272. áll előtt félhold	1 db
15. CNH. I. 272. homlok előtt félhold	10 db
16. CNH. I. 272. fej alatt félhold, előtte vonal	1 db
17. CNH. I. 272. fej alatt csillag	2 db

¹Összefoglaló: *István Gedai*: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13 Jahrhunderten. *Acta Archaeologica* 21 (1969) 105–148. Azóta előkerült, publikált leletek: *Nagykátai (Gedai István)*: a nagykátai friesachi denárlelet. *NK LXIV–LXV* (1965–1966) 41–47., *Gyönki (Gedai István)*: A gyönki XIII. századi éremlelet. *Folia Archaeologica XVIII* (1966–67) 139–149., *Nagyecsed (Gedai István)*: A nagyecsed-i Árpád-kori éremlelet. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve VIII–IX (1965–1966) 57–77., *Szank (Gedai István)*: Friesachi éremlelet Szankon. *NK LXVI–LXVII* (1967–1968) 95–97, és újabb: *Huszár Lajos*: XIII. századi éremlelet Szankon. *Cumania IV* (1976) 265–271., *Nyáregyháza (Gedai István)*: A nyáregyházi lelet éremanyaga. *NK LXVIII–LXIX* (1969–1970) 25–42., *Szigetcsép (Gedai István)*: A szigetcsépi friesachi denárlelet. *NK LXXIV–LXXV* (1975–1976) 27–36.)

²Utóbbi időben: *Gedai István*: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13. Jahrhunderten. *Acta Archaeologica* 21 (1969) 105–148., *V. Székely György*: Friesachi pénzek a XII. századi Magyarországon. *Eötvös-Füzetek. Új Folyam*, II–III (1979) 72–86.

18.	CNH. I. 272. áll alatt csillag	4 db
19.	CNH. I. 272. áll előtt csillag	1 db
20.	CNH. I. 272. jegy: ?, kopott	45 db
21.	CNH. I. 272. töredékei	46 db
22.	CNH. I. 275. jegy nélkül	110 db
23.	CNH. I. 275. királyfej mellett jobbra: pont	5 db
24.	CNH. I. 275. királyfej mellett balra: pont	2 db
25.	CNH. I. 275. fej felett pont	1 db
26.	CNH. I. 275. országalma keresztjén pont	2 db
27.	CNH. I. 275. jogaron pont	2 db
28.	CNH. I. 275. fej mellett jobbra: csillag	2 db
29.	CNH. I. 275. jogaron csillag	1 db
30.	CNH. I. 275. trón mellett jobbra: csillag	2 db
31.	CNH. I. 275. jogar alatt csillag	3 db
32.	CNH. I. 275. kopott, töredékes	6 db
33.	CNH. I. 277. jegy nélkül	1 db
34.	CNH. I. 279. 5 pont	6 db
35.	CNH. I. 279. 6 pont	1 db
36.	CNH. I. 279. 7 pont	1 db
37.	CNH. I. 279. töredéke	1 db
38.	CNH. I. 280. jegy nélkül	139 db
39.	CNH. I. 280. „B” alatt a mezőben pont	2 db
40.	CNH. I. 280. „LA” alatt a mezőben pont	1 db
41.	CNH. I. 280. REX E-je alatt a mezőben pont	1 db
42.	CNH. I. 280. B...	1 db
43.	CNH. I. 280. B...	5 db
44.	CNH. I. 280. BE·LA	8 db
45.	CNH. I. 280. LA	11 db
46.	CNH. I. 280. R	2 db
47.	CNH. I. 280. R	1 db
48.	CNH. I. 280. LA·R	4 db
49.	CNH. I. 280. R	4 db
50.	CNH. I. 280. E·X	4 db
51.	CNH. I. 280. X	2 db
52.	CNH. I. 280. X·	6 db
53.	CNH. I. 280. X·B	9 db
54.	CNH. I. 280. BE :	4 db
55.	CNH. I. 280. A:R	2 db
56.	CNH. I. 280. oR	3 db
57.	CNH. I. 280. AoR	3 db
58.	CNH. I. 280. E ^o X	5 db
59.	CNH. I. 280. ▽B	2 db
60.	CNH. I. 280. BE ▽	6 db
61.	CNH. I. 280. ▽LA	11 db
62.	CNH. I. 280. LA ▽	4 db
63.	CNH. I. 280. LA ▽ R	1 db
64.	CNH. I. 280. ▽R	1 db
65.	CNH. I. 280. X ▽	6 db
66.	CNH. I. 280. X ▽ B	3 db
67.	CNH. I. 280. E*L	2 db
68.	CNH. I. 280. E*L	1 db
69.	CNH. I. 280. A*R	6 db
70.	CNH. I. 280. A*R	3 db
71.	CNH. I. 280. jegy: ?, kopott	32 db
72.	CNH. I. 280. hamisítvány (?)	3 db
73.	CNH. I. 280. töredék	33 db

B) Friesachi denárok

74.	L. 4.	1 db
75.	L. 5.	1 db
76.	L. 6., Baumgartner: Eriacensis: 1.	13 db
77.	L. 6., Baumgartner: Eriacensis: 2.	13 db
78.	L. 6., Baumgartner: Eriacensis: ?	21 db
79.	L. 8.	3 db
80.	L. 10.	9 db
81.	L. 13.	3 db
82.	L. 14.	2 db
83.*	L. 14. változat; mint L. XI/1, de egész alak helyett fej van, mint L. VI/8	1 db
84.	L. 15	15 db
85.*	L. 15. változat; H) ... bVR	1 db
86.*	L. 15. feliratváltozata:	
	E) + α ARE ...	
	H) D. V	1 db
87.*	L. 15. utánverete:	
	E) ülő alak két kereszttel	1 db
88.	L. 17.	19 db
89.*	L. 17 hibrid; L. 10/17.	2 db
90.	L. 18.	5 db
91.*	L. 18 hibrid; L. 10/18.	1 db
92.	L. 19.	15 db
93.	L. 21.	3 db
94.	L. 22.	2 db
95.	L. 23.	11 db
96.	L. 24.	4 db
97.	L. 25.	2 db
98.	L. 118.	2 db
99.	L. 119.	4 db
100.	L. 118, vagy 119.	5 db
101.*	L. 118. utánveret; E) vö. L. 351.	1 db
102.*	L. 120. utánverete; E) álló alak zászlóval és ?	1 db
103.	L. 123. b.	1 db
104.*	L. 123 hibrid; L. XIV/1	1 db
105.	L. 130. d.	1 db
106.	L. 131.	1 db
107.	L. 152.	2 db
108.	L. 155.	6 db
109.	L. 158. a.	1 db
110.	L. 161.	12 db
111.*	L. 161. hibrid; E) álló alak országalmával és jogarral. ... ~ V ...	1 db
112.	L. 183.	2 db
113.	L. 184.	7 db
114.	L. 186.	2 db
115.	L. 189.	1 db
116.	L. 190.	2 db
117.	L. 191.	4 db
118.	L. 194.	16 db
119.*	L. 194. hibrid; L. XXV/1.	1 db
120.	L. 199.	3 db
121.*	L. 199 hibrid; L. 164/199.	1 db
122.	L. 200.	12 db
123.	L. 204.	2 db
124.	L. 207.	2 db
125.	L. 301.	1 db
126.	L. 303.	3 db
127.	L. 317.	1 db
128.	L. 349.	1 db

- 129.* L. n. h.; obulus. E) talapzaton mellkép, jobbra és balra függőlegesen kereszt, két tör között.
H) balra tartó oroslán, mint L. 161. 1 db
130. L. ?, meghatározhatatlan töredék 133 db

C) Német denárok

131. Köln, I. Adolf (1193–1205) Häv. 588. 1 db
132. Köln, I. Engelbert (1216–1225) Häv. 634. 3 db
133. Köln, I. Henrik (1225–1238) Häv. 647. 5 db
134. II. Frigyes (1212–1250); Cappe: Die Münzen des deutschen Kaiser. IX. T. No. 148. 1 db

D) Angol denár

135. III. Henrik (1216–1272) denár 1 db

E) Veretlen ezüst

- 136.* Pogácsa-alak; kettévágva. Átmérő: 90 mm, átmérő: 90 mm, 453,5 g 1 db
137.* Pogácsa-alak; átmérő: 40 mm, 64,52 g 1 db
138.* Ezüstdarab; 129,37 g 1 db
139.* Ezüstdarab; 103,68 g 1 db
140.* Ezüstdarab; 75,13 g 1 db
141.* Ezüstdarab; 132,53 g 1 db
142.* Ezüstdarab; 53,37 g 1 db
143.* Ezüstdarab; 53,12 g 1 db
144.* Ezüstdarab; 41,57 g 1 db
145.* Ezüstdarab; 38,68 g 1 db
146.* Ezüstdarab; 36,34 g 1 db
147.* Ezüstdarab; 21,36 g 1 db
148.* Ezüstdarab; 18,91 g 1 db
149.* Ezüstdarab; 15,38 g 1 db
150.* Ezüstdarab; 11,20 g 1 db

A lelet értékelésekor több pénzforgalmi és pénzverési kérdésre kell utalni, amelyek közül néhány – jellegénél fogva – sem feltevésében, sem válaszában az eddigi ismereteinket nem módosítja.

A friesachi pénzek általános forgalma a tatárjárás előtti Magyarországon régen közismert. Az értéktelen, évi kényszerbevitálásra kötelezett, XII. századi magyar veretek maguk idézték elő a kiváló minőségű, állandó értékű friesachi denárok beáramlását és általános fizetőeszközzé válását. Forgalmuk kiterjedt az egész országra, így a mai Szabolcs-Szatmár megyében előfordulásuk természetes. Röviden utalhatunk a közeli geberjéni³ és nagyecsed⁴ leletekre és ugyancsak nincsenek távol a Hajdúböszörmény környékén csoportosuló friesachi leletek,⁵ amelyek talán összefüggenek a böszörmények (izmaeliták) közismert pénzügyi tevékenységével; Hajdúböszörmény ugyanis központjuk volt.

Általában a Magyarországon előkerülő friesachi típusú pénzek legtöbbjét Friesachban és St. Veitben verték. A tyukodi lelet is ezek sorába tartozik. Verdehely és kibocsátó szempontjából a 384 db friesachi denárból 238 db (ezt vesszük 100%-nak) vizsgálható; a bizonytalanokat elhagytuk. Ezek a következőképpen oszlanak meg:

1. Salzburgi érsekség	152 db	63,86%
a) Friesach:	149 db	
b) Pettau	2 db	
c) Rann	1 db	

³ Jelentés. Magyar Nemzeti Múzeum, 1900. 35., 43. Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának irattára: 265/1900.

⁴ Gedai István: A nagyecsed⁴ árpádkori éremlelet. A nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve. VIII–IX (1965–1966) 57–77.

⁵ Vö. Gedai István: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13 Jahrhunderten. Acta Archaeologica. 21. (1969) térképe 145. o.

2. Andechsi hercegség	9 db	3,78%
Gutenwört	9 db	
3. Karinthiai hercegség	68 db	28,58%
a) Landstrass	13 db	
b) St. Veit	55 db	
4. Steier hercegség	8 db	3,36%
a) Pettau	4 db	
b) Zeiring	4 db	
5. Aquileiai pátriárka	1 db	0,42%

Fenti arány nagyjából megfelel az országos átlagnak. Magyarország szempontjából tehát a két legfontosabb – egymáshoz közel fekvő – verde Friesach és St. Veit volt; ez adja az összes friesachi típusú pénznek (204 db) 85,71%-át, bizonyítva, hogy nem a kibocsátó személye a lényeges, hanem a verdehely körzetének gazdasági, kereskedelmi tevékenysége.

Általános jelenség a friesachi típusú pénzeket tartalmazó magyarországi leletekben a nyugat-európai, elsősorban Rajna-menti városok veretei, amelyek közül Köln denárai a legfontosabbak. Szinte minden lényeges leletben előfordul egy-két példány,⁶ tárgyi bizonyítékát adva a közvetlen kölni–magyar kapcsolatnak (karinthiai leletekben ugyanis nincs kölni denár, tehát a friesachi pénzekkel együtt onnan nem jöhettek), értelmezve a Kölnben magyar kereskedőket említő írásos forrásokat. A többi nyugati veret viszont valószínűleg Kölnben keveredhetett a Magyarországra kerülő kölni denárok közé. Ezek között első helyen említjük az angol pénzeket, miként itt is előfordul egy példány. Ismerve a középkori Köln kereskedelmi vonzókörzetét, ezt a tényt – angol pénzek jelenlétét – természetesnek kell tartanunk.

A friesachi leletek általában nem tartalmazzak magyar pénzt, vagy ha igen, akkor ezek majdnem mindig bracteáták. Mivel a friesachi leletek – néhány kivétellel – az 1241-es tatárbetöréssel hozhatók összefüggésbe, alapját adta annak a feltételezésnek, hogy a bracteátákat IV. Béla vereteinek kell tekinteni.⁷ A tyukodi lelet friesachi denárainak egy része is 1235 utáni, így ennek elrejtését is 1241-re kell tenni, tehát a lelet magyar bracteátái is IV. Béla korában forogtak. Jellemző, hogy a kivételesen korábbi – XIII. század eleji, vagyis II. András korabeli – szigetcsépi leletben⁸ nincs bracteáta, de van II. András denára.

A magyar és az idegen pénzek aránya az egyes leletekben eltérő, de nagy átlagban megfelel a tyukodi lelet arányainak. Az 1305 db (100%) megoszlása:

Magyar	910 db	69,73%
Friesachi	384 db	29,42%
Német	10 db	0,77%
Angol	1 db	0,08%

Az eddig elmondottak nem tartalmazzak új ismereteket, csak a korábbi kutatási eredményeket erősítették meg. Alig van azonban olyan középkori éremlelet, amelyben ne fordulna elő ismert típus új változata, ritkábban új típus. A tyukodi leletben is van néhány példány, amely a friesachi denárok változatait szaporítja. Ilyen a 83. tétel L. 14-e, a 85–87. tételek L. 15-je, a 89. tétel L. 17 hibridje, a 91. tétel L. 18 hibridje, a 101. tétel L. 118 utánverete, a 102. tétel L. 120 utánverete, a 104. tétel L. 123 hibridje, a 111. tétel L. 161 hibridje, a 119. tétel L. 194 hibridje, és a 121. tétel L. 199 hibridje. Új típusnak tekinthetjük a 129. tétel obulusát (súlya: 0,27 g.). Mivel a hátlapú éremkép – balra tartó oroszlán –

⁶ *Gedai István*: Fremde Münzen im Karpatenbecken aus den 11–13 Jahrhunderten. *Acta Archaeologica* 21 (1969) 135–136. – *Huszár Lajos*: Der Umlauf der Kölner Denare im mittelalterlichen Ungarn. *Dona Numismatica*. Hamburg 1965 183–192.

⁷ *Gedai István*: Árpád-kori lemezpénzeink kormeghatározásához. *NK LXIV–LXV* (1965–1966) 33–40.

⁸ *Gedai István*: A szigetcsépi friesachi denárlelet. *NK LXXIV–LXXV* (1975–1976) 27–36.

megegyezik Bernhard karinthiai herceg landstrassi denárával (L. 161), ezt az obulust is Bernhard herceg veretének tartjuk. Megjegyzésre méltó még a 128. tétel L. 349-e. Ez a bizonytalan kibocsátóként ismert pénz ugyanis több magyarországi leletben előfordult, ami támpontot nyújthat egy pontosabb meghatározáshoz.

Véleményünk szerint a lelet legnagyobb értéke a veretlen ezüstök jelenléte, s ez kissé bővebb foglalkozást igényel.

A veretlen ezüst gazdasági hátterét máig is korszerű tudományos módszerrel értékelte és tárgyalta Hóman Bálint.⁹ Okleveles adatokkal kimutatta XII. századi megjelenésüket és használatukat a XIII. század folyamán. Hóman Bálint világos, egyértelmű okfejtéséhez ma sem tudunk újat adni.

Hóman Bálint kutatásának eredményei okleveles adatokon nyugszanak, leletekre nem támaszkodnak. Igaz, a magyar leletekben kevés ezüströg fordult elő, mégis feltűnő, hogy alig foglalkoztak vele. Fritz Dworschak a felsőbesnyőpusztai lelet példányait tette közzé¹⁰ és igen röviden érintette a témát. További két leletet – Baja és Korpona – említ, ahol még ezüströgek fordulnak elő, ám ezek csak töredékek. A felsőbesnyőpusztai példányok – 4 db – mindegyike pogácsaszerű ezüströg cikkelyei; 3 db eredetileg egy pogácsához tartozott. Dworschak az ezüströgeket a felsőbesnyőpusztai lelet érmei – II. András, IV. Béla veretei, valamint IV. Béla és V. István kori szlavyon denárok – alapján a XIII. század második felére (1275) keltezi, noha elfogadja Hóman Bálint kutatási eredményeit, amely szerint Magyarországon a XIII. század második felére eltűnnek az ezüströgek. Részben ez az oka annak a feltevésnek, hogy az ezüströgek talán keletről kerültek hozzánk. A keleti eredetkérdést Huszár Lajos is felvetette¹¹ a kiskunlacházi lelet ezüströgével kapcsolatban.

Az eredetkérdés eldöntésére túl kevés adatunk van. A kiskunlacházi veretlen ezüstnek határozott formája – kettős rombusz-alak – van, ami eltér a felsőbesnyőpusztai és a tyukodi leletek pogácsa alakjától. Utóbbiakat azért sem tartjuk keleti eredetűeknek, mert nyugati pénzekkel együtt fordulnak elő. (Ez csak a tyukodi leletre nézve biztos.) Keleti – oroszországi – eredetű ezüstrodákat N. Bauer közölt;¹² ezek vékony rudak, semmiképpen sem vethetők össze a magyarországi leletekkel, beleértve a kiskunlacházi ezüströgöt is. A felsőbesnyőpusztai és tyukodi veretlen ezüstök ugyanakkor megegyeznek August Loehr által közölt¹³ gschiesi és torreni példányokkal. Az ezüstöntvények durva és egyszerű kivitele alapján jogosnak véljük még azt a felvetést is, hogy miért kell a forma mögött idegen eredetet feltételezni? A gazdasági kényszer megkövetelte a veretlen ezüst használatát (erre viszont lehetett idegen példa is), a kivitele azonban lehetett idegen-befolyásmentes, lévén ez a legegyszerűbb forma.

Dworschak – mint említettük – a felsőbesnyőpusztai lelet elrejtését 1275 körülre tette, tehát a veretlen ezüstpogácsák használatát a XIII. század második felére is feltételezte. Ez ellentmond Hóman okleveles adatokon nyugvó megállapításának. A kiskunlacházi lelet a XII–XIII. század fordulójára keltezhető, a tyukodi lelet pedig a XIII. század első felére, azaz a kiskunlacházi és tyukodi leletek Hóman adatait támasztják alá. A felsőbesnyőpusztai lelet Fejér éremkereskedő közvetítésével, 1896-ban került a múzeumba. Úgy érezzük, nem alaptalan a leletegyüttes hitelességének kétségbe vonása. Egyszerre kerülhetek a múzeumba (hangsúlyozzuk: kereskedőtől), de nem valószínű, hogy azonos leletből származzanak, még ha az érme is – vitathatóan – Felsőbesnyőpusztáról kerültek Fejérhez. A hiteles tyukodi lelet viszont egyértelművé teszi, hogy a veretlen ezüst használata a friesachi denárok magyarországi forgalmával egykorú, a XIII. század első felének jelensége, amely azonban már a XII. században kezdődhetett.

Súlyvizsgálatokra természetesen csak egész – vagy egészé összerakható – példányok alkalmasak. A két leletből – Felsőbesnyőpuszta és Tyukod – összesen négy ezüstpogácsa-darabunk van. Ezek közül azonban csak a tyukodi két példány teljes, illetve tehető teljessé. Egyiknek súlya: 453,5, a másiké 65,52 g. A felsőbesnyőpusztai lelet két példány – a 130,03 és a 109,31 g-os – összeillesztése egy egész pogácsa felét látszik kitenni, azaz az egésznek súlya 478,68 g lehetett; illetve kissé kevesebb, mert a két darab valamivel többnek látszik felénél. A negyedik – egyedülálló – példány egy egész pogácsa negyedének látszik, vagyis az egész súlya 261,64 g. A Hóman által összeállított magyar márkasúlyokkal ez nem egyezik:

⁹ Hóman Bálint: Magyar Pénztörténet. Budapest, 1916, 274–288.

¹⁰ Fritz Dworschak: Ungarische Silberbarren des 12. Jahrhunderts – XII. századi magyar ezüströgek. NK XXVIII–XXIX (1929–1930) 72–74.

¹¹ Huszár Lajos: A kiskunlacházi éremlelet. Folia Archaeologica. 12 (1960) 183–189.

¹² N. Bauer: Die Silber- und Goldbarren des russischen Mittelalters. Numismatische Zeitschrift. 22 (1929) 77–120.

¹³ August Loehr: Probleme der Silberbarren. Numismatische Zeitschrift. 24 (1931) 101–109.

Magyar márka:	233,35 g
Budai márka	245,53 g
Erdélyi márka	206,76 g
Szepesi márka	210,46 g

Mégis, újabb adatok előkerüléséig is fel kell vetnünk, hogy a tyukodi lelet 453,5 g-os példánya igen közel áll a felsőbesnyőpusztai 478,68 g-jához, különösen, ha – mint jeleztük – figyelembe vesszük a pontatlan mérési lehetőséget, hiszen a felsőbesnyőpusztai példánynál csak kikövetkeztetett súlyunk van és a tyukodi példányból is vesztetett el néhány gramm a kettévágáskor. Ezek viszont – így – közel állnak 2 budai márka súlyához. A felsőbesnyőpusztai negyedpogácsa kikövetkeztetett 261,64 g-os súlya ugyancsak lehetett 1 márka. A tyukodi lelet kisebbik pogácsája viszont ép. Igaz, hogy közel áll a budai márka fertójához (61,38 g), de mégis 3,14 g a súlykülönbség. Végül is az ezüstpogácsák súlyrendszerbe illesztéséhez kevés az adatunk; újabb leletekre kell várnunk. A tyukodi lelet azonban mégis, éppen a veretlen ezüstökkel fontos adatokat szolgáltatott XIII. századi gazdaságtörténetünkhez.¹⁴

Gedai István

DER UMLAUF VON SILBERBARREN IN UNGARN IM 13. JAHRHUNDERT

(Der Friesacher Münzfund in Tyukod)

In der in Nordostungarn liegenden Gemeinde Tyukod kam es im Jahre 1970 zur Freilegung eines Münzfundes, der neben ungarischen Brakteaten, Friesacher, Kölner und englischen Denaren Silberbarren und Schmuck enthielt. Die Zusammensetzung des Münzfundes entspricht im allgemeinen den in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts vergrabenen Fundvorkommen in Ungarn und auch in dieser Gegend. Das Vergraben läßt sich aller Wahrscheinlichkeit nach mit dem Einfall der Tataren im Jahr 1241 in Verbindung bringen. Diese Tatsache und die Zusammensetzung des Fundes bestärkt uns in der Annahme, daß die ungarischen Brakteaten nicht unter Béla III., sondern erst unter Béla IV. geprägt worden sind. In der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts war der Umlauf der Friesacher Denare in Ungarn allgemein verbreitet, zusammen mit diesen kamen oft auch Prägungen, aus den am Rhein liegenden Städten – vor allem aus Köln – vor.

Fast in jedem Münzfund konnte man einige neue Typen oder Varianten von Friesacher Münzen finden. Auch in diesem Fund gibt es einige Aufschriftvarianten und Hybride, ja sogar auch einen neuen Typ; siehe dessen Beschreibung unter den Posten Nr. 129.

Unserer Meinung nach bildet jedoch den größten Wert dieses Fundes das Vorkommen der Silberbarren. Darunter gibt es eine ganze, mehrere Bruchstücke sowie auch zusammenfügbare, zu einander passende Stücke; welche die Form von Pogatscherln haben. Ähnliche Stücke publizierte Fritz Dworschak beim Fund von Felsőbesnyőpuszta; drei Teile eines geviertelten Stückes und 1/4 eines anderen Stückes. Dworschak hat diesen Fund, auf Grund der gleichzeitig gefundenen Münzen um das Jahr 1275 datiert. Bezüglich der Herkunft der Form warf er die Frage der östlichen Herkunft auf. N. Bauer publiziert jedoch von Osten stammende Silberbarren mit ganz anderer Form, dagegen ähneln die Stücke mit den Exemplaren von Gschies und Torren, welche von Loehr beschrieben wurden. Die Theorie der östlichen Herkunft kann also auf jeden Fall verworfen werden, hinter der einfachen Form muß auch nicht unbedingt ein fremder Einfluß vorausgesetzt werden. Tatsache ist – und das bewies ja auch Hóman mit Urkunden – daß in Ungarn die Zahlungsform mit unausgemünztem Silber in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts (aber auch schon am Ende des 12. Jahrhunderts) allgemein bekannt und üblich war. Das Vergraben des Fundes bei Tyukod wurde auf das Jahr 1241 gelegt, somit besteht eine völlige Übereinstimmung mit dem durch Hóman entworfenen Bild. Es ist somit unwahrscheinlich, daß der Fund von Felsőbesnyőpuszta im 1275 zum Vergraben kam, auch die Zusammensetzung dieses Fundes ist fraglich. Dieser Fund kam nämlich am Ende des vorigen Jahrhunderts von Münzhändlern in den Besitz des Museums. Wir haben gute Gründe zu vermuten, daß die Münzen und die Silberbarren nicht aus dem selben Fund herkommen. Damit lösen sich auch die Widersprüche und wir können annehmen, daß das ungemünzte Silber eine charakteristische Zahlungsform des 13. Jahrhunderts war, was übrigens auch durch Urkunden bezeugt ist.

Das Gewicht der beiden Silberbarren aus dem Fund von Tyukod beträgt 453,5 beziehungsweise 64,52 Gramm. Beim Fund von Felsőbesnyőpuszta ergeben die Gewichte der zwei Pogatscherlnteile (130,03 und 109,31 Gramm) ungefähr die Hälfte eines ganzen Stückes, dessen volles Gewicht um die 478,68 Gramm sein müßte. Das Viertelstück weist auf ein Gewicht von 261,64 Gramm der ganzen Pogatsche hin. Obwohl sich diese Gewichte mit den ungarischen Mark-Gewichten nicht zweifelsohne in Zusammenhang bringen lassen, können wir – in Betracht gezogen, daß ja größtenteils mit durch Schlußfolgerungen erzielten Gewichten gearbeitet wird – behaupten, daß die Gewichte von 478,68 Gramm bei Felsőbesnyőpuszta und 453,5 Gramm bei Tyukod sehr nahe zu einander liegen und auch vom Gewicht von 2 Budaer Mark nicht weit stehen. (Eine Budaer Mark war 245,53 Gramm schwer.) Auch das geschlußfolgerte Gewicht der Viertelpogatsche mit 261,64 Gramm liegt nahe dem Gewicht der Mark von Buda. Die kleinere Pogatsche von Tyukod weicht nur um 3,14 Gramm vom Viertel einer Budaer Mark ab. Um das ungemünzte Silber in ein Gewichtssystem rekonstruierend eingliedern zu können, muß noch auf weitere Fundangaben gewartet werden. Der Fund von Tyukod diente jedoch auch so mit sehr wichtigen Angaben für die ungarische Wirtschaftsgeschichte des 13. Jahrhunderts.

¹⁴ Ezúton mondok köszönetet Dr. Németh Péternek, a Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok igazgatójának a leletközlés engedélyéért.

Három szebeni veretű aranyérem

Resch Adolf az erdélyi pénzeket leíró ismert művében¹ voltaképpen közli mindhárom érem képét, minthogy azonban bizonyos kérdések felmerülnek velük kapcsolatban, ezekre a kérdésekre szeretnénk itt kitérni.

Izabella királyné két aranyérme

Szapolyai (Zápolya) János magyar király neje, illetve a már gyermekkorában magyar királlyá választott János Zsigmond anyja és gyámja két aranyérméről teszünk elsősorban néhány megjegyzést. Mind a kettő tízszeres dukát súlyú, 1557-es évszámot viselő példány és minden bizonnyal mindkettő a szebeni pénzverdében készült, bár az egyikben nincs verdejelzés. Az egyik aranyérem csak a drezdai éremtárból ismeretes és a súlya 35 g (VIII. t. 1. kép), a másiknak a képét egy régi rajzról mutathatom be (VIII. t. 3. kép). Az éremképek és a feliratok mindkettőn általában azonosak, de a kettő között mégis lényeges eltérés, hogy a drezdai példányon a hátlapi felirat alatt verdejegy szerepel (Szeben város címere), míg a másikon nincs verdejegy, ellenben a felirat végén még S:F:V: (Sic fata volunt) betűk láthatók. Nyilvánvaló, hogy az első érem kétségtelenül a szebeni pénzverdében készült, de az analógiák alapján a másik is ugyanabból a pénzverdéből kellett, hogy származzék.

A verdejellel ellátott érmet ugyan Resch nem közli, de a 86. táblán 2. sz. alatt közöl egy ehhez teljesen hasonló ezüstveretet mint hamisítványt (VIII. t. 2. kép). Az érem leírásánál a Montenuovo-tesztet ismertető Hess-katalógus 51. számára hivatkozik² mint ahonnan vette ezt az adatot. Sajnos az nem közli, hogy hol található érem után készítette a rajzot. A Hess-féle leírás szerint a hátlapi felirat alatt „ein Blatt zwischen zwei Sternchen” vagyis egy levelecske található, Resch rajzán is hasonló ábra látható, míg a drezdai példányon a szebeni verdejegy foglal helyet. Úgy látszik tehát, hogy Resch ábrája a valódisága kétségtelen. Már a 17. században az ottani Éremtár gyűjteményében volt, amint azt az 1656–1680 között az aranyérmekről készített jegyzék 306. tétele bizonyítja.³ Ez az aranyérem tehát egészen bizonyosan eredeti, valódi veret. A Hess által leírt és Resch által le is rajzoltatott ezüst (tallér) példányokon a szebeni verdejegy helyén levéldísz szerepel. Véleményünk szerint ezek az ezüstveretek a valódi aranyérem mintául vételével készült későbbi szöveg. Megfigyelhető az is, hogy a drezdai aranyérem és a Resch rajzán a hátlapi felirat térbeosztása nem azonos. A jelenleg rendelkezésre álló adatok alapján nem valószínű, hogy az ezüstérmek eredeti veretek lennének, de csak egy ilyen példány felbukkanása döntheti el véglegesen a kérdést. Az ezüstveret jelenlegi holléte nem ismeretes.

Izabellának a másik 35 g súlyú aranyérmét Resch 26. sz. alatt közli és a 2. táblán ábrázolja (VIII. t. 3. kép). A példányt a bécsi éremgyűjteményből ismeri, tehát a bécsi példány rajzolt ábráját közli. Izabella királynénak ezzel az aranyérmével kapcsolatban állandóan felmerülő kérdés, hogy az éppen szóban forgó példány eredeti vagy hamisítvány. Ugyanis Karl Wilhelm Becker, számos fiktív érem hírhedt készítője erről a típusról is készített utánzatot.

A Becker hamisítványait ismertető művében Hill 329. sz. alatt közli⁴ Izabellának ezt a tízdukát súlyú aranyérmét (VIII. t. 4. kép) és arra a megállapításra jut, hogy a Resch-rajza, következésképpen a bécsi példány is

¹A. Resch: Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart. Hermannstadt, 1901.

²A. Hess: Die siebenbürgischen Münzen des fürstlich Montenuov'schen Münzkabinetts. Frankfurt a/M, 1880.

³Verzeichnis der goldenen Münzen und Medaillen, die unter Johann Georg II. (1656–1680) neu geordnet wurden. Ez a jegyzék sajnos keltezetlen. Dr. Paul Arnoldnak, a drezdai éremtár igazgatójának szíves közlése.

⁴G. F. Hill: Becker the counterfeiter. Chicago, 1977 (az 1924-i első kiadás reprint kiadása) 2. k. 25. p. Nr. 329.

valószínűleg Becker műve. Becker ezt az érmet 1825 decemberében készítette el Bécsben és küldte el Fejérváry Gábornak, a maga korában ismert régiséggyűjtőnek.

Miután a Resch által publikált bécsi példány valóságára írást kételyek merültek fel, ez idő szerint nem ismeretes, hogy hol található ennek az éremnek a valódi példánya. Pedig mégis kellett, hogy legyen valahol. Ugyanis Izabellának ez az érme ábrázolva van a Lochner-féle sorozatos munkának 1742-ben megjelent hatodik kötetében (VIII. t. 3. kép).⁵ Tehát Lochner csaknem egy évszázaddal korábban már ismerte és közölte azt az érmet, amelyről Becker 1825-ben utánzatot készített. Feltételezhető lenne, hogy Lochner rajza esetleg a drezdai arany példányról készült, de ez nem lehetséges, mert a Lochner-féle rajzon nincs verdejelzés, viszont ott van a hátlati felirat végén a három betű (S:F:V:), tehát egészen más típus.

Úgy látszik tehát, hogy már a 18. században Izabellának két tízdukát súlyú aranyérme létezett. Az egyik a drezdai veret verdejeggel, a másik pedig az az érme, amelyik után a Lochner-féle rajz készült. A Lochner rajzát utánozta Becker és egy ilyen utánzat kerülhetett a bécsi éremtárba és ezt közölte Resch 26. sz. alatt. Lochner rajzát egyébként más numizmatikai munkák is átvették.⁶ Lochner sajnos nem közli, hogy a rajzához honnan vette a mintát és így egyelőre az általa közölt képet kell Izabella érmének elfogadnunk, amíg egy kétségtelenül eredeti érme felbukkanása végleg el nem dönti a kérdést.

Mihály havasalföldi vajda aranyérme

A harmadik aranyérem Mihály havasalföldi vajda, akit a román történetírás Vitéz Mihály néven emleget, tíz dukát súlyú aranyérme az előlapon a vajda képével, a hátlaton pedig több soros felirattal (IX. t. 6. kép). Ez az érme a román numizmatikai emlékműnek egyik legbecsesebb példánya és éppen ezért megérdemli, hogy vele kapcsolatban minden megfigyelést és megállapítást rögzítsünk. Ezúttal nem történeti szempontból kívánunk vele foglalkozni, számos tanulmány megtette már ezt, hanem az érme veretésének a helyére vonatkozó észrevételeinket kívánjuk most közzétenni.

Az éremmel, mint említettük, már többen is foglalkoztak, legutóbb részletesen Ștefan D. Tănăsescu,⁷ aki az érme készítésével kapcsolatban azt a feltevést vetette fel, hogy az érme a nagybányai pénzverdében készülhetett, és szerinte Friedrich Herberstein, Rudolf császár pártfogoltja verette az érmet, aki 1600 márciusában Erdélyben tartózkodott. Egyébként az érme 1600-as évszámot visel. Gustav Gündisch tanulmányából ismeretes,⁸ hogy ezt a Friedrich Herbersteint, aki korábban Nagybányán a bányászat és pénzverés ügyét intézte, Báthori Zsigmond fejedelem 1597-ben megfosztotta tisztségétől a hanyagsága miatt. Ennek ellenére 1599-ből már van adat arra, hogy Rudolf császár, akinek az uralma alá került közben Nagybánya Báthori Zsigmond lemondása következtében, Herbersteinnak ismét visszaadta az igazgatást. Herberstein nagybányai fekvősegeit 1600 augusztusában Gerhard Lisibona vásárolta meg, mert Herberstein csak így szabadulhatott meg adósságaitól. Így tehát elvileg nem lenne akadálya annak, hogy Herberstein 1600-ban Mihály vajda nevére érmet verethessen és Tănăsescu ezt a feltevést még támogatja azzal a megfigyeléssel, hogy az érme gyöngyköre azonos formájú Rudolf 1600-ból való nagybányai veretű tallérjának a gyöngykörével. Tehát feltételezi, hogy a nagybányai pénzverdében a tallérvésnök véste az érme verőtövét. Csak éppen konkrét bizonyíték nincs ezeknek a feltevéseknek az igazolására.

A következőkben egyáltalán nem az a célunk, hogy kategorikusan cáfolni kívánjuk ezt a feltevést, csupán egy másik lehetőségre szeretnénk rámutatni és felhívni erre a figyelmet. Az említett feltevéssel párhuzamosan egy eltérő elgondolást vetünk fel. Erre nézve ugyancsak nincsenek döntő bizonyítékok, de több összevágó adat teszi talán eléggé valószínűvé ennek a lehetőségét.

A mi véleményünk szerint ugyanis az érme nem a nagybányai, hanem inkább a szebeni pénzverdében készülhetett. Még 1940-ben megjelent egy kis értekezés Mihály vajda érméről. Ennek a szerzője Farkas

⁵J. H. Lochner: Sammlung merkwürdiger Medaillen. Nürnberg, VI. 1742. 237. (A súlya „fast dritthalb Loth“.)

⁶Többek között ezt vette át Weszerle József is. Hátrahagyott érmészeti táblái (Kiadva Pest, 1873, és Budapest, 1911) D. I. 10. sz. ábra.

⁷Șt. D. Tănăsescu: Despre medalia lui Mihai Viteazul, Buletinul Soc. Num. Române 67–69 (1973–1975) 235–252.

⁸G. Gündisch: Geschichte der Münzstätte Nagybánya in habsburgischer Zeit (1530–1828). Num. Zeitschrift 65 (1932) 67–98.

Sándor,⁹ aki szerint a Báthori András felett aratott sellemberki csata után (1599. okt. 28.) verethette Mihály vajda ezt az érmet. Szerinte is az érmet vésnöke egy szebeni éremvész lehetett, de az érmet nem a városban, hanem a vajda táborában verték és azért nincs verdejegy rajta. Anélkül, hogy Farkas Sándor fejtegetésével mindenben egyetérténénk, a véleményét csak azért említjük meg, mert ő is a szebeni pénzverdéhez igyekszik kötni az érmet eredetét.

Az érmet verőhelyére nézve a mi elgondolásunk főként a stíluskritikai vizsgálatokon alapszik. Minthogy Mihály vajda különböző helyeken publikált érme gyakran a közismert Becker-féle fiktív példány közlése, ezúttal a bécsi éremgyűjteményben levő kétségtelenül eredeti veret fényképét közöljük a vizsgálódásokhoz.

A 17. század első éveiben a szebeni pénzverdében igen élénk tevékenység folyt. Nemcsak pénzek, hanem emlékérmek is kerültek itt kiverésre. Így 1605-ből ismeretesek Szeben város arany és ezüst pénzei Rudolf császár nevére és nyilván az ő engedélyével. Így többek között tízdukátos aranypénz (VIII. t. 5. kép). Kétségtelenül szebeni veretű emlékérmek a következők. Az erdélyi rossz állapotok emlékét őrző kis emlékérem két változata NW CIBIN 1602 jelzéssel (egyik IX. t. 7. kép), Nyári Pál nagyváradi kapitány ezüst emlékérmé 1604-ből nehezen kivehető. W. . BIN 160. jelzéssel, (IX. t. 8. kép), és Basta György generális arany emlékérmé NW 1605 jelzéssel (IX. t. 9. kép). Ez utóbbin hiányzik ugyan a CIBIN jelzés, de az NW mesterjegy következtében kétségtelenül e sorozathoz tartozik.

Ez a négy érmet a rajtuk található CIBIN (= Cibinium) vagy NW jelzés révén bizonyosan szebeni veretnek tekinthető. Mi egy korábbi tanulmányban már foglalkoztunk ezekkel a szebeni veretű emlékérmekkel, sőt még két stílusban hasonló jelzetlen érmet is hozzájuk kapcsoltunk.¹⁰ Így Deidricius György emlékérmét 1592-ből (Resch 16.) és Mihály vajda szóban forgó aranyérmét is a stílusjegyzés következtében, de minden bővebb magyarázat nélkül. A részletes indokolást ezúttal kívánjuk pótolni.

Mihály vajda érmét az említett bizonyosan szebeni eredetű érmekkel egybevetve, az egységes stílus azonnal feltűnik. Elsősorban a szebeni veretű érmeknek a 16. sz. folyamán kialakult egy sajátos egyéni formája, ami még a Báthori Gábor korában vert szebeni pénzekre is jellemző. Eszerint az előlapokon az éremkép gyakrabban címer, ritkábban mellkép, a hátlapon viszont több soros felirat foglal helyet. Ez a térbeosztás különösen a súlyosabb aranypénzekre (tízdukátos stb.) jellemző, amelyeket esetleg emlékpénzeknek is lehet tekinteni. Az említett szebeni veretű emlékérmek is ezt a típust követik és általában jellemző rájuk a több soros hátlapi felirat. Ha most ebbe a sorozatba helyezzük Mihály vajda érmét (IX. t. 6. kép), az is teljesen hasonló éremképeket mutat. Érdekes, hogy még a felirat alatt levő arabeszk díszítés is jellemző a 16. századi szebeni veretű aranyérmekre és végül a betűtípusok is egyeznek a szebeni veretű érmek betűformáival. Együttesen nézve az egész csoportot a közös stílusjegyek azonnal feltűnnek. Egybevetés végett közöljük az 1600. évi nagybányai veretű tallér képét (IX. t. 10. kép) is. Nyomban látható, hogy annak a vésete mennyivel tökéletesebb munka és mennyire eltér a kidolgozás a Mihály vajda érmének a stílusától. Megfigyelhető az is, hogy a nagybányai tallér külső képe lényegesen eltér az egykorú szebeni veretű pénztől, viszont az utóbbinak a stílusa nagyon egyezik a Mihály vajda érmének a stílusával.

Itt még valamit meg kell említeni. Nagybánya 1570–1585 között a királyi Magyarországhoz tartozott és a pénzverés ez időben került a Herbersteinék bérletébe. 1585–1599 között a Báthoriak birtokába került ugyan, de a bérletben maradtak tovább is Herbersteinék. Ekkor megint a magyar királysághoz lett csatolva. Már 1583 elején elrendelték Herbersteinéknak, hogy a tallérokat hengeres géppel verjék.¹¹ Fel is állították a gépet és Rudolf 1600-i tallérja is természetesen hengeres géppel készült. Ezt a technikai eljárást az érmet gyenge hajlataiból észlelni is lehet. Mihály vajda érme viszont kétségtelen bizonyossággal a régi kalapácsverési eljárással készült és ezért kevésbé tökéletes kivitelű, mint a nagybányai tallér. Ez a megállapítás is inkább a szebeni pénzverde felé utal, ahol még a régi eljárás volt érvényben. Megemlíthető az is, hogy Nagybányán a több soros feliratot mutató hátlapi éremkép nem volt szokásos. Legalábbis a pénzekben fordul elő, emlékérem pedig a 16. században nem készült itt.

⁹ A. de Farkas: Medaliile lui Mihai Viteazul. Aiud, 1940. 6.

¹⁰ Huszár L.: Nyári Pál emlékérmé. Folia Archaeologica 7 (1955) 183–191.

¹¹ Rudolf császár a szepesi kamara előterjesztésére elrendeli 1583. jan. 19-én, hogy a nagybányai pénzverdében „in conficiendis monetis non cusione, sed pressura utatur”. Budapest, Orsz. Levéltár Szepesi K. Ben. Mand. 1583. n. 5. (néhai Horváth Tibor Antal közlése).

Abban a kedvező helyzetben vagyunk, hogy a 17. sz. elején Szebenben készült érmek mesterét, ha név szerint nem is, de legalább a névjelzés alapján ismerjük. Az érmeken látható NW CIBIN jelzésből Cibinium Szeben város latin neve, az NW betűk pedig kétségkívül az éremvéső nevét rejtik. Sajnos ezt a névjelzést jelenleg feloldani nem tudjuk, az egykorú ismert szebeni ötvösök neveivel sem azonosítható, de mindenestre az egész szebeni éremcsoport legalább valamilyen megfogható névjelzéshez kapcsolható.

Basta generális érmének bizonyíthatóan szebeni eredete is valószínűsíti az eleinte vele szövetségben harcolt Mihály vajda érmének ugyanazon verdeből való származtatását. Nem kívánunk azonban a történeti eseményekből levonható feltevések útvesztőjébe bonyolódni, azt sem vizsgáljuk, hogy milyen okból készülhetett az érem, hanem Mihály vajda érmét csupán a szemmel látható stílusjegyzések és a nyilvánvaló analógiák alapján származtatjuk a szebeni pénzverdeből. Az érem mesterét azon NW éremvéső személyében határozzuk meg, akinek a névjelzése az analógiákul szolgált szebeni eredetű emlékérmeken ott található.

Huszár Lajos

DREI GOLDMÜNZEN AUS HERMANNSTADT

Vor allem macht die Studie mit zwei zehn Dukat schweren Goldmünzen der Königin Isabella (Gemahlin des ungarischen Königs János Szapolyai) bekannt. Beide Stücke tragen die Jahreszahl 1557. Die eine Münze befindet sich im Dresdener Münzkabinett und soll laut eines alten Inventarverzeichnisses schon am Ende des 17. Jahrhunderts dort gewesen sein. Auf der Rückseite steht als Münzzeichen das Wappen der Stadt Szeben (Hermannstadt), so wurde dieses Stück ohne Zweifel in der dortigen Münzstätte geschlagen. (Taf. VIII. Abb. 1). Resch publizierte auf der Tafel 86, mit Nr. 2. eine vollkommen ähnliche Silberprägung (Taf. VIII. Abb. 2) als eine Fälschung. Hierbei handelt es sich wahrscheinlich tatsächlich um eine später entstandene Herstellung, wobei vermutlich aus Mißverständnis oder aus einem Zeichnungsfehler statt des Münzzeichens eine blattähnliche Abbildung figuriert.

Die zweite Goldmünze der Königin kennen wir nur nach einer Zeichnung (Taf. VIII. Abb. 3). Es ist ein abweichender Typ, ohne Münzzeichen. Auf der Rückseite stehen am Ende der Aufschrift die Buchstaben S. F. V. Im Jahre 1825 wurde dieser Typ durch Karl Wilhelm Becker gefälscht. (Taf. VIII. Abb. 4). Resch publizierte diese Münze auf Grund des im Wiener Münzkabinett befindlichen Exemplares unter Nr. 26. Nachdem aber der Verdacht besteht, daß auch das Exemplar in Wien von Becker stammt, betrachten wir die Zeichnung als Abbildung des Originalstückes, weil die Lochner-Serie, in welcher diese Zeichnung zu finden ist, schon im Jahre 1742 erschien, also fast um hundert Jahre vor Beckers Wirken.

Die dritte Goldmedaille wurde auf den Namen des Woiwoden der Walachei Michael, mit der Jahreszahl 1600 in der Münzstätte Hermannstadt geschlagen (Taf. VIII. Abb. 5). Şt. D. Tănăsescu betrachtete diese Medaille als eine Prägung von Neustadt, die Hermannstädter Abstammung ist aber aus nachfolgenden Gründen wahrscheinlicher. Der allgemeine Stil (Buchstaben, Formen) gleicht den in Hermannstadt um das Jahr 1600 geschlagenen Münzen (Taf. IX. Abb. 6–9), weicht aber von der technisch viel sorgfältiger ausgeführten Prägung der damaligen Münzstätte in Neustadt ab (Taf. IX. Abb. 10). In Neustadt wurden damals die Münzen mit Walzenprägung hergestellt, während in Hermannstadt noch die veraltete Hammerprägung üblich war, mit der auch die Goldmedaille des Woiwoden Michaels hergestellt worden war. Schließlich zeigt die Medaille mit der auf der Rückseite figurierenden, mehrzeiligen Aufschrift jene äußere Zeichen, welche für die im 16. Jahrhundert in Hermannstadt geprägten, schweren Goldmedaillen charakteristisch sind, wogegen in Neustadt keine Münzen mit mehrzeiliger Aufschrift auf der Rückseite angefertigt wurden. Auch die als Verzierung dienende Arabeske unter der Aufschrift erscheint ähnlich, wie auf den übrigen Goldprägungen aus Hermannstadt.

Győr 1598-as visszafoglalásának érmei

Győr ma is Magyarország egyik legnagyobb városa, a XVI. században azonban kivételes fontosságú végvár volt.

Már a rómaiak is felfedezték szerencsés földrajzi fekvését, és a honfoglalás utáni védelmi rendszernek is fontos része lett.

Igazán kiemelkedő szerepet a török hódoltság után kapott. Nemzeti királyaink idején a nyugat felől várható támadásokat volt hivatott kivédeni. A Habsburg uralkodók idején viszont Bécsset és a felé vezető utak épségét kellett biztosítani. Minthogy a török hódoltság alatt dél és kelet felől volt várható a támadás, s errefelé nem voltak természetes védelmi részei (pl. a folyók), így I. Ferdinánd 1558-ban elrendeli állandó erősítését, noha már 1537-ben a város palánkkal való körülvételét, s körötte vizesárok ásását rendeli el. 1562-ben a törökkel 8 évre kötött béke lélegzetvételhez juttatta a küzdő feleket. Így lehetett tervbe venni az állandó erősítést, kőfallal való körülvételét, a vár olaszbástyás rendszernek megfelelő átalakítását.¹

A várat, melynek legfőbb elemei a püspökvár és a tőle délre és keletre fekvő város volt, Pietro Ferrabosco kezdi átépíteni. Az építész Győr kiépítésével az első olaszbástyás erődítést hozta létre Magyarországon. Az 1550-es években Nicolaus Salm győri várparancsnok környezetében tábori rajzoló, de mintegy 10 év múlva az ő tervei szerint fognak hozzá a győri építkezésekhez.²

Ferrabosco hat bástyát tervezett, de hamarosan kiderült, hogy a Rába által határolt nyugati oldalon túl hosszúak a kötőgátak, kisebb lehetősége van a tűzértségnek, ezért Francesco Benigno építőmester az említett oldalra egy félbástyát, és a délkeleti oldalra egy új bástyát tervezett.³

A vár állítólag 1566-ra lett kész.⁴

Ennek ellentmondanak az Udvari Haditanács 1577-ben végzett felmérése nyomán hozott tervek és döntések. Ezek szerint: „Komárom erősítése igen fontos lenne, de várható, hogy a kiépítendő Érsekújvár és Győr mellett veszíteni fog jelentőségéből.”⁵

A terv tehát egy szabálytalan ötszögű, hétbástyás, háromkapus és külső védműves erőd lett volna, s noha még 1589-ben is folynak az építkezések Christoforo Stella vezetésével, de a Ferrabosco és Benigno tervezte erőd nem valósult meg teljes egészében.⁶

A vár az első próbatételt 1566-ban állta ki, amikor Szulejmán Szigetvárt támadta meg. A császári sereg főhadiszállásul Győrt választotta. Ide érkezett Prospero Colonna zagarolai herceg, akinek kíséretében volt Niccolo Aginelli és Domenico Zenoi (vagy Zenone).

Ők voltak az elsők, akik a helyszínen és a tervek ismeretében lerajzolták Győrt.⁷

A szakírók egyetértének abban, hogy az első ábrázolás 1566-ban keletkezhetett.

Braun–Hogenberg: *Civitas Orbis Terrarum* c. sorozatának V. kötetében (Köln, 1598.) található egy Győrről készült kép, melynek három felirata van:

1. felirat szerint: 1566-ban itt táborozott a „győzhetetlen Miksa” főherceg seregével.
2. felirat szerint: Niccolo Aginelli (mások szerint Angelini),⁸ 1566-ban lerajzolta a várat, és barátai kérésére átengedte, hogy kicsinyített alakban közzé tehessek.
3. felirat szerint: 1594-ben Szinán basa átkelt a Dunán és szétszórta a keresztény csapatokat.

¹ Kozics László: Győr vár 1594-től 198-ig. *Hadtörténeti Közlemények* III (1891) 492.

² Maggiorotti Leone–Dr. Florio Banfi: Győr vára. *Hadtörténeti Közlemények* XXXIV (1933) 9.

³ Maggiorotti Leone–Dr. Florio Banfi: i. m. 19.

⁴ Pfannl Jenő: Régi ábrák és képek Győr váráról. *Győri Szemle* I/7–8 (1930) 219.

⁵ Gerő László: Magyar várak. Budapest, 1975, 355.

⁶ Maggiorotti Leone–Dr. Florio Banfi: i. m. 22.

⁷ Maggiorotti Leone–Dr. Florio Banfi: i. m. 19.

⁸ Rózsa György: Régi várképek. Budapest, 1955, III. t.

Pfannl felteszi, hogy nem Aginelli, hanem a velencei Domenico Zenoi volt az első, aki lerajzolta a várat, amely később Münster Cosmographiájában jelent meg, 1629-ben Baselben.⁹

Szerinte ezen a nagy építkezések előtti állapot látható.

Később maga revideálja álláspontját, mert a bécsi Albertina „Vues” gyűjteményében talált egy szignált lapot, melyen Zenoi rajzolta le Győrt és a tőle délre fekvő tábornak az 1566-os események idején.¹⁰

Kivételét oly magas fokúnak találja művészi és technikai szempontból egyaránt, hogy az eddig Zenoinak tartott rajzot minősíti hitvány másolatnak.

A szakírók tehát általában Aginelli rajzát, és az annak nyomán metszett, s illusztrációként a Braun–Hogenberg albumban megjelent képet minősítik elsőnek. A győri várképet még egy kiadványban felhasználja Hogenberg, a *Geschichtsblätter*-ben, amelyben viszont már mint az 1598-as ostrom helyszínét hozza, itt az alaprajzszerű kompozíciót mozgalmasan benépesítve.¹¹

A folyamatosan épített vár az 1566-os táborozástól eltekintve komoly veszélyhelyzetben nem volt. Az általános politikai-katonai helyzet a század 70–80-as éveiben inkább a statusquo-ra való berendezkedés, az erőgyűjtés ideje volt, mind a Habsburg-, mind a török birodalom számára. Erre vall, hogy az 1562-ben kötött békét többször is meghosszabbították. Mai megfogalmazás szerint az erőegyensúly, illetve a csaknem egyenlő kimerülés kényszerítette erre a szemben álló feleket, valamint mindkettő hatalom számára a külpolitikai események is bonyolították a helyzetet.

1573-ban III. Murad lett a török szultán, s ez időtől kezdve a magyarországi török parancsnokok ismételt katonai és politikai támadásokat hajtanak végre. III. Murad pl. Erdély adóját 10 ezer forintról 15 ezer forintra emeli.¹² Ugyanebben az évben azonban III. Murad és I. Rudolf megújítja a békét.¹³ és ugyanők 1590-ben ismét.¹⁴ A keresztény seregektől vereséget szenved ugyan, de ezzel a harcok kiújulása következik be. Az eddigi csatározások, nyugtalanító rajtaütések helyett a háború terebélyesedik, s megkezdődik a 15 éves háború néven ismert tragikus korszak.¹⁵

Sziban pasa a Dunántúlon északnyugati irányban indul, 1594-ben elfoglalja Tatát. A Szigetközben táborozik, majd ez év július 25-től kezdi a győri vár rendszeres ostromlását. A győri kapitány, Hardegg gróf fegyelmet sem tud tartani és stratégaként sem jeleskedik. A törökök augusztus 29-én általános támadást indítanak, eredménytelenül. Szeptember 26-án Hardegg fegyverszünetet kér, majd tárgyalások után három nap múlva kivonul a várból.¹⁶ A kapitány azonnal Mátyás főherceghez indul kihallgatást kérni, de ő már nem fogadja. Haditörvényszék elé állítják, és egy év múlva kivégezik.

Általános vélemény szerint Hardegg tarthatta volna a várat, mert élelmiszerrel és hadianyaggal jól el volt látva. Másfelől a törökök október táján fel szoktak hagyni az ostrommal és megindulnak téli szálláshelyük felé – Hardeggnek tehát nem kellett további hosszú ostromra készülni. A szigorú ítélet mindenesetre jelzi, milyen fontosságot tulajdonított a császári hadvezetés Győrnek. Nemcsak egy vár elestéről volt szó, hanem Tata, Esztergom és Győr birtokában a török seregnek biztos összeköttetése volt Budával, és a Dunántúl északi részét biztosan uralta.¹⁷

Így tehát hamarosan megindultak az előkészületek visszaszerzésére. 1596-ban Adolf Schwarzenberg vezetésével visszafoglalják Vácot.¹⁸

1597-ben Miksa főherceg irányításával Tatát és Pápát visszafoglalják, majd ez év szeptemberétől a Rába jobb partján helyezkedik el, és félkörben körülvéshi a győri várat.

1598-ban Schwarzenberg és Pálffy Miklós Győr visszaszerzését veszik tervbe. A magyar és osztrák főtiszt viszonyát – ritka kivételként – a kölcsönös megbecsülés jellemezte. Ismerve a várat és a

⁹ Pfannl Jenő: i. m. 219.

¹⁰ Pfannl Jenő: Újabban talált képek Győr váráról. Győri Szemle VII/1–2 (1936) 52.

¹¹ Cennerné Wilhelmb Gizella: A dunántúli végvárok ábrázolásának tipológiai kérdései. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei XIII (1978) 140. A szerző a győri visszafoglalást tárgyaló részben külön kiemeli Siebmacher és P. Custos egymásra gyakorolt hatását.

¹² Magyarország történeti kronológiája. (Főszerkesztő Benda Kálmán.) II. kötet 1526–1848. Budapest, 1982, 402. a továbbiakban Benda Kálmán.

¹³ Benda Kálmán: i. m. 403.

¹⁴ Benda Kálmán: i. m. 411.

¹⁵ Benda Kálmán: i. m. 412.

¹⁶ Kozics László: i. m. 506.

¹⁷ Kozics László: i. m. 684.

¹⁸ Kozics László: i. m. 686.

rendelkezésükre álló csapatok morálját, úgy döntöttek, hogy „Győrt nem annyira erőszakos kézzel, mint inkább fortéllyal kell visszahozni”.¹⁹ Tehát nem látták hosszabb, rendszeres ostromnak értelmét. Abban is egyetértettek, hogy a Tatánál éppen Pálffy által kipróbált, sikerrel alkalmazott petárdát kell felhasználni. Az új tüzérségi fegyvert 1579-es németalföldi feltalálása után Basta György javaslatára próbálták ki magyarországi hadszíntereken.

Schwarzenberg és Pálffy kémeit a győri kapuk, ajtók, hidak vizsgálatára utasította.²⁰ A befutott jelentések szerint a fehérvári kaput találták a legsebezhetőbbnek. A terv lényege az volt, hogy a törökök által már nagyon várt élelmiszerszállítmány érkezését kiabálja be éjjel néhány törökül jól tudó keresztény katona. Majd amíg a törökök a szekerek számára a kapu tágra nyitásával vannak elfoglalva, petárdával felrobbantják a kaput, és az eddig álcázott sereg benyomul. A manővert 1598. március 28-ra tűzték ki, s reggelig tartó ostrom után sikerült a császári seregnek Győrt birtokba vennie.²¹

A hír hallatára I. Rudolf Te Deumot mondatott és érmet veretett.²² Georg Scherer jezsuita páter az ünnepi szónoklatot a következő igére mondta: „Adjunk hálát az Urnak, . . . mert lerontotta a rézajtókat és a vas zárat összerörte.”

Az érmek, melyek a győzelem ünnepére készültek, három típusba sorolhatók. Az egyik típus az ünnepi beszéd főmotívumát, az ajtók felnyitását, záruk összetörését jeleníti meg:

1. csegely:

E) Jézus megjelenik a zárt ajtókon keresztül tanítványainak. Kezében zászló, az előtte térdelő Tamásnak sebeit mutatja. Lent: PAX/V.

H) koronás R betű, alatta 9 sorban: IM · 1598 · / IST · DIE · FEST/VNG · RAB · AVS · SCH/ICKYNG · GOTTES · W/IDER · MIT · STREI/TBARER HANT/EROBERT · /WORDE/ · N · ar. ez., 32 × 25 mm. Gohl: NK II (1903) 38. o. 6. sz. (X. t. 1. kép).

2. csegely:

E) mint előző.

H) koronás R. betű, kétoldalt egy-egy rozetta, alatta 6 sorban: IAVRINVM/ERIPITVR VIVIT/VIR-TVTE RV/DOLPHI/29 MA/RC., chronostichon, ez., 25 × 25 mm. Gohl n. h.

E) Gohl: NK II (1903) 38. o. 5, 6, ²³ (X. t. 2. kép).

3. csegely:

E) bal oldalon zárt kapu, előtte Jézus kezében a zászlóval, mellette a térdelő Tamás és a tanítványok. Fent gyűrűt tartó holló, célzás Győr német nevére. Lent · PAX · /V

H) fent korona kétoldalt rozettával, alatta 6 sorban: · 29 · MR ARCI (az R betű kétszeres nagysága miatt az alatta levő sorba is belóg) IAV RINVM/ERIPITVR VIVIT/VIRTVTE RV/DOLPHI., chronostichon. ar. ez. br., 38 × 37 mm. Weszerle: C. IV. t. 3. ²⁴ Széchenyi: 23. t. 1. ²⁵

4. csegely:

E) mint előző

H) korona, alatta 11 sorban: 15 R 98/IST DIE FESTVNG RHAB/AVS · SONDER SCHICK/VNG · GOTTES WIDER · /MIT · SCHTREBARER · /HAND · EROBERT · /WORDEN · DEN/29 · MARC/GOTT · /LOB/ ar. ez., 37 × 26 mm. Gohl: NK II (1903) 38. o. 6. ²⁶

5. háromszögletű csegely:

E) a perem mentén · CHRISTVS : GET : DVR : VER/SCHLOS : VIE DIE : VES : /TVN : RAAB : GWANN : VIR · Jézus a zárt ajtó előtt, körötte a tanítványok és a térdelő Tamás. Az érem három sarkában G O T betűk.

H) a perem mentén: QUASMODOGENTI : /INN DIESEN VERSLEIN IST · ZVSEHN/WAN DIE EROBERVNG : RAAB GESCHE, a mezőben koronás R betű, kétoldalt rozetta, alatta 6 sorban:

¹⁹ Mohl Antal: Győr eleste és visszavétele. Győr, 1913, 48.

²⁰ Kozics László: i. m. 696.

²¹ Kozics László: i. m. 701.

²² Mohl Antal: i. m. 72.

²³ Gohl Ödön: Numizmatikai ritkaságok. NK II (1903) 35–39.

²⁴ Weszerle József: Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest, 1873, C IV. t. 3., a továbbiakban Weszerle.

²⁵ Széchenyi: Tabula Numismatica pro catalogo nummorum Hungariae ac Transilvaniae Instituti Nationalis Szechenyiani. Pesth, é. n. XXIII. t. I. A továbbiakban Széchenyi.

²⁶ Gohl Ödön: NK II (1903) 38 p. 6.

IAVV RINVM/HOSTIERIPITVR/VIRTVTE RV/DVLPHI/29MA/RCI ··, chronostichon. ar. ez., 35 x 39 mm. Gohl: NK II (1903) 39. o. 8.²⁷

6. csegely:

E) gyöngykörrel kialakított kerek mezőben körben: RVDOLPHVS · II · ROM · IMP · SEM · A ·, a mezőben a császár babérkoszorús mellképe balra, nyakában az Aranygyapjas Rend lánc.

H) gyöngykörben koronás R betű, kétoldalt egy-egy kisebb és nagyobb kereszttel, alatta 5 sorban, mint az előző érmen, de a 29 MARCI egy sorban van. ez., 42 x 42 mm. Gohl: NK II (1903) 37. o. 3.²⁸

A felsorolt érmek mestere ismeretlen, de stílusukat, technikai megoldásukat tekintve egy műhely munkájának kell tekintenünk. A vert csegely mindegyike szoros összefüggésben van a bécsi ünnepi beszéd alapmotívumával, a zárt ajtók felnyitásával. A chronostichonos szövegrész megoldása, valamint a betűk sávozott vésése is megegyezik a típuson belül. Az 5. sz. érmen előlapján elkövetett betűhibák pl.: a quasmodogenti szóban, és a 6. sz. érmen előlapjának köriratában Rudolf nevének kerek betűi, a D, O egyforma torzulásokat mutatnak.

A Habsburgok magyarországi uralkodásától jelennek meg a csegelyek a magyar vonatkozású érmészetben, de legnagyobb számban éppen a 15 éves háború eseményei idején, Esztergom, Székesfehérvár, Győr visszafoglalásakor. Minthogy a magyarországi verdék mint emlékérmekészítő műhelyek tevékenysége Huszár Lajos munkássága révén ismert, s kiesnek mint a csegelyek lehetséges keletkezési helyei, így az valamely bécsi műhelyben kell keresni.

A második típust egyetlen éremfajta képviseli.

7. csegely:

E) gyöngykörrel határolt kerek mezőben: RVDOLPHVS^x II^x ROM^x IMP^x SEM^x AVGV^x, a mezőben a császár babérkoszorús mellképe balra, nyakában az Aranygyapjas Rend lánc.

H) gyöngykörben: A^x DNO^x FACTVM^x EST^x ISTVD, álló női alak, egyik kezében bőségszaru, másik kezében olajág, mellette címerpajzson: ARABONA CAPTA 1598. ez., 30 x 30 mm. Gohl: NK II (1903) 37. o. 4.²⁹

Az érmen szoros rokonságot mutat az Esztergom 1595-ös visszafoglalására készült csegellyel. A négyzetes lapon kialakított kerek mező, de főleg a hátlapi női alak kissé amorf, megmintázása ugyanarra a szintén ismeretlen kézre vall.

A harmadik típust Valentin Maler érmei jelentik. A mester érmein Rudolf császár portréját, Győr vár képét és szöveges hátlapi megoldásokat variál.

8. E) széles peremen gyöngyszegély, körben: RVDOLPHVS II ROM IMP SEM AVG, a mezőben a császár mellképe jobbra, vállánál CPC betűk.

H) gyöngykörben a szegély mentén igen kis betűkkel: OMNIS VICTORIA A DOMINO, lent CVM PRIVI/CAE. A mezőben Győr alaprajza, éles kontúrokon belül a város épületeinek elnagyolt rajzával, csak a püspökvár tömege ismerhető fel. A fehérvári kapunál robbanás, füst képe, a jobb oldalon fent levő Szentdombi bástyánál ugyancsak robbanás képe, (itt az ostrom során egy löporraktár robbant fel). Fent középen címerpajzson holló. ez., 33 mm. Az érmen szignálnatlan, de bizonyosan Valentin Maler műve. (X. t. 3. kép)

Az előlapi portré már ismert Malernak egy datálatlan érméről, melynek hátlapján a cseh címeroroszlán körül elhelyezett 6 egyéb címer látható.³⁰ (XI. t. 4. kép)

Minthogy mindkét érmen szerepel a CPC jelzés, (cum privilegio Caesari) s Rudolf 1588-ban adott Valentin Malernak privilégiumot, hogy érmei utánöntése és másolása más mesterek számára tilos, a datálatlan érmen bizonyosan 1588 után készült, s ennek előlapi portréját használta fel a győri érmenhez.³¹

9. E) gyöngyszegély, a perem mentén nagyobb betűkkel: OMNIS VICTORIA A DOMINO, lent CVM PRIVI/CAE, a mezőben a győri vár képe részletesen és gondosan mintázva. Jól elkülöníthető a püspökvár és egyéb épületek. Jól láthatók a bástyákon elhelyezett ágyúk, a Szentdombi bástyánál

²⁷ Gohl Ödön: NK II (1903) 38 p. 8.

²⁸ Gohl Ödön: NK II (1903) 37 p. 3.

²⁹ Gohl Ödön: NK II (1903) 37 p. 4.

³⁰ Habich Georg: Die deutsche Schaumünzen des 16. Jahrhunderts. München, 1932, II. kötet 1. rész, Nr. 2603.

³¹ Habich Georg: i. m. 351.

kitűnően látszik a robbanás és a fehérvári kapu felé két oldalról közeledő csapatok. Fent középen pajzson holló.

H) fent babérkoszorú és olajág, alatta 10 sorban: ANNO · M D · X · C VIII · /IST DIE VESTVNG RA=/ABDEN · 22MARTI · N · C · / DVRCH WVNDERHILFE/GOTTES AVS DESS TVRC^K /KEN GEWALT WIDER=/VMB EROBERT DARVMB/GOTT ALLEIN/DIE EHR/V · M · ar. ez., 33 mm. Széchenyi: 23. t. 2.³² (XI. t. 5. kép)

Érdekes módon a szép, részletes, szignált érmen rossz a győzelem dátuma. Grafikai előzménye egyfelől az említett Aginelli-féle rajz, amelyről az 1598-as ostromot ábrázoló metsző elhagyta az életképszerű figurákat, s itt a Schwarzenberg vezette csapatok jobbról nyomulnak a kapu felé. (A korszakban gyakori egyidejű ábrázolásnak megfelelően a szekerek még vonulnak a kapu felé, de a fehérvári kapu már robban, sőt a Szentdombi bástyán is robbanás történik, holott az csak az éjszaka folyamán következett be (1. ábra).

Erről az ábráról Maler megőrizte az egymáshoz hármásával-négyesével épített házak rajzát, és egy a püspökvárhoz közel eső tornyos épület elhelyezését. Minthogy a Braun–Hogenberg sorozat V. kötete 1589-ben jelent meg, az Aginelli féle rajzzal, s az 1598-as ostromhoz is ezt az alaprajzot használta fel, Maler minden bizonnyal ismerte a képeket. Másik képi modellje Ortelius–Siebmacher: Chronológiája lehetett.³³ A mű első kiadása 1602-ben jelent meg. Minthogy azonban 1395-től közli a magyarországi és erdélyi város- és csataképeket, a kiadás minden bizonnyal elég hosszú időt igényelt (2. ábra). Maler még a kiadás előtt is láthatta a képet, illetve a kiadványba szánt metszeteket, akár önálló lapként is. De hogy felhasználta, azt bizonyítja, hogy a Rábca és Duna találkozásánál levő Kastélybástya körvonala tökéletesen kivehető Siebmacher képén és Maler érmén, míg Aginelli rajzán a püspökvár félig eltakarja a bástyát.

Siebmacher sok, tornyos, emeletes, rendszertelenül elhelyezett épületet ábrázol. Maler itt, mint említettük megmaradt az Aginelli-féle szabályosabb elrendezésnél, átvette viszont Siebmachertől a bástyákon 2–3-sával elhelyezett ágyúkat, sőt a fehérvári kaputól keletre helyezkedő Újbástyán a két ellentétes pozícióba állított ágyú képét, valamint a két irányból, zárt rendszerben, zászlókkal érkező csapatok rajzát.

Minthogy Maler, az Iglauban született és Nürnbergben letelepedett mester a nemzetközi művészek mozgalmas, sokat utazó életét élte, minden bizonnyal módja volt a metszeteket látni.

10. E) mint a 8. sz. érem előlapja, Győr elnagyolt rajzával, fent hollós pajzzsal.

H) mint a 9. sz. érem hátlapja, de itt a dátum pontos, 29 MARTI. ez., 33 mm. Weszerle: G. XXXI. 2.³⁴

11. E) mint előző, de vár felett nincsen hollós címerpajzs.

H) mint előző. ez. 33 mm.

12. E) mint a 8. sz. érem. Kidolgozatlan rajz, kisbetűs körirat, fent pajzson holló.

H) babérkoszorú és olajág, alatta 11 sorban. PVBL · LAETI/CIAE MONIMEN;/IAVORINO SOCIALI/CHRISTIANAR · PROVI=/NC BELLO FELICITER RE/ CVPERATO · DICTATORE/ GLORIOSIS · ADOLPHO/COM · SCHVARTZENB/ A · O · R · C · I · O · D · IIC · /DIE · XXIX · MART/V · M · (XI. t. 6. kép) ez., 33 mm. Forrer: IV. kötet 548. o. Weszerle: G. XXXI. t. I. Donebauer: 410. o. Nr. 3865. Num. Circ. 14 (1906) 9397. o.³⁵

Az érem bizonyosan nem a győzelem évében keletkezett, mert rajta Maler Schwarzenberget grófnak címezi, holott ő a rangot 1599-ben kapta meg.³⁶ Az érem további érdekessége, hogy ez az egyetlen győri vonatkozású Maler-érem, amelyet Habich egyáltalán megemlíti.³⁷

A szerző hatalmas corpusában részletesen tárgyalja Maler életművét, s külön fejezetet szentel vert érmeinek. Azonban csak a fejezet előszavában tesz említést a Schwarzenberg-hátlapú éremről, leírását már

³² Széchenyi: i. m. XXIII. t. 2.

³³ Rózsa György: Régi magyar csataképek. Budapest, 1959, (Adattár: 1. p.).

³⁴ Weszerle: i. m. G XXXI. 2.

³⁵ Forrer L.: Biographical Dictionary of Medallists . . . 4. kötet, London, 1909., Weszerle: i. m. G XXXI., Donebauer Max: Beschreibung der Sammlung böhmischer Münzen und Medaillen. Prag, 1888, 410 p. Nr. 3865. Num. Circ. XIV (1906) 9397.

³⁶ Mohl Antal: i. m. 74.

³⁷ Habich Georg: i. m. II. kötet 1. rész, 352–381.

nem adja. Ez annál is különösebb, mert a nagy XIX. századi magángyűjteményekben (Montenuovo, Welzl, Széchenyi, Berchtold) megtalálhatók voltak.

A győri győzelemre vert érmek történetileg és művészileg is kiemelkedők. Egyrészt az alkalomra kibocsátott érmek típusának viszonylag nagy száma miatt. Esztergom 1595-ös visszafoglalására kétféle, Székesfehérvár 1601-ben történt visszaszerzésére háromféle érmet készítettek.

A győri érmek I. típusába tartozó csegelyek mestere, mesterei azonnal reagálva az ünnepi hangulatra az ünnepi szónoklat képi megjelenését adták, mondhatni azonnal kapcsolatot teremtve a történelem, a művészet és közönsége között.

Maler érmei pedig úttörő módon iskolát teremtettek. A rajzolóknak, metszőknek, történetíróknak sajnálatosan sok és veszedelmes eseményről kellett hírt adni a XVI. század felbolydult Európájában. Maler bizonyára tapasztalta, hogy milyen sikere van az illusztrált útleírásoknak, krónikáknak. Ez indíthatta arra, hogy érmein a csata színhelyét ábrázolja. Előtte nem volt példa, hogy a magyar vonatkozású érmészetben egy ostrom viszonylag pontos színterét ábrázolják. Csaknem egy évszázad múlva 1683-tól, Bécs sikeres védelmétől és a felszabadító hadjáratok megindulásától kezdve azonban az érmek legnagyobb részén a csata helyét, várakat, városokat ábrázolják.

DIE GEDENKSMEDAILLEN ANLÄSSLICH DER RÜCKEROBERUNG VON GYŐR (RAAB) IM JAHRE 1598

Zu den wichtigsten Ereignissen des fünfzehnjährigen Krieges gehörten die Eroberung Győrs durch die Türken 1594 und dann die Rückeroberung 1598. Die anlässlich des Sieges verfertigten Medaillen lassen sich in drei Gruppen einteilen:

1. Das Leitmotiv des Festredners des Dank-Tedeums, anlässlich der Rückeroberung, das Aufbrechen der geschlossenen Türe, die Vergegenwärtigung Christis bei geschlossener Türe. (Anspielung, da die Burg mit List zurückgewonnen wurde, als die christlichen Truppen durch ein schwach bewachtes, gesprengtes Tor in die Burg eindringen konnten.)

2. Eine antikisierende Frauengestalt, von Waffen umringt.

3. Die Medaillen Valentin Malers, mit der Darstellung der Festung Győr. Der Meister wurde in Iglau geboren. Er ließ sich später in Nürnberg nieder. Sein Ansehen wuchs in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts bedeutend. In den Jahren um 1588 arbeitete er für den Hof Kaiser Rudolfs in Prag und Wien. Das grafische Vorbild der Medaillen sind unter den Illustrationen der Chronikliteratur des Zeitalters zu finden. Maler wußte aus Erfahrung sicherlich über die bestehende Nachfrage für illustrierte Ausgaben, deshalb formte er als Erster in der ungarischen Medaillenkunst eine solche Medaille, welche auf der Avers-Seite den Schauplatz der Schlacht abbildet. Die Entwerfer der in Frage kommenden Zeichnungen und Stiche können Ingenieure des Geniekorps und Architekten gewesen sein, welche früher in Győr waren, wie zum Beispiel Zenone und Aginelli. Die allerwahrscheinlichsten Quellen könnten die Illustrationen der Braun-Hogenberger und der Ortelius-Siebmacher Chroniken gewesen sein, die auf Grund von Werken Zenones und Aginellis entstanden.

Gold- und Silbermünzen in der schweizerischen Geldzirkulation des 16. und 17. Jahrhunderts

Welche Münzen haben im 16. und 17. Jahrhundert die schweizerische Geldzirkulation beherrscht? Wie stark war der Anteil der schweizerischen und ausländischen Münzen am gesamten Geldumlauf? Wie entwickelte sich der relative Anteil der Goldmünzen einerseits, der Silber- und Billonmünzen andererseits? Zurzeit liegen keine wissenschaftlichen Untersuchungen vor, welche auf die gestellten Fragen endgültige Antworten zu formulieren gestatten. Doch lassen sich aufgrund von bestehenden Publikationen und persönlicher Forschung wenigstens für Teilgebiete der Schweiz und Teilabschnitte des Zeitraums, welcher das 16. und 17. Jahrhundert einschließt, einige interessante Entwicklungen und Veränderungen in der Struktur der Geldzirkulation beobachten.

1. Zur Quellenlage und Methode

Im Zentrum der vorliegenden Untersuchung stehen weder die Münzprägungen der schweizerischen Einzelstaaten noch die wenigen Schatzfunde, welche für das 16. und 17. Jahrhundert bekannt sind. Diese traditionellen Quellen der numismatischen Wissenschaft sind teilweise bereits untersucht und in der einschlägigen Literatur aufgearbeitet.¹ Mit einigem Erfolg kann man das Problem der Münzzirkulation mit anderen Quellen angehen, nämlich anhand der Einnahmen und Ausgaben, wie sie in den Büchern, Quittungen, Akten, Bilanzen und anderen Papieren der Schatzmeistereien einiger wichtiger Schweizer Städte und Staatswesen erscheinen.²

Unter den verschiedenen Quellen haben nicht alle dieselbe wirtschaftliche Bedeutung. Jede ist nach dem ihr entsprechenden Niveau der Geldzirkulation zu beurteilen. Die Zusammensetzung der Geldmenge, welche in die Staatskasse floß, entsprach zum Beispiel kaum jener, welche ein Bäcker oder Metzger von seiner Kundschaft einkassierte. Auch ging der Großkaufmann mit anderen Münzen um, als es die Hausfrau bei ihren Einkäufen auf dem Markt gewohnt war. Jede Art der Geldtransaktion geschah mit einer Münzzusammensetzung, welche sich dafür am besten eignete. In ihrer Relativität schließen sich die einzelnen Arten des Geldverkehrs jedoch nicht aus. Vielmehr ergänzen sie sich gegenseitig.

Im Lauf des 16. Jahrhunderts errichteten manche Städte zum Teil bedeutende Staatsschatze, welche sie im 17. Jahrhundert meist weitgehend ausbauten. Die Schatzbildung oder monetäre Nichtzirkulation erlaubt uns, das Verschwinden einzelner Münzentypen aus der gesamten Geldzirkulation zu verfolgen.

¹ H. Altherr: Das Münzwesen der Schweiz bis zum Jahre 1798. Bern, 1910. L. Coraggioni: Münzgeschichte der Schweiz. Genf, 1896. E. Demôle: Histoire monétaire de Genève de 1535 à 1792. Genève, 1887. E. Demôle et W. Wavre: Histoire monétaire de Neuchâtel, revue et publiée par L. Montandon. Neuchâtel 1939. A. Escher: Schweizerische Münz- und Geldgeschichte von der ältesten Zeit bis zur Gegenwart. Bern, 1881. H. Hürlimann: Zürcher Münzgeschichte. Zürich, 1966. A. Iklé-Steinlin: Die Münzen der Stadt St. Gallen. Genf, 1911. C. Martin: Essai sur la politique monétaire de Berne 1400–1798. Lausanne, 1978. A. Michaud: Les monnaies des princes-évêques de Bâle. La Chaux-de-Fonds 1905. Monnaies de au pays de Vaud, Berne 1964. N. Morard: Essai d'une histoire monétaire du canton de Fribourg. In: Monnaies de Fribourg–Freiburger Münzen, Fribourg, 1969, S. 13–143. A. Püntener: Urner Münz- und Geldgeschichte. Altdorf, 1980. D. Schwarz und A. Püntener: Nidwaldner Münz- und Geldgeschichte. Stans 1980. J. Simmen: Die Münzen von Solothurn. In: Schweizerische Numismatische Rundschau 1938. E. Weisskopf: Das schweizerische Münzwesen von seinen Anfängen bis zur Gegenwart. Bern, 1948. F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Luzern 1969. Ders., Münz- und Geldgeschichte des Standes Schwyz 1964. Ders., Münz- und Geldgeschichte des Standes Zug, Zug 1966. Ders., Schaffhauser Münz- und Geldgeschichte, Schaffhausen 1959.

² Siehe dazu das Quellenverzeichnis in M. Körner: Solidarités financières suisses au XVIe siècle. Lausanne, 1980, S. 445ff. Der gleiche Quellentyp war auch Grundlage der Untersuchung bei R. Gascon: Grand commerce et vie urbaine au XVIe siècle. Lyon et ses marchands. Paris, 1971, S. 557–567.

Sobald die Städte aber auf ihren Schatz zurückgreifen, um Darlehen zu gewähren, Rechtstitel und Einkünfte zu erwerben, Territorien zu beschaffen oder Krieg zu führen, fließt das vormals ersparte Geld wieder in die allgemeine Münzzirkulation ein. Meist geht es auf dieser höchsten Ebene der Geldzirkulation um die Wechselwirkungen zwischen groben Gold- und Silbersorten.

Mit den Einnahmen und Ausgaben der ordentlichen Staatskasse befinden wir uns schon etwas näher bei der täglichen Münzzirkulation. Anlässlich der Kassenübergabe von einem abtretenden an einen neuen Säckelmeister erstellte man üblicherweise ein detailliertes Münzinventar. Sofern diese Sortenzettel erhalten sind, geben sie ein ziemlich getreues Bild des durchschnittlichen Geldumlaufs. Tatsächlich manipulierten die Säckelmeister die unterschiedlichsten Geldsummen, welche sich oft nur auf einige Pfennige oder Schillinge und dann wieder auf mehrere Tausend Goldgulden oder Goldkronen beliefen. Wenn auch das Gesetz von Gresham ganz natürlicherweise das Verhalten der Säckelmeister bestimmt hatte, darf man daraus keine allzugroße Verzerrung der Münzstrukturen ableiten. Generell behielt ja jedermann die qualitativ besseren Münzen zurück und gab die schlechteren aus. Die großen Unterschiede und Veränderungen erweisen sich hier hauptsächlich mittel- und längerfristig.³

Im Bereich der obrigkeitlichen Einkünfte verdienen die Zolleinnahmen besondere Beachtung. Von den Zollstellen des Stadtstaates Solothurn weiß man, daß jede über einen eigenen Zollstock verfügte. In diese verschlossenen Zollstöcke legten die Zollaufseher ein ganzes Jahr über ihre Einnahmen. Einmal im Jahr, am Johannistag im Sommer, kam der Solothurner Säckelmeister in Begleitung eines oder zweier Ratsherren vorbei und öffnete die Zollkasse. Der Inhalt wurde gezählt und über die vorhandenen Münzsorten ein genaues Inventar erstellt und abzüglich des Zöllnerlohns zu Händen der Staatskasse weggeführt.⁴ Aufgrund der jährlichen Sortenzettel lassen sich die strukturellen Veränderungen einer Geldzirkulation mit überregionaler Bedeutung verfolgen.

Jedem der oben vorgestellten Quellentypen entspricht eine bestimmte Ebene der Münzzirkulation. Üblicherweise unterscheidet man zwei unterschiedliche Zirkulationsebenen: die der kleinen Münzen zur Bezahlung der täglichen Einkäufe der Untertanen und kleinen Bürger, der Handwerker, des Kleingewerbes, der Kleinbauern und Tagelöhner einerseits und jene der groben Silber- und Goldmünzen zur Abwicklung umfangreicher Geschäfte der Kaufleute, Bankiers, Finanziers, der hohen Politik und Spekulation andererseits. Dazu ist allerdings einzuwenden, daß die Trennung nicht so eindeutig zu sehen ist. In der im 16. Jahrhundert in den Städten sich anbahnenden Marktwirtschaft entwickelten sich so viele Geldzirkulationssysteme, wie es Zahlungsgewohnheiten gab. Die monetäre Osmose war durch die Zusammenhänge der einzelnen wirtschaftlichen Aktivitäten und Zahlungspraktiken gewährleistet. So widerspiegeln die Zolleinnahmen einen ganz bestimmten Typ der Geldzirkulation, nämlich jene der überregionalen Reisenden und Spediteure. Die in den Zollstock gelegten Summen hingen von der Zahl der zirkulierenden Fremden, Pferde, Kühe, Ochsen, Karren, Ballen, Fässer ab. Die jeweils deklarierten und erfaßten Mengen bestimmten die monetäre Zusammensetzung der Jahreseinnahme.

Der Bestand einer Staatskasse entspricht wieder einer andern Zirkulationsebene. Da hinein flossen die vielerlei Steuereinnahmen, Ordnungsbußen, Anleihen, Aktivzinsen, Verkaufserlöse, Beiträge und Gebühren. Daraus ging viel Geld wieder weg für die unterschiedlichsten Bedürfnisse und Verpflichtungen der obrigkeitlichen Verwaltung. Die Kasse des Säckelmeisters war eine Art Sammelbecken, aus welchem man die Gelder stets anders verteilte. Dabei erfolgte eine Umsortierung der Münzen. Die einen verschwanden im Staatsschatz, die andern zirkulierten rasch weiter als Darlehen, Passivzinsen, Saläre oder andere Zahlungen für Güter und Dienste. Ein Teil der obrigkeitlichen Einnahmen und Ausgaben ist demnach der unteren Zirkulationsebene zuzuordnen, während ein anderer Teil zur höheren zählt, zu jener der großen Transaktionen.

In der folgenden Untersuchung kann nicht auf alle erwähnten Aspekte eingegangen werden. Wir beschränken uns auf die Darstellung der Resultate welche sich aus der Analyse von einigen Zolleinnahmen ergeben und demnach einer unteren, überregionalen Zirkulationsebene entsprechen.

³ Zur Untersuchung der Einnahmen und Ausgaben, Kassa und Schatzbestände schweizerischer Staatswesen: M. Körner: *Op. cit.* S. 35–42. Ders., *Luzerner Staatsfinanzen 1415–1798*. Luzern, 1981, S. 292–298.

⁴ Diese Art des Zollbezugs und der Abrechnung war in der Schweiz üblich. Siehe dazu den Zoll von Villmergen, Staatsarchiv Solothurn, Urkunde H 336 (Baden, 11. August 1543), und für die Zollstellen von Liestal und Waldenburg bei F. Meyer, Andreas Ryff (1550–1603), *Reisebüchlein*. In: *Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde* 72 (1972) S. 103 und 106.

2. Die Zolleinnahmen

Durch Solothurn und Olten floß der größte Teil des Aaretalverkehrs. Die beiden Städte kontrollierten den west-östlichen Handelsstrom auf der Aare und den ost-westlichen auf der Straße. Diese führte die von Lyon und Genf kommenden Kaufleute dem Jura entlang nach Zurzach, der Ostschweiz und nach Bayern. Durch Balsthal kamen jene Reisenden, welche vom Norden über Basel und den oberen Hauensteinpaß nach Bern und Freiburg im Üchtland zogen. Von Lyon ausgehend führte die Freigrafschaftsstraße über Orgelet, Pontarlier, Neuenburg, Solothurn und Balsthal nach Basel.⁵ Von Antwerpen und von den im unteren und oberen Rheinthal gelegenen Städten reiste man durch Basel, überquerte den unteren Hauensteinpaß und kam bei Trimbach und Olten vorbei, bevor man sich nach Luzern und über den Gotthardpaß nach Italien begab. Dorneck endlich kontrollierte den Verkehr im Birstal zwischen Basel, Delsberg und Pruntrut beziehungsweise Moutier und Biel.⁶

In den Zollstellen von Solothurn, Balsthal, Trimbach, Olten und Dorneck sammelten sich die vom regionalen und internationalen Handelsstrom gespiesenen Einnahmen an. Deshalb darf man annehmen, daß ihr Aussagewert hinsichtlich der Münzzirkulation den relativ engen solothurnischen Rahmen weit überschreitet. Die Sortenzettel der Solothurnischen Zollabrechnungen sind vom auslaufenden 15. Jahrhundert bis 1629 ausführlich ins Kassabuch des Säckelmeisters kopiert worden. Sie geben uns einen klaren, aufschlußreichen Einblick in den Geldumlauf eines großen Teils der Schweiz.⁷

2.1. Chronologische Analyse

Ungefähr zwanzig verschiedene *Goldmünzen* hatten im Lauf der Jahre in der Region Solothurn Kurs. Einige fielen nur sporadisch an, so der Schiffnobel, der Engel und der Utrechter Goldgulden. Andere kamen häufiger vor, einige sogar innerhalb einer gewissen Zeitspanne jährlich. Der rheinische Goldgulden, der im 15. Jahrhundert eine wichtige Rolle gespielt hatte, behielt seinen Spitzenplatz während des ersten Drittels des 16. Jahrhunderts noch bei. Ab 1530 erscheint er jedoch nur noch hier und da. Später weiß man nicht mehr genau, ob es sich bei einem verbuchten Goldgulden um einen alten rheinischen oder einen neuen Goldgulden schweizerischer Prägung handelt. Dies läßt sich auch kaum aus dem angegebenen Wechselkurs ableiten.⁸ Die Savoyerkrone, die Schwyzerkrone und der Utrechter Goldgulden nehmen anfangs des 16. Jahrhunderts einen bescheidenen Platz ein. Spätestens um 1518 verschwinden sie aus dem Umlauf. Italienische und ungarische Dukaten werden bis 1590 sporadisch, später regelmäßig notiert.

Die französische Goldsonnenkrone ist die einzige allgegenwärtige Goldmünze. Sie bleibt ohne Unterbruch während des ganzen 16. Jahrhunderts und darüber hinaus bis 1622 jährlich im Umlauf. Nach 1530 gesellen sich italienische Kronen, nämlich die Pistolet-, die Kaiser-, die Vogel- und die Veneterkrone regelmäßig zur dominierenden französischen Goldmünze. Gegen Ende des Jahrhunderts erscheinen alljährlich Kreuzdukaten, venezianische Zecchinen sowie spanische und italienische Dublonen. Wichtig werden diese Goldmünzen jedoch erst nach 1600.

Unter den *Silber- und Billonmünzen* befinden sich einige beständige Elemente: Dickpfennige und Plaparte. Hier handelt es sich bestimmt um Solothurner Dicken, dann aber auch um die Dicken anderer Kantone. Alle schweizerischen Dicken und Plaparte erscheinen stets gemeinsam und ohne Kantonsunterscheidung auf den Listen. Dies zeigt, daß man die Prägungen der Nachbarkantone in Solothurn ohne Diskriminierung annahm.

Eine weitere Münzgruppe setzt sich aus Batzen, Kreuzern und ähnlichen Sorten zusammen. Der schweizerische Rollebatzen erscheint regelmäßig bis 1567. Der Churer Batzen verliert schon ab 1552 an

⁵R. Gascon: Op. cit., S. 168.

⁶J.-F. Bergier: Genève et l'économie européenne de la Renaissance. Paris, 1963, S. 169. F. Glauser: Der Internationale Gotthardtransit im Lichte des Luzerner Zentnerzolls von 1493 bis 1505. In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 18 (1968) S. 179. Siehe auch Historischer Atlas der Schweiz. Aarau, 1958, Karte 19. A. Steinegger: Schaffhausens Handel und Verkehr nach der Westschweiz und Lyon. In: Schaffhauser Beiträge 39 (1962) S. 55ff.

⁷Quellen: Staatsarchiv Solothurn, Säckelmeisterrechnungen 1500–1629, Einnahmen, Zölle (Balsthal bis 1590. Dorneck bis 1600. Solothurn, Olten und Trimbach bis 1629).

⁸N. Morard: Essai d'une histoire monétaire de Fribourg, S. 137.

Boden. Der Freiburger Schilling verschwindet nominal im Jahr 1561, der Rössler um 1562, der Konstanzer Batzen um 1564. Dafür erscheint ab 1561 regelmäßig der neu eingeführte Kreuzer. Das 1560 zwischen Bern, Freiburg und Solothurn abgeschlossene Münzabkommen sowie die um die gleiche Zeit auf den vom Kaiser Ferdinand II ausgeübten Druck hin zaghaft durchgeführte schweizerische Münzreform zur Abschaffung des Batzens und zur Einführung des Kreuzers war scheinbar von einem gewissen Erfolg gekrönt.⁹

Das Baslermünz beziehungsweise die Münzen des Rappenmünzbundes, die seit Beginn des 16. Jahrhunderts jährlich anfielen, erscheinen ab 1587 zusehends unregelmäßig und verschwinden schließlich beinahe ganz. Daß die Luzerner Münzen von 1550 bis 1591 regelmäßig in den Solothurner Zollabrechnungen erscheinen, nachher aber wieder wegbleiben, zeigt, wie sehr sich die in diese Zeitspanne fallende intensive Tätigkeit der Luzerner Prägegenossenschaft auf den allgemeinen Münzumsatz auswirkte. Andere zum Teil geringhaltige Münzsorten zirkulierten während Zeitspannen unterschiedlicher Größe. Der Karlin war bis 1522 ein unregelmäßiger Gast. Einen Fünfer notierte man von 1509 bis 1544 jedes Jahr, ebenso den Rössler von 1545 bis 1561 und den Berner Vierer von 1548 bis 1565. Die kleinste aller Münzen, der Haller, war natürlich immer dabei, wenn sie auch nicht jedes Jahr namentlich auf der Liste steht.

Die von 1546 stetig vorhandenen Silbertaler (Joachimstaler, Reichstaler und gemeine Schweizertaler) werden von 1574 bis 1604 nicht mehr konstant notiert. Später erscheinen die Reichs- und Ensisheimertaler wieder regelmäßig. Das letzte Drittel des 16. und das 17. Jahrhundert stehen mehr und mehr im Zeichen des spanischen und französischen Silbers. Die Realen werden bereits um 1559 und die Löwenplaparte um 1566 aufgeführt. Der französische Dickpfennig erscheint 1565, der Franken 1578. Nach 1580 melden sich die spanisch-mailändischen Philippstaler und Dukatonen, um 1597 die französischen Kreuzdicken. Der Zufluß dieser ausländischen Silbermünzen war in der Schweiz hochwillkommen, da man hiezulande seit der Mitte des Jahrhunderts an weißem Edelmetall großen Mangel litt und in Luzern, in Schaffhausen und bestimmt auch anderswo zeitweise spanische Realen einschmolz, um eigene Dickpfennige prägen zu können.¹⁰ Noch einfacher war allerdings, die freie Zirkulation guter, gewichtiger ausländischer Münzen in der Schweiz zuzulassen.

Der oben skizzierte lineare Überblick über die an den solothurnischen Zollstellen notierten Münzsorten zeigt eindeutig die zunehmende Mannigfaltigkeit der in der Schweiz kursierenden europäischen Gold- und Silbermünzen. Dieser Eindruck wird durch die Taxationen eidgenössischer Münzkonferenzen aus den Jahren 1608 bis 1640 bekräftigt.¹¹ Jene vom 2. August 1608 sieht die Taxierung von mindestens 10 Gold- und 15 Silbersorten fremder Prägung vor.¹² An Goldmünzen zirkulierten neben der französischen Sonnenkrone, spanische einfache und doppelte Kronen, mailändische und andere italienische doppelte Kronen, ungarische und andere gleichartige Dukaten, venezianische Zecchinen, portugiesische Kreuzdukaten, italienische und andere einfache Pistolet- oder Kaiserkronen, Goldgulden, niederländische einfache und doppelte Goldgulden (mit zwei Köpfen). Unter den zu taxierenden Silbermünzen figurieren Ducatonen (Silberkronen), mailändische neue Silberkronen (mit der Ziffer 100), Genueser Silberdublonen, Philippstaler (Döpel), Reichstaler, spanische ganze und halbe Realen sowie deren Viertels- und Achtelsstücke, Mantuaner Taler, Spinolataler, französische Franken, französische Kreuzdicken, französische alte Dickpfennige, Lotharinger und Metzger Dickpfennige, Portugaleser Dickpfennige und Philippstaler Ort. Neben diesen fast 30 ausländischen Gold- und Silbersorten stehen nur zwei schweizerische Silbermünzen auf der Taxationsliste, nämlich der Guldentaler und die eidgenössischen Dickpfennige.

Im Lauf der ersten Hälfte des 17. Jahrhundert und besonders der großen Währungskrise von 1620 bis 1623 blieb die Vielfalt in der schweizerischen Münzzirkulation bestehen. Es sind nur noch geringfügige Änderungen festzustellen, welche u.a. auf die Prägertätigkeit der ausländischen, fürstlichen Münzstätten zurückzuführen sind.¹³ Eine im Juni 1638 erstellte nordostschweizerische Münzordnung sieht die Taxierung

⁹ Op. cit., S. 74–75.

¹⁰ F. Wielandt: Schaffhauser Münz- und Geldgeschichte, S. 78. Ders., Münz- und Geldgeschichte des Standes Luzern, S. 40. N. Morard, op. cit., S. 78.

¹¹ Siehe dazu Amtliche Sammlung der älteren eidgenössischen Abschiede, Bd. V, Abt. 1–2, (Weitere Zitate unter E. A.).

¹² E. A. V, 1, S. 884–886 (Zürich, 2. August 1608).

¹³ E. A. V, 1, S. 891–893 (Bern, 19. September 1608), S. 1076 (Baden, 5. April 1612), S. 1091–1093 (Baden, 1. Juli 1612), S. 1117–1119 (Zug, 29. Januar 1613), S. 1219–1222 (Kloster St. Gallen, 18. August 1615), usw.

von immer noch 10 Goldsorten vor, nämlich von Dukaten, Zecchinen, Sonnenkronen, Kreuzdukaten, Reichsgoldgulden, Metzer und Lothringer Goldgulden, doppelten spanischen, genuesischen und anderen italienischen Kronen (auch Dublonen genannt).¹⁴ Die Zahl der taxierten Silbersorten ist mit 13 gegenüber den 15 aus dem Jahr 1608 nur leicht geringer geworden. Auf der Liste befinden sich nach wie vor Reichstaler, Realen, Philippstaler, Silberkronen, Genueser Silberdublonen oder Crusat, Kreuzdicken, alte französische Dickpfennige, Franken. Neu hinzugekommen sind der Justiner Taler, Straßburger und Hanauer halbe Dickpfennige sowie konstanzerische und leopoldische Zehnkreuzer. Daneben zirkulieren weiterhin die Guldentaler und eidgenössische Dickpfennige, Batzen und Kreuzer. Regionale Münzordnungen zeigen im großen und ganzen das gleiche Sortenspektrum.¹⁵

2.2. Quantitative Analyse

Der Anteil der *schweizerischen Münzen* an den gesamteinnahmen der solothurnischen Zollstellen erstreckt sich von 1500 bis 1629 über drei unterschiedliche Entwicklungsphasen (Tabelle 1). Von 1501/10 bis 1531/40 nimmt er von durchschnittlich 76,1% auf 90,1% zu. Dann aber wird er stets geringer. Im Jahrzehnt 1581/90 macht er nur noch 49,2% aus. Während der letzten Phase, für welche wir über meßbare Angaben verfügen, schwankt er, die sinkende Tendenz einhaltend, auf und ab. Zuletzt kommen die schweizerischen Münzen mit 31,9% kaum mehr auf ein Drittel der eingegangenen Zollzahlungen.

Unter den schweizerischen Münzen ragen aus dem gesamten Umlauf vier Sorten hervor: die Batzen bis ungefähr 1530, die Basler Münzen von 1530 bis 1550, die Dickpfennige von 1550 bis 1570 und nach 1610. Zwischendurch dominierten von 1570 bis 1610 die infolge der Münzreformen massenhaft geprägten Kreuzer. Während der ersten dreißig Jahre des 16. Jahrhunderts wurden ungefähr zwei Drittel aller in schweizerischen Münzen bezahlten Zölle mit Batzen bezahlt. Damit wird bestätigt, was Hans-Ulrich Geiger bereits vor geraumer Zeit feststellte: Der Batzen erfreute sich in der Schweiz einer besonderen Beliebtheit.¹⁶

Von 1530 bis 1550 scheinen die Batzen aber allmählich aus der Schweiz abzufließen. Der Rappenmünzbund, dem die oberrheinischen Städte Basel, Breisach, Colmar und Freiburg im Breisgau

Tabelle 1
Anteil schweizerischer Münzen an den Einnahmen der Solothurner Zollstellen
von 1501–1629

Jahrzehnt	Batzen	Basler Münz	Dickpfennige Taler	Kreuzer	Andere	Total
	%	%	%	%	%	%
1501–1510	49,2	4,2	9,4		13,3	76,1
1511–1520	52,7	8,3	9,9		11,0	81,9
1521–1530	52,6	16,8	3,8		10,2	83,4
1531–1540	28,4	45,1	5,1	2,7	8,8	90,1
1541–1550	11,0	43,3	14,1	13,2	6,3	87,9
1551–1560	12,0	20,3	26,7	10,2	8,4	77,6
1561–1570	6,7	9,2	37,3	18,4	4,1	75,7
1571–1580	2,4	2,6	19,9	30,7	3,2	58,8
1581–1590	–	0,4	4,4	29,1	15,3	49,2
1591–1600	–	–	1,6	59,5	1,9	63,0
1601–1610	–	–	3,1	36,9	3,3	43,3
1611–1620	–	–	43,8	15,4		59,2
1621–1629	7,0	–	15,4	9,5		31,9

¹⁴ E. A. V, 2, S. 1090 (Elgg. 14. Juni 1638).

¹⁵ E. A. V, 2, S. 1167–1168 (Bern, 26. April 1640). Staatsarchiv Schaffhausen, Münzakten, Münzanschlag 29. März 1623. Staatsarchiv Luzern, Akten A 1 F 8 Münzwesen (Sch 933), Münzmandat 20. Dezember 1639. Stiftsarchiv St. Gallen, Rubrik 10, Fasz. 9a, Extract Elgöwischen und St. Gallischen Abschieds das Münzwesen belagend 14. Juni 1638.

¹⁶ H.-U. Geiger: Entstehung und Ausbreitung des Batzens. In: Schweizerische Numismatische Rundschau 51 (1972) S. 145–154.

angehörten, führte seit Ende des 15. Jahrhunderts einen erbitterten Kampf gegen den im eigenen Münzsystem störenden Batzen, konnte aber nicht verhindern, daß das verrufene schweizerische Geldstück ab 1533 zu einer der wichtigsten Münzen im Geldumlauf des Rappenmünzbundesgebietes wurde.¹⁷ Im Austausch strömte nun das Basler Geld in die Schweiz und eroberte für einige Jahre einen Teil der eidgenössischen Geldzirkulation.

Doch vermochten weder der Batzen noch die Basler Münzen dem durch Ferdinand von Österreich ausgeübten Druck nach einer Münzreform zu widerstehen. Ihr Anteil nahm von 1561 an nur noch ab und versank nach 1580 ins Nichts.¹⁸ Dagegen kam ab 1561 eine neue Schweizer Münze zum Zug. Wie im Deutschen Reich nannte man sie auch bei uns „Kreuzer“. Diese Münze sollte in Kürze den ganzen Kleingeldumlauf monopolisieren. Seit etwa drei Jahrzehnten zirkulierte sie bereits als Schilling des Kantons Freiburg.¹⁹ Auch Luzern prägte schon seit geraumer Zeit Kreuzermünzen.²⁰ In den 1590er Jahren machten die Kreuzer an den solothurnischen Zollstellen 59,5% der gesamten Geldzirkulation beziehungsweise 94,4% des Werts aller Schweizer Münzen aus.

Hier drängt sich eine Bemerkung auf: Im Jahr 1567 erscheint in der Solothurner Buchhaltung der Ausdruck „Kreuzer und gemeines Münz“. Man kann sich darüber streiten, was unter diesem Begriff zu verstehen ist: Kreuzer und anderes Münz oder Kreuzer und gleichwertige Münzen, das heißt Kreuzer aller Kantone und Verbündeten. Der Inhalt eines in Bourg St-Pierre gefundenen Schatzes kann uns hier aufklärend helfen.²¹ 97% dieses Schatzes setzten sich aus allerlei Kreuzern zusammen, die aus Bern, Solothurn, Freiburg, Genf, Neuenburg und Sion stammten. Die Münzen waren alle zwischen 1559 und 1600 geprägt und der Schatz um 1601 vergraben worden.²² Die übrigen 3% waren italienische Dukaten. An den solothurnischen Zollstellen setzte sich der Rest der schweizerischen Münzen hauptsächlich aus Dickpfennigen zusammen. Das Übereinstimmen der beiden Quellen ist frappierend. Erich B. Cahn's Hypothese wird bestätigt: Der Batzen ist aus der Zirkulation verschwunden. Der Kreuzer hat seinen Platz generell eingenommen. Als schweizerische Rechnungseinheit blieb der Batzen aber erhalten und im 17. Jahrhundert wurde er auch wieder als Münze geprägt.²³

Tatsächlich bietet sich nach 1610 wieder ein ganz anderes Bild. Die Kreuzerdomination bricht zusammen. Die eidgenössischen Münzstätten prägen massenhaft neue Dickpfennige, welche erst als Zuger, dann als neue Schweizer Dicken notiert werden.²⁴ Damit übernehmend die Dicken nach den 1550er und 1560er Jahren erneut die Herrschaft innerhalb des schweizerischen Anteils der zirkulierenden Münzen. Nach 1621 gesellen sich auch wieder neugeprägte Batzen hinzu.²⁵

Im Gegensatz zum deutlich schrumpfenden Anteil schweizerischer nahm jener der *ausländischen Münzen* im Lauf des 16. Jahrhunderts zu, vor allem von den 1530er Jahren an, und zwar so, daß er 1581/90 erstmals die 50% Grenze überschritt und 1621/29 sogar 68,1% ausmachte (Tabelle 2). Dabei handelte es sich fast ausschließlich um grobe Gold- und Silbermünzen. Die kleineren Sorten wie Batzen, Kreuzer, Schillinge usw. stammten ja aus schweizerischen Münzstätten. Der Zufluß an fremden Gold- und Silbermünzen entsprach allerdings einem offensichtlichen Bedürfnis.

¹⁷ H. Altherr: Das Münzwesen der Schweiz bis zum Jahre 1798, S. 78–81, 84.

¹⁸ Op. cit., S. 85. F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Zug, S. 18.

¹⁹ N. Morard: Essai d'une histoire monétaire de Fribourg, S. 74.

²⁰ F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Luzern, S. 32 ff.

²¹ E. B. Cahn: Zwei Münzschatzfunde und ihre Aussage zum Geldumlauf in der Schweiz zwischen 1580 und 1630. In: Schweizerische Numismatische Rundschau 52 (1973) S. 108–140.

²² Genf schlug keine eigentlichen Kreuzer, aber gleichwertige Münzen, und zwar ab 1561 den Dreiviertel Schilling (trois-quart de sol valant neuf deniers). E. Demôle: Histoire monétaire de Genève de 1535 à 1792, S. 66–67.

²³ Man pflegte an den eidgenössischen Tagsatzungen die Gold- und Silbermünzen in Batzenwährung zu notieren. Siehe oben Anm. 12–15.

²⁴ Neue Dickpfennige prägte man in Zug ab 1609 (F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Zug, S. 39), in Luzern ab 1610 (F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Luzern, S. 49), in Schaffhausen ab 1620 (F. Wielandt: Schaffhauser Münz- und Geldgeschichte, S. 102), in Schwyz ab 1621 (F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Schwyz, S. 43), in Solothurn ab 1624 (Schweizerische Münzkataloge, VII Solothurn, Bern, 1972, S. 80 ff.).

²⁵ Neue Batzenprägungen ab 1620 in Fribourg (E. B. Cahn: Schweizerische Münzkataloge, I Fribourg, Bern, 1959, S. 56), ab 1621 in Schwyz (F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Schwyz, S. 43), ab 1622 in Luzern (F. Wielandt: Münz- und Geldgeschichte des Standes Luzern, S. 51 f.) und in Solothurn (Schweizerische Münzkataloge, VII Solothurn, S. 77 ff. Neue Berner Batzen werden an den Solothurner Zollstellen wiederum ab 1625 notiert.).

Tabelle 2
Anteil ausländischer Münzen
an den Einnahmen der Solothurner Zollstellen
von 1501 bis 1629

Jahrzehnt	Frankreich %	Andere %	Total %
1501–1510	11,8	12,1	23,9
1511–1520	11,3	6,8	18,1
1521–1530	15,8	0,8	16,6
1531–1540	9,0	0,9	9,9
1541–1550	10,4	1,7	12,1
1551–1560	17,1	5,3	22,4
1561–1570	19,5	4,8	24,3
1571–1580	31,3	9,9	41,2
1581–1590	38,3	12,5	50,8
1591–1600	23,9	13,1	37,0
1601–1610	19,8	36,9	56,7
1611–1620	10,1	30,7	40,8
1621–1629	9,5	58,6	68,1

Im Lauf der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts genügten die Prägungen der schweizerischen Münzstätten den Anforderungen des Geldmarktes nicht mehr. Die Gründe dafür sind bekannt. Es fehlte der Schweiz am nötigen Edelmetall. Nachdem sich den Schweizern die deutschen Silberminen verschlossen hatten, standen die Eidgenossen noch einige Zeit im Genuß französischer Privilegien. Als aber 1559 der Zürcher Münzmeister Jakob Stampfer eine größere Menge spanischer Silbermünzen aus Lyon ausführte, löste das dort einen gewaltigen Proteststurm aus. Im selben Jahr noch starb König Heinrich II., und sein Nachfolger erneuerte die Privilegien der schweizerischen Kaufleute auf dem Gebiet des Edelmetallhandels nicht mehr. Der Export von Gold und Silber blieb auf weiteres verboten.²⁶

Diese neue Bestimmung vermochte jedoch nicht zu verhindern, daß nach 1561 stets größere Mengen französischen Gelds in die Schweiz flossen. Richard Gascon bemerkt dazu, daß der den Geldexport verbotende König der größte Übertreter seiner eigenen Gesetze war. Seine Militär- und Finanzpolitik verpflichtete ihn zur Zahlung großer Geldsummen an seine Verbündeten, zu welchen aufgrund periodisch erneuerter Soldbündnisse auch die Schweizer zählten.²⁷ Von den späten 1580er Jahren an flossen zusätzlich auch spanische Pensionen- und Bündnisgelder in Form von spanischen und italienischen Gold- und Silbermünzen in die katholische Schweiz.²⁸

Als ebenso wichtig für den Zufluß ausländischer Münzen erweist sich die Entwicklung des schweizerischen Transithandels, welcher sich insbesondere auf das Gesamtvolumen der Zolleinnahmen auswirkte. Der Transit bestimmte denn auch zu einem großen Teil die gesamtschweizerische Handelskonjunktur. Von regional-bedingten kurzfristigen Abweichungen abgesehen, verzeichneten sämtliche wichtigen Zollstellen parallel verlaufende Tendenzen: Von 1500 bis 1530 war die Güterdurchfuhr unregelmäßig, zuerst wegen der italienischen Kriege, dann auch wegen der Pest und inneren Unruhen in Mailand, vielleicht auch wegen der Religionswirren in der Schweiz selbst. Von 1532 bis 1560/70 erfolgte eine steile, noch nie dagewesene Aufwärtsentwicklung mit hohen jährlichen Zuwachsraten. Wohl verzeichnete der Transit gegen Ende des 16. Jahrhunderts einige krisenbedingte Rückschläge, erreichte aber nach 1620 wieder einen neuen Höchststand.²⁹ Mit dem wachsenden Transitvolumen stieg vermutlich auch der Anteil der zirkulierenden ausländischen Münzen.

²⁶ E.-M. Lösel: Das Zürcher Goldschmiedehandwerk im 16. und 17. Jahrhundert, Zürich, 1975, S. 50–51.

²⁷ R. Gascon: op. cit., S. 565. Über Frankreichs Zahlungen an Pensionen- und Bündnisgeldern siehe auch M. Körner, *Solidarités financières suisses au XVIe siècle*, S. 110–116, 410–415.

²⁸ Siehe dazu R. Bolzern: Spanien, Mailand und die katholische Eidgenossenschaft, Luzern, 1982, S. 109ff.

²⁹ F. Glauser: Der Gotthardtransit von 1500 bis 1660. Seine Stellung im Alpentransit. In: Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 29 (1979) S. 16–52. M. Körner: Glaubensspaltung und Wirtschaftssolidarität (1515–1648). In: Geschichte der Schweiz und der Schweizer, Bd. 2, Basel, 1983, S. 27f.

Dabei ist festzuhalten, daß das französische Geld durchs ganze 16. Jahrhundert hindurch stets den größten Anteil der fremden Münzen stellte. Die fast perfekte Korrelation, welche zwischen der Münzfabrikation Frankreichs und dem relativen Anteil der französischen Gold- und Silbermünzen in Solothurns Zollstöcken besteht, läßt auf eine eindeutige Münzmosse von Frankreich nach der Schweiz schließen.³⁰ Über die Handelswege, durch den Kanal der französischen Außenpolitik, durch die Pensions- und Soldzahlungen wurde die Schweiz mit französischem Geld versehen. Dieser Zustand erreichte seinen Höhepunkt zwischen 1581 und 1590, als 38,3% der gesamten solothurnischen Zolleinnahmen aus französischem Geld bestanden.

Obwohl italienische und spanische Münzen bereits um 1500 in der Schweiz zirkulierten, spielten sie doch im 16. Jahrhundert keine bedeutende Rolle. Erst der von sieben katholischen Kantonen in den Jahren 1587/88 mit Spanien geschlossene Sold- und Handelsvertrag trug dazu bei, daß spanisches und italienisches vor allem spanisch–mailändisches Geld gegen Ende des 16. und dann ganz eindeutig im 17. Jahrhundert den französischen Münzen in der Schweiz den Rang abliefen. Tatsächlich lieferten die italienischen und spanischen Münzen in den 1590er Jahren mit 12,7% bereits etwas mehr als die Hälfte des französischen Münzanteils. Nach 1600 war der italo–spanische Münzanteil stets größer als der französische.³¹

Bekanntlich wurden ab 1590 auch *ungarische Dukaten* regelmäßig an den solothurnischen Zollstellen notiert. Oft erscheinen sie auf den Listen zusammen mit den venetianischen, gleichwertigen Zecchinen und sind deshalb kaum getrennt zu erfassen. Für Solothurn, Olten und Trimbach, welche zugleich auch als die drei wichtigsten Zollstellen gelten, lassen sich die Anteile des ungarischen Dukaten jedoch von 1604 bis 1619 genau errechnen (Tabelle 3). Bei den drei genannten Posten fluktuieren sie in den 16 Jahren zwischen 3,9% und 19,4%. Der durchschnittliche Anteil während der genannten Zeitspanne beläuft sich auf rund 10%, was neben dem schrumpfenden Anteil französischer Münzen durchaus beachtlich ist.³²

Tabelle 3
Ungarische Dukaten an den Zollstellen von Solothurn, Olten und
Trimbach von 1604 bis 1619

Jahr	Total Einnahmen So Lb*	Ungarische Dukaten SO Lb	%	Kurswert SO Lb
1604	1478	287	19,4	5,033
1605	1486	151	10,2	5,033
1606	1771	167	9,4	5,033
1607	1688	96	5,7	5,033
1608	1538	147	9,6	5,066
1609	1438	234	16,3	5,200
1610	1441	234	16,2	5,200
1611	1321	203	15,4	5,200
1612	1580	62	3,9	5,200
1613	1728	182	10,5	5,200
1614	1550	145	9,4	5,333
1615	1778	117	6,6	5,366
1616	1694	201	11,9	5,464
1617	2243	90	4,0	5,600
1618	2034	190	9,3	5,600
1619	2250	224	10,0	5,600

³⁰ Berechnungsbasis: Münzprägungen in Frankreich nach F. C. Spooner: *L'économie mondiale et les frappes monétaires en France 1493–1680*, Paris 1956, S. 522–527. Relativer Anteil französischer Münzen an den Solothurner Zolleinnahmen. Korrelationskoeffizient: + 0,96.

³¹ Über die Konkurrenz zwischen der Vorherrschaft französischer Münzen im 16. und spanischer Münzen im 17. Jahrhundert siehe auch die jeweiligen Anteile an den vom alten Staat Luzern kassierten Bündnisgeldern. M. Körner: *Luzerner Staatsfinanzen 1415–1798*, S. 192ff.

³² Der ungarische Dukate scheint in der schweizerischen Geldzirkulation zu Beginn des 17. Jahrhunderts eine nicht unbedeutende Rolle gespielt zu haben. Ein Darlehen von 3'000 Gulden Schaffhauser Währung, welches Junker Christoff Tschudin von Glarus, wohnhaft in Kaiserstuhl, der Stadt Schaffhausen im Jahr 1596 gewährt hatte, wurde von 1600 bis 1604 in drei Raten mit Dukatonen, Reichstalern und ungarischen Dukaten zurückbezahlt. Der Anteil der ungarischen Dukaten, welche ausschließlich 1603 und 1604 zur Zahlung verwendet wurden, machte gesamthaft 35,1% aus. M. Körner: *Solidarités financières*, S. 49.

Tabelle 4
Relative Anteile von Gold und Silber an den Einnahmen
der Solothurner Zollstellen von 1501 bis 1629

Jahrzehnt	Goldmünzen insgesamt %	Ausländische Münzen allein	
		Gold %	Silber %
1501–1510	21,4	93,6	6,4
1511–1520	17,3	95,5	4,5
1521–1530	16,3	97,7	2,3
1531–1540	9,2	93,1	6,9
1541–1550	11,6	95,8	4,2
1551–1560	20,6	92,3	7,7
1561–1570	8,6	35,4	64,6
1571–1580	5,7	13,7	86,3
1581–1590	11,6	22,7	77,3
1591–1600	13,2	35,6	64,4
1601–1610	14,2	27,9	72,1
1611–1620	18,8	46,1	53,9
1621–1629	37,1	54,3	45,7

*SO Lb = Pfund Solothurner Währung

Untersucht man die Zolleinnahmen in Solothurn auch auf ihre *Zusammensetzung aus Gold- und Silbermünzen*, so stellt man zuallererst fest, daß auf dieser unteren Zirkulationsebene der Goldanteil gesamthaft relativ niedrig ist. Bis 1551/60 beträgt er aber doch durchschnittlich um die 15% (Tabelle 4). Von 1561 bis 1610 liegt er durchwegs tiefer. Nach den sehr schwachen 1560er und 1570er Jahren erholte er sich jedoch langsam aber sicher, um nach 1610 seinen alten Anteil wieder zu erreichen und in den 1620er Jahren mit durchschnittlich 37,1% sogar weit zu übertreffen.

Man erkennt hier leicht den Einfluß des gegen 1560 Westeuropa in großen Mengen überflutenden spanischen Silbers. Ganz deutlich erscheint diese Entwicklung bei den ausländischen Münzen. Bis in die 1550er Jahre ist das fremde Silber ganz und gar unbedeutend. Dann wird die Schweiz unmittelbar vom Umschwung in der amerikanischen Gold- zur Silberlawine erfaßt, welche sich gegen 1560 zuerst in Spanien, dann auch in Frankreich auf die Prägungen auswirkte.³³ Von den 1560er Jahren an wird das Gold stark bedrängt. Bis 1610 sind die Silberanteile meist doppelt bis sechsmal so groß wie jene der Goldmünzen. Nach 1610 aber halten sich die beiden Edelmetalle im Rahmen der fremden Münzen die Waage. Die schweizerische Geldzirkulation hat demnach in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts eindeutig von den europäischen Silberimporten aus Amerika profitiert, zuerst durch den französischen, dann durch den italo-spanischen Kanal.

Der Geldumlauf in der Schweiz wurde also durch das 16. und während des ersten Drittels des 17. Jahrhunderts zusehends internationalisiert. Der Warenaustausch wie auch die finanziellen Beziehungen mit Frankreich waren besonders im 16. Jahrhundert sehr intensiv und zogen einen großen Teil der Schweiz deshalb in die französische Münzzone. Die Regierungen der Schweizer Kantone hatten kein Interesse daran, zuviel der französischen Dickpfennige, Franken und Kreuzdicken einzuschmelzen. Die Schweizer Handels- und Finanzherren brauchten diese Münzen ja ohnehin wieder für ihre Waren- und Geldgeschäfte im Nachbarland. Dazu war die französische Goldsonnenkrone während gut einem Jahrhundert für die Schweizer eine praktische, stabile internationale Leitwährung, welche in dieser Eigenschaft etwa um 1530 den rheinischen Goldgulden endgültig ersetzte. Mit den Gold- und Silbermünzen des Reichs, Italiens und Spaniens hielt man es wie mit jenen französischer Herkunft und geriet dadurch im 17. Jahrhundert vermehrt in den Münzbereich von spanisch Mailand. Während den ersten zwei Jahrzehnten des 17. Jahrhunderts spielte daher der ungarische Golddukat eine nicht unbedeutende Rolle. Schließlich war es ein-

³³ F. C. Spooner: op. cit., S. 326. P. Vilar: Or et monnaie dans l'histoire, Paris, 1974, S. 126 f. Forschungen zum Geldumlauf im südwestdeutschen Raum haben zu analogen Resultaten geführt. J. Schüttenhelm: Grundzüge des deutschen Geldwesens im 15. und 16. Jahrhundert. Münzpolitik und Münzfunde als Ansatzpunkte für eine quantitative Analyse des Geldumlaufs im südwestdeutschen Raum. Löwen, 1980, S. 23–24.

facher, gutes fremdes Geld in den Staaten des eidgenössischen Bundes zirkulieren zu lassen, als es unter hohen Kosten in eigenes Geld umzuprägen und damit noch dessen Verruf durch die fremden Fürsten zu riskieren. Man begnügte sich demnach, von einigen Ausnahmen wie Genf abgesehen, mit dem Prägen von kleinen Münzen oder, in Notsituationen, von Dicken und Talern zur Ergänzung der aufgrund einer positiven Zahlungsbilanz stark internationalisierten Gesamtzirkulation.

Martin Körner

ARANY ÉS EZÜSTPÉNZEK SVÁJC XVI–XVII. SZÁZADI PÉNZFORGALMÁBAN

Milyen pénzek jellemezték Svájc XVI–XVII. századi pénzforgalmát? Milyen volt a svájci és a külföldi pénzkereskedése, valamint az arany-, az ezüst- és a váltópénzek részaránya a svájci pénzforgalomban? – ezekre a kérdésekre keres választ a tanulmány.

Vizsgálatának középpontjában nem a pénzverés adatai, s nem is az éremleletekből leszürrhető tanulságok állnak, hanem az egykori számadások, nyugták és árfolyamjegyzékek, amelyekből szintén értékes következtetések vonhatók le.

Igen tanulságosak többek között azok a feljegyzések, amelyeket a vámhivatalok pénztárosai vezettek, így például az élénk átmenő forgalmú solothurni vám bevételeiről statisztikai elemzésre alkalmas számadások maradtak fenn a XV. század végétől a XVII. század első harmadáig.

Figyelembe kell venni, hogy maga a pénzforgalom rendkívül összetett jelenség volt a XVI–XVII. században, a különböző gazdasági egységek a kézművesektől a városgazdaságon át egészen az államháztartásig más-más módon kapcsolódtak a pénzforgalomba, időnként elősegítették bővülését, máskor a tezaurálás révén szűkítették azt.

Időrendben nézve az *aranypénzeket* az látható, hogy a mintegy húszféle veretből némelyik csak szporadikusan tűnt fel, mások viszont hosszabb távon is fontos szerepet játszottak, ilyen volt a XVI. század első harmadáig listavezető rajnai arany, illetve később a francia „Goldsonnenkrone” (éçu au soleil).

A nagyobb ezüst- és a mindennapi pénzforgalom igényeit kielégítő kisebb *váltópénzek* között helyi veretek (Dickpfennig, Plappart, illetve a német mintára krajcároknak nevezett aprópénzek) mutathatók ki nagyobb számban. Az egyes típusok gyakorisága, fel-, illetve átmeneti eltűnése adalékol szolgálhat a pénzverés történetéhez is. 1546 és 1574 között gyakoriak voltak a tallérveretek, nevezetesen a Joachimstaler és a Reichstaler, valamint a különböző svájci tallérok. A XVI. század második felétől, majd a XVI–XVII. század fordulóján egyre több külföldi – spanyol, francia és észak-itáliai – fizetési eszköz nyomult be Svájc pénzforgalmába, előretörésükkel párhuzamosan szorultak vissza a svájci pénzek, amelyeknek részesedése egy évszázad folyamán – a XVI. század első harmadától a XVII. század húszas éveinek végéig – a meghatározó 70–90%-ról a szerényebb 30% körüli értékre csökkent. A külföldi pénzek – főként az értékes aranyak, tallérok és dukatonok – részben a tudatos pénzkereskedelem, részben pedig a nemzetközi gazdasági kapcsolatok révén áramlottak az országba. Behatolásuk sem időben, sem egymáshoz viszonyított részesedésükben nem volt egyenletes, a gazdaságpolitikai tilalmaktól az elemi csapásokig számos tényező befolyásolhatta forgalmukat, a batzeneket például a krajcárok szorították háttérbe, olyannyira, hogy a batzen számítási pénzzé vált.

A magyar aranyforintok 1590-ig viszonylag ritkán, attól kezdve azonban folyamatosan szerepelnek a solothurni vámjegyzékekben. Gyakorta együtt jegyezték őket az azonos értékben számított velencei zecchinokkal, és ezért elkülönítésük néha alig lehetséges. A legfontosabb vámhelyek közé tartozó Solothurn, Olten és Trimbach adatai alapján 1604 és 1619 között mégis pontosan meghatározható a magyar aranyforintok részesedése. E három vámhely forrásai szerint 3,9%-tól 19,4%-ig ingadozott a magyar aranyak részaránya (3. sz. táblázat), részesedésük átlagosan 10% fölé tehető, ami a francia pénzek csökkenő szerepe mellett is figyelemre méltó.

Összességében Svájc pénzforgalmában egyre nagyobb teret kaptak az ezüstpénzek, illetve az aranyak veszítettek korábbi jelentőségükből, e változás részben azzal magyarázható, hogy a tengerentúlról egyre több ezüst áramlott Európába. A vizsgált időszak végére a svájci pénzforgalom mindinkább nemzetközi jelleget öltött, a külföldi pénzek növekvő szerepe a gazdasági fejlődéssel, főként a piaci kapcsolatok bővülésével magyarázható.

Nagyszebeni készpénzjegyzék Barcsai Ákos idejéből

Az 1650-es évek vége és a hatvanas esztendőök kezdete súlyos megpróbáltatásokat zúdított Erdélyre. II. Rákóczi György lengyelországi hadjáratában elvérzett a hadsereg egy része, a menekülők közül pedig sokan tatár fogságba estek.¹ A nagyralátó katonai vállalkozás felbőszítette a portát, s a megtorlás nem váratott sokáig magára, hogy „... a szegény országnak sarva alább szállíthatatnék...”² a török kétszeresére emelte Erdély adóját, és még terhes sarccal is nyomorította az országot. A címadó készpénzjegyzék egyik aláírója így verselte meg a porta követelését:

„Az ország népire el-viselhetetlen igáját reá veti,
Öt száz ezer tallért a meg-fizetésre laistromában jedzi,
Nyolczvan ezer tallért esztendőnkint kíván tárházába vitetni.”³

Fejedelmek közötti belháború, török csapatok ostroma, tatárdúlás pusztította Erdélyt, s az ember-vesztesség mellett a kis ország anyagi romlása jellemezte ezeket az éveket. Korabeli levél sorai őrzik a megfogalmazók számára is keserű igazságot: „*Tudják azt, istenen, isten után az fényes portán áll az erdélyi fejedelemségnek adása s elvevése.*...”⁴ Az egész országot sújtó adóemelés, továbbá az egyes családokat megnyomorító rabválság miatt féltve őrzött pénzvagyonokhoz kellett hozzányúlni, s mint a készpénz-jegyzékből kitűnik, a nemesfémből készült használati tárgyak és ékszerek pénzértékét is felbecsülték, szükség esetén azok a pénzverés nyersanyagává válhattak.

„Anno 1660 die 18 Martii⁵

Az öregbik sárga bőrszersényben vagyoni gréci tallér	nro 500
A második fehér színű bőrszersényben vagyoni gréci tallér	nro 200
Az harmadik sárga bőrszersényben, fehér széles szíjkötőjében, vagyon gréci tallér	nro 185
Az negyedik sárga bőrszersényben, sárga színűben, vagyon gréci tallér	nro 200
Az ötödik veres bőrszersényben vagyon gréci és császár talléra	nro 250
Az hatodik vászonzsákban vagyon Rákóczi talléréval együtt elegy gréci tallér	nro 280
Az hetedik vászonzsákban vagyon gréci tallér	nro 200
Az nyolcadik irhaerszényben vagyon gréci tallér császár talléréval együtt elegy	nro 170
Summa tallerorum	1985
Vagyon négy fehér ezüstkalán,	
Egy kis veres iskatulyában nyolc aranygyűrűk,	
Öt fehér ezüst, apró, ingujjára való gombocska, egy articulus.	
(Másik lapon, de azonos kézírással)	
Az kalán teszen talleros 4,	

¹ Makkai László: Erdély története. Budapest, 1944. 394–400. Az időrendi áttekintésre: Magyarország történeti kronológiája. II. 1526–1848. (Főszerk.: Benda Kálmán), Budapest, 1982, 477–486.

² Szalárdi János: Siralmas Magyar Krónikája kilenc könyvei. (Szerk.: Kemény Zsigmond) Pest, 1853, 406. (Szalárdi művének újabb kiadását Szakály Ferenc rendezte sajtó alá; Magyar Helikon 1980. 820.)

³ Paskó Kristóf: A' nemes-, és régenten híres Erdély orszaganak keserves és szomorú pusztításáról írt siralom. Az 1660-as évek költészete (1661–1671). Sajtó alá rendezte: Varga Imre. Régi Magyar Költők Tára XVII. század. 10. kötet. Budapest, 1981, 163. (A továbbiakban: RMKT XVII. 10. köt.)

⁴ Erdélyi országgyűlési emlékek. Monumenta comitialia regni Transilvaniae. (Szerk.: Szilágyi Sándor) XII. Budapest, 1887, 427. (A továbbiakban: EOE.)

⁵ Magyar Országos Levéltár. Erdélyi Országos Kormányhatósági Levéltárak. F szekció 12, a Gyulafehérvári Káptalan Országos Levéltára. Lymbus XIX. p. 19–20. Az állagra l. Trócsányi Zsolt: Erdélyi kormányhatósági levéltárak. Budapest, 1973, 137–138.

Az 8 aranygyűrű talleros 40,

Az gombocskák talleros 1/2.

Tota summa facit in haec quietantia nro 2029 1/2.

(A nyolc tételből álló tallérjegyzék után átvételi elismervény olvasható, valószínűleg Paskó Kristóf kézírása.)
Ez felül megírt bonumokat az mi kegyelmes urunk őnagysága minekünk parancsolván kézhez vettük, s őnagysága kezéhez adminisztráltuk, melyet őnagysága fejedelmi kegyelmességéből Lipcsei György urunk ő árváinak ígért megadni. Actum Cibinii, die 27. maj. anno 1660.

Paskó Kristóf m. p.

Rádai György m. p.

(Az eddigiektől eltérő kézírással)

Regestrum quarundam pecuniarum Mich[aelis] Principis Apaffi, Anno 1660"

A nem betűhíven, de teljes egészében idézett forráson két keltezés található. Az első, 1660. márc. 18., nyilvánvalóan a jegyzék keltezési idejét jelöli, a második a készpénz, illetve a nemesfémből készült tárgyak átvételének dátuma, amelyből kitűnik, hogy az értéktárgyakat és a készpénzt Nagyszebenben vették át, közvetlenül azt megelőzően, hogy Barcsai Ákos kíséretével együtt elhagyta a várost.

Apafi Mihályt török parancsra választották Erdély fejedelmévé 1661. szeptember 14-én, így a jegyzék kétségtelenül Barcsai Ákoshoz kötődik. Aláírói Barcsai-párti nemesek voltak. Paskó Kristóf, Erdély későbbiekben neves diplomatája,⁶ már 1659-ben is Barcsai Ákos megbízásából indult a szultáni udvarba, hogy segítséget kérjen urának.⁷ Ugyancsak Barcsai híveként volt Hunyad megye adószedője,⁸ és Rákóczi hadai elől urát követve szorult Nagyszebenbe 1659 decemberében, ahol százszok és egy kisebb török egység parancsnokaként részt vett a város védelmében, s Barcsai Ákossal együtt távozott onnan 1660. május 28-án. Paskó nemcsak egyike volt a Barcsai-párti uraknak, hanem a fejedelemhez közel álló udvari emberek közé tartozott.⁹ Rádai György kezdettől fogva Barcsai embereként buzgólkodott megyéjében,¹⁰ szintén vállalt adóügyi megbízatást, s többek között egyik szignálója volt annak a kötelezvénynek, amelyben a Barcsai pártjára állt előkelők és nemesek a bevonulás előtt biztosították Nagyszeben városát arról, hogy „... privilégiumait és ususait semminemű részben meg nem ...” háborítják.¹¹

Ha az igen részletes és jelen esetben különösen becses ostromnapló e tekintetben szintén megbízható, akkor Rádai György Alsó-Fehér megye alispáni tisztét töltötte be, előneve ugyancsak Fehér megyei voltát erősíti meg, mert Barcsai követői között egy alkalommal „Georgius Rádai de Pokafalva” bejegyzéssel szerepelt.¹² Rádai nemcsak Nagyszeben ostromát, hanem a szerencsétlen fejedelmet is túlélte, a ranglétrán nem emelkedett oly magasra, mint Paskó, de 1665-ben még egyike volt azoknak, akik a gyulafehérvári országgyűlés idején adományaikkal segítettek a nagyenyedi kollégiumot.¹³ Kétség nem fér ahhoz, hogy Paskó és Rádai Barcsai Ákossal együtt húzódott Nagyszebenbe, az átvételi elismervény pedig nagyszebeni keltezésű, így nyilvánvaló, hogy a nemesfém tárgyakkal együtt kétezer tallér értéket meghaladó jegyzék nem Apafi Mihály, hanem Barcsai Ákos személyéhez kötődik.

Az 1660 májusában már elhunyt *Lipcsei György* kilétéről ez idő szerint nincs biztos támpontunk. A sok ágra szakadt, Bereg megyéből származó *bilkei* Lipcsei család egyik sarja lehetett, Lipcsei György nevű tagja azonban több is volt a XVII. században már igen népes famíliának.¹⁴ Így Bereg vármegye követeként egyikük a pozsonyi országgyűlésre utazott 1637-ben, valószínűleg őt említették 1634-ben a megye tábla-

⁶ Paskó pályájára és értékelésére nézve l. RMKT XVII. 10. 671–675.

⁷ *Joannes Comes de Betlen: Commentarii de rebus Transilvanicis ab obitu Gabrielis Betlen triginta quatuor annis gestis.* Ed. nova. Viennae, 1779–1780, 82.

⁸ EOE. XII. 294.

⁹ *Acta dierum, sub quibus illustres principes Georgius Rákoczi et Achatius Barczai una cum suis adhaerentibus intra et extra civitatem Szeben super regimine regni Transilvaniae contendunt anno Domini 1660, per Demetrium Kereszturi de Dobofalva observata et conscripta.* Bearbeitet von Karl Albrich. Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde (Neue Folge, XIX.) 1884, Hermannstadt, 151. 164. 314. (A továbbiakban: *Kereszturi: Acta dierum* ...)

¹⁰ Bethlen Farkas levele szerint még az özvegyasszonyokat is „megeskette” Barcsai hűségére, Nagyvárád, 1658. dec. 9. Teleki Mihály levelezése (Szerk.: *Gergely Sámuel*) Budapest, 1905, I. 299–300.

¹¹ EOE. XII. 426.

¹² *Kereszturi: Acta dierum* ... 154. 317.

¹³ EOE. XIV. 104.

¹⁴ *Petrovay György: A bilkei Lipcsei család.* Turul 1894. 105–117.

bírái között, illetve öt választhaták 1638-ban és 1639-ben szolgabíróvá.¹⁵ Ha az 1654 előtt elhunyt Lipcsei Györggyel azonosíthatnók, akkor kizárt lenne az, hogy a készpénzjegyzékben őrátaltak volna, mert neki csak egy fia érte meg a felnőttkort.¹⁶

Apafi Mihály fejedelemsége alatt igen sok nyomot hagyott magáról egy későbbi Lipcsei György, az 1660-as évek közepétől több ízben említik azok között, akik különböző összegeket fizettek be a kincstárba, 1664-ben marosváradgyai,¹⁷ majd radnóti számtartó és a nagyenyedi kollégium vicekurátora volt. Bizonyára híven sáfárkodott a rábízott javakkal, mert 1676-ban generális adóperceptorként szolgálta a fejedelmet.¹⁸ Róla már feltételezhető, hogy egyenesági leszármazottja volt az átvételi elismervényben említett Lipcsei Györgynek, akinek *árvái* maradtak, ugyanis 1669-ben Lipcsei György, Ferenc, Péter, János, Zsigmond és László együttesen emelt óvást a család egyik rokoni megállapodása ellen.¹⁹ Az 1660-as évek közepétől ismert Lipcsei György személye, fejedelem körüli forgolódása, valamint Paskó ellentmondásos pályája talán magyarázatot nyújthat arra, hogy a későbbiekben miért vélhették – *tévesen* – Apafi-korinak az 1660. évi készpénzjegyzéket.

Szintén homály fedi a jegyzékbe foglalt anyagi javak eredeti tulajdonosát, esetleg tulajdonosait. Szalárdi nyomán – II. Rákóczi György odaadó híve volt – feltételezhetnők, hogy Barcsai politikai ellenfeleitől koboztatta el az összeget.²⁰ A nagyszebeni naplót ismerve az sem tűnne lehetetlennek, hogy a nem lebecsülendő summa kölcsönként került a fejedelem megbízottjainak kezére.²¹ Egyéb lehetőségek felvonultatása – egészen a talált pénz²² bizarr, de nem elképzelhetetlen ötletéig – messzire vezetne, ezért a további találgatásoktól el kell tekinteni.

Figyelemre méltó viszont, hogy az erszényekben tartott 1985 tallér mintegy 2/3 része, szám szerint 1285, ún. *gréci tallér* volt. Mellettük még császár, azaz imperiális, valamint kisebb számban Rákóczi, tehát erdélyi tallérokat jegyeztek fel, de mivel az utóbbiak is gréci tallérokkal vegyesen fordultak elő, valószínűnek tűnik, hogy *a csaknem kétezer tallér négyötöd része állt gréci tallérok*ból.²³ Az erdélyi tallérok csekély arányát látva nyilván nem meglepő, hogy az 1660. évi készpénzjegyzék Barcsai Ákos egyetlen tallérjáról sem emlékezett meg. Barcsai rövid, de viszontagságos uralkodása már önmagában magyarázatot ad, s bár az ostromlott Nagyszebenben is veretett pénzt,²⁴ éppen a kortársi feljegyzésekből derül fény arra, hogy az ott vert tallérok a jegyzék összeállítás után készültek. Kereszturi Demeter szerint kelendőek voltak Barcsai pénzei, két forintot sem sajnáltak darabjáért, míg az ostrom után elvonuló törököknek ajándékban adott imperiális tallérokat 1 forint 90 dénárban számította a város.²⁵

A jegyzékben említett pénzekre visszatérve a nagyszámú gréci, feltehetően *stájerországi* talérral kell foglalkozni. Legkevésbé sem valószínűsíthető az, hogy a XVII. század közepi Erdélyben ily nagy arányban foroghattak volna a gréci tallérok. Lehetséges, hogy évek hosszú sora alatt gyűjtötték össze a csaknem kétezer tallért, s a felhalmozás folyamán a gréci tallérokat részesítették előnyben. A megkülönböztető

¹⁵ Lehoczky Tivadar: Bereg vármegye monographiája. Ungvár, 1881, I. 361. 371. 388.

¹⁶ Petrovay: i. m. 114–115.

¹⁷ Utasítások az erdélyi sókamarák és sókikötők részére 1664/5-ből. Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle IV. (1897) 171. (A továbbiakban: MGtSz.)

¹⁸ Szilády Áron–Szilágyi Sándor: Török-magyarkori államokmánytár IV. 325. VII. 488. 491. 494. I. Apafi Mihály udvartartása. Bornemisza Anna gazdasági naplói (1667–1690). Szerk. Szádeczky Béla. Budapest, 1911, 31–34. 109–111. 246. 257. 380–381. Bethlen Miklós önéletrajza. (Sajtó alá rendezte V. Windisch Éva) Budapest, 1955, I. 261–262. 281.

¹⁹ Petrovay: i. m. 115.

²⁰ Szalárdi: 478.

²¹ Kereszturi: Acta dienum... 263.

²² Nagyszeben lakosai félték a Barcsai kíséretében bevonuló törököktől: „Erat etiam vulgi opinio magna super eo, si Turca Cibinium intrabit, omnia deprædabitur ideoque plurimi incolarum et inhabitatorum suas pecunias, res aureas et argenteas in terram suffodiunt, ...” (1659. dec. 17.) Kereszturi: Acta dienum... 150.

²³ A különböző tallérnevekre: Horváth Tibor Antal: A tallér értékváltozásai Magyarországon 1542–1700 között. NK LXII–LXIII (1963–1964) 26. (A továbbiakban: Horváth T. A.: NK LXII–LXIII (1963–64), Huszár Lajos: Habsburg-házi királyok pénzei 1526–1657. Budapest, 1975, 49.

²⁴ Szalárdi: 478.

²⁵ Kereszturi: Acta dienum... 263. 272. 279. 290. Megjegyzendő, hogy mind Szalárdi, mind Kereszturi láthatta Barcsai Nagyszebenben vert tallérjait, mert a pénzek pontos köriratát is megemlítették. Vö. Adolf Resch: Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart Hermannstadt, 1901, 150–151. ill. uő. Anhang... Kronstadt, 1901. 265. Huszár Lajos: Az erdélyi pénzverés története. Klny. a „Történeti Erdély” c. kötetből. Budapest, 1936, 8.

válogatásnak nyilván nem a gyűjtőszénvedély volt az oka, hanem a gréci tallérok több ízben is kimutatható, de országos viszonylatban távolról sem általános ázsíója. Tanulságos e tekintetben egy, a készpénzjegyzékek csaknem egykorú s földrajzilag ugyancsak közeli adóbevétel, amelyik Alsó-Fehér megyéből származik: 1659 „15 januarii. Rádai György uram administralt ötszázharminckét tallért, melynek negyvene greci, egyet computálván fl. 1 d. 90, facit fl. 76. Az négyszázkilenczvenkét jó imperiális tallérokat, egyet computálván fl. 1 d. 85, facit fl. 910 d. 20.”, az idézetből²⁶ félreérthetetlenül kitűnik egyfelől az, hogy az imperiális tallérok a gréci talléroknál sokkal gyakoribbak voltak a pénzforgalomban, másfelől fény derül az ázsíóra, mert az imperiális tallérokat jónak nevezték ugyan, az árfolyamukat mégis öt dénárral alacsonyabban szabták meg. Ha azt is figyelembe vesszük, hogy a grécin, imperiálison kívül oroszlanos, szeges és egyéb tallérok, valamint nagy mennyiségben különböző váltópénzek láthatók az 1658–1660 közötti adóösszesítésekben, akkor arra is gondolhatnánk, hogy a gréci tallérok viszonylag szerény forgalmi szerepe ázsíót kialakító tényezővé vált. Feláruk azonban már korábban sem volt ismeretlen, így a ritkaság nem okozhatta a gréci tallérok ázsíóját, 1624-ben a körmöci tallért 120, a „régí Lipót és gréci” tallért 150 dénárban számították a Dunántúlon.²⁷ A Duna–Tisza közén 1630-ban és 1631-ben egy közönséges tallér árfolyama 135, a gréci talléré 150 dénár volt, ezt követően az 1640-es évek közepéig a gréci tallérok kurzusa 5, illetve 10 dénárral haladta meg az egyéb tallérokat.²⁸ Bár a felár mértéke adott területenként is eltéréseket mutat, országosan pedig távolról sem volt általános,²⁹ az időszakos ázsíó mégis szerepet játszhatott abban, hogy a vagyongyűjtés során előnyben részesítették a gréci tallérokat. A korabeli adóbevételek különféle tallérjai, valamint a váltópénzek nagy mennyisége bizonyítja, hogy az 1985 tallérról fennmaradt készpénzjegyzék semmiképpen sem illusztrálhatja Erdély 1660. évi pénzforgalmát, sőt azon belül még a tallérok gyakoriságát sem, inkább az egykori *tezaurláshoz* nyújt szerény adalékot. A Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának leletjegyzékei szintén ezt erősítik meg, a stájerországi tallérok főként a XVII. század első feléből származó leletekben bukkannak fel.

Mivel a közel kétezer tallért nyolc erszényben tartották, s abban az időben az „*erszény pénz*” számítási egység volt, említendő, hogy csupán az egyetlen nagyobb, pontosabban „az öregbik sárga börserszényben”, volt 500 tallér, azaz annyi, amennyit a törökök Erdély évi adójában egy erszény pénz címén követeltek.³⁰

Befejezésül kísérletet teszünk a készpénzjegyzékben feltüntetett tallérok korabeli értékének megközelítésére. A bevezetőben említett adóemelés előtt Erdély 40 000 tallért fizetett évente a fényes portának, 1658-tól ennek kétszeresét vetették ki, így a nagyszebeni készpénzjegyzék összege a török adó 1/20, illetve 1/40 részének felelt meg. Erdély bevételei közül kiemelhetjük a sóbányákból származókat, ezek tiszta haszna 1660-ban megközelítette a 9300 tallért.³¹ Az adókhoz és a fejedelmi bevételek egy részéhez viszonyítva megállapítható, hogy a készpénzjegyzékben részletezett tallérsumma igen nagy összeg volt a maga korában.

Természetesen más megközelítésre is nyílik alkalom. Akkor, amikor az erdélyi rendek a fejenkénti adózást vitatták meg, még a tehetősebb szász polgárok évi adóját sem kívánták 2–3 tallérnál feljebb verni.³² Egy-egy tallér önmagában is szép pénz volt a mindennapok embere számára, idézzük csak fel, hogy a tallér árfolyama 180–190 dénár körül járt ebben az időben! Az erdélyi sóbányákban foglalkoztatott ácsok pénzbére nem haladta meg a napi 25 dénárt, ehhez húsrá 3, cipőre 6, borra ugyancsak 6 dénárt számítottak naponként, ha az utóbbiakat nem természetben nyújtották;³³ mindez azt jelenti, hogy a nehéz fizikai munkát végző iparos sem keresett 40 dénárnál többet naponta, azaz egy tallérért csaknem egy hétig kellett dolgoznia. A sóbánya kamaraispánja, aki nemcsak irányította a kitermelést és a szállítást, hanem anyagi felelősséggel tartozott a bánya egészéért, ugyanekkor 100 forint pénzért, 50 forint ruhapénzt

²⁶ EOE. XII. 266–267.

²⁷ Horváth T. A.: NK LXII–LXIII (1963–64) 32.

²⁸ Buza János: A tallér és az aranyforint árfolyama, valamint szerepe a pénzforgalomban Magyarország török uralom alatti területén a XVII. században. Történelmi Szemle XX 1977. 77–79.

²⁹ Észak-Magyarország kivételével több példa van a gréci tallérok ázsíójára: Horváth T. A.: NK LXII–LXIII (1963–64) 32. 34–35. 37–39. 41–45. 47–49.

³⁰ Lipták János: A portai adó története az erdélyi fejedelemségben. Késmárk, 1911. 14. et passim.

³¹ Szilágyi Sándor: forrásközlése. Történelmi Tár. 1894. 714.

³² Erdélyi Alajos: Barcsay Ákos fejedelemsége. Századok 1903. 517.

³³ MGtSZ IV. (1897) 175. 188.

kapott évente, amelyhez heti 2 forint asztalpénz (húsrá és egyéb étkezési költségekre), továbbá évente 3 hordó bor, 4 hizott sertés, 60 mérő kenyérgabona tartozott, valamint a lovai számára zab.³⁴ Az asztal-pénzből és a természetbeniekből azonban közvetlen alárendeltjeit is el kellett látnia, így a hivatalából származó tényleges jövedelme évi 150–200 tallérnál többre alig tehető. Nem érdektelen megjegyezni, hogy a só szállításához hámos lovakra volt szükség, a kifejezetten jó, nagy termetű ló 20 forintba, azaz közel 10 tallérba került.³⁵

Szerencsés véletlen szeszélye folytán az idézett készpénzjegyzék felvételének napjáról nagyszzebeni árak állnak rendelkezésünkre, 1660. március 18-án egy mérő tisztított búza 115, egy-egy mérő árpa 65, zab 45, köles 65, illetve 68 dénárba került. A borsó kupájáért 8 dénárt kértek, egy font marhahús ára 4 dénár volt, egy közönséges kenyeret 45 dénárért lehetett kapni. A bor kupáját minőségétől függően 8, 10, illetve 12 dénárért mérték.³⁶ Ismerve a tallér 190 dénáros nagyszzebeni kurzusát, némi viszonyítási alapunk lehet arról, hogy egy tallérért – az ostromzár árfelhajtó szerepe ellenére is – tisztos mennyiségű élelmiszert és mezőgazdasági terméket lehetett vásárolni.

Az iparcikkek árát nem jegyezték fel az ostromlott Nagyszébenben, a kortársak nyilván ismerték a limitált árakat, amelyek nem vagy csak alig változhattak a katonai események hatására. Valami azért e téren is maradt, március végén kótyavetyét tartottak az ott lévő törökök, egy-egy köpeny, saru, illetve kantár kikiáltási ára 20 dénár volt. A zsákmányolt fegyverekből egy jó szablyát 1 aranyért (azaz két tallérért), egy hegyes tört 2 tallérért, egy jó puskát 4 aranyért, egy prémet 50 dénárért, s végül egy nyergert 1 tallérért kínáltak.³⁷

Árak és bérek hozzávetőleges ismeretében bizvást állíthatjuk, hogy az 1660. évi készpénzjegyzék 1985 talléra tekintélyes pénzmennyiség volt, tegyük hozzá, hogy nemcsak Erdélyben, hanem a költségesebb Nyugat-Európában is. Bethlen Miklós hétszázötven arannyal, azaz 1500 tallérnak megfelelő összeggel kezdte meg tanulmányújtját. 1661 májusában indult Heidelbergbe, s rangjához illően élt a Neckar menti városban, majd Leidenben folytatta tanulmányait, ahol 1663-ban már szűkösebben teltek napjai, és nagyon várta atyja újabb pénzküldeményét.³⁸

Buza János

HERMANNSTADTER BARSCHAFTSKONSIGNATION AUS DER ZEIT VON ÁKOS BARCSAI

Zwischen den siebenbürgischen Akten des Ungarischen Landesarchives befindet sich unter anderen auch diese ungarischsprachige Barschaftskonsignation, welche am 18. März 1660 in Nagyszeben (Hermannstadt, Sibiu – heute Rumänien) verfaßt wurde. Die teilweise in ledernen Geldbeuteln, teilweise wieder in Leinwandsäckchen aufbewahrten 1985 Taler sowie 8 Goldringe, 4 Silberlöffel und 5 Silberknöpfe (der Gesamtwert der letztangeführten Gegenstände wurde auf 44,5 Taler geschätzt) wurden von Kristóf Paskó und György Rádai im Auftrag eines im Text nicht mit Namen bezeichneten Fürsten übernommen. Nachdem die Konsignation später fälschlich dem Fürsten Michael Apafi zugemutet wurde, stellt der Autor hier mit der Bekanntgabe der politischen Laufbahn der beiden Übernehmer fest, daß das als Quelle angegebene Verzeichnis während der Regierung des Fürsten Ákos Barcsai genauer während der Belagerung von Nagyszeben (1659–1660) entstanden ist.

4/5-tel der 1985 Taler stammten vermutlich aus Graz der restliche Teil von 1/5 bestand in der Mehrheit aus Reichstalern sowie aus „Rákóczi“ – also siebenbürgischen Talern. Aus der geldhistorischen Literatur ist es bekannt, daß die sogenannten Grazer Taler in der ersten Hälfte und um die Mitte des 17. Jahrhunderts in gewissen Gebieten Ungarns und Siebenbürgens mit Agio zirkulierten. Obwohl das Ausmaß dieses Agios unterschiedlich war, vermutet der Autor, daß der hohe Anteil der Grazer Taler gerade mit diesem Aufpreis erklärbar ist. In der Kenntnis der damaligen gewissenhaft detaillierten Steuereinnahmen kann festgestellt werden, daß die in der Konsignation erwähnten nahezu zweitausend Taler eher für die Tesaurierung als für den damaligen Geldumlauf einen Beitrag leisten. Zur Illustrierung des erwähnten Talerbetrages soll hier erwähnt werden, daß die türkische Hohe Pforte die jährliche Steuer Siebenbürgens gerade in diesem Jahr von 40 000 Talern auf 80 000 Taler hob. Die Preis- und Lohnangaben aus dem Jahre 1660 bestätigen auch, daß ein Betrag von 1985 Talern damals als ein ansehnliches Geldvermögen galt.

³⁴ Uo. 187.

³⁵ Uo. 178. 182.

³⁶ Kereszturi: Acta dierum ... 270–271.

³⁷ Uo. 279.

³⁸ Bethlen M.: I. 176–185.

II. Rákóczi Ferenc pénzverésének gazdasági háttere

Mint minden feudális állam, a II. Rákóczi Ferenc vezetése alatt álló kuruc állam is két alapvető okból bocsátott ki pénzérmekeket. 1. Politikai okból: a pénzverés ugyanis a fejedelmi szuverenitás, az önálló államiság egyik legfontosabb kifejezője volt. Rákóczi a diplomáciai és katonai erőfeszítések mellett ezzel is igyekezett kifejezésre juttatni a felkelés nemzeti jellegét, a kuruc rendi állam önállóságát. 2. A másik, és ennél nyilván jóval fontosabb ok gazdasági, pénzügyi volt. A kuruc államháztartás legkritikusabb pontja a készpénzbevételek alacsony szintje volt, pedig a modern hadsereg és diplomáciai tevékenység nagyon sok készpénzt igényelt. E nehézség áthidalására belső használatra Rákóczi kibocsátotta a rézpénzt, — ennek pénzügytörténeti vonatkozásai külön tárgyalást kívánnának. Végül is a folytonos rézpénzkibocsátás inflációhoz, a rézpénz elértéktelenedéséhez és bukásához vezetett.

Bennünket most csak a nemesfémekből vert pénzek gazdasági vonatkozása érdekel: vagyis a nyersanyag előteremtése, a pénzverés gazdaságossága, a kuruc állam nemesfémpénzeinek értéke és fogadtatása a nemzetközi kereskedelemben, vagyis a bizalom, amely végül is minden nemzetközi kereskedelmi — s pénzügyi — kapcsolat alapját képezi. Ez persze megint visszavezet a pénzkibocsátás első indítékához: vagyis ahhoz, hogy milyen a kibocsátó állam politikai, katonai, gazdasági megítélése a „nemzetközi piacon”, bíznak-e a kibocsátó állam erejében, fennmaradásában, katonai, és gazdasági potenciáljában, a nemzetközi diplomáciában való elismerésében.

A pénzverés alapanyagául az állami bányákban termelt, valamint a magán bányatulajdonosok által kibányászott és beváltott, illetve a magánosok által veretésre a verdékbe behozott nemesfém szolgált. Az utóbbiak nyersanyagából előállított pénz természetesen a tulajdonosé maradt, a verde csak a munkadíjat vonta le. Így kaptak pl. engedélyt Újfalusi János főstrázsamester és atyjafiai, hogy a nagybányai verdében saját ezüstkükből (ezek nyilván ötvöstárgyak voltak) 5000 rénes forint értékben pénzt verettethessenek, a veretési rend betartásával, akár tallérban, akár forintban. Még külföldiek is verettek pénzt Magyarországon: 1707-ben a lengyelországi hetmannak adott engedélyt a fejedelem, hogy orosz pénzt veressen át „a mi ligánkra”. Utasította Ajtai Mihályt, hogy vegye ki a munkásoknak és a monetáriának járó pénzt, és a többi veresse át, ahogy kívánják.¹

Bár a kuruc állam pénzeinek nemesfémtartalma megegyezett a császári kamara által vert pénzekével, a politikai bizonytalanságból eredő bizalomhiány miatt külön problémát okozott és tovább rontotta a szabadságharc államháztartásának helyzetét, hogy a külföldi kereskedők Rákóczi nemesfém pénzeit is csak nemesfémtartalmánál alacsonyabb értékben fogadták el (a rézpénzt természetesen egyáltalán nem.) Ez a hadsereg ellátásához elengedhetetlenül szükséges külföldi vásárlásoknál érzékenyen érintette az amúgy is pénzhiánnyal küszködő államháztartást. Bercsényi emiatt többször is panaszkodik 1705-ben Rákóczihoz írt leveleiben, pl. május 5-én: „Azonban panaszom Nagyságodnak; hogy se Lengyelországban, annyival inkább Morvában az országunk fehérpénzét (azaz: ezüstpénzét) elvenni nem akarják, az aranyat 3 forint 25 pénznél, a forintost 12 garasnál följebb. Most is örömost fizetésekben páncélinget hozatnék az hajdúságnak, arra hozattam vóna fehérpénzt, — nem veszik el; mit csináljak? alázatosan várom Nagyságod parancsolatját. Az régi pénzt immitálni (utánozni), avagy valami tallérokat verni nem volna-i jobb? Mert már az kalmárok nem fogják följebb szedni az emberektől, mint az mint ők költhetik.” A nemesfémtartalom és a forgalmi érték közti különbség különböző káros manipulációkra nyújtott lehetőséget. A Gazdasági Tanács 1707. szeptember 9-én jelentette a fejedelemnek: a puskaport, salétromot, acélt hozó külföldi kereskedők aranypénzt hoznak a harmincadokra, tudva, hogy az arany Magyarországon 3 talléron kél, de ők az áruért

¹ Eger, 1706. április 7. *Protocollum expeditionum Francisci Rákóczy II.* OSzK Kézirattár. Fol. Hung. 978. 318. — Mezőbán, 1707. április 2. Thaly-gy. 18/236. OSzK Kézirattár. Fol. Hung. 1389.

csak 4 forintba veszik el, tehát behozzák 3 tallérban (6 forintban), kiviszik 4 forintban, amiből nagy kára van az országnak.²

Bár ebben a tényben elsősorban azt a bizalmatlanságot kell látnunk, amit a magyar függetlenségi háború bizonytalan nemzetközi és katonai helyzete okozott, ehhez kétségtelenül hozzájárult a császári kormányzat rendelkezése is, amely a felkelők pénzeit igyekezett kiszorítani a forgalomból. A Magyar Kamara rendeletét, amely „az új idegen és hamis, egy felől Magyarország címerére, más felől pedig a boldogságos szűz képére Körmöcbányán veretett egy forintos forma monetának” (azaz a kuruc egyforintos) elfogadását tiltja, Pozsony város tanácsa 1705. december 5-én hirdette ki. Bercsényi már az év elején hasonló okok miatt panaszkodott a császári békebiztosokra: „Viza uramék is, az császár (I. Lipót) halálára nézve is, nem akarták elvinni az új, országcímerű aranyokat, — még attul is féltek, az ki nálok volt olyan, Nagyságodtul; hanem mégis Helenpach által szerzettem régi aranyat ezer egynéhány százot, és az többít fehér régi pinzül . . .”³

A kuruc államvezetés nemcsak a pénzértéket megszabó rendeletekkel próbált a bajon segíteni, hanem sokkal hathatósabb intézkedéseket is tett. Minthogy a bányavárosok elfoglalásakor a körmöci verde teljes felszerelése, így a verőtövek is a felkelők kezére jutottak, tovább folytatták az előző, császári pénzek verését. Természetesen nem pénzhamisításról volt szó, hiszen az így vert arany- és ezüstpénzek nemesfém-tartalma azonos volt az eredetiekével. Ez az eljárás tulajdonképpen politikai intézkedés is volt, amely a kuruc pénzeket sújtó szintén politikai megkülönböztetés hatástalanítására irányult.

Már 1705. március 22-én utasítja Rákóczi Hellenbachot: „A slesiai (sziléziai) ónváltásra a régi formára veressen pénzt, az új pénzt in gremio Regni (országban belül) hagyván.” 1706. június 26-án 2000 „császári arany formára vert aranyat” küld Hellenbach a fejedelemnek. Kassán is vertek idegen formájú pénzt. Keczer Sándor 1706. március 17-én utasítást kapott Rákóczitól, hogy „ezüst dutkákat verettethessen, parancsoltunk Ajtai Mihály nagybányai inspectorunknak, menstruatim administrállya (havonként szolgáltatassa) az Kegyelmed keze alá azon pénzhez kívántató ezüstöt, mellybül az császár birodalma alatt való időkben observált temperamentum (gyakorolt mód) szerint verettesse az dutkákat.”⁴ Zweig Kristóf bányamester pedig 1706. október 23-án jegyzi fel, hogy az 1704. évi aranyforintokon az évszámot 1703-ra verték át, aminek nem tudta magyarázatát adni. 1706. január 30-án ismét arról ír, hogy az Erdélyből érkezett 100 márká arany Körmöcbányán „a császár képével veretett pénzzé”.⁵

Egyes adatokból azonban úgy tűnik, hogy a felkelés vezetői még ennél is merészebb tervekkel forgattak a fejükben.

1708. március 24-én Bercsényi ugyanis azt írja Rákóczinak Besztercebányáról: „Az mi illeti az pénzverést, — ott lehet, az hol Fölséged parancsolja; de, igazán mondvá: mennél nagyobb rejteket keresünk neki: annál nagyobb hírt csinál maga magául . . . itten már . . . van két hete, miólta mind csak jó ligájú császár garassát verik; az pénzverésnek folyása közé csak belékeverhetni az másik ligát is.” A levél egy része titkos jegyekkel íródott, s már ez is mutatja, hogy a bizalmas közlés tárgya: a császári garas nemesfém-tartalmának csökkentése, magyarul szólva meghamisítása volt. Ezt azután április 5-i levelében Bercsényi világosan ki is mondja, melyből egyébként az is kiderül, hogy a tervet nem sikerült megvalósítani: „Megírtam már, Fölséges Uram, hogy az én pénzverő villámlásom kokóvá vált: mert nem lehet azon többet prosperálni (keresni), hanem egy gíra ezüstön 11 forintot, azaz, ha nem az mostani garas verése marad; mert rend szerént tallért és forintost egy gíra ezüsbül 18 vagy 20 forintot verhetni, garast 24 forintot, illyet (ti. a hamisítottat) pedig 35 forintot, az rezét és munkáját nem számlálva; munkája semmi, reze kevés. És így igaz, hogy 11 forint sem semmi, ha sok ezüstünk volna; de két-háromszáz gíra ezüstnek mind is két-háromezer forintra mehetne illyen haszna. Esztendeig summát téssen, de mivel nekünk most hamar kellene a segítség, — nem fog sokat tehetni . . . És így, ha méltó-i adulterálni (meghamisítani) az monetát húsz-harmincezerért? Nem!” Rákóczi is csak ennyit válaszolt tömören a meglehetősen kalandos el-

²A Bercsényi által közölt adatok szerint tehát az aranyforintot 75 denárral (19,25%), az ezüstforintot 28 denárral (28%) fogadták el értékén alul. Archivum Rákóczianum. Kiad. Thaly Kálmán. I. oszt. IV. k. Bp., 1875. 490. — OL Rákóczi Szabadságharc Levéltára. G. 17. II. 2. b.

³MTA Könyvtára. Kézirattára. Tört. ívrét 47. — Bercsényi levele a fejedelemhez: Nyitra, 1705. március 23. Archivum Rákóczianum IV. 539.

⁴Protocollum expeditionum 235., 367., 485.

⁵Zweig Kristóf: Pótlékok az 1703–7ki magyar történetekhez. Kiad. Kacsovics Lajos: Tudománytár VI. 1835. 179.

képzelésre: „... nem látom hasznosnak lenni az pénzveretésben proponált oeconomíát (javasolt eljárást), gondolván, hogy kevés haszonért többet veszthetünk...”⁶

A nemesfémpénzverésnek van egy alapvető, a gazdaságossági szemponton alapuló értékelése is. Látszólag úgy tűnik, hogy ezüstről és aranyból kifizetődik pénzt verni, még akkor is, ha az a törvényben elfogadott pénzláb alapján történik is. A gazdasági tevékenységnek – s a pénzverés sem kivétel ez alól – van egy alapvető törvénye: a jövedelmezőség. Tehát a pénzverésnek a felkelés államháztartásában betöltött szerepét nem a pénzverdek számszerű teljesítménye alapján tudjuk valójában felmérni (ha ez egyáltalán lehetséges), hanem sokkal realisabb képet kapunk, ha a jövedelmezőség felől közelítjük meg a kérdést. A verdek által előállított pénzmennyiség ugyanis nem „tisztá jövedelem” volt az államháztartás bevételi oldalán. A pénzverés alapjául szolgáló fémhez – akár arany, ezüst, akár réz volt is az – a kincstár kétféle módon jutott hozzá, mint említettük előjáróban. Vagy állami bányákból nyerték, s ebben az esetben a termelés költségei terhelték a pénzverés alapanyagát; vagy a magánbánya-tulajdonosoktól váltotta be a kincstár a fémeket, az ezüstöt pl. giránként 16 forintért.⁷ Mivel nemcsak a nemesfémekre, hanem a rézre is kiviteli tilalom állott fenn, a magántermelők ezeket a fémeket – elvileg – csak a kincstárnál értékesíthették.

Tehát akármelyik úton került is a fém a verdekbe, már jelentős kiadások terhelték. Platthy Sándor tanácsos 1706 januárjában tervezetet készített, s ebben úgy számolta,⁸ hogy egy gíra ezüstről, amelyet a 16 forint beváltási áron kívül szerinte 4 forint verési költség terhelt, 40 forint értékű pénzt vertek, tehát a fiskus számára 20 forint volt a haszon. Ennek azonban ellentmond Bercsényi 1708. április 5-i levele, amelyből tudjuk, hogy a pénzverés haszna az előállított érmeformától függött: „... mert rend szerint tallért és egy forintot egy gíra ezüstről 18 vagy 20 forintot verhetni, garast 24 forintot...”⁹ Márpedig a magyar verdekben ezüstről csak forintot állítottak elő, eszerint tehát a pénzverés az államháztartás számára semmi hasznot nem jelentett.

A pénzverést terhelő költségek okozták, hogy 1708. április 23-án Bercsényi ezt írta Rákóczinak: „Az pénzverés, Fölséges Uram, igenis abban marad, mert annak nincs haszna.”¹⁰ Tehát 1708-tól, amikor a rézpénzverés végleg megszűnt, a nemesfémpénzverés is válságba került s abbamaradt, vagy legalábbis számottevő tényezőként már nem játszott szerepet az állami bevételekben.

Gazdasági törvényszerűségnek fogadhatjuk tehát el, hogy a kuruc államháztartás pénzbevételeiben a pénzverés nem pótolhatta az adózást, a vámokat és a kölcsönöket.

Bánkúti Imre

DER WIRTSCHAFTLICHE HINTERGRUND DER MÜNZPRÄGUNG VON FRANZ RÁKÓCZI II.

Die Studie befaßt sich mit der Münzprägung des Kurutzen-Staates von der ökonomischen Seite gesehen. Vor allem wird festgestellt, daß die durch Rákóczi ausgegebenen Gold- und Silbermünzen im internationalen Handel mit ziemlichem Mißtrauen empfangen wurden, und nur mit 20–28% unter dem Nominalwert kursierten. Deshalb ließ Rákóczi oft kaiserliche Münzen (mit dem den Originalprägungen entsprechenden Edelmetallinhalt) schlagen. Die Edelmetallvermünzung des Kurutzen-Staates hatte aber außerdem noch eine schwierigere Sorge. Das in die Münzstätte kommende Silber und Gold wurde nämlich durch solch hohe Selbstkosten belastet, welche die Ausprägung unrentabel machte; nachdem dadurch der Nominalwert der ausgeprägten Münzen niedriger war als der Wert des verwendeten Silbers und Goldes. Deshalb wurde auch ab 1708 die Münzprägung aus Edelmetall eingestellt.

⁶ Archivum Rákócianum V. 578., 600. Rákóczi válasza: Kassa, 1708. április 15. Uo. II. 239.

⁷ Tokaji tábor, 1703. december 8. Rákóczi utasítása a beszercebányai harmincadossá kinevezett Ráday részére. Ráday Pál iratai I. Bp., 1955, 84.

⁸ OL Rákóczi Szabadságharc Levéltára. G. 20. II. 4. c. Számítása szerint Selmecbányáról heti 300–480 girát, a körmöcbányai ezüstről megújulásával 500 girát hoznak.

⁹ Archivum Rákócianum V. 600.

¹⁰ Uo. 635.

Mária Terézia birodalmának pénzverési adatai 1741—1768

Mária Terézia pénzeinek kivet darabszámait már korábban közzétettem a Numizmatikai Közlöny 1975/76. évi LXXIV–LXXV. évfolyamában és Az Érem 1976–1978-ban megjelent számaiban folytatásokban. Itt most ugyanannak a kamarai jelentésnek az alapján szeretném részletesebben ismertetni ezt a pénzverési periódust, a Birodalom egészének, illetve a Birodalom országainak (Magyarország, Ausztria, Csehország) viszonylatában.¹

Az első táblázat a pénzkibocsátást mutatja be forint értékben. Vízszintes bontásai a Birodalom 3 országát, illetve a Birodalom egészét jelzik. Mindhárom országnál abszolút számokban is (forint, krajcár) és százalékos arányban is feltüntettem az értékeket. A százaléktételek vízszintes sora adja a Birodalom összpénzverését (100%). A függőleges sora természetesen nem 100%-ra egészül ki, mert itt az utolsó számadat értelemszerűleg az illető ország részvételének arányát jelzi a Birodalom egészének a pénzveréséből. A függőleges sorok – mint láthatjuk – évszámonkénti bontásban jelzik részint az egyes fémekből kivet pénzek forint összegét és százalékarányát, részint pedig az illető ország összpénzverését.

A pénzverés forint értéke és országokénti megoszlása

	Magyar		Osztrák		Cseh		Összesen	
	Ft	xr	%	Ft	xr	%	Ft	xr
1741								
Arany	1.276.071	21	73,97	381.127	42	22,09	67.913	–
Ezüst	1.337.457	21	62,64	575.428	20	26,95	222.218	–
Összesen	2.613.528	42	67,70	956.556	02	24,78	290.131	–
1742								
Arany	2.869.189	–	91,24	216.228	33	6,88	59.224	–
Ezüst	1.933.926	06	68,31	610.718	49	21,57	286.618	50
Összesen	4.803.115	06	80,38	826.947	22	13,84	345.842	50
1743								
Arany	2.801.160	39	93,84	112.120	05	3,76	71.844	–
Ezüst	1.564.495	11	75,29	303.533	24	14,60	210.066	16
Összesen	4.365.655	50	86,22	415.653	29	8,21	281.910	16
1744								
Arany	1.123.250	24	92,94	69.109	43	5,72	16.232	–
Ezüst	1.951.985	06	81,42	346.556	09	14,46	98.909	48
Összesen	3.075.235	30	85,28	415.665	52	11,53	115.141	48

¹ Rádóczy Gyula: Mária Terézia pénzverése 1741 és 1768 között. NK LXXIV–LXXV (1975–76) „Dr Zimmermann Lajos 1905. július 24-i keltezéssel egy kéziratot ajándékozott a Magyar Numizmatikai Társulatnak, amely Magyarország (Körmöcbánya, Nagybánya, Gyulafehérvár), Ausztria (Bécs, Hall, Graz) és Csehország (Prága) pénzverési adatait tartalmazza az 1741 és 1768 közötti időszakból. Az utolsó 5 évben a Günzburgban „bérmunkában” vert ezüstök is szerepelnek. A kézirat korábbi eredete ismeretlen, úgyszintén a készítője is, mivel aláírással nincs ellátva. A felhasznált papír és tinta anyagából, valamint a papír vízjeléből ítélve a XVIII. század végén készülhetett”. Rádóczy Gyula: i. m. 61.

	Magyar			Osztrák			Cseh			Összesen	
	Ft	xr	%	Ft	xr	%	Ft	xr	%	Ft	xr
<i>1745</i>											
Arany	971.345	21	77,27	253.327	35	20,15	32.420	–	2,58	1.257.092	56
Ezüst	1.938.141	17	81,34	272.821	26	11,45	171.773	28	7,21	2.382.736	11
Összesen	2.909.486	38	79,94	526.149	01	14,46	204.193	28	5,60	3.639.829	07
<i>1746</i>											
Arany	977.814	18	91,44	70.735	01	6,62	20.733	24	1,94	1.069.282	43
Ezüst	1.482.715	41	80,14	311.318	57	16,83	56.102	54	3,03	1.850.137	32
Összesen	2.460.529	59	84,28	382.053	58	13,09	76.836	18	2,63	2.919.420	15
<i>1747</i>											
Arany	908.512	37	89,53	88.556	59	8,73	17.691	42	1,74	1.014.761	18
Ezüst	1.239.071	08	69,42	469.314	33	26,30	76.288	55	4,28	1.784.674	36
Összesen	2.147.583	45	76,72	557.871	32	19,93	93.980	37	3,35	2.799.435	54
<i>1748</i>											
Arany	724.289	24	89,32	64.200	–	7,92	22.370	50	2,76	810.860	14
Ezüst	811.053	42	60,39	454.642	09	33,85	77.268	48	5,75	1.342.964	39
Összesen	1.535.343	06	71,29	518.842	09	24,09	99.639	38	4,62	2.153.824	53
<i>1749</i>											
Arany	947.021	26	88,35	88.412	30	8,25	36.466	40	3,40	1.071.900	36
Ezüst	894.571	12	58,69	547.590	22	35,93	81.955	12½	5,38	1.524.116	46½
Összesen	1.841.592	38	70,94	636.002	52	24,50	118.421	52½	4,56	2.596.017	22½
<i>1750</i>											
Arany	941.749	34	84,92	128.679	10	11,60	38.600	00	3,48	1.109.028	44
Ezüst	975.524	50	57,62	643.723	10	38,02	73.860	04	4,36	1.693.108	04
Összesen	1.917.274	24	68,42	772.402	20	27,57	112.460	04	4,01	2.802.136	48
<i>1751</i>											
Arany	1.111.709	30	87,90	100.462	30	7,94	52.591	40	4,16	1.264.763	40
Ezüst	1.303.536	49	45,06	1.421.542	19	49,15	167.404	40	5,79	2.892.483	48
Összesen	2.415.246	19	58,10	1.522.004	49	36,61	219.996	20	5,29	4.157.247	28
<i>1752</i>											
Arany	1.061.471	24	85,21	123.387	30	9,90	60.858	20	4,89	1.245.717	14
Ezüst	1.176.930	57	29,94	2.580.196	45	65,66	173.314	11½	4,40	3.930.441	53½
Összesen	2.238.402	21	43,25	2.703.584	15	52,23	234.172	31½	4,52	5.176.159	07½
<i>1753</i>											
Arany	981.425	42	82,12	158.533	20	13,26	55.220	50	4,62	1.195.179	52
Ezüst	1.146.331	50	21,68	3.969.582	55	75,06	172.611	30	3,26	5.288.526	15
Összesen	2.127.757	32	32,82	4.128.116	15	63,67	227.832	20	3,51	6.483.706	07
<i>1754</i>											
Arany	1.057.331	34	81,16	205.825	00	15,80	39.608	20	3,04	1.302.764	54
Ezüst	1.213.551	01	25,89	3.252.228	40	69,38	221.468	22	4,73	4.687.248	03
Összesen	2.270.882	35	37,91	3.458.053	40	57,73	261.076	42	4,36	5.990.012	57
<i>1755</i>											
Arany	1.145.974	34	66,98	512.083	20	29,93	52.800	00	3,09	1.710.857	54
Ezüst	1.100.091	24	23,90	3.283.049	41	71,33	219.242	49	4,76	4.602.383	54
Összesen	2.246.065	58	35,58	3.795.133	01	60,11	272.042	49	4,31	6.313.241	48
<i>1756</i>											
Arany	1.895.970	44	64,57	986.433	57½	33,59	54.141	40	1,84	2.936.546	21½
Ezüst	1.070.858	31½	22,95	3.242.392	09	69,50	352.122	53	7,55	4.665.403	33½
Összesen	2.966.829	15½	39,03	4.228.826	06½	55,62	406.264	33	5,35	7.601.949	55

	Magyar			Osztrák			Cseh			Összesen	
	Ft	xr	%	Ft	xr	%	Ft	xr	%	Ft	xr
1757											
Arany	1.431.825	34	68,92	616.567	30	29,68	29.187	30	1,40	2.077.580	34
Ezüst	969.525	35	21,73	2.992.847	52	67,06	500.324	40	11,21	4.462.698	07
Összesen	2.401.351	09	36,72	3.609.415	22	55,19	529.512	10	8,09	6.540.278	41
1758											
Arany	1.342.196	02	73,71	449.863	55	24,70	28.950	00	1,59	1.821.009	57
Ezüst	902.824	15 $\frac{1}{2}$	23,53	2.281.556	13	59,47	651.851	52	16,99	3.836.232	20 $\frac{1}{2}$
Összesen	2.245.020	17 $\frac{1}{2}$	39,68	2.731.420	08	48,28	680.801	52	12,04	5.657.242	17 $\frac{1}{2}$
1759											
Arany	1.350.041	40 $\frac{1}{2}$	70,66	533.116	15	27,90	27.591	40	1,44	1.910.749	35 $\frac{1}{2}$
Ezüst	1.041.757	12 $\frac{1}{2}$	27,82	2.306.710	46	61,61	395.903	02	10,57	3.744.371	00 $\frac{1}{2}$
Réz	13.926	04	36,07	20.182	55 $\frac{3}{4}$	52,28	4.500	00	11,66	38.608	59 $\frac{3}{4}$
Összesen	2.405.724	57	42,25	2.860.009	56 $\frac{3}{4}$	50,23	427.994	42	7,52	5.693.729	35 $\frac{3}{4}$
1760											
Arany	1.280.905	40	85,95	194.100	45	13,03	15.237	30	1,02	1.490.243	55
Ezüst	804.471	01	15,91	3.503.711	18	69,28	748.814	42	14,81	5.056.997	01
Réz	97.772	23	27,84	157.605	26	44,88	95.825	00	27,28	351.202	49
Összesen	2.183.149	04	31,65	3.855.417	29	55,89	859.877	12	12,46	6.898.443	45
1761											
Arany	1.283.599	29	85,51	201.921	11	13,45	15.629	10	1,04	1.501.149	50
Ezüst	1.258.261	54	23,27	3.326.880	13	61,53	821.595	27	15,20	5.406.737	34
Réz	390.330	09 $\frac{3}{4}$	39,73	292.795	36	29,80	299.375	00	30,47	982.500	48 $\frac{3}{4}$
Összesen	2.932.191	32 $\frac{3}{4}$	37,16	3.821.597	00	48,43	1.136.599	37	14,41	7.890.388	09 $\frac{3}{4}$
1762											
Arany	1.262.906	06	90,86	127.000	00	9,14	—	—	—	1.389.906	06
Ezüst	1.636.508	25	25,29	3.671.036	01	56,74	1.162.758	14	17,97	6.470.302	40
Réz	492.634	51 $\frac{1}{2}$	35,74	595.436	42	43,19	290.525	00	21,07	1.378.596	33 $\frac{1}{2}$
Összesen	3.392.049	22 $\frac{1}{2}$	36,72	4.393.472	43	47,56	1.453.283	14	15,72	9.238.805	19 $\frac{1}{2}$
1763											
Arany	1.126.298	50 $\frac{1}{2}$	82,01	247.066	40	17,99	—	—	—	1.373.366	30 $\frac{1}{2}$
Ezüst	2.753.605	59	27,41	5.898.107	59	58,72	1.392.952	52	13,87	10.044.666	50
Réz	246.346	12	47,28	184.655	24 $\frac{1}{2}$	35,44	90.020	50	17,28	521.022	26 $\frac{1}{2}$
Összesen	4.126.252	01 $\frac{1}{2}$	34,56	6.329.830	03 $\frac{1}{2}$	53,02	1.482.973	42	12,42	11.939.055	47
1764											
Arany	1.728.929	14 $\frac{1}{2}$	88,89	201.754	10	10,37	14.395	50	0,74	1.945.079	14 $\frac{1}{2}$
Ezüst	1.922.220	03	15,80	9.017.992	14	74,14	1.223.620	09	10,06	12.163.832	26
Réz	163.325	02 $\frac{3}{4}$	79,71	41.594	41	20,29	—	—	—	204.919	43 $\frac{3}{4}$
Összesen	3.814.474	20 $\frac{1}{4}$	26,65	9.261.341	05	64,70	1.238.015	59	8,65	14.313.831	24 $\frac{1}{4}$
1765											
Arany	1.250.016	31	88,37	151.458	20	10,70	13.100	00	0,93	1.414.574	51
Ezüst	1.194.429	58	8,07	12.527.544	31	84,65	1.078.191	33	7,28	14.800.166	02
Réz	149.219	49 $\frac{1}{2}$	45,35	128.081	43 $\frac{1}{4}$	38,92	51.756	32 $\frac{1}{2}$	15,73	329.058	05 $\frac{1}{4}$
Összesen	2.593.666	18 $\frac{1}{2}$	15,68	12.807.084	34 $\frac{1}{4}$	77,41	1.143.048	05 $\frac{1}{2}$	6,91	16.543.798	58 $\frac{1}{4}$
1766											
Arany	1.194.476	45	87,50	149.571	52	10,96	20.945	50	1,54	1.364.994	27
Ezüst	1.196.884	37	8,54	12.068.352	51	86,11	749.408	44	5,35	14.014.646	12
Réz	54.175	29	100,00	—	—	—	—	—	—	54.175	29
Összesen	2.445.536	51	15,85	12.217.924	43	79,16	770.354	34	4,99	15.433.816	08

	Magyar		Osztrák		Cseh		Összesen	
	Ft	xr	%	Ft	xr	%	Ft	xr
1767								
Arany	1.220.303	12	88,99	147.264	35	10,74	3.675	00
Ezüst	1.050.501	51	8,95	10.280.257	24	87,61	403.733	20
Réz	12.937	40	18,23	58.034	11	81,77	–	–
Összesen	2.283.742	43	17,33	10.485.556	10	79,58	407.408	20
1768								
Arany	1.213.825	46	89,07	139.900	00	10,27	9.033	20
Ezüst	856.573	26	12,72	5.490.319	37	81,50	390.084	40
Réz	8.362	15	8,99	84.643	39	91,01	–	–
Összesen	2.078.761	27	25,37	5.714.863	16	69,76	399.118	00

A második táblázat a pénzzé vert fémek súlyát adja meg, vízszintes bontásában a Birodalom 3 országának, illetőleg a Birodalom egészek viszonylatában. A függőleges sorok évszámok szerinti bontásban azt mutatják meg, hogy az illető évben és az illető országban a megadott fémből hány kilogrammot vertek pénzzé.

A pénzzé vert fémek súlya (kg)

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
1741				
Arany	1.036,35	325,00	57,91	1.419,26
Ezüst	16.842,17	7.243,97	2.796,91	26.883,05
1742				
Arany	2.350,00	185,95	50,93	2.586,88
Ezüst	24.361,02	7.684,73	3.616,75	35.662,50
1743				
Arany	2.294,28	92,94	59,55	2.446,77
Ezüst	19.726,70	3.810,65	2.651,16	26.188,51
1744				
Arany	920,00	57,28	13,45	990,73
Ezüst	24.608,24	4.348,32	1.245,92	30.202,48
1745				
Arany	795,58	209,99	26,87	1.032,44
Ezüst	24.432,22	3.436,60	2.169,92	30.038,74
1746				
Arany	800,88	58,63	17,19	876,70
Ezüst	18.635,55	3.917,94	703,39	23.256,88
1747				
Arany	744,11	73,40	14,67	832,18
Ezüst	15.691,98	5.884,53	965,73	22.542,24
1748				
Arany	593,25	53,22	18,55	665,00
Ezüst	10.499,98	5.530,71	978,62	17.009,31
1749				
Arany	775,66	73,29	30,23	879,18
Ezüst	10.817,57	6.700,98	993,45	18.512,00

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
1750				
Arany	771,35	106,67	32,00	910,02
Ezüst	11.734,44	7.869,63	896,17	20.500,24
1751				
Arany	913,02	82,87	43,39	1.039,28
Ezüst	15.217,03	16.641,96	1.957,25	33.816,24
1752				
Arany	871,93	101,79	67,40	1.041,12
Ezüst	13.636,14	30.080,26	2.028,55	45.744,95
1753				
Arany	806,17	130,78	45,55	982,50
Ezüst	13.398,58	46.409,23	2.017,91	61.825,72
1754				
Arany	868,52	169,80	32,67	1.070,99
Ezüst	14.151,53	38.035,01	2.588,56	54.775,10
1755				
Arany	941,34	422,44	43,56	1.407,34
Ezüst	12.840,20	38.395,01	2.562,04	53.797,25
1756				
Arany	1.552,89	811,84	44,67	2.409,40
Ezüst	12.343,13	37.920,42	4.118,49	54.382,04
1757				
Arany	1.172,73	499,57	24,08	1.696,38
Ezüst	11.327,31	35.004,51	5.852,70	52.184,52
1758				
Arany	1.099,32	364,38	23,88	1.487,58
Ezüst	10.525,17	26.686,63	7.624,61	44.836,41
1759				
Arany	1.105,75	431,65	22,76	1.560,16
Ezüst	12.159,61	26.979,08	4.620,84	43.759,53
Réz	9.301,19	13.466,05	3.002,40	25.769,64
1760				
Arany	1.049,10	158,67	12,57	1.220,34
Ezüst	9.395,96	40.976,06	8.755,99	59.128,01
Réz	65.320,65	105.344,79	64.023,44	234.688,88
1761				
Arany	1.051,32	164,43	12,89	1.228,64
Ezüst	14.705,29	38.907,26	9.611,21	63.223,76
Réz	260.890,19	195.704,58	200.088,80	656.683,57
1762				
Arany	1.034,38	104,77	—	1.139,15
Ezüst	19.117,18	42.927,01	13.580,05	75.624,24
Réz	329.277,10	397.993,66	194.186,91	921.457,67

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
1763				
Arany	922,50	203,81	–	1.126,31
Ezüst	32.201,31	68.984,86	16.280,27	117.466,44
Réz	164.697,95	123.433,01	60.169,93	348.300,89
1764				
Arany	1.416,08	166,45	11,88	1.594,41
Ezüst	22.472,99	105.480,58	14.313,46	142.267,03
Réz	109.097,35	27.803,97	–	136.901,32
1765				
Arany	1.023,82	124,95	10,81	1.159,58
Ezüst	13.954,57	146.522,10	12.614,89	173.091,56
Réz	97.369,45	85.568,72	34.568,50	217.506,67
1766				
Arany	978,32	123,39	17,28	1.118,99
Ezüst	13.995,88	141.154,81	8.771,28	163.921,97
Réz	36.189,23	–	–	36.189,23
1767				
Arany	999,49	121,49	3,03	1.124,01
Ezüst	12.290,85	119.733,70	4.723,68	136.748,23
Réz	8.642,36	38.781,97	–	47.424,33
1768				
Arany	994,18	115,41	7,45	1.117,04
Ezüst	10.022,06	64.218,01	4.563,99	78.804,06
Réz	5.585,98	56.584,86	–	62.170,84

A harmadik táblázat és egyben az utolsó, évek szerinti bontásban adja meg az egyes pénzfajok darabszámait a Birodalom 3 országában, illetve a Birodalom egészének vonatkozásában. A vízszintes sorok feltűnően mutatják, hogy egy bizonyos pénzfajból, egy meghatározott évben melyik országban mennyit vertek.

A kivert pénzek darabszámai

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
1741				
Dukát	303.827	95.282	16.978	416.087
Tallér	640.824	140.589	93.942	875.355
1/2 Tallér	–	4.508	–	4.508
1/4 Tallér	109.737	299.011	–	408.748
17 Krajcár	–	129.139	62.922	192.061
10 Krajcár	–	18.864	–	18.864
7 Krajcár	–	693.847	–	693.847
Garas	–	223.874	321.557	545.431
1 Krajcár	–	350.857	–	350.857
1/2 Krajcár	–	7.686	51.390	59.076
Denár	94.085	–	–	94.085
Pfennig	–	587.868	–	587.868

	<i>Magyar</i>	<i>Osztrák</i>	<i>Cseh</i>	<i>Összesen</i>
<i>1742</i>				
Dukát	683.141	54.057	14.806	752.004
Tallér	913.677	37.839	88.522	1.040.038
1/2 Tallér	–	–	3.283	3.283
1/4 Tallér	110.288	583.720	–	694.008
17 Krajcár	178.887	242.500	328.768	750.155
7 Krajcár	–	1.310.121	9.153	1.319.274
Garas	–	224.042	226.724	450.766
1 Krajcár	–	373.336	24.246	397.582
1/2 Krajcár	–	66.882	39.930	106.812
Denár	74.350	–	–	74.350
Pfennig	–	874.424	–	874.424
<i>1743</i>				
Dukát	666.943	27.017	17.312	711.272
Tallér	672.888	–	16.659	689.547
1/2 Tallér	–	–	54.500	54.500
1/4 Tallér	–	317.336	–	317.336
17 Krajcár	769.690	4.681	358.497	1.132.868
7 Krajcár	–	1.092.520	143.429	1.235.949
Garas	–	155.513	64.242	219.755
1 Krajcár	–	297.686	–	297.686
1/2 Krajcár	–	42.186	87.406	129.592
Denár	64.035	–	–	64.035
Pfennig	–	717.548	–	717.548
<i>1744</i>				
Dukát	267.441	16.653	3.911	288.005
Tallér	872.341	12.221	–	884.562
1/2 Tallér	–	13.569	55.745	69.314
1/4 Tallér	–	302.156	–	302.156
17 Krajcár	731.658	9.189	110.980	851.827
7 Krajcár	–	1.168.376	96.820	1.265.196
Garas	–	163.719	–	163.719
1 Krajcár	–	430.273	–	430.273
1/2 Krajcár	–	21.262	50.976	72.238
Pfennig	–	724.488	–	724.488
<i>1745</i>				
Dukát	231.273	61.043	7.812	300.128
Tallér	872.551	4.876	–	877.427
1/2 Tallér	–	1.990	108.704	110.694
1/4 Tallér	–	320.546	–	320.546
17 Krajcár	680.395	–	220.564	900.959
7 Krajcár	–	701.569	–	701.569
Garas	5.215	190.156	–	195.371
1 Krajcár	–	358.172	–	358.172
1/2 Krajcár	–	7.805	69.140	76.945
Pfennig	–	803.824	–	803.824
<i>1746</i>				
Dukát	232.813	17.045	4.996	254.854
Tallér	652.602	21.519	17.318	691.439
1/2 Tallér	–	11.029	12.394	23.423
1/4 Tallér	–	267.434	–	267.434
17 Krajcár	570.382	–	–	570.382
7 Krajcár	–	899.094	72.202	971.296
Garas	–	196.163	–	196.163
1 Krajcár	–	298.287	–	298.287
1/2 Krajcár	–	47.954	77.920	125.874
Denár	1.590.345	–	–	1.590.345
Pfennig	–	830.752	–	830.752

	<i>Magyar</i>	<i>Osztrák</i>	<i>Cseh</i>	<i>Összesen</i>
<i>1747</i>				
Dukát	216.312	21.339	4.263	241.914
Tallér	212.249	1.427	3.374	217.050
1/4 Tallér	–	4.843	–	4.843
17 Krajcár	2.865.304	668.593	225.910	3.759.807
7 Krajcár	8.146	2.120.414	42.790	2.171.350
Garas	6.668	271.093	–	277.761
Poltura	25.256	–	–	25.256
1 Krajcár	–	609.646	–	609.646
1/2 Krajcár	–	21.422	64.896	86.318
Denár	82.175	–	–	82.175
Pfennig	–	798.904	–	798.904
<i>1748</i>				
Dukát	172.450	15.470	5.391	193.311
Tallér	10.355	21.018	10.286	41.659
1/2 Tallér	–	4.788	–	4.788
1/4 Tallér	31.036	70.844	–	101.880
17 Krajcár	2.728.790	752.808	198.496	3.680.094
7 Krajcár	–	1.126.781	–	1.126.781
Garas	324.639	–	–	324.639
Poltura	66.746	–	–	66.746
1 Krajcár	–	459.280	–	459.280
1/2 Krajcár	–	71.616	54.752	126.368
Pfennig	–	758.252	–	758.252
<i>1749</i>				
Dukát	225.482	21.305	8.787	255.574
Tallér	13.321	131.840	12.766	157.927
1/2 Tallér	–	26.546	–	26.546
1/4 Tallér	46.521	136.451	–	182.972
17 Krajcár	2.980.512	577.052	195.953	3.753.517
7 Krajcár	–	40.125	–	40.125
Garas	19.030	217.723	–	236.753
1 Krajcár	–	336.685	–	336.685
1/2 Krajcár	–	130.926	108.383	239.309
Pfennig	–	809.056	–	809.056
<i>1750</i>				
Dukát	224.227	31.007	9.301	264.535
Tallér	20.818	230.507	14.512	265.837
1/2 Tallér	–	37.331	–	37.331
1/4 Tallér	74.629	–	–	74.629
17 Krajcár	3.093.738	365.026	151.001	3.609.765
7 Krajcár	–	108.661	–	108.661
Garas	13.251	300.126	19.444	332.821
Poltura	443.958	–	–	443.958
1 Krajcár	–	699.938	–	699.938
1/2 Krajcár	–	–	129.630	129.630
Denár	825.365	–	–	825.365
Pfennig	–	625.452	–	625.452

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
<i>1751</i>				
Dukát	264.641	24.092	12.612	301.345
Tallér	344.618	583.250	54.294	982.162
1/2 Tallér	–	54.288	1.395	55.683
1/4 Tallér	110.079	–	–	110.079
17 Krajcár	1.904.058	628.959	198.672	2.731.689
7 Krajcár	25.739	67.560	–	93.299
Garas	25.519	136.197	–	161.716
Poltura	437.870	–	–	437.870
1 Krajcár	–	332.378	–	332.378
1/2 Krajcár	–	–	135.752	135.752
Denár	456.355	–	–	456.355
Pfennig	–	556.252	–	556.252
<i>1752</i>				
Dukát	252.731	29.589	19.594	301.914
Tallér	269.683	1.077.018	60.735	1.407.436
1/2 Tallér	45.717	53.123	–	98.840
1/4 Tallér	21.022	37.097	–	58.119
17 Krajcár	1.886.198	1.007.028	181.782	3.075.008
7 Krajcár	13.739	59.479	–	73.218
Garas	31.111	46.787	–	77.898
Poltura	609.680	1.181.037	–	1.790.717
1 Krajcár	–	1.671.804	–	1.671.804
1/2 Krajcár	–	–	47.915	47.915
Denár	2.851.375	–	–	2.851.375
Pfennig	–	599.196	–	599.196
<i>1753</i>				
Dukát	233.672	38.017	13.242	284.931
Tallér	295.141	1.730.189	60.579	2.085.909
1/2 Tallér	49.932	53.321	–	103.253
1/4 Tallér	10.092	61.145	–	71.237
17 Krajcár	1.736.694	1.255.278	171.964	3.163.936
7 Krajcár	7.259	159.796	–	167.055
Garas	41.961	445.165	29.344	516.470
Poltura	–	272.016	–	272.016
1 Krajcár	–	1.198.741	–	1.198.741
1/2 Krajcár	–	–	151.580	151.580
Denár	606.360	–	–	606.360
Pfennig	–	472.508	–	472.508
<i>1754</i>				
Dukát	251.746	49.359	9.498	310.603
Tallér	275.251	1.221.919	51.730	1.548.900
1/2 Tallér	41.063	31.203	–	72.266
1/4 Tallér	8.025	–	–	8.025
20 Krajcár	–	1.893.174	250.572	2.143.746
17 Krajcár	2.133.189	245.459	116.952	2.495.600
10 Krajcár	–	334.208	–	334.208
7 Krajcár	22.018	36.723	2.861	61.602
Garas	12.569	165.627	5.651	183.847
Poltura	174.500	56.094	–	230.594
1 Krajcár	–	320.636	–	320.636
1/2 Krajcár	–	–	87.796	87.796
Denár	601.025	–	–	601.025
Pfennig	–	376.700	–	376.700

	<i>Magyar</i>	<i>Osztrák</i>	<i>Cseh</i>	<i>Összesen</i>
<i>1755</i>				
Dukát	272.851	122.802	12.662	408.315
Tallér	272.378	1.283.161	15.546	1.571.085
1/2 Tallér	52.789	–	–	52.789
1/4 Tallér	11.269	–	–	11.269
20 Krajcár	164.100	1.907.328	560.240	2.631.668
17 Krajcár	1.510.925	–	–	1.510.925
10 Krajcár	22.811	400.054	–	422.865
7 Krajcár	26.820	–	–	26.820
Garas	35.148	132.713	–	167.861
1 Krajcár	–	386.297	84.249	470.546
Denár	542.625	–	–	542.625
Pfennig	–	288.496	–	288.496
<i>1756</i>				
2 Souverain d'or	–	6.539	–	6.539
Dukát	451.422	216.687	12.984	681.093
Tallér	273.555	1.357.765	38.818	1.670.138
1/2 Tallér	47.744	–	–	47.744
1/4 Tallér	12.566	–	–	12.566
20 Krajcár	254.377	1.441.858	822.086	2.518.321
17 Krajcár	1.117.278	–	–	1.117.278
10 Krajcár	–	190.938	–	190.938
7 Krajcár	27.319	–	–	27.319
Garas	31.678	190.168	–	221.846
Poltura	974.975	–	–	974.975
1 Krajcár	1.084.260	227.227	–	1.311.487
1/2 Krajcár	–	–	54.986	54.986
Denár	2.115.060	–	–	2.115.060
Pfennig	–	227.032	–	227.032
<i>1757</i>				
2 Souverain d'or	–	31.021	–	31.021
Dukát	340.911	53.606	6.999	401.516
Tallér	283.829	1.360.597	110.096	1.754.522
1/2 Tallér	42.077	–	–	42.077
1/4 Tallér	12.581	–	–	12.581
20 Krajcár	229.982	719.797	840.398	1.790.177
17 Krajcár	943.987	–	–	943.987
10 Krajcár	–	165.109	–	165.109
7 Krajcár	37.996	–	–	37.996
Garas	45.465	42.071	–	87.536
1 Krajcár	62.923	127.960	–	190.883
Denár	162.157	–	–	162.157
Pfennig	–	70.968	–	70.968
<i>1758</i>				
2 Souverain d'or	–	23.072	–	23.072
Dukát	319.571	37.780	6.942	364.293
Tallér	222.994	928.854	82.984	1.234.832
1/2 Tallér	39.456	–	–	39.456
1/4 Tallér	7.737	5.592	–	13.329
20 Krajcár	239.605	1.167.334	1.412.675	2.819.614
17 Krajcár	1.074.215	38.952	–	1.113.167
10 Krajcár	29.697	64.960	81.910	176.567
7 Krajcár	54.581	42.866	–	97.447
Garas	109.683	42.071	14.417	166.171
Poltura	79.067	–	–	79.067
1 Krajcár	512.064	127.528	–	639.592
1/2 Krajcár	–	–	74.362	74.362
Denár	197.000	–	–	197.000
Pfennig	–	203.584	–	203.584

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
<i>1759</i>				
2 Souverain d'or	–	27.905	–	27.905
Dukát	321.439	43.061	6.617	371.117
Tallér	290.671	982.561	91.278	1.364.510
1/2 Tallér	38.105	–	–	38.105
1/4 Tallér	6.857	–	–	6.857
20 Krajcár	347.755	1.000.666	615.133	1.963.554
17 Krajcár	945.878	–	–	945.878
10 Krajcár	16.878	17.019	20.346	54.243
7 Krajcár	158.770	–	–	158.770
Garas	107.688	56.324	–	164.012
Poltura	91.597	–	–	91.597
1 Kajtár	265.507	110.905	275.338	651.750
1/2 Kajtár	–	–	38.728	38.728
Denár	152.900	–	–	152.900
Pfennig	–	127.756	–	127.756
Rézkrajcár	259.984*	–	–	259.984
Rézgrösl	451.920*	–	–	451.920
1/4 Rézkrajcár	946.560	4.843.903	1.080.000	6.870.463
<i>1760</i>				
2 Souverain d'or	–	4.975	–	4.975
Dukát	304.978	31.430	3.654	340.062
Tallér	174.611	1.646.279	223.099	2.043.989
1/2 Tallér	25.449	–	–	25.449
1/4 Tallér	4.687	–	–	4.687
20 Krajcár	260.493	394.616	830.808	1.485.917
17 Krajcár	1.071.140	178.228	–	1.249.368
10 Krajcár	26.307	35.453	145.764	207.524
7 Krajcár	185.931	139.612	–	325.543
Garas	143.206	138.396	–	281.602
1 Krajcár	211.542	–	83.202	294.744
Denár	37.340	–	–	37.340
Rézkrajcár	2.343.798	7.931.050	1.944.000	12.218.848
Rézgrösl	3.146.730	–	5.012.000	8.158.730
1/2 Rézkrajcár	–	2.064.440	–	2.064.440
Rézdenár	1.071.005	–	–	1.071.005
1/4 Rézkrajcár	2.079.578	–	186.000	2.265.578
Réz Soldo	–	501.274	–	501.274
<i>1761</i>				
2 Souverain d'or	–	7.323	–	7.323
Dukát	305.619	26.171	3.748	335.538
Tallér	260.653	1.453.597	183.101	1.897.351
1/2 Tallér	34.376	–	–	34.376
1/4 Tallér	6.069	–	–	6.069
20 Krajcár	299.834	343.081	1.123.375	1.766.290
17 Krajcár	1.811.875	903.590	124.347	2.839.812
10 Krajcár	–	53.508	214.222	267.730
7 Krajcár	687.477	133.405	–	820.882
Garas	106.767	496.542	199.996	803.305
1 Krajcár	41.475	–	–	41.475
Rézkrajcár	22.346.307	16.983.493	15.384.000	54.713.800
Rézgrösl	682.325	–	2.690.000	3.372.325
1/2 Rézkrajcár	–	1.168.486	1.122.000	2.290.486
Rézdenár	936.365	–	–	936.365

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
<i>1762</i>				
Dukát	300.692	30.455	–	331.147
Tallér	94.873	1.544.477	99.884	1.739.234
1/2 Tallér	13.793	–	–	13.793
1/4 Tallér	2.339	–	–	2.339
20 Krajcár	–	30.241	–	30.241
17 Krajcár	4.523.716	1.902.465	2.190.936	8.617.117
7 Krajcár	1.259.503	147.207	2.789.706	4.196.416
Garas	60.179	315.916	335.187	711.282
1 Krajcár	7.776	–	–	7.776
Rézkrajcár	29.554.807	32.187.534	17.431.500	79.173.841
Rézsoldo	–	2.491.850	–	2.491.850
Rézgrösli	707	–	–	707
1/2 Rézkrajcár	–	1.466.142	–	1.466.142
1/2 Rézsoldo	–	387.572	–	387.572
Rézdenár	2.390	–	–	2.390
1/4 Rézkrajcár	5.280*	655.952	–	661.232
<i>1763</i>				
Dukát	268.167	59.249	–	327.416
Tallér	485.843	1.825.318	2.125	2.313.286
1/2 Tallér	89.822	–	4.032	93.854
1/4 Tallér	54.215	–	8.539	62.754
20 Krajcár	3.533.823	5.821.069	2.484.548	11.839.440
17 Krajcár	1.503.521	937.144	711.868	3.152.533
10 Krajcár	–	88.994	165.266	254.260
7 Krajcár	523.309	164.414	2.757.150	3.444.873
Garas	–	151.550	26.217	177.767
Rézpoltura	1.665.451	–	–	1.665.451
Rézkrajcár	4.060.041	7.519.054	5.401.250	16.980.345
Rézsoldo	–	3.527.401	–	3.527.401
Rézgrösli	3.312	–	–	3.312
1/2 Rézkrajcár	–	8.620	–	8.620
1/2 Rézsoldo	–	162.113	–	162.113
Rézdenár	13.698.262	–	–	13.698.262
1/4 Rézkrajcár	44.611	26.632	–	71.243
<i>1764</i>				
6 Dukát	–	932	–	932
2 Dukát	39.811*	–	–	39.811
Dukát	332.028	42.795	3.452	378.275
Tallér	153.580	3.073.590	2.450	3.229.620
1/2 Tallér	29.158	151	–	29.309
1/4 Tallér	6.888	113	311.444	318.445
20 Krajcár	2.234.894	7.878.696	1.353.469	11.467.059
17 Krajcár	2.208.156	1.657	–	2.209.813
10 Krajcár	477.466	1.413.150	3.263.988	5.154.604
7 Krajcár	1.040.301	1.458	579.460	1.621.219
Garas	218.060	164.163	4.803	387.026
Rézpoltura	4.771.659	–	–	4.771.659
Rézkrajcár	49.200*	1.716.723	–	1.765.923
Rézsoldo	–	615.103	–	615.103
Rézgrösli	2.005.763	–	–	2.005.763
1/2 Rézkrajcár	1.040.255	–	–	1.040.255
1/2 Rézsoldo	–	353.676	–	353.676
1/4 Rézkrajcár	2.273.458	–	–	2.273.458

	<i>Magyar</i>	<i>Osztrák</i>	<i>Cseh</i>	<i>Összesen</i>
<i>1765</i>				
2 Dukát	25.881	—	—	25.881
Dukát	245.861	36.321	3.141	285.323
Tallér	80.949	5.071.584	94.397	5.246.930
1/2 Tallér	27.468	39.523	14.327	81.318
1/4 Tallér	61.187	—	30.492	91.679
20 Krajcár	142.662	6.020.289	934.090	7.097.041
17 Krajcár	2.341.359	71.432	13.777	2.426.568
10 Krajcár	391.110	1.688.622	3.166.129	5.245.861
7 Krajcár	1.638.532	112.501	28.888	1.779.921
5 Krajcár	—	142.027	—	142.027
Garas	143.687	229.075	269.986	642.748
Rézpoltura	4.771.659	—	—	4.771.659
Rézkrajcár	23.728	86.832	—	110.560
Rézsoldo	—	1.610.400	—	1.610.400
Rézgrösli	2.086.038	—	2.394.106	4.480.144
1/2 Rézkrajcár	—	7.495.415	1.259.370	8.754.785
1/4 Rézkrajcár	—	9.065.455	2.720.512	11.785.967
<i>1766</i>				
2 Dukát	62.722	—	—	62.722
Dukát	158.950	35.868	5.023	199.841
Tallér	57.912	4.601.799	—	4.659.711
1/2 Tallér	12.794	250.370	—	263.164
1/4 Tallér	3.538	1.185.758	406.782	1.596.078
20 Krajcár	1.835.593	5.719.792	414.492	7.969.877
17 Krajcár	1.096.790	—	—	1.096.790
10 Krajcár	581.083	300.539	2.255.527	3.137.149
7 Krajcár	371.226	34.533	—	405.759
5 Krajcár	—	691.261	—	691.261
Garas	74.385	63.695	638.651	776.731
Rézpoltura	2.090.770*	—	—	2.090.770
Rézgrösli	78.183*	—	—	78.183
Rézdenár	92.895*	—	—	92.895
<i>1767</i>				
2 Dukát	62.142	—	—	62.142
Dukát	166.264	35.315	881	202.460
Tallér	25.414	4.301.825	—	4.327.239
1/2 Tallér	7.016	162.842	—	169.858
1/4 Tallér	2.008	353.976	—	355.984
20 Krajcár	2.693.415	3.714.982	1.175.898	7.584.295
10 Krajcár	544.908	189.669	70.604	805.181
Garas	60.617	476.853	—	537.470
Rézpoltura	182.400*	—	—	182.400
Rézsoldo	—	2.079.772	—	2.079.772
Rézgrösli	513.600*	692.000	—	1.205.600
Rézdenár	195.767*	325.395	—	521.162
Rézpfennig	—	584.340	—	584.340
1/2 Rézdenár	—	1.416.355	—	1.416.355
Rézfillér	—	1.209.168	—	1.209.168

	Magyar	Osztrák	Cseh	Összesen
1768				
2 Dukát	70.295	–	–	70.295
Dukát	148.416	33.549	2.166	184.131
Tallér	43.284	1.875.559	–	1.918.843
1/2 Tallér	11.776	36.598	–	48.374
1/4 Tallér	2.842	1.153.105	–	1.155.947
20 Krajcár	2.131.119	3.136.691	1.120.456	6.388.266
10 Krajcár	236.507	421.164	99.596	757.267
7 Krajcár	–	38.211	–	38.211
Garas	140.352	116.710	–	257.062
Rézsoldo	–	4.371.434	–	4.371.434
Rézgrösli	32.000*	–	–	32.000
1/2 Rézsoldo	–	1.179.838	–	1.179.838
Rézdenár	796.225*	–	–	796.225
Rézfillér	–	1.588.800	–	1.588.800

*A jelzett adatok hiányzanak a kamarai jelentésből, ezeket Dr. Huszár Lajostól (Numizmatikai Közlöny 1957–1958. évi LVI–LVII. évf.) vettem át

DIE MÜNZPRÄGUNGSANGABEN IM REICH MARIA THERESIAS 1741–1768

Die Stückzahl der ausgeprägten Münzen Maria Theresias hat der Autor schon früher im Band 1975–76 des *Numizmatikai Közlöny* Jahrgang LXXIV–LXXV und im *Az Érem* 1976–78 in Fortsetzungen veröffentlicht. In dieser Studie schreibt der Autor auf Grund von kameralistischen Meldungen viel gründlicher über diese Periode der Münzprägung des ganzen Reiches, beziehungsweise der Reichsländer (Ungarn, Österreich und Böhmen).

Die erste Tabelle zeigt die Geldemission im Gulden-Wert. Die horizontale Verlegung betrifft die 3 Länder, beziehungsweise das Reich insgesamt. Bei allen drei Ländern sind die Werte, sowohl in absoluten Zahlen (Gulden, Kreuzer) als auch im prozentuellem Verhältnis angegeben. Die horizontale Zeile ergibt die Gesamtprägung des Reiches (100%). Die Ergebnisse der vertikalen Säulen ergeben selbstverständlich nicht 100%, da hier die letzte Zeile immer den Anteil des gegebenen Landes am ganzen Reichsvolumen zeigt. Die vertikalen Kolonnen zeigen den Guldenwert der aus den verschiedenen Metallen jährlich ausgemünzten Menge, ferner das prozentuelle Verhältnis und die Gesamtmenge der Prägung des betroffenen Landes.

1. Tabelle

Die zweite Tabelle gibt die Gewichte der ausgemünzten Metallmengen an. Wiederum in horizontaler Richtung nach Ländern und in vertikaler Richtung nach Jahren.

2. Tabelle

Die dritte Tabelle, welche gleichzeitig auch die letzte ist, enthält für alle drei Länder und für das gesamte Reich, die ausgeprägte Stückzahl der verschiedenen Münzgattungen (Typen). Die horizontalen Zeilen zeigen, wieviele Münzen einer bestimmten Münzgattung im gegebenen Jahr und in welchem Land geprägt wurde.

3. Tabelle

Pénzkiviteli tilalom 1747-ből

Többszöri királyi rendelet, tilalom jelent meg, amely megtiltotta a török alattvalók pénzkivitelét Magyarországról. Ilyen rendeletet küldött meg Zemplén vármegye egyik szolgabírója a tokaji főbírónak, abból a célból, hogy a „tokaji görög compánia” tagjait, (akik gyakran jártak a Balkánra kereskedni és legtöbbször jelentős pénzüsszegeket küldtek vagy hagytak a Török Birodalomban élő családtagjaiknál) tudósítsa az új intézkedésről.

Zemplén vármegyében sem szerették a kereskedésből nagy vagyont gyűjtő görögöket, akik pénzeiket nem a Hegyalja és a városok gazdagítására használták, hanem kijuttatták Törökországba és az ottani magánvagyonukat, családtagjaikat tették még gazdagabbá. Gyakori olyan panaszok voltak ellenük a megyegyűléseken, de a Helytartótanácshoz küldött iratokban is, hogy hatóságilag akadályozzák meg vagy gyors meggazdagodásukat, vagy legalább a pénzük kivitelét az országból.

Országos érdek is volt, hogy a pénz ne kerüljön ki a határokon túlra és haszon is származott abból, ha a kilépők a határállomásokon beváltották pénzeiket.

Erről a tilalomról, a pénzbevéltás mikéntjéről, helyeiről szól az alábbi főszolgabírói levél:

„Ajánlom hivatalbéli szolgálatomat Kegyelmednek

Felséges Helytartó Királyi Posonyi Tanács 9. may. Intimatumában minémüképpen Parancsollya a T. N. Vármegyének az ennek előtte megh irt 1746. die 26. may ki küldött és a T. N. Vármegyére is ki bocsátott Felséges Koronás Királyné Aszszonyunk által való Patensében megh magyarázott és szerte széllyel az Magyar Hazában Kereskedésnek kedvéért telepedett Török Országi Török, Zsidó és Görögöknek (kik innét Magyar Országbul az Eö Felsége avagy Felséges Császáruk Eö Felsége Diciojában verett Aranyakat, Tallérokat, Rhénes Forintokat, Félforintokat rakásra gyűjtván, amidőn osztán Török Portékának vásárlása kedvéért innen vissza igyekezvén az Török birodalombul ki hozatandó jószágokkal) magok alkalmaztatását és utazásokat és vélek lévő Arany s ezüst felül specificált Pénzeknek felváltásokat miképen reiterállya. Észre vévén az Felséges Udvar azt, hogy azon Eö Felsége Patentallissában fel tött Confiscatio ellen is valamely Praefectusok alatt azon Török Országban járó s jövő Kereskedők, Görögök és Zsidók, az itt csoportra gyűjtött Pénzeket a kemény tilalom ellen is az Országból ki vitték és amidőn olyas Kereskedők Görögh vagy Zsidók comperiáltattak, akiknél a Magyar Hazában gyűjtött Pénz confiscaltatott, kerestek magoknak oly csalárd okokat, mellyel láttassák igazítani magok bűnüket. Kívánván újra Kegyelmetek intimálnom oly véggel, hogy valahol Görögh, Rácz Arnót, Zsidó és akármely másféle Török Országi hatalom alatt lévő Kereskedő találtatnék, aki a Magyar hazában és Eö Felsége és Felséges Romai Császár Diciojában verett (ti. veretett) és folyó Arany, Ezüst Pénzekkel innét Török Országba vásárlás avagy bémenetel kedvéért el indulna, azoknak értelmére adgyák Kegyelmetek ezen Currensemet vélek közöllyék, hogy aki ide aláb ki tett Patentumokat által hágia nem csak véle s nála találtatott pénze confiscaltatik, hanem érdeme szerint kemény büntetéssel is megh büntettetik.

Primo. Valamely Kereskedő Görögh, Zsidó, Rácz, Arnot, egyszóval olyan Ember, ki Török Országba innen az Magyar Hazából menni akar, itt gyűjtött Arany, Ezüst Eö Felséghe diciojában verett felül irt pénzekkel az ha akar bé menni Horváth Ország felé bizonyosan által, tehát addigh Horváth Orzágnak határában bé ne lépjen valameddig Eszék várossában rendelt Eö Felséghe Harmincadossánál vagy Vámossánál Eö Felséghe Királyi és Császári diciojában folyó pénzt ott folyó pénzzel fel nem váltattya.

2-do. Azok pedig akik Belgrád avagy Landor fejeárvár felé kívánnának be menni Török Országba hasonlóképpen a Pétervári Passusson és ugyan Péterváron rendelt Eö Felséghe ott lakó Harminczadossánál és vámossánál magokat felül speciessü monetájokkal bé jelencsek és egészen fel váltassák, mert különben, ha ezen két helyeken magok gyűjtött pénzeket fel nem válttyák és Eszéken vagy Pétervári határon belől találtatnának innen ilyen vitt folyó pénzekkel együtt meg kapatván az nállok levő pénzek egészen

confiscáltattatik, afelett penigh Eö Felséghe kegyelmessen ki bocsájtott s már Kegyelmetekkel még tavaly közlött megmagyaráztatott büntetésben, mint Felséghe Királyi Parancsolat ellen törekedők.

3—o. Azok is kik a Tömössi Bánátusson által Vidin felé más Török Országhi végh helyekre mennek s magokkal ollyas Eö Felséghe pénzt vizik ezek is minek előtte azon Tömösvári Bánátusnak határában bé lépjenek vagy Szegedi vagy Aradi Harminczadokon és vámokon magokat megh jelencsék és az ollyas pénzeket hasonló confiscatio s büntetés alatt fel váltassák, mert efféle fel váltásárul azon Monétáknak az Eö Felséghe által megh tett Török ditioban lévő Basáknak és Comendánsoknak is a Török Porta részéről kemény parancsolatok már ki adattak és azok is nagy vigyázásra ebben köteleztettek.

4—o. Azok az Kereskedők is akik most a Tömösvári Bánátusban vannak és azután is ott fognak telepedni és kereskedni, minek előtte a Tömösvári Bánátusból ki indulyanak Tömösvárott az Harminczadosnál és vámosnál afféle Eö Felséghe Ditiójából kezekhez jutott pénzt fel válcsák, megh irt confiscatio és büntetés alatt.

5—o. Hogy mindenféle Passussokon járóknak mentségek ne lehessen, azért Eö Felséghe birodalmában által menőknek is illyen rendet szabott, akik tudni illik megh irtt kereskedők közzül Erdély felé mennek akar ide valók légyenek, akar penigh azok akik Erdélyben kereskedés kedvéért mostanság vannak, s jövőben is naponként ki jövésekkel szaporodnak tehát azok akik Erdélyben lévő Szabad Királyi városokban vagy annak környékén, akár azon Fejedelemségnek határában s helyeiben vannak magokat ott Szebenben lakó Harminczados vagy Vámosnál Eö Felséghe pénzeit hasonló büntetés alatt felváltassák. Akik penigh Moldován vagy Erdély Országban akarnak bemenni tehát Brassó várossában tovább való bemenetelek előtt hasonlóképpen ott levő Harminczadosnál és vámosnál pénzekkel megjelenvén felváltassák. Azok akik Szebenhez közeléb vagynak Szebenben, akik penigh Brassóhoz közeléb vannak Brassóban váltsák fel pénzeket.

Hogy penighlen az felül irtt helységeken Eszéken, Pétervár (ti. Péterváradon), Szegeden, Aradon, Tömösvárt, Szebenben és Brassóban magok pénzek felváltásában ne tartóztassanak Eö Felséghe Kegyelmes Parancsolatokat ki adott, hogy midőn az illy Kereskedők magokat az fentirt helyeken meg jelentik azon pénzekért jó folyó aranyértékű Arany vagy Ezüst pénz vissza számláltatik és mingyárt minden késedelem, tartóztatás egyszóval minden Taxa és ajándekadás nélkül elbocsájtattnak, ingyen más folyó pénzen pénzek felváltatik, hogy ha találkoznék aki ebben injurialtattnék Eö Felséghe azt meg tudván annak panaszából, nem csak vissza adattya kárát, de az ollyas Tiszteken kemény büntetést szabot . . .

S. Patak die 21. Juny 1747.

Hivatalbéli Szolgája

Bossányi Joseph

Tek. Nem. Zemplény Vmgye Sz. Birája.”

A körlevél jelzete: Kazinczy Levéltár Sátoraljaujhely. Tokaj város levéltára. Körlevelek 1747./17.

Högye István

GELDAUSFUHRVERBOT AUS DEM JAHRE 1747

Das Komitat Zemplén machte im Jahre 1747 die Kaufleute des Komitates — hauptsächlich die Griechen aus Tokaj — durch seine Oberstuhlrichter mit dem Inhalt des königlichen Erlassen über das Geldausfuhrverbot bekannt und verordnete gleichzeitig dessen strenge Einhaltung. Aus der Bekanntmachung erfahren wir, daß das einheimische Geld auf der Staatsgrenze in Pétervárad, Eszék, Szeged, Arad, Temesvár, Szeben und Brassó bei den königlichen Dreißigstzollämtern einzuwechseln war. Die Zurückwechslung konnte ebendort erfolgen. Die königliche Verordnung sollte den Geldumlauf regulieren und bezweckte, daß das angehäuften Geld im Land bleibt und durch die griechischen und jüdischen Kaufleute in rentable Unternehmungen investiert Gewinn bringe.

A fraknói Esterházy-kincstár két Domitianus medalionja

A fraknói Esterházy-kincstár anyagának egy része először 1923-ban került az Iparművészeti Múzeumba letétként. A második világháború végéig ott őrizték. A herceg 1944-ben elszállította a biztonságot jelentő múzeumi falak közül a budai várban lévő palotájába. Onnan már nem tudta továbbszállíttatni a hamarosan megkezdődő budapesti ostrom miatt. Sajnos az értékes gyűjtemény nagymértékben károsodott, mert 1949-ig az Esterházy-palota romjai alatt pusztult és ázott. Ekkor került vissza újra a gyűjtemény az Iparművészeti Múzeumba. Hosszú évtizedekig tartó restaurálás után jutottak a gyűjtemény ötvös-, textil- és üvegtárgyai kiállítható állapotba.¹

Az éremanyag szerencsére nem túl sérülékeny, a pénzek állapotát nem rontotta a 4 évig tartó hanyódás a romok alatt.

Mielőtt részletesen ismertetnénk a két antik utánérzéssel készült Domitianus aranymedaliont, néhány szót szólnánk az Esterházy-kincstár keletkezéséről, fejlődéséről.

A kincstár alapjait Esterházy Miklós vetette meg a XVII. század elején. Alig több mint egy évtized alatt a vagyontalan köznemesből az ország nádorává lesz (1625). Vagyonának növekedésével párhuzamosan következik be társadalmi emelkedése. Kincstárát örökség útján és közéleti tevékenysége révén szerzett javak, tárgyak töltik meg. Utódai is gyarapították a kincstár állományát.

Az éremgyűjtemény nem volt jelentékeny része a kincstárnak. Így az 1721–1725 évi hagyatéki leltárakban, de az 1923. évi letéti átadási jegyzőkönyvben sem sok szó esik róla.² Bár ez utóbbi jegyzék kitűnő leírást ad a kincstár iparművészeti tárgyairól – a pénzekről, így a Domitianus medalionokról nagyon szűkszavúan nyilatkozik.

Az éremgyűjteményről először Esterházy Pál és fia halála utáni (1721–1725) hagyatéki leltárban esik szó. Ez mintegy 8900 éremről tesz említést, közöttük 715 magyar pénzt említ.³

A hagyatéki leltár felsorolja az érmekeket, de elég semmitmondó módon: pl. „Másodiki utánra való Ablakban Egy Aranyos Ezüstös Tornyos Pozamiknek (?) Alsó fiókjában semmi nincs. Második Fiókban: ... apróbb 34 arany, Harmadik Fiókban Harminchat ... ezüst Tallér ...” vagy „különb különb féle régi apró pénz ... régi pogány ezüst moneta” stb.⁴

Ilyen módon 5 oldalon keresztül következik a pénzek felsorolása. Valószínűleg a „Tornyos Pozamik” éremszekrény lehetett, mert általában a nagyobb fajta pénzekből 36, a kisebbekből 143 darab volt egy fiókban, mint ez a felsorolásból kitűnik.

Égészen pontosan nem állapítható meg, hogy ekkor hány darabból állott a gyűjtemény, mint ezt Détári Angéla is írja,⁵ mivel ilyen megjegyzések is szerepelnek a leírásban „Edgynihány réz pénz”.

Az Esterházy-kastély XVIII. századi leírása⁶ részletesen ismerteti a kastély épületét és berendezését. Beszél a különböző gyűjteményekről, könyvtárról, fegyvertárról, képtárról, ásványgyűjteményről, de szó sem esik éremgyűjteményről.

Az Országos Levéltárban történt kutatásaink nem jártak eredménnyel. Az 1721–1725. években készült hagyatéki leltár és az 1923-ban készült letéti leltárak között – amelyek említenek érmekeket – nem

¹ Héjjné Détári A.: A fraknói Esterházy-kincstár a történeti források tükrében. Magyarországi reneszánsz és barokk. Budapest, 1975, 504.

² 1721–1725. évi hagyatéki leltár – Iparművészeti Múzeum Adattára KLT 236/1957. Az 1923. évi letéti leltár: OLT P 112, P 118 köteg.

³ Héjjné Détári A.: i. m. 501

⁴ Iparművészeti Múzeum Klt. 236/1957, a lapok nincsenek számozva, hátulról a 8. lapon kezdődik az érmeke leltára.

⁵ Héjjné Détári A.: i. m. 501

⁶ Beschreibung des Hochfürstlichen Schlosses Esterhas im Königreich Ungern. Preßburg, 1784.

sikerült olyan adatokat vagy leltárakat felkutatni a fraknói Esterházy-kincstárra vonatkozóan, amely az éremanyagról tesz említést.⁷ Meg kell elégednünk azzal, hogy az említett két leltár felvétele között eltelt kétszáz év során jutott a család birtokába többek között a két Domitianus fiktív aranyérem.

A Nemzeti Múzeum Éremtárába akkor jutottak, amikor az Iparművészeti Múzeum 1962-ben átadta az Esterházy-kincstár érmeit.⁸

Az éremgyűjtemény ekkor 169 darab pénzből, illetve éremből állott, amelyből 76 db arany, a többi ezüst és bronz volt. Ez nem egy számottevő gyűjtemény, bár olyan ritkaságok vannak benne, mint egy 100 dukát súlyú cseh aranymedalion, amely III. Ferdinánd koronázására készült 1629-ben, vagy XII. Lajost és Anna királynét ábrázoló francia reneszánsz emlékérem. Meggyőződésünk, hogy leltárnak feltétlenül kellett lennie. A levéltári Esterházy-iratok átnézése során meggyőződünk arról, hogy pontosan adminisztrálták a kincstárból kiadott értékeesebb holmikat.⁹

Ez a kis éremgyűjtemény összetételére nézve igen érdekes. Alig néhány antik érmet tartalmaz (összesen 10 db). A többi részben családi vonatkozású veret, részben vegyes, külföldi pénz.

Az antik érmeknél azonban egy furcsaság feltűnik. Sabina és Traianus Decius aureusa kivételével – amelyek igen rossz állapotban vannak – a másik nyolc érmet fiktív, illetőleg antik pénzekről készült modern másolat, hamisítvány.¹⁰ Ezzel szemben a „gyűjtemény” újkori anyaga valódi érmekeket, illetve pénzeket tartalmaz. Az antik pénzmásolatok közül Agrippa és Vitellius sestertiusa paduaner veretek újabb kori utánzatai.

A két szóban forgó Domitianus aranymedalion nem római pénzek utánzata, mint a paduanerek egy része, hanem paduanerek újabb kori utánzata.

A két medalion leírása a következő:

1. Domitianus

E) IMP. CAES · DOMIT · AVG · GER · COS · XVII CE a császár babérkoszorús mellképe jobbra néz, köpenyt visel. A mellkép alatt CH vagy GH monogram. A mellkép hátulról nézve ábrázolt.

H) PONT MAX IRP (sic) VII–LVD SAEC a szelvényben rozetták között S C. Négyoszlopos épület előtt a császár pódiumon balra ül. A pódium előtt a császárral szemben álló polgár füstölőt (?) nyújt a császárnak, közöttük egy gyermek áll, aki kezét a császár felé nyújtja. A pódiumon SVF P D (Suffimenta populo dedit) betűk vannak.

MNM Éremtár, ltsz.: 24. 1962. 1., ↑↑, arany 34,89 g, 37 mm, (XII. t. 1. kép)

2. Domitianus

Elő- és hátlapja teljesen megegyezik a leírt medalionéval, de a mesterjegy „C” vagy „G” betűje alig látszik. MNM Éremtár, ltsz.: 24. 1962. 2., ↑↑, arany, 34,72 g, 37 mm (XII. t. 2. kép)

Mindkét medalion mindkét oldala azonos verőtővel készült. Az előlapokon a császár feje előtt, az állával egy vonalban bekarcolt „10”-es szám látható. Ez valószínűleg azt jelzi, hogy 10 dukát súlyúak a medalionok.

Először úgy gondoltuk, hogy a medalionok paduanerek vagy paduaner-utánzatok. Természetesen az előlapon található szignó más irányba terelte kutatásainkat. Azonban még mielőtt a verőtövet készítő művész személyének megtalálásával próbálkoznánk, szeretnénk ismertetni, milyen előképek alapján készülhettek medalionjaink.

⁷OLT P 112, P 118 köteg. A levéltári anyagban van egy kézzel írt jegyzék az Iparművészeti Múzeumnak átadott anyagról. Ez részletesebb, mint a gépelt átadási jegyzék. E kézzel írott lista 32. oldalán a 347–620. sz. tétel alatt említik: „Éremgyűjtemény fadobozban 10 db arany és 51 db ezüstpénz, a dobozban található részletes leltár szerint” ehhez részletezés a 33. oldalon. „A fenti 10–51 db érmet Esterházy Miklós herceg éremgyűjteménye, melyet 1880-ban a Fraknói kincstárnak ajánlott fel” – ezután részletes felsorolás következik. Ebben családi vonatkozású és Hohenlohe-érmek voltak.

⁸Iratok: Magyar Nemzeti Múzeum Éremtár: 25/1962, ltsz.: 24 1962 1–169.

⁹Pontos feljegyzések, illetve átvételi elismervények voltak arról, hogy a herceg mikor, milyen alkalomra milyen rendjelet vitt el és hozott vissza a kincstárba. Így elképzelhetetlennek tartjuk, hogy legalább az aranypénzek ne lettek volna leltározva.

¹⁰2 db fiktív görög bronzpénz, fiktív Augustus sestertius szarukeretben, Agrippa, Coh. 2. sestertius aranyozott bronz, Nero, Coh. 7 sestertius utánzata, Vitellius Coh. 78 sestertius utánzata, Vespasianus E. (vö. Coh. 46, H.) Titus Coh. 399 – sestertius, fiktív, Titus, Coh. 238 sestertius utánzata, aranyozott bronz, Nerva, Coh. 37 sestertius utánzata, Pertinax, Coh. 49 sestertius utánzata.

Az eredeti Domitianus pénzekre vonatkozó meghatározó katalógusokat átnézve azt találtuk, hogy a hátlapi ábrázolás mintájául a BMC 428 (XII. t. 3. kép) típus szolgálhatott.¹¹ Illetőleg, hogy pontosabbak legyünk, ez adta a mintát egy a XVI. században Cavino által készített ún. paduaner Domitianus sestertius-hoz.¹² Ennek a Cavino-utánzatnak, mint ezt Cohen és Lawrence is megjegyzi, modern utánzatai is voltak.¹³

Ennek a paduanernek csak az elő- és hátlapi ábrája azonos az eredeti Domitianus sestertiussal. Mindkét oldal körirata azonban eltér attól.

Előlapi köriratok:

eredeti római sestertius:

IMP CAES DOMIT AVG GERM P M TR P VIII CENS PER P P¹⁴

paduaner:

IMP CAES DOMIT AVG GERM COS XVII CENS PER P P¹⁵

paduaner után készült modern hamisítvány (XII. t. 4. kép):

IMP CAES DOMIT AVG GERM COS XII (vagy XIII) CENS PER P P¹⁶

Esterházy-aranymedalion:

IMP CAES DOMIT AVG GER COS XVII CE

Az összehasonlításból úgy tűnik, hogy medalionjaink előlapi körirata nem az eredeti és nem a modern hamisítványok után készült. Egy paduaner szolgáltatja a mintát. A művész azonban vagy nem jól osztotta be a rendelkezésére álló helyet, vagy nem törődött azzal, hogy a teljes köriratot adja. Az aranymedalionok előlapi körirata megegyezik a paduaner előlapi köriratával, de rövidebb annál. A GERM az „M” betűvel megrövidül és a felirat CENS első két betűje után befejeződik. Itt elfogyott a hely a teljes körirat számára.

Mint látjuk, a modern utánzatoknál más a consulsági szám. Az eredeti sestertius köriratától lényegesen különböznek mind a paduanerek, mind a modern utánzatok.

A medalion előlapi ábrázolása teljesen eltér az eredeti sestertiusétól, a paduanertől és a modern utánzatoktól is. A medalionnak nagyobb az átmérője, így a császár mellképét is nagyobb méretűre kellett készíteni. A portré nem hasonlít Domitianus császárra. A paduanerek és a későbbi hamisítványok is hűen utánozzák az eredeti pénzekben látható császárportrét. A medalion készítője nem törődött az előképekkel és úgy a császár arcvonásai, mint kivitel szempontjából elszakadt a korábbi mintáktól. A császárt markáns arcú, babérkoszorús fiatal férfiként ábrázolja. Ellentétben az eredetiekkel és a paduanerekkel; alig plasztikus az előlap képe, inkább rajzszerűnek mondható. A művész igyekszik kitölteni az egész rendelkezésére álló teret, alig marad egy kis üres felület az arc előtt. Nem mondhatjuk el az előlapról, hogy kitűnő munka.

A hátlapot elemezve megállapíthatjuk, hogy minőség szempontjából sokkal jobb az előlapnál. Körirata az eredeti sestertiusétól teljesen eltérő.

Hátlapi köriratok:

eredeti sestertius:

COS XIII LVD SAEC az emelvényben SVF P D

paduaner és modern hamisítvány

PONT MAX TR P VIII LVD SAEC az emelvényen SVF P D

A medalionok körirata és ábrázolása teljesen megegyezik a paduanerekével. Annyi különbséget találunk csak, hogy a háttérben álló épületnek az eredeti sestertiusokon és paduanereken is csak 3 oszlop látszik, noha az ábrából érzékelhető, hogy 4 oszlopos az épület. A mi medalionunkon ábrázolt a 4. oszlop

¹¹ BMC 428 = Coh. 81 = RIC 376

BMC Mattingly, H.: Coins of the Roman Empire in the British Museum. London, 1930, Vol. II. *Cohen, H.*: Description historique des monnaies. Paris, 1880, Vol. I. *RIC = Mattingly H.-E. A. Sydenham*: The Roman Imperial Coinage. London, 1926, Vol. II.

¹² *Lawrence R. H.*: Medals by Giovanni Cavino, the “Paduan”. New York, 1883. 14 p. 40, *Klawans Z. H.*: Imitations and inventions of Roman coins. Santa Monica, 1977, 70 p. 1.

¹³ *Cohen H.*: i. m. 477 p. 81: „Le même type avec la légende PONT MAX TR P VII LVD SAEC a été reproduit sur un coin moderne.” *Lawrence, R. H.*: i. m. 14. „There are three other modern dies of this type which differ from Cavino’s in several respects . . .”

¹⁴ *Cohen H.*: i. m. 477 p., 81

¹⁵ *Lawrence R. H.*: i. m. 14 p., 40

¹⁶ *Lawrence R. H.*: i. m. 14 p., 40/1, 2, 3

is. A különbség még annyi, hogy a pódium előtt álló férfi- és gyermekalak lába alá kockaköves padozatot tett a művész.

A hátlap ellentétben az előlappal gondosan megmunkált, sokkal élesebbek a kontúrok, mint az előlapi császárporthénál. Szinte úgy tűnik, mintha nem is egy kéz munkája lenne a két oldal.

Az előlapon a portré alatt mindkét medalionon megtalálható a C vagy GH monogram. Az egyiken azonban (XII. t. 2. kép) csak a „H” látszik jól. A művész keresztnévét jelző első betű az érmet ért kisebb karcolás miatt kivehetetlen.

A CH, illetve GH monogrammal szignáló művészeket keresve több megoldás kínálkozott. A bizonytalan olvashatóság miatt megnéztük a CH monogramot használó művészeket is.

Caspar *Herbach* (Kopenhaga, † 1664),¹⁷ Claus *Hindeiksen* (Arboga – Svédország – 1627),¹⁸ I. C. *Hedlinger* (Stockholm, † 1771)¹⁹ és I. C. *Heugelin* (Stuttgart, 1784–1808)²⁰ jöhetnek monogram szempontjából szóba. Ezt a megoldást azonban elvethetjük, mert a felsorolt művészek skandináv országokban dolgoztak, kivéve Heugelint. Valószínűtlen, hogy az Esterházy családnak kapcsolata lett volna ezen országokkal, illetve művészekkel.

A GH monogrammal szignáló művészek közül hasonló megfontolások alapján elvetettük a skandináv, illetve a XVII. században dolgozókat.²¹ Végeredményben ezek között két olyan művész volt, aki monogram és kor szempontjából szóba jöhetett. Az egyik Georg Hautsch nürnbergi mester,²² aki a XVII–XVIII. század fordulóján élt és dolgozott. Nürnbergben volt éremvész és pecsétmetsző. 1712 körül Bécsbe költözött és ott dolgozott valószínűleg haláláig.²³ Még nürnbergi mester korában 1686–1699 között készített magyar vonatkozású emlékérmeket, főként a török elleni felszabadító hadjárat győztes csatáit örökítette meg.²⁴ A Hautsch munkáival foglalkozó irodalom nem említi, hogy antik témájú éremképeket is alkotott volna.²⁵ Stíluskritikai alapon nehéz és bizonytalan eldönteni a medalion művészhez tartozását.

A másik GH monogrammal is szignáló művész Gioacchino Hamerani junior. Ő a híres olasz Hamerani éremművész család utolsó vésnök sarja. 1780–1805²⁶ között dolgozott.

Több érv szól amellett, hogy Gioacchino Hamerani lehetett a Domitianus medalionok alkotója. Elsősorban a GH monogram, amelyet rendszeresen használt más munkáin is. Így például VI. és VII. Pius pápa számára készített bronzmedalionjain (XII. t. 5–6. kép). Talán érveink közé sorolhatjuk azt is, hogy mint említettük, a medalion előlapja nem valami kvalitásos munka. Forrer véleménye szerint is gyengének minősülnek Hamerani munkái.²⁷ Természetesen nem tekinthetjük ezt döntő bizonyítéknak annak megállapításánál, hogy G. Hamerani volt a medalionok vésnöke.

A művész VI. (1775–1800) és VII. Pius pápa (1800–1823) számára dolgozott. Forrer szerint 1807 körül maradt abba munkássága.²⁸ Főként e két pápa emlékérméi és pénzei számára készített verőtöveket. Egy antik témájú medalion is szerepel azonban munkái között, 1799-ben egy Cicero medalliont készített.²⁹ Erről azonban csak Forrer felsorolásából tudunk, a darabot vagy annak képét nem sikerült fellelni. Bizonyítékaink között – hogy G. Hamerani volt medaliánk készítője – szeretnénk felsorakoztatni azt az adatot, hogy Esterházy Miklós (1765–1833) – akinek nevéhez fűződik a híres képtár megalapítása és

¹⁷ Forrer L.: Biographical dictionary of medallists. London, 1904. Vol. II. 360.

¹⁸ Forrer L.: i. m. 502.

¹⁹ Forrer L.: i. m. 455. – svájci születésű, de hosszú ideig Svédországban dolgozott.

²⁰ Forrer L.: i. m. 486.

²¹ Georg Heinecke vagy Heinke, Liegnitz, 1612–1623, Forrer L.: i. m. 469 p., Georg Hübner vagy Hubner vagy Huebner, Breslau, 1645–1665, Forrer L.: i. m. 564., Gottfried Heyer, Herborn, 1681–1682, Forrer L.: i. m. 487., Georg Hautsch, Nürnberg, 1683–1711, Forrer L.: 441., Gerhard Hüls, Köln, 1726–1750, Forrer L.: i. m. 575., Geert Hull, Kopenhaga, 1782–1810, Forrer L.: i. m. 574., Gioacchino Hamerani jun., Roma, 1780–1805, Forrer L.: i. m. 398–399.

²² Forrer L.: i. m. 441.

²³ Huszár L.: Georg Hautsch magyar vonatkozású érmei. FA 14 (1962) 170–171.

²⁴ Huszár L.: i. m. 172.

²⁵ Forrer L.: i. m. 441–442.

²⁶ Forrer L.: i. m. 398–399.

²⁷ Forrer L.: i. m. 398. „His work is unfortunately poor”-

²⁸ Ezúton mondok köszönetet Huszár Lajosnak, aki felhívta figyelmemet Hameranira, illetve az Esterházy család olasz kapcsolataira, továbbá Héri Verának, aki az Éremtár gyűjteményében lévő GH monogrammal szignált Gioacchino Hamerani művekkel megismertetett.

²⁹ Forrer L.: i. m. 399.

fejlesztése — a XVIII–XIX. század fordulóján szinte évente utazott Olaszországba képvásárlás céljából. A képtáralapításon kívül az Esterházy „könyvtár, érem és csiga gyűjtemény” alapítójának is tartják.³⁰

Nagyon valószínű, hogy gyakori olaszországi útjai alkalmával vásárolhatta a herceg a paduaner, illetve fiktív antik érmekeket, közöttük a Hamerani által készített Domitianus medalionokat is.

Bíróné Sey Katalin

DIE ZWEI DOMITIAN MEDAILLONE DER FRAKNOER ESTERHÁZY SCHATZKAMMER

Unter den Ruinen-Trümmern des im Schloßviertel von Buda gestandenen Esterházy Palastes wurde im Jahr 1949 die Goldschmiede-, Textil-, Glas- und Münzsammlung der Fraknoer Esterházy Schatzkammer gefunden. Damals bereicherte man damit die Sammlung des Museums für Kunstgewerbe. Im Jahre 1962 wurde die Münzsammlung dem Münzkabinett des Ungarischen National Museums übergeben.

Die Münzsammlung war nicht beträchtlich, sie zählte bloß 169 Stücke. Den Großteil davon bildeten Medaillen mit familiären Bezügen und etliche fremdländische Münzen. In der Sammlung gab es nur 10 antike, oder mit antikem Nachgefühl fiktiv hergestellte Münzen. Zwischen diesen gab es 2 goldene Domitian Medaillone (Taf. XII. Abb. 1–2). Diese Stücke wurden mit dem gleichem Prägestock hergestellt. Auf dem Avers sieht man unter dem Portrait des Kaisers ein G. H. Monogramm.

Beide Domitian Medaillone sind Nachahmungen von Paduaner Münzen, welche nach originalen römischen Sesterzen hergestellt worden waren (Taf. XII. Abb. 3). Von den Paduanern wurde auch moderne Fälschungen gemacht (Taf. XII. Abb. 4). Der Vergleich der Aufschriften (der Sesterzen, der Paduanern, der modernen Nachahmungen und der beiden Goldmedaillons) weist darauf hin, daß der Entwerfer der Medaillone nicht die modernen Nachahmungen, sondern die Paduaner als Vorlage benützte.

Das Domitian Portrait auf der Avers-Seite entbehrt die antike Nachföhlung. Die technische und künstlerische Ausführung ist auch ziemlich schwach. Die Darstellung auf der Revers-Seite ist fast völlig mit dem alten Münzbild bzw. dem Avers des Paduaners identisch. Auch die Aufschrift ist vollkommen dieselbe, wie beim Paduaner.

Mehrere Argumente weisen darauf hin, daß der Hersteller der Medaillone Gioacchino Hamerani war, der hauptsächlich für die Päpste Pius VI. (1775–1800) und Pius VII. (1800–1823) viele Medaillen und auch Münzen gravierte. Diese bezeichnete er öfters mit G. H. Monogramm (Taf. XII. Abb. 5–6). Durch Forrer werden Hameranis Schöpfungen als schwache Werke bezeichnet. Die Avers-Seite der Domitian Medaillon ist auch schwach gelungen. An und für sich ist das aber noch kein Beweis, daß sie von Hamerani stammten. Der Künstler hat auch eine weitere Medaille mit antikem Thema, eine Cicero-Medaille, gestaltet.

Ein weiterer Beweis, welcher für G. Hamerani spricht, ist, daß Herzog Esterházy um die Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert jährlich nach Italien reiste, um seine Bildergalerie, durch Ankauf von weiteren Gemälden zu erweitern.

Auf Grund der angeführten Argumente halten wir den Prägestock der zwei Domitian Goldmedaillone für Hameranis Arbeit.

³⁰ A Pallas Nagy Lexikon. VI. Budapest, 1894, 460.

Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben a pozsonyi békét követő évekből (1805—1808)

Dr. Balanyi Béla, a Bács-Kiskun megyei Levéltár egykori vezetője, az 1960-as évek közepén hívta fel a figyelmünket azokra a protocollum currentalisokra, melyek Kecskemét város gazdag levéltári anyagában szinte hiánytalan sorozatban vannak meg. Ezekben elképzelhetetlenül sokrétű adattömeg található. A minket közelebbről érdeklő pénztörténeti vonatkozású bejegyzés sem kis számú. Korábbi közleményeinkben az 1755—1805 közötti adatokat tettük hozzáférhetővé, most 1808-ig haladunk.¹ A kortörténeti összefüggéseket ugyancsak korábbi cikkeinkben találja meg az érdeklődő. Itt csak a szöveg megértése szempontjából szükséges jegyzeteket adjuk.

1805-ik 7^a Xbr érkezett Currens

Tettes Nemes Pest Vármegyének 1805. Eszt. Nov. 23^{ik} Pesten tartatott köz Gyűléséből költ Currense.

Nándor Ispány Eö K. Hertzegségének értésére esvén, hogy némely Megyebéli kereskedők, Mester emberek, és a mindenféle élelemre valóknak árulói a Banco Cedulák el vevésitől magokat vonogatnák, vagy ha azokat el vennék is pengő pénzzel azokból ki adni egy átaljában nem akarnának.

Mínthogy már világosságra jött volna, hogy ezen ártalmas akaratosság korántsem a pengő pénz Szűkétül, hanem egyenesen a Zsidóknak, és más efféle usorásoknak (: kik a pengő, ezüst és rész pénzt ráadásval szedik össze :) kártékony tsalfaságoktul veszi eredetét, Tisztelt K. Fő Hertzegsége az Elöl Járókat a szoros felelet terhe alatt kegyelmessen oda útasittatni kíványa, hogy Lakossaiakat a Bancó Czeduláknak Minden vonogatás nélkül leendő elvételei és azoknak pengő pénzel való fel váltására a kemény büntetés fenyítéke alatt hathatóssan intsék meg, az fent érdeklett uzsorások főképpen pedig a zsidók eránt különös vigyázással lévén, ha némellyeket ezüst és Réz pénzeket össze szedni tapasztalának, hogy a környül állásokhoz képpes azok a Vgye Törvény Székeeleiben állittatván, Mind érdemlett büntetéseket elvehessék, Mind pedig a Nálok taláttatandó pengő pénzek Bancó cedulákkal fel váltathassanak, az illető Szolga Biró Urak azonnal jelentést tenni elne mulassák.²

Tettes Nemes Várgyeknk 1806 eszt. Böjtelő Havának 4-ik napján Pesten tartott Köz Gyűléséből költ indító Levél

Tapasztaltatván a fellyebb való helyen több ízben az el rongyolt Bankó Czédulákk leg nevezetesebb bé mutatása alkalmatosságával hogy az ollyatén Bankó Czédulákk leg nevezetesebb reszei, ugy mint a Száma s. at. Jurisdictionok³ által fel nem szoktak küldettetni. Mint hogy pedig azon elrongyolt Bankó Czédulát tsak akkor lehetne mással fel váttatni; ha annak minden részei elő mutattatnak, annál fogva azt

¹ *Kőhegyi Mihály*: Kecskemét város körözüvényei a bankócédulák ügyében (1797—1806). NK LXVI—LXVII (1967—68) 81—85. — *Ua.*: Mária Terézia pénzértékelési rendelete 1755-ből. NK LXVIII—LXIX (1969—70) 63—72. — *Ua.*: Pénztörténeti adatok Mária Terézia korából (1771—1789). NK LXX—LXXI (1971—72) 59—62. — *Ua.*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1771—1789). NK LXXII—LXXIII (1973—74) 67—74. — *Ua.*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1789—1798). NK LXXIV—LXXV (1975—76) 73—77. — *Ua.*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1799—1801). NK LXXVIII—LXXIX (1979—80) 87—91. — *Ua.*: Pénztörténeti adatok Kecskemét város körözüvényeiben (1802—1805). NK LXXX—LXXXI (1981—82) 107—111.

² Bács-Kiskun megyei Levéltár, Kecskemét város levéltára. (Ezentúl BKmL) Protocollum Currentalium Scribi ceptim Anno 1805 die 1^a Mensis Nov. durans usque Mensis Junii 1811. BKmL IV. 1504 e. 15.

³ Jurisdictionok = joghatóságok.

rendelte a N. M. M. K. H. Tanács,⁴ hogy jövőre való nézve a kérdéses Bankó Czéduláknak, minden részei Szorgalmatossan öszve szedetvén pecsét alatt mutattassanak bé a fel váltás végett, és a pecsét alatt lévő Bankó Czéduláknak értéke jegyeztessen fel kívül a papirosra.

Ki adta Friebeisz Josef első all jedző⁵

Tettes Ns Pest Vgyenek 807-ik Eszt. Január 2^{ik} Napján tartatott Kis Gyüléséből költ – ugyan azon Esztendőben Januarius 22-kén érkezett Hirdető Levél.

A Bányászi Udvari kamarának az eránt tett Jelentésére hogy az Ötvösök és Zsidók, az Ezüst s Arany pengő Pénzt el olvasztani s külömbféle edényekk fordítani tapasztaltattak, Eö Csasz: Kir. Felsége parancsolatjából tudtára adatik kinekinek hogy a jo s kelő pénzt e szerént el olvasztatni, úgy nem külömben véllé az e részben fennálló tilalmak ellen kereskedni Suljos felelet terhe alatt Senki se merészeljen.⁶

1807. Szent Jakab havának 23. napján

Mi Első Ferentz, Isten kegyelméből Ausztriai Tsászár; Magyar, Tseh, Gallitzia, és Lodoméria, Országoknak Királlya, s a t. Ausztriának Fő-Hertzegje, s a t.

El-tökélttük magunkban, hogy azon Béts Várossa Bankó-Tzédulái, mellyek 1800-dik Esztendő Boldog-Asszony havának 1^{so} napjától fogva mind-eddig folyásban voltak, lassanlassan, új, és mesterségesebb⁷ nyomtatásu, úgy a hamis utánna tsinálást is jobban nehezítő Tzédulák által feltseréltessenek; egyszersmind pedig addig is, a két rendbéli 25, és 100 forintossak új 25, 50, és 100 forintos Bankó-Tzédulákért az alul meg-határozót idő alatt, béváltassanak.

§. 1.

Azon új 25, 50, és 100 forintos Bankó-Tzédulák, a mellyek 1806-dik Esztendő Sz. János havának 1. napjától fogva el-készültek, e folyó Esztendő Mindszent havának 1^{so} napján fognak közre botsáttatni.

Ezen új Tzéduláknak Mustrái, formájok le-írásával együtt ezen Patensnek Toldalékjában A. és B. betűk alatt előadattnak.⁸

A többi 1800 Esztendőbéli Bankó-Tzédulákra nézve, mellyek még egykorig keletben meg-maradnak, különös hirdető Levelek által meg-fogjuk azon idő-pontokat határozni, a mellyekben ezeknek is vissza-váltások megtörténni fog; és azon hirdető levelek mellett hasonlóképen az újjonnan ki adandó Bankó-Tzéduláknak Mustrai önnön nevezett árokkal együtt hozzá káptsoltatni fognak.

§. 2.

Hogy pedig hív Jobbágyainknak a mostan kezekben forgó 1800 esztendő Boldog-Asszony havának 1. napjától fogva ki-adatott 25, és 100 forintos Bankó-Tzéduláknak fel-váltására elegendő időt engedjünk, azt rendeljük; hogy azok a következő 1808. Esztendő Böjt-Más havának utolsó napjáig még keletben meg-maradjanak, és valamint eddig minden adás vevésben, közönséges Tárházakban, és fizetésekben elfogadtassanak, úgy nem külömben minden Bankó-Tzédula Kaszszákban fel-váltassanak.

Az említett jövő 1808. Esztendő Sz. György havának 1^{so} napjától fogva pedig ugyan azon 1800. esztendőbéli 1^{so} Januarius napjától fogva ki-adatott 25, és 100 forintos Bankó-Tzédulák nem lesznek többé kelendők, sem a közönséges Kaszszákban nem fognak bé-vétetödni; hanem ezen idő-ponttól fogva minden

⁴N. M. M. K. H. = Nagy Méltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács.

⁵BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 33–34.

⁶BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 101.

⁷Mesterségesebb, azaz mesteribb, jobb minőségű, szebb nyomtatású.

⁸A küldött mintapéldányokat belekötötték a Currensék Könyvébe.

betsők meg-szűnik, és akár belső, akár külső Országi tulajdonosokra nézve, minden kelendőségeket el-vesztik. Mindazáltal azoknak könnyebsegekre, kiknek az említett Sz. György havának 1^{stő} napjától, olyan ó 25, és 100 forintos Bankó-Tzédulák kezekben hátra maradnának, meg-engedjük: hogy illetén hátra maradt Bankó-Tzédulákat, a Bankó-Tzédula Kaszszákban a fent említett idő pontoktól fogva még három holnapokig, azaz: a következő 1808. Esztendő Szent János havának utolsó napjáig felválthassák.

§. 3.

Ezen fel-váltásra, valamint máskor, úgy most is e következő helyek vagynak ki-rendelve, úgymint: a Bétsi Bankó-Tzédula Fő Kaszszája, a Linczi, Prágai, Brüni, Troppai, Grétzi, Klagenfurti, Lábaki, Trieszti, Fiumei, Budai, Temesvári, Kassai, Szebenyi, és Lembergi Bankó-Tzédula Kaszszák.

§. 4.

Ezen Kaszszák, valamint eddig is a nagy Bankó-Tzédulákat kissebkekkel, kissebket nagyobbakkal, úgy nem különben Bankó-Tzédulákat réz pénzzel, a meg határozott mennyiség szerint fel-fogják váltani.

§. 5.

Az új Bankó-Tzédulák, valamint az ótskák, kész pénz gyanánt vagynak: s azért, valamint eddig, úgy ezután is minden közönséges, vagy más akár mely névvel nevezendő Kaszszákban, minden Magyar, Tseh, Gallitziai, és Ausztriai Örökös Tartományainkban, minden adózásban, valamint egygyes adás vevésben, azon Bets szerint, mely reájok vagyon nyomtatva, kész pénz gyanánt el vétetessenek, úgy viszsont is minden Királyi pénz tárbéli fizetésekben kinekkinek kifizetettessenek.

§. 6.

Az el-veszett, vagy akár mi módon semmivé lett Bankó-Tzédulák, mivel kész pénz gyanánt vagynak, vissza nem téríthetnek.

Az el-kopottak, el-rongyosodtak, vagy akár miképen megromlottak pedig, ha még minden fő részei megmaradtak, az 3. §. említett Kaszszákban, más hasonló árú Bankó-Tzédulákkal fel-tseréltetnek.

§. 7.

Mivel azon régi szokás, mely szerint az el-szakadt, vagy más moddal meg-rongyosodott Bankó-Tzédulák enyves papirossal, vagy más egyéb szerekkel össze-ragasztattak, sokféle vissza élésekre adott alkalmatosságot, arra való nézve: ezen új Bankó-Tzéduláknak össze enyvezése, és ragasztatása az ilyen Bankó-Tzédulák egész ároknak elvesztése alatt meg-tiltatik; és az illetén össze ragasztatott Bankó-Tzédulák semmi némű Kaszszáinkban fel nem váltathatnak, vagy kész pénz gyanánt bé nem vétethetnek.

Ellenben kinekkinek szabad akaratjában fog-állani, az olyan rongyos Bankó-Tzédulát a fel-tserélésre kirendelt Kaszszába vinni, a hol az, a 6. §. említett fel-tételek alatt, egymás hasonló árú egész Bankó-Tzédulával fel fog váltatni. Nem különben az efféle el-rongyosodott, vagy megkopott Bankó-Tzédulák, a kerületbéli, és filialis Kaszszáknál, a Statusok Főbészédő Tisztségeknél, és a Vármegyék Kaszszájáknál fizetésben bé-vétethetnek.

§. 8.

Azok, a kik a Bankó-Tzédulákat, vagy újak tsinálásával, vagy számoknak többsítésével hamisítják, vagy e végre segítségül lesznek, vagy benne részesülnek, a Törvényes Könyvnek a Bűnökről szolló értelme, és parantsolatja szerint, mellynek rövid foglalatja foganatossab intés véget a Toldalékban C. betű alatt ide rekesztetik, meg-büntettetni fognak.

§. 9.

Annak, a ki a Bétsi Bankó-Tzédula hamisítását feladja, a Királyi pénz Tárból jutalom rendeltetik e következő graditsok⁹ szerint:

1. A ki legelőször szabad akaratjából, és a Törvényszéktől való elfogadtatásra elegendő bizonyságokkal feladja a Bűnöst, a ki tudniillik egy hamis Bankó-Tzédulát vagy hozzá készültt, és alkalmaztatott eszközökkel olly moddal készített, vagy az elkészüléshez már annyira közelített, hogy annak hamis voltát minden ember nem egyhamar vehetné észre, az, hogyha azután a Bűnös a Törvényszéktől igazán ollyannak fog találtatni, jutalomúl Tiz ezer forintot fog nyerni.

2. A dolog fontosságához, és fel adásához mérsékelt, és a Finantzialis Udvari Tanátstól meghatározandó jutalmat fog nyerni az is:

a) A ki legelőször szabad akaratjából, és a Törvényszéktől leendő elfogattatásra elegendő s igaz bizonyságokkal ollyan Bűnöst bé-vádol, a ki tudniillik egy hamis Bankó-Tzédulát olly moddal készített, hogy annak hamis voltát, minden ember könnyen észre vehetné, vagy a ki a tsinalást tsak kezdette, s az elvégezéshez még nem is közelített.

b) A ki legelőször szabad akaratjából nem ugyan a Bűnöst magát adja fel, hanem tsak azon bizonyos jeleket bémutatja, mellyek fontos alkalmatosságot adhatnak egy hamis Bankó-Tzédula tsinálásnak kinyomozására; hogyha mind a két esetben azután a Bűnös felfedeztetetik, és az törvényessen bűnösnek ítéltetik.

c) A ki hamis Bankó-Tzédulák tsinálására tett nagy készüléteket fel ad, vagy már elkészült hamis Bankó-Tzéduláknak elterjesztését bé-jelenti.

d) Hogyha maga a Bűnös, minekelőtte ő felfedeztetett volna, Társait, vagy Segédjeit a Bankó-Tzédulák hamisításában, minekelőtte még kitudóttak volna, fel-adja, néki nem tsak büntetése el fog engedtetni; hanem azon kívül, ha ő maga nem volt a fő tsábító, vagy a hamis Bankó-Tzédula tsinálásnak kezdője, a fellyebb említett külömség szerint, jutalmat-is fog nyerni.

e) Azok-is, a kik a Bétsi Bankó-Tzéduláknak külső Országban történt meg-hamisítását, vagy, ezeknek szerszóját szabadon fel-adják, vagy ki-nyomozásokra segítségül szolgálnak; és azon bizonyságokat, vagy jeleket, a mellyek szerint a hamis Bankó-Tzédulák Koholói, ezeknek segedjei, vagy benne részesülők ki-nyomoztathatnak, a mi külső Orzági Ministerjeinknek, vagy Udvari Finantz Tisztsegünknek bé-adják, a fellyeb meg határozot jutalmakat, és pedig lakó helyükben kelendő kész pénzben megnyerni fogják.

f) A Feladónak neve, hogy ha kívánja, minden esetre titkon fog tartatni.

Ki adatott a Mi Fő-Lakó Városunkban Bétsben, Szent Jakab havának 23. napján, ezer nyolcz száz, és hetedik, Uralkodásunknak pedig tizenhatodik Esztendejében.

F e r e n t z.

Gróf Ugarte Lajos,
Tseh Orzágnak Fő, és Ausztriai Fő-Hertzezségnek
Első Cancellariusza.

Baró Mark József.

Gróf Dietrichstein József Károly.

Ő Tsászári Királyi Felségének tulajdon Fő-Parantsolatjára
Báro Haan Leopold.¹⁰

⁹ Gradits, gradics = fok, fokozat.

¹⁰ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 179–183. (A számozást az egykori írnok elhibázta és 169-ről 179-re javította.)
Nyomtatvány.

Toldalék a B. betű alatt

Azon az 1807. Esztendő Sz. Jakab havának 23. napján költ Patenshez, mely szerint új Béts Városi Bankó-Tzédulák keletbe botsáttatnak Le-írása

Az 1806. Esztendőben Szent Iván havának 1. napján kiadott 25, 50 és 100 forintos új Bankó-Tzéduláknak.

Ezen három féle Bankó-Tzédulák Mustrái (a velők való vissza élésnek el-távoztatásáért) kék papirosra nyomtatva, itten hozzá rekesztetnek.

Ezeknek valóságos fogantja egyezik amazokkal, a mellyek most-is keletben vagynak, az az: többnyire tsak azt foglalják magokban, a mit a most-is Kelendők; a hamiss utánna tsinálásnak meg-gátolására, s nehezítettetésére pedig a Tzéduláknak első felén részenként egy forma kettős nyomtatásai, hátul pedig részenként meg-fordított, és által ellenben való nyomtatásai vagynak.

Ezen kettős nyomtatásnak az 25, és 50 forintos Bankó-Tzédulákon, egy része a rajta lévő írásnak, és tzifraságnak sötét barna színű festékkal; a 100 forintosokon pedig veres festékkal vagyon nyomtatva.

Az által ellenben való vissza nyomtatás, melly az mustrákban minden Tzédula mellé vagyon nyomtatva, az igazi Bankó-Tzédulákban a hátulsó felére fog jönni, és nagyobb része a tzifraságoknak, szavak, és számoknak éppen az által ellenben való vonásokra fognak illeni.

Minden Tzédulának betse elől s hátul Magyar, Tseh, Lengyel, és Olasz nyelvekben ki lészen nyomtatva.

Maga a Papiros fejr; mellyben azonban igen vékony, és a Tzédulák neméhez képest különböző színű szálak láthatnak.

Minden Tzédulán ezen betűk tetzenek által: Wiener = Stadt = Banco = Zettel, 25, 50, 100 Gulden, és az Esztendő száma, 1806. Úgy nem külömben minden Tzédulának betse a száraz Sztampigliák, azaz: a Petséteknek helyheztetések alatt ki vagyon téve.

A Tzéduláknak betse végtére, még magokban a száraz Sztampigliákban-is foglaltatik; s minden 25, és 100 forintos Bankó-Tzédulákon hat, az 50 forintosokban pedig négy ilyen különböző Sztampigliák, avagy Petsétek vagynak.¹¹

Toldalék a C. betű alatt.

Az 1807. Esztendőben Sz. Jakab havának 23. napján költ Patenshez, melly által új Bétsi Bankó-Tzédulák hozattatnak folyamatba.

Rövid Sommázatja.

Azon a pénz gyanánt folyó közönséges Hitel Papirossainak meg-hamisításokrúl való Intézeteknek, mellyek az 1803. Esztendőben Sz. Mihály havának 3. napján a gonosz tételek iránt ki-adatott büntető Törvényben, és az 1806. Esztendő Bőjtelő havának 11. költ Felséges Rendelésben foglaltatnak.

§. 1.

Ezt a gonosztságot el-követi az, a ki a közönséges Hitel Papirossokat, mellyek pénz gyanánt kelnek (Bankó-Tzédulákat) arra készített szerszámokkal meg-másolja; akár légyen ez egy közönséges hazabéli, vagy akármi név alatt ki-adott külföldi meg-másolt Hitel Papiross, és akár a meg-másolt Hitel Papiros már közre botsajtatott, és erre kárvallás következett, vagy sem. (A Büntető Törvénynek 92. §.)

§. 2.

Ennek a gonosztságnak közösse az, a ki az efféle közönséges Hitel Papirosson szokott tzimereket le-metszi; Papirost, bílyeget, Anya-értzet (Matritzát) betűket, sajtókat, vagy akármi némű az ilyen hamis Hitel Papirosnak kikoholásra szolgálható eszközöket, ámbár tsak egyegy darabban készít; és a majmozásra tudva kiszolgál, vagy akár melly módon közös volt a meg-másolásban, ha mindjárt az ő közösködése fogatlan volt volna-is. (A Büntető Törvénynek 93. §.)

¹¹ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 185. Nyomtatvány.

§. 3.

Ha egy, pénz gyanánt kelő Hitel Papiros (Bankó-Tzédula) valósággal el-készítettett, a gonosztévő, szinte úgy az ő társaik is halállal büntettetődnek. (A Büntető Törvénynek 94. §.)

§. 4.

Halállal fog az is meg-büntettetni, a ki az illetén meg-hamisított közönséges Hitel Papirost, egyet értvén a meg-hamisítóval, vagy ennek akár mellyik társával, kiadott. (A Büntető Törvénynek 95. §.)

§. 5.

Ha valaki a pénz gyanánt kelő közönséges Hitel Papirosnak meg-másolásához kezdett, de még egészen tökéletességre nem vitte volna, akkor az ilyen a kinek ehez köze volt, 10–20 esztendő nehéz tömlöttzel, és a különös veszedelem állapotjához képpes, holtig való nehéz tömlöttzel-is büntetődjék meg. (A Büntető Törvénynek 96. §.)

§. 6.

Ha a pénz gyanánt kelő közönséges Hitel Papirosnak meg-másolása író-tollal, vagy egyébféle a másolásra nem készítettett, és ehez nem alkalmaztatott szerszámokkal végbe vitetett; ezen vétkes tselekedet is, mint a meghamisításnak próbálgatása meg-büntetődjék. (Az 1806. Esztendőben Bőjtelő havának 11. napján költ Felséges Rendelés.)

§. 7.

A pénz gyanánt kelő közönséges Hitel Papirosnak hamisításában vétkessé teszi magát az olyan-is, a ki az efféle igazi Papirossokat fellyebb való summára, mintsem azok eredetekben kiadattak, meg-változtatja, vagy pedig meg-változtatásában segítségül volt. (A Büntető Törvénynek 100. §.)

§. 8.

Az ilyen gonosztévő 10–20 esztendeig tartó súlyos tömlöttzel, és ha a meg-hamisítás meg-próbáltatott, de véghez nem vitetett, 5–10 esztendeig tartó súlyos tömlöttzel büntetődjék meg. (A Büntető Törvénynek 101. §.)

§. 9.

A ki egyet értvén a hamisítóval, az ilyen hamissan meg-változtatott közönséges Hitel Papirossokat ki-adott, 5^{től} fogva 10. esztendeig tartó súlyos tömlöttzel büntetődjék meg. (A Büntető Törvénynek 102. §.)^{1 2}

Tettes Nemes Pest Vármegyének 807^{ik} Esztendei Mindszent Havának 27^{ikén} Pesten tartatott Kis Kis (!) Gyűléséből költ Hirdetmény

2205. Minthogy az Márjások és régi petákok a vevés adásban hosszabb fonyásaik által magok nehézségéből annyit el vesztek, hogy ezen okra nézve némely szomszéd Tartományok, azoknak értékét rész szerént le szállították, rész szerént pedig azokat tellességgel folyamatokban kívül tették ennél fogva tehát Felséges Urunk hiv Jobbágyaikra innét netalán háromolható károsodásnak el távoztatására nézve következendőket méltóztatott e Tárgyban ki rendelni; *Iször* A Császár és Király Márjások és régi hetesek a folyó holnapnak 12^{ik} Napjátul fogva, tsak négy hétnek elforgása alatt, mint Conventionalis pénz tellyes, és

^{1 2}BKML Prot. Curr. 1805–1811. 186–187. Nyomtatvány.

nevezetű értékben, a Király pénztáraknál bévetetni, ezen Négy hétnek elmúlása után pedig mind a Király pénz Táráknál, mind pedig Közönséges Kereskedésben s vevés adásban, az Márjások tsak 15. 2. szor Minden külső Márjások, hetesek a fennebb érdekelt üdőnek eltélése után mint eltörültetett úgy fognak tekintetni, és a pénz verő házaknál tsak mint pagamentum, a meg határozott fel váltó áron fognak vétetni. 3szor A Márjásoknak, és Heteseknek bé hozása tehát, minden külömböztetés nélkül azoknak el foglalása, és még annyit érő pénznek le tétele alatt meg tiltatik. Mind azon által ezen tilalom a Császári Ausztriai Márjásokra, és Hetesekre nézve tsak azon idő alatt fog erejében lenni, melly üdő közben az Márjásoknak és Heteseknek tellyes értékében el vétele meg engedtetik. A 4 heteknek el tellése után pedig ugyan azon két rend béli pénz nemekk mellyek mint Conventionalis pénz 15. és 6. Xokban fognak el vétettetni bé hozása ismét meg fog engedtetni.¹³

1808^{ik} Esztendei Mart. Holnapnak 18^{ik} Napján érkezett Currens

Tettes Nemes Pest Vármegyének 808^{ik} Esztendei Boldog Aszszony Hava 27^{ikén} Pesten. tartatott Köz Gyűlésből Költ hirdetmény.

3911 Császári s Királyi Felsége azt méltóztatott parantsolni, hogy minden el rongyosodott, és a közönséges Cassákban beadandó Bankó Czedulákra azt illető adófizető Tulajdonosnak neve reá irattatván az újabbal való felváltatásának eszközöltetése végett aszerént küldetessen fel, Melly Rendelése Ő Felségének, olly hozzáadással Közönségessé tétetik, hogy az hasonló Bankó Czedulák, de egyedül azok értetődnek, amellyeknek egész voltókhhoz tartozó részek hibázik; azért pedig leginkább, hogy azon egy bankó Czedulának betse részének darabonként való elő mutatása Mellett többeknek ki ne fizetessen.¹⁴

1808. 9^k Maj esztenden érkezett Currens

Ő Felségének Kegyelmes Koronás Fejedelmünknek annak uttyán Le érkezett Kegyelmes Rendeléséből köz hirül adatik, Minden Rendenlívőknek, hogy az eddig folyamatban lévő 500 ftos Banco Czedulák tsak a folyo Majusnak Végeig lésznek folyamatban, és el mulván ezen határ Nap, azoknak folyamattyok elmúlik és azon túl Semmi Nemű fizetésekből el nem fogattatnak. Hasonlo Képpen rendeltetik a 10-forintosoknál is, azzal a Külömböztetéssel, hogy azok a folyó Esztendei Julius utolsó Napjáig lész folyamatban, ezen két rendbéli Határ Napokon túl pedig Nevezetessen az 500 forintosokat folyo Esztendei Juliusnak utolsó Napjáig a 10seket pedig octobernek utolsó Napjáig a Bancaly vagy Kameralis egyebb Valtó Hivatal Helyeken fel váltás végett bekelessen adni és helyettek az id[e] rekesztet példázat szerént ujjak fognak adódni egyebb Minden rendeletek Mind a Szokasos 50nesek és 25 nézve ezekre is Kiterjesztetnek. Jelentetik egyebb eránt az is tudtára adatik Minden renden lévőeknek hogy az 5 forintos és 1000ftos Banco Czeduláknak el mulásáról rendeletek fognak tetetni. Költ Irsan 1808 Majus 7ra Irsai Szabó fő Szolga Biro.¹⁵

Tett. Pest Vgy 1808^{ik} Eszt. Sz. Iván Hava 8^{kán} tartatott Kiss Gyűléséből Julius 9^{kén} érkezett Hirdető Levél

1365. Jelentés tetetven az eránt hogy a köznép az óh 10 ftos bankókat azért mint ha már folyamaton kívül volnonák Semmi nemű tartozás fejb[en] el nem veszi Mely ebből Származható Zavarodásnak eltávoztatására a Köz adoza Nepnek pedig bátorságára nézve az Egyben gyűlt Rendekek által az határozottatott Hogy a Ns Vágye az illető ado fizető Lakosoktól Kís Asszony Havának utolsó Napjaig ado fejibe be fogja venni.¹⁶

¹³ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 187–188.

¹⁴ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 203–204.

¹⁵ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 220.

¹⁶ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 226.

Tettes Ns Pest Vgyék 1806^d Eszt. Sz. Iván Hava 20^{án} tartott Köz Gyűléséből Julius 21^{dik} Napján érkezett Currens

Észrevétetvén, hogy a Zsidok az Ugy nevezett Mosott Aranyat alattomb[an] öszve Szedvén az Országból nagyobb mennyiségben ki szokták vinni, annal fogva Eö Felségének e résziben költ kegyelmes Rendelése Szerént azoknak el adása és vevése tilalmaztatik.¹⁷

1808^{ik} Eszt. 24^{ik} October Napján Érkezett Currens

A regi 10 ftos Banko folyamatja nem tsak October Utolso Napjaig, hanem tovább is minden Királyi Tisztiségeknél fizetés fejébe bé vetessenek.¹⁸

Tettes Nemes Pest Vármegyének 1808^{ik} Eszt. Mindszent Hava 21^{kén} Pesten tartott Köz Gyűléséről költ Hirdető Levél

2689. Ő Felsége a N M. M. K H T.¹⁹ Uttyan a f e. Sz. Mihály Hava 13^{ikán} az 20320. szám alatt Költ Kegyelmes Rendelése által azt méltóztatott meg engedni, hogy a régi 10 ftos Bankó Czedulák nem tsak a f. October hónapnak végéig ha nem még a 9^{ber} és X^{ber} holnapokban is minden Királyi Pénztároknál tejendő fizetésekben bé vétetődjenek. Úgy szinte, a Bancalis fő Tisztiségek által Újabbakkal fel váltassanak a régi 5 ftos Bankó Czedulák pedig az ujak mellett tovább is folamatban Maradjanak.²⁰

A közölt Currensok híven tükrözik egy alföldi mezőváros (Kecskemét) és környékének adminisztrációs tevékenységét az egyre bonyolultabbá váló pénzforgalommal kapcsolatban. Segítségükkel számos apró, de az egészhez hozzátartozó részletkérdés nyerhet megvilágítást. Különösen fontos II. Ferenc 1807-es rendelete, illetve annak két melléklete, mert ezzel próbálták – sikertelenül – utoljára rendbe hozni a papírpénzek okozta zűrzavart.

Kőhegyi Mihály

GELDGESCHICHTLICHE ANGABEN AUS DEN RUNDSCHREIBEN DER STADT KECSKEMÉT
IN DEN JAHREN NACH DEM FRIEDEN ZU PRESSBURG (1805–1808)

Aus dem reichem Archivmaterial der Stadt Kecskemét publiziert jetzt der Autor jene zentralen Verordnungen, welche Franz II. zwischen 1802–1805 erlassen hat. Die finanzielle Lage des Landes wurde während den napoleonischen Kriegen immer zerrütteter. Gleichzeitig vermehrte sich die Anzahl der staatlichen Verordnungen, inneren Anweisungen und Instruktionen. Mit ihrer Hilfe können viele Detailfragen geklärt werden.

¹⁷ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 232.

¹⁸ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 251.

¹⁹ Nagyméltóságú Magyar Királyi Helytartó Tanács

²⁰ BKmL Prot. Curr. 1805–1811. 257.

Egy adat az 1849-es hegyaljai szükségpénzek forgalmáról

A pénztörténeti irodalomban — főleg Ambrus Béla munkássága, cikkei nyomán — ismert, hogy a Hegyalja városaiban (Bodrogkeresztúron, Erdőbényén, Mádon, Olaszliszkán, Sárospatakon, Sátoraljaújhelyen, Tolcsván) szükségpénzek kerültek forgalomba a városok belső használatára.

A most közölt adatok nemcsak a létezésüket, fontosságukat, de forgalmukat is bemutatják. Az egész hegyaljai kerületben nagy pénzhiány volt, ennek enyhítésére — különösen apróbb címletekből — készültek a városi pénzek. Feltehetően Sátoraljaújhely volt a kezdeményező a pénznyomtatásban és valószínű, hogy már 1849 júniusában forgalomba is került az újhelyi szükségpénz több címletben.

A sárospataki szükségpénzek július 7-től, az olaszliszakaiak július 10-től voltak forgalomban, rajzolatuk teljesen azonos volt, csak az érték, a város nevének megjelölése és természetesen a városok pénzkezelőinek, pénztárosainak neve változott, akik kézírással írták be neveiket a nyomtatvány üresen maradt helyére, mintegy hitelt adva ezzel a pénz értékének „becsének”.

A levéltári adat a szükségpénz létrejöttéről, forgalmáról olaszliszkai viszonylatban ad részletes tájékoztatást. 1849. július 5-én Olaszliszka mezőváros előjárósága tanácsülésén tárgyalta meg az aprópénzek hiánya okozta nehézségeket és hozott határozatot a megoldásra:

„... Jelentvén Bíró Ur által, hogy valamiképpen intézkednünk szükséges lészen az apró pénz szüke miatt, mert már ma reggel három alvégesi ember nála volt az iránt, hogy tsináljon velek valamit, mert se sót, se sirzót, se húst nem tudnak venni, ha tsak egészen egy 15 krajczáros papiros bankjegyért nem vásárolnak... pénzek van és a' pénzek mellett is szerfeletti bajjal jutnak még tsak a' sóhoz is. ... A' békétlenkedő nép le tsillapítására Újhelyben és Patakon már apró bank jegyeket fognak osztogatni 's nyomatni. ... Így mi nekünk is igen alkalmas és czélszerű leend illy apró bank jegyeket készíttetni és a városi nép közötti szükséges rendet helyre állítani. Rendelést tettünk, hogy még a' mai napon Fő Bíró és Jegyző Urak küldetessenek fel Patakra és 300 pengő forintokig hatalmaztassanak fel a' kérdésben forgó bank jegyek nyomtatására. — ...”

Július 7-én tartott városi gyűlésben a bíró mondta el fenti kiküldetésük eredményét, hogy a „bank jegyek nyomtatása tárgyában miképpen jártak légyen el. ... Tudomásunkra esvén az, hogy Patak városa 1. 2. 2 1/2. 15. 30. váltóczédulai bank jegyeket nyomtatván és már valósággal folyamatba is vett, krajczáros jegyek nagy szükségüket fedezendik, mind a nagyobb kereskedők és boltosok, mind pediglen a' közlakosoknak. Miután mi is ugyan azokat meg is rendeltük és egyszersmin meg is tudtuk, hogy mennyi lenne elegendő, melyre Nádaskay Tipographus Ur ugy nyilatkozott, mivel a' pataki bank jegyek formáira lesz a' liszkai is, tsupán azon külömbséggel, hogy e' helyett S. Patakon — lesz O. Liszkán. Tehát egy-egy rizmát 9 pengő forintokért fog nyomatni. E' szerint Városunk részére két rizma papiros vétetvén 6 pengő forintért, a' nyomatási díj 18 pengő forintokon... az egész bank jegyek ki állításáért ki fizettetett 24 pengő forint.”

A tanácsülés ekkor pénztárost, bankjegyekezelőt is választott: „... Bank Jegy Kezelőnek Márton Dániel Jegyző választatván 6 szekér szénára való fű ajánlat mellett...”

A pénzek rajzolatjáról leírták: „... Mind az 1. 2. 2 1/2. 15. és 30 krajczárosok különb-különbféle figurákkal szélei körül véve — belül ezek taláztatnak nyomtatva és kézírással a' Nevek bele írva veres tentával: Szám... 30 azaz Harmincz Krajczáros v. cz. Aprópénz szüke miatt O. Liszkán forgalomba tétetik Jul. 10. dikén 1849. 's bankóval mindenkor bé váltatik. A' bank jegy allyán elől ezen név. Gógh veres tentával, utól pedig Márton Dániel s. k. p. t. rendes fekete tentával írva taláztatik.”

Július 31-én a jegyzőkönyv mellé beírták: „Nem volt hosszú életű” és a lap aljára megjegyezték: „... Megjegyzésre méltó, hogy e hónapban miolta ezen bank jegy forgalomba vétetett igen sok hasznát vettük, 's láttuk, de a' jövő holnapban Isten tudja, hogy lesz, mert igen körül vagyunk véve az ellenségtől.”

Az olaszliszkaihoz hasonlóan rövid életű, de megbecsült és nagyon hasznos lehetett más hegyaljai város szükségpénze is, mert az önkényuralom rendeleteire — levéltári adatok szerint — nem szolgáltatták be

sem a Kossuth-bankókat, sem ezeket a szükségpénzeket, noha forgalmi értékük megszűnt, de emlékük szép maradt.

Levéltari jelzetek: Kazinczy Levéltár Sátoraljaújhely. Zemplén vármegye vegyes közgyűlési iratok. Hegyaljai kerület futólevelei 1849. és Olaszliszka város jegyzőkönyve 1843–1852. 119. pag.

Högye István

EINE ANGABE ÜBER DIE NOTGELD-ZIRKULATION IN DER TOKAJER WEINGEGEND IM JAHRE 1849

Die kleine Mitteilung enthält neue Angaben aus dem Jahre 1849 über Notgeldscheine in der Tokajer Weingegend und über ihre Zirkulation. Es macht uns mit dem Beschluß des Marktfleckens Olaszliszka bekannt. Die Mitteilung beschreibt die zur Linderung der „Geldnot“ erlassenen, verschiedenen Titres, ihre Zeichenvorlage, die Umstände des Druckes, die Entlohnung der Angestellten. Im Bericht wird auf die Wichtigkeit des Notgeldes im Leben der Stadt und auf dessen „Hochschätzung“ hingewiesen.

Papírpénz-tervezetek a Monarchiában (1759—1913)

Európa gazdaságilag fejlettebb államaiban (Svédország, Anglia, Franciaország stb.) már régen forgott a papírpénz, amikor a tőkeszegény Habsburg-birodalomban még csak kísérletezgettek annak bevezetésével.

A különböző rendek és tartományok már korábban¹ is bocsátottak ki adósságleveleket (Schuldverschreibung, Obligation), amelyek az idő folyamán egyrészt az esedékessé vált kamatszelvevények, másrészt pedig a törzskötelezvények értékének bizonyos részéig meghatározott célra fizetési eszközként használtattak. Ezek és bankok által letétfedezetre kiállított Assignmentok² (Bancozettel, Girozettel, Bancoasegni vagy Bankopartite), amelyek elfogadását senki meg nem tagadta, voltak a monarchiában a papírpénz előfutárok (Vorläufer), amelyek így bevezető szerepet játszottak a valóságos (teljes értékű) fizetési eszközök megkedveltetésében, népszerűsítésében.

Az 1759. november 1-i ediktum rendelkezése alapján már ebben az évben elkészültek a Wiener Stadt Banco „Zahlungs-Papier”-jai 5, 10 és 20 Guldenes címletekben. A vezető politikai körök azonban nem bíztak abban, hogy ezek beváltják a hozzájuk fűzött fizetőeszközi és még inkább tőkegyűjtési szerepkörüket. Ezért helyettük, ugyanebben az évben, átmeneti értékpapírokat tettek forgalomba. Ezek egyikét „Zahlungsobligation”-nak nevezték, és velük korlátozott értékben fizetéseket³ is lehetett teljesíteni úgy, hogy a tartozás másik felét ezüstpénzben kellett megfizetni. Ikertestvérével a „Darlehensobligation”-nal tulajdonképpen és mindenekelőtt a tőkegyűjtés eszközei voltak, mindezek ellenére mind a két fajtájú értékpapír esedékes szelvényeivel éppen úgy lehetett fizetéseket teljesíteni⁴, mint a korábbi más hasonló szelvényekkel.

A teljes értékű papírpénz kibocsátását kívánók — nem maradvány nyugton — már ebben az évben megtervezették ugyancsak a Wiener Stadt Bancoval a kizárólagosan fizetési eszközként kiadandó bankjegyeket. Ezek közül az 1761. július 1-én keltezett bankjegyet rajzban is bemutatjuk. Ez a tervezet, amely a régebbi Anticipations- és Domestical-Obligationok méretében készült, egyéb okok mellett talán éppen terjedelmes volta miatt nem került forgalomba.

A zűrzavaros pénzügyi korszak azonban a volt monarchiában csak nem akart véget érni, ezért kénytelenek voltak az egyre szaporodó háborús költségek fedezésére az 1762. július 1-i keletű Wiener Stadt Banco-Zettel-eket fizetési eszközként forgalomba tenni. Ezeket a bankócédulákat kedvezően fogadta a nagyközönség, noha nem határozott időre szóltak, mint az obligációk, de azért is, mert sokkal könnyebb volt velük számolni és fizetni is, mint a nehéz ezüstpénzekkel. Ezért 1–2 1/2%-os ázsíójuk⁵ volt az ezüstpénzekkel szemben. Bár ezzel az első kibocsátású bankócédulával még mindig nem merészkedtek teljes értékű papírpénzt forgalomba tenni, ezek ugyanis csak fele értékükig⁶ szolgáltak fizetési eszközként, míg az adósság másik felét még mindig ezüstpénzben kellett kifizetni.

¹ *Mensi Franz Freiherrn Dr.*: Die Finanzen Oesterreichs von 1701–1840, Wien, 1890, 189. „Für jede Einlage sei eine kaiserliche Obligation ausgestellt.”

² *Mensi i. m.* 187. és *Hauer R. Josef*: Beiträge zur Geschichte der österreichischen Finanzen, Wien, 1848, 105.

³ *Hauer i. m.* 129. „Die Obligationen haben sonach keinen Tageswerth, sie werden von den Aerarialkassen zur Berichtigung der zu leistenden Abgaben, jedoch nur bis zur Hälfte des Betrages der letzten im vollen Werthe angenommen.”

⁴ *Hauer i. m.* 131–132. „Die Interessenscheine wurden bei allen Kameralkassen in deutschen und ungarischen Erbländern an Zahlungsstatt angenommen.”

⁵ *Pressburger, Siegfried Dr.*: Oesterreichische Notenbank 1816–1966., Wien, é. n., (1966) 33. „Da die Bankozettel und ihre Einlösbarkeit ausser Zweifel stand, wurden so beliebt, dass sie vorübergehend gegenüber der Silbermünze ein geringes Agio (1–2 1/2%) erzielten.”

⁶ *Hauer i. m.* 127. „Die Zahlungsobligationen wurden vom Aerarium nicht an Zahlungsstatt hinausgegeben, sondern nur gegen Erlag, entweder ganz in Baarem, oder zur Hälfte in ständischen Obligationen, (welche seit dem im Jahre 1756 ausgebrochenem Kriege ausgestellt werden waren) verabfolgt.”

A következő öt bankócélula-kibocsátás (1771. július 1., 1784. november 1., 1796. augusztus 1., 1800. január 1. és az 1806. június 1.) már teljes értékű fizetési eszköz volt.

Időközben, a franciák ellen vívott háborúban sok olyan esemény történt, amelyek szinte kizárólagos okai voltak az általunk bemutatandó papírpénz-tervezetek létrehozásának, illetőleg forgalomba nem kerülésének. Ezek egyike volt, hogy Napóleon császár két ízben is elfoglalta Bécsset (1805 és 1809) és a korabeli hadiszokást követve, minden állami vagy azzal összefüggő tulajdont hadizsákmánynak minősített és a kivonulások alkalmával magával vitt. Így történt a Wiener Stadt Banco pénzjegynyomdájában ott felejtett nyomólemezekkel is. A mi szempontunkból ez lenne a legkisebb baj, de Napóleon a zsákmányolt pénzkliséket osztrák papírpénzek előállíttatására használtatta fel, akárcsak Oroszországban az ottaniakat.⁷ Hiába készült fel tehát a pénzjegynyomda a forgalomban levő bankocédulák kicserélésére, azt csak újabb és újabb nyomólemezek elkészítésével tehetné meg. Mindkét esetben ugyanis a gyors menekülés közben senki sem volt biztos abban, hogy a bankocédulák legújabb tervezeteinek valamennyi kliséjét becsomagolták-e és útbá indították-e első esetben Komárom,⁸ a második esetben pedig Nagyvárada váraiba? Ezért 1806-ban újabb bankocédulákat kellett tervezetni. Később ezek nyomólemezei sem kerültek el hadizsákmányi szerepüket. Napóleon ugyanis az 1800-as és 1806-os kiadású bankocédulákat hamisíttatta és mivel ezek valamennyije az eredeti osztrák kliséekkel készült, nem voltak egymástól megkülönböztethetők, csupán az osztrák sárgásfehér papír különbözött a francia kiadású kékesfehér papírtól, erről pedig a nagyközönség nem tudott. Ezért nem is lehetett a francia kiadásúakat hamisnak és érvénytelennek nyilvánítani, mert az ilyen intézkedés a laikus osztrák és más jóhiszemű állampolgárok millióit károsította volna meg, azonfelül, hogy a pénzforgalmat alaposan megzavarta volna.

Ezek előrebocsátása után sorra bemutatjuk a szóban forgó papírpénz-tervezeteket, írásban teljes egészükben, ahol nem maradt dokumentum, ott csak utalással és képben is, természetesen, az írásbeli utalások kivételével. Ezzel szemben kiegészíteni kívánjuk a Numizmatikai Közlöny LX–LXI. évfolyamában (1961–1962) közzétett „A volt monarchia papírpénz tervezetei, 1790–1918” című közleményünket, az azóta összegyűjtött és eddig még sehol sem publikált újabb tervezetekkel. A tervezetek tördelés szerinti német szövegét teljes terjedelemben, azok rajzát azonban csak kisebbitett formában adjuk.

Az 1759. évi Zahlungs-Papier formulárja, akkori szóhasználat szerint „Modelle”-je, amely a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában található, a következőket közli.

„Diese Modelle sind nicht nur von eben dem Inhalte, sondern auch von eben der / Größe, eben dem Formate, und mit eben desselben Schriften und Holzschnitten gedruckt, / mit welchen die wirkliche auszugebenden Zahlungs-Papiere werden gefertigt werden. Es / finden sich solche von gedachten Zahlungs-Papieren nur in dem Stücke unterschieden, daß / bey jenen die Unterschrift des Bürgermeisters, auf eben die Weise wie die Unterschrift der / vorstehenden O. C. Amts-Obligatione, vermittelst eines Holzschnittes, welchen man noch / nichtverfertigen lassen, wird aufgedruckt werden, daß sich dem besonders zu solchen gewid- / meten Papiere, welches ebenfalls, obgleich die Papier-Form schon vorhanden ist, noch nicht / gefertigt worden, die hinten angemerkten Worte eingepreßt finden, und endlich die Num- / mern nicht werden gedruckt, sondern geschrieben werden. Die Künstler und Professionisten / deren man sich bedient, sind in Ansehung dieser Papiere auf eben die Weise wie in Ansehung ersagter O. C. Amts-Obligationen beeidigt und verpflichtet worden. Die Papier-Form endlich, die Schriften, die Holzschnitte und die Matrizen, liegen in der geheimen Hof- und / Staats-Canzeley aufbewahrt.“⁹

⁷Michel Jean: Napoléon faux monnayeur. In: Bulletin de la Société d'Étude pour l'Histoire du Papier-Monnaie. Paris, 1952. 7e Année pp 13–26. és Keller Arnold Dr.: Das Papiergeld der Altdeutschen Staaten. Berlin–Wittenau, 1953. 99.

⁸Ritzinger Josef: Aus der Geschichte des österreichischen Notendruckes. In: Nachrichten Beilage zu Heft 5/ 1964. der Oe. N. B. – Informationen, Wien, 4–5.

⁹Ezek a minták nemcsak tartalmilag, méretben és alakban, hanem a felhasznált betűk típusában, valamint a fametszetek kikészítésében is teljesen azonosak a kiadásra kerülő fizetőjegyekkel. Az elkészült fizetőjegyek csak annyiban fognak a mintáktól különbözni, hogy szerepel majd rajtuk a polgármester aláírása éppen olyan módon, mint az O C hivatalos kötelezvényeken, melyet addig még nem készítették el fametszetben, de nyomdailag lesz rajta elhelyezve. Az e célra különlegesen alkalmas papírmínőség – a már előre meghatározott formában – egyelőre még nem készült el. Végül a számok nem nyomtatva, hanem írva lesznek. A tervező és a beosztottak mindezeket ugyanolyan módon készítik, mint az O C hivatali kötelezvényeket. A papírformátum, az alkalmazásra kerülő betűtípus, fametszetek és matricák az állami kancellária titkos helyiségében kerülnek megőrzésre.

Hátoldalán „ZABL. PAP. / 1759* / Diese Worte werden dem Papiere in der Verfertigung durch die Papier-Form statt eines anderen Zeichens eingedrucket.“ /

A modell melírozott vékony fehér papíron készült, amelynek középső részén háromsoros lilíomos koronás címerpajzsban postakürt és alatta S C K betűs vízzel van. Mérete a rajta lévő három címmel egyetemben 355 × 225 mm.

Valamennyi címlet felső középső részén Zahlungs-Papier felirat van alatta a névértékkel, jobb oldalán Bécs város címere, az 5 és 20 Guldenes címleten bal felső részén a sorszámozás, míg a 10 Guldenes címleten a sorszámozás az említett szöveg alatt van elhelyezve. Valamennyi címlet díszes kerete és szövege – más-más tördelésben – teljesen azonos. A szöveg közti szóbeli német értékjelzés alatt a bal oldalon magyarul, a jobb oldalon pedig csehül is olvasható az értékjelzés. Valamennyi címleten Peter Josef von Kofler aláírás szerepel.

1. Az 1759. november 1-i keletű, fekvő téglalap alakú 5 Guldenes keretmérete 123 × 66 mm. Szövege fehér papíron fekete nyomással így szól:

„N. 27908 Zahlungs-Papier / 5. Fl. / Drey Jahre nach dem Frieden zahlet der Wiener Stadt Banco dem / Ueberbringer die Summe von / Fünf Gulden / Ött Fiorint. Pět Zlatych. / In allen öffentlichen Cassen an Zahlungs-statt angenommen, vermöge / Edictes vom 1. Nov. 1759. / Wien den 1. Nov. 1759.“¹⁰ (XIII. t. 1. kép)

2. Az ugyanilyen keltezésű álló téglalap alakú 10 Guldenes keretmérete 93 × 119 mm. Szövege fehér papíron fekete nyomásban a következő:

„Zahlungs-Papier / 10. Fl. / N. 325312 / Drey Jahre nach dem Frieden zahlet der Wiener / Stadt Banco dem Ueberbringer die Summe von / Zehn Gulden / Tiz Fiorint. Deset Zlatych. / In allen öffentlichen Cassen an Zahlungs-statt ange- / nommen. Vermöge Edictes vom 1. Nov. 1759. / Wien den 1. Nov. 1759.“ / (XIII. t. 2. kép)

3. Az ugyanilyen keltezésű fekvő téglalap alakú 20 Guldenes keretmérete 130 × 92 mm. Szövege fehér papíron fekete nyomással így hangzik:

„N. 617327 Zahlungs-Papier / 20. Fl. / Drey Jahre nach dem Frieden zahlet der Wiener Stadt Banco / dem Ueberbringer die Summe von / Zwanzig Gulden / Husz Fiorint. Dawadzet Zlatych. / In allen öffentlichen Cassen an Zahlungs-statt angenommen. Vermöge / Edictes vom 1. Nov. 1759. / Wien den 1. Nov. 1759.“ / (XIII. t. 3. kép)

4. Közben a pénzjegynyomda az 1761. július 1- keletű 5 Guldenes bankjegy-tervezettel is kísérletezik. Ez, szövege szerint teljes értékű bankjegynek készült. Keretmérete 90 × 175 mm, teljes mérete pedig 118 × 198 mm. Álló téglalap alakú, fehér papíron fekete nyomással és két álló ovális dombornyomatú hitelesítő bélyegzővel készült, amelyek a felső jobb és bal sarokban helyezkednek el és az értékjelzést fogják közre. Alul W S BANCO-ZETTEL szövegű felezett juxtaszegély van. Efölött mindkét oldalon lábaival korszóbból vizet öntő egyfejű sas látható (Fiume címere). Szövege a következő:

„5 Fl. Re. / Das ist / Fünf Gulden / N: 121111 / Wiener-Stadt- / Banco-Zettel, / Welcher in allen Contributions-Cameral und Banco- / Cassen der Hungarisch–Böhmisch- und Oesterreichischen / Erblanden in allen Abgaben für baares Geld. angenom- / men wird. / Wien den 1 ten Julii 1761. / von Gr Stadt Wien Banco Zettel Cassa wigen / L. F. Ahrenberg Bürgermeister / G. Zirthaller Obereinnehmer / D. G. Lisner Gegenhand / F. J. Augusti“¹¹ (XIII. t. 4. kép)

E bankjegy-tervezet Anton Richter (Wien) gyűjteményében van.

Az 1803. évi tervezetek valamennyi darabja fölöttébb gondos munkáról vall. Mindegyik szokásos címletet felölelő sorozat egyes darabjai különböző keretekbe vannak foglalva és ezen belül két-két más és más formájú dombornyomatú bélyegző kívánta a hamisítás megelőzését szolgálja. Szövegük azonos, de más-más tördelésű. Mindegyiken látható a régi osztrák kétfejű sas. Az egész sorozat a Kunsthistorisches Museum Bundessammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen, Wien, tulajdonában van. A rájuk vonatkozó méretadatokat Dr. Bernhard Koch, igazgató volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

5. Az 1803. március 1-i keletű álló téglalap alakú 5 Guldenes fehér papíron fekete nyomással készült. Keretmérete 75 × 132, teljes mérete pedig 93 × 153 mm. Szövege a következő:

¹⁰ „Fizetési papír 5 forintról. Három évvel a békekötés után a Bécsi Városi Bank fizet az átnyújtónak 5 forint összeget. Valamennyi nyilvános pénztárban fizetesképpen elfogadják. Az 1759. november 1-i rendelkezés alapján kiadva.”

¹¹ „5 rajnai forint, azaz öt Gulden értékben. Bécsi Városi Bankocédula, amelyet valamennyi magyar, cseh és osztrák örökös tartományok hadiadó-, kamarai- és bankpénztárai minden fizetésnél készpénz gyanánt elfogadnak.”

„5 / V / Das ist / Fünf Gulden / Wiener-Stadt / Banko-Zettel / Welcher in allen Contributions-Ca- / meral und Banko der hung: böhm: und / österreichischen Erblanden in allen Ab- / gaben für bares Geld, das ist für Fünf / Gulden angenommen wird, / Wien den 1 ten März 1803.“ – Aláírások. A jobboldalán függőlegesen „v: g: Wiener Stadt Banko-Zettels Haupt Cassa”^{1 2} (XIII. t. 5. kép)

6. Az 1803-ban kelt álló téglalap alakú 10 Guldenes keretmérete 75 × 133 mm, teljes mérete 88 × 144 mm. Fehér papíron fekete nyomással készült és szövege így hangzik:

(Keretben) „v: g: Stadt Wien Banko / Zettels Haupt Cassa / Das ist 10 / Zehen Gulden / Wiener-Stadt-Banko-Zettel / Welcher in allen Contributions-Came- / ral und Banko-Cassen der hung-böhm / und österreich: Erblanden in allen Ab- / gaben für bares Geld, das ist Zehen / Gulden angenommen wird. / Wien den März 1803.“ / Aláírások. (XIII. t. 6. kép)

7. Az 1803-ban kelt álló téglalap alakú 25 Guldenes keretmérete 75 × 132 mm, teljes mérete 92 × 148 mm. Fehér papírra feketével nyomták. A szövege így szól:

(Keretben) 25 G XXV 25 25 25 XXV 25 / XXV 25 / 25 / Fünf u. Zwanzig Gulden / Wiener-Stadt-Banko-Zettel / Welcher in allen Contributions-Cameral u. Banko / Cassen der Hung: böhm: österreichischen Erblanden / in allen Abgaben für baares Geld das ist für Fünf und Zwanzig Gulden angenommen wird. / Wien den 1803 /“ Aláírások után „No“ / . Alul a koronás magyar címer. (XIII. t. 7. kép)

8. Az 1803. évi fekvő téglalap alakú 50 Guldenes fehér papíron feketével van nyomva. Keretmérete 142 × 98 mm, teljes mérete 154 × 111 mm. Szövege a következő:

„50 Guld / Das 50 ist / Wiener Stadt / Fünffzig Gulden / Banko Zettel / Welcher in allen Contributions- / Cameral- und Banko-Cassen der / Hung: böhm: und österreichischen Erb- / landen in allen Abgaben für bares / Geld das ist für Fünffzig Gulden an- / genommen wird. / Wien den 1803.“ / Az aláírások alatt „No / L / v. g. Stadt Wien Banko Zettel Haupt-Cassa“ / (XIV. t. 8. kép)

9. Az 1803. évi álló téglalap alakú 100 Guldenes fehér papíron fekete nyomással készült. Keretmérete 87 × 125 mm, teljes mérete 99 × 137 mm. Szövege a következő:

„100 / Wiener Stadt / 100 / Banko Zettel Fl / Hundert Gulden / C / v: g: Stadt WIEN Banko. Zettels Haupt-Cassa / C / welcher in allen Contributions Kameral und Banko-Cassen der / hung. böhm österreichischen Erb landen in allen Abgaben für bares / Geld, das ist Ein Hundert Gulden angenommen wird. Wien den / MDCCCIII“ / Az aláírások között „100. Fl.“ / és utána „Nr.“ (XIV. t. 9. kép)

10. Az 1803. március 1-i keletű fekvő téglalap alakú 500 Guldenes fehér papíron fekete nyomással készült. Keretmérete 132 × 89 mm, teljes mérete 144 × 100 mm. Szövege így hangzik:

„MDCC N CIII / 500 Gulden / Wiener Stadt Banko Zettel / Fünf Gulden Hundert / Welcher in allen Contributions-Cameral- und Banko-Cassen der Hung: böhm: und österreichisch / Erblanden in allen Abgaben für bares Geld das ist Fünf Hundert Gulden angenommen wird.“ / Az aláírások után „D / von gemei Stadt – Wien: Banko-Zettels Haupt:Kassa / 500 G D Fl“ / (XIV. t. 10. kép)

11. Az 1803. évi fekvő téglalap alakú 1000 Guldenes fehér papírra feketével nyomva készült. Keretmérete 132 × 87 mm, teljes mérete 146 × 95 mm. Szövege a következő:

(Köriratban) „1000 / Tausend Gulden / Wiener Stadt / Banko-Zettel / Welcher in allen Contributions-Cameral- und Banko-Kassen der hung: böhm: und österreichischen Erblanden in allen Abgaben für bares Geld, das ist EIN TAUSEND Gulden angenommen wird. Wien den 1803 /“ Közben aláírások, majd „v: g: Stadt WIEN M Banko Zettel / Haupt Kassa M / MDCCCIII / N. / 1000 Fl.“ / (XIV. t. 11. kép)

Valamennyi 1803-as bankócédula-tervezeten a következő aláírások szerepelnek: Joseph G. Hörl Bürgermeister / Joh. G. Augusti Vize Bürgermeister / Th. Fräss. E. v. Ehrfeld Obereinnehmer / Joseph v. Schmerling Gegenhand /. Természetesen előfordul, hogy az utónevek és a nemesi jel más-más rövidítésben vagy teljesen kiírva szerepelnek.

12. Az 1806. június 1-i keletű, fekvő téglalap alakú 1000 Guldenes fehér papíron, egyes részein rózsaszín alapnyomattal, fekete nyomással készült. Négy dombornyomatú hitelesítő bélyegzőt tartalmaz. Keretmérete 171 × 110 mm, teljes mérete 192 × 127 mm. Ennek a pénzjegy-tervezetnek a hátoldala – nyomdatechnikailag – teljesen azonos eljárással készült, mint a sorozat forgalomba került többi 5–500 Guldenes címletei. Az előoldal tükörképe pontosan arra a rajzra fekszik a hátoldalon, amelynek rendes formája az előoldalon van. Szövege a következő:

^{1 2} „5 Gulden Bécsi Városi Bankócédula, amelyet valamennyi magyar, cseh és osztrák örökösstartományi hadiadó-, kamarai és bankpénztár minden fizetésnél készpénzként 5 Gulden értékben elfogad.”

(Előoldal) „F. M / GULDEN Tausend / TAUSEND GULDEN / WIE NER / STADT BANCO / ZETTEL 1000 / Das ist / Tausend Gulden / Wiener Stadt Banco-Zettel / welcher in allen Kontributions-Kameral- und Banco-Kassen der Hungarisch – Böh- / misch und österreichischen Erbländen in allen Abgaben für bares Geld das ist für / Tausend Gulden angenommen wird. Wien den 1 ten Junj 1806 / Ezer forint / Tysyc zlatych / Mille fiorini / Tysiac Rynskych / v: gm̄r Stadt Wien-Banco-Zettel-Haupt-Kasse / Stephan v. Wohlleben Bürgermeister / Balthasar Eteberg Vizebürgermeister / Th. Fräss. E. v. Ehrfeld Obereinnehmer / Jos. von Schmerling Gegenhand / M TAUSEND F. GULDEN / TAUSEND GULDEN /”¹³

(Hátoldal) Az előoldal keretének, szövegének, számainak tükörképe. Ezenkívül „Tausend Gulden / Ezer Forint Tysyc zlatych / Tysiac Rynskich / Mille fiorini.“ / (XIV. t. 12. kép)

Az 1805-ös francia invázió lebonyolódása után újabb bankócédulákat terveztek, ezek – mint már fentebb említettük – 1806. június 1-i kelettel forgalomba is kerültek. De mivel – mint utóbb kiderült – hogy ezek nyomólemezeinek egy része szintén a franciák kezébe került, a fentebb tárgyalt 1000 forintos címletet már nem is nyomatták ki. Ez volt az oka annak, hogy újra csak bankócédulákat kellett tervezettni, amelyekből az alanti két címlet maradt meg az utókorra.

13. Az 1809. június 1-i keletű 100 Guldenes fekvő téglalap alakú, fehér papíron rózsaszín alapon nyomattal, fekete nyomattal és négy hitelesítő dombornyomatú bélyegzővel készült. Keretmérete 152 × 93 mm, teljes mérete 169 × 107 mm. Szövege a következő:

(Keretben) „W. St. 100 Hundert Gulden / Das 100 ist / Hundert Gulden / Wiener Stadt – Banco Zettel / Welcher in allen Kontributions-Kameral-Banco-Kassen der hungarisch–böhmisch / und österreichischen Erbländen in allen Abgaben für bares Geld, das ist für Ein / Hundert Gulden angenommen wird. / Wien den 1 ten Juni 1809. / V. G. Stadt Wien B. Zettel Hauptkassa / Hundert Gulden / Sto zlatych Szaz forint / Centi fiorini Sta Rynskich / Stephan Wohlleben Bürgermeister / Balthasar Eteberg Vize-bürgermeister / Th. Fräss. E. v. Ehrfeld Obereinnehmer / Jos. von Schmerling Gegenhand / C G“ /¹⁴ (XIV. t. 13. kép)

14. Az 1809. január 1-i keletű 500 Guldenes fekvő téglalap alakú, fehér papíron rózsaszín alapon nyomattal, feketével van nyomva és négy dombornyomatú hitelesítő bélyegzővel van ellátva. Keretmérete 160 × 102 mm, teljes mérete 184 × 120 mm. Szövege így szól:

(Köriratban) „von gemeiner Stadt Wien Banco-Zettel Hauptkassa / Piedset / Rynskich / Eöt Száz / Forint / Pet set / Rynskich / Cinquecento / fiorini / 500 / Das ist / Fünf-Hundert Gulden / Wiener Stadt Banco-Zettel / Welcher in allen Kontributions-Kameral- und Banco-Kassen der hungarisch – böhmisch und österreichischen Erbländen in allen Abgaben für bares Geld, das ist für Fünf Hundert / Gulden angenommen wird. Wien den 1 ten Jener 1809 / Stephan Wohlleben Bürgermeister / Balthasar Eteberg Vizebürgermeister / Th. Fräss. E. v. Ehrfeld Obereinnehmer / Jos. von Schmerling Gegenhand / MDCCCIX“ / (XIV. t. 14. kép)

Az 1809-es francia előzónlás után – a már többször ismertetett okok miatt – újra kellett a bankócédulákat tervezettni. Már a korábbiakban is megfigyelhettük, hogy a papírpénzekben is a keretben alkalmazott köriratokban szerepeltetik a szöveg egy részét, akárcsak a fémpénzekben. 1810-ben, az újabb tervezetekben – igaz ugyan, hogy csak a keretek ismertek – minden lényeges szöveg ezekben szerepel. Érdekes, hogy a szöveg elosztása is a fémpénzekre emlékeztet, mert az előoldalon a császár neve és címei az új ausztriai címerrel, a hátoldalon pedig az értékjelzés és a szokásos szöveg van keretbe foglalva.

15. Az 1810. február 2-án kelt 100 Guldenes fekvő téglalap alakú, fehér papíron fekete nyomással készült. Az előoldal keretmérete 139 × 93 mm, teljes mérete pedig 162 × 113 mm. Szövege a következő:

„FRANZ / DER ERSTE KAISER VON / OESTERREICH: KÖNIG ZU- / HUNGARN BÖHEIM GALIZIEN U LODO / ERZHERZOG VON OESTERREICH / „A négy sarokban egy-egy számból „1 8 1 0“ tevődik össze.

A hátoldal keretmérete 149 × 90 mm, teljes mérete pedig 172 × 113 mm. Szövege a következő:

„Das ist für Ein Hun- 100 dert Gulden / M D C / 100 / C C X / welcher in allen 100 österreichischen Erb- / landen in allen Abga- ben für bares Geld / ange- / nommen wird. Wien den 2 ten Hornung / M D C / 100 / CCX /“ A keret négy sarkában egy-egy C betű van. A kereten kívül annak jobb alsó részén „Müller inv.“ (XV. t. 15. kép)

¹³ Ugyanaz mint a 12.

¹⁴ Ugyanaz mint a 12.

16. Az 1825. július 23-i keletű 500 Guldenes fekvő téglalap alakú díszítményei fehér papíron fekete nyomással készültek. Mérete 155 × 105 mm. Mindössze „No / 500 500“ / szöveget tartalmaz. Ez a tervezet néhai Franz Kohlberger (Wien) gyűjteményében volt. (XV. t. 16. kép)

Az 1848-as forradalmak és a magyar szabadságharc költségeinek fedezésére különféle papírpénzeket bocsátott ki a monarchia. Ezek között a többször és különböző rendszerű címletekben megjelentetett kincstári utalványok (Cassa-Anweisung) vitték a főszerepet a pénzszerzésben. Voltak közöttük olyanok, amelyek megtervezésére a korábbi, már forgalomban volt pénzjegyeket használták fel. Ezeket is olyanképpen, hogy a megváltoztatott szövegrészeket kihúzással, illetve egyszerűen kézírással tüntették fel. Semmi kétség, hogy valamennyi címetet átalakítottak ilyenformán, de az utókorra csak az alatt felsoroltak maradtak meg. Valamennyi a Kunsthistorisches Museum Bundessammlung von Medaillen, Münzen und Geldzeichen, Wien, tulajdonában van. Ezek méreteit is Dr. Bernhard Koch igazgató volt szíves rendelkezésünkre bocsátani. Valamennyin Hofmüllner és Stauz (?) aláírási szerepelnek.

17. Az 1849. január 1-i keletű pénzjegyből 1849. március 1-i keletűre átalakított 5 Guldenes kincstári utalvány álló téglalap alakú, fehér papíron zöld alapnyomattal és fekete nyomattal készült. Keretmérete 84 × 110 mm, teljes mérete 93 × 136 mm. Szövege díszes keretben a következő:

„No Serie A. / Cassa- 5 Anweisung / Fünf Gulden / Conventions-Münze / Die k. k. Staats-Central-Cassa und alle öffentlichen / Cassen nehmen bei allen Zahlungen die gegenwärtige / Cassa-Anweisung mit Fünf Gulden Conv. / Münze sammt dem auf der Rückseite ausgedruckten / Zinsenbetrage statt Barem an. Auch wird jedesmal, wenn der Inhaber es verlangt der Kapitalbetrag sammt dem bis zum Tage der Zahlung verfallenen Zinsen von der Staats-Central-Cassa und den Provinzial-Einnahme-Cassen bar berichtet. / Wien am 1. März 1849. / Von der k. k. Staats-Central-Cassa“ / Aláírások. Hátoldalán a vonatkozó kamattáblázat található.¹⁵ (XV. t. 17. kép)

18. Az 1849. január 1-én kelt pénzjegyből 1849. március 1-i keletűre átalakított 10 Guldenes kincstári utalvány fekvő téglalap alakú. Fehér papíron zöld alapnyomattal és fekete nyomattal készült. Keretmérete 126 × 84 mm, teljes mérete 136 × 93 mm. Díszes keretbe foglalt szövege a következő:

„No Serie B. / Cassa- 10 Anweisung / Zehn Gulden Conv. Münze. / Die k. k. Staats-Central-Cassa und alle öffentlichen Cassen nehmen bei allen Zah- / lungen die gegenwärtige Cassa-Anweisung mit Zehn Gulden Conv. Münze / sammt dem auf der Rückseite ausgedruckten Zinsenbetrage statt Barem an. / Auch wird jedesmal, wenn der Inhaber es verlangt der Kapitalbetrag sammt dem bis zum Tage der Zahlung verfallenen Zinsen von der k. k. Staats-Central-Cassa und den Provinzial-Cassen bar berichtet. / Wien am 1. März 1849 / Von der k. k. Staats-Central Cassa“ / Aláírások. Hátoldalán a vonatkozó kamattáblázat található. (XV. t. 18. kép)

Az ugyanilyen keltezésű és kiállítású 25 Guldenes kincstári utalvány fehér papíron, rózsaszín alapnyomattal és fekete nyomattal készült. Keretmérete 143 × 99 mm, teljes mérete 161 × 109 mm. Szövege csak a tördelésben különbözik a fenti 10 Guldenestől.

19. Az 1849. január 1-én kelt pénzjegyből 1849. március 1-i keletűre átalakított 50 Guldenes kincstári utalvány fekvő téglalap alakú. Fehér papíron rózsaszín alapnyomattal és fekete nyomattal készült. Keretmérete 146 × 99 mm, teljes mérete 194 × 110 mm. A díszes keretbe foglalt szöveg így hangzik:

„No 1001 Serie A. Cassa- 50 Anweisung / Fünfzig Gulden Conventions-Münze / Die k. k. Staats-Central-Cassa und alle öffentlichen Cassen nehmen bei allen Zahlungen die / gegenwärtige Cassa-Anweisung mit Fünfzig Gulden Conventions-Münze sammt dem auf / der Rückseite aufgedruckten Zinsenbetrage statt Barem an. Auch wird jedesmal, / wenn der Inhaber es verlangt der Kapitalbetrag sammt dem bis zum Tage der Zahlung verfallenen Zinsen von der Staats-Central-Cassa und den Provinzial-Einnahme-Cassen bar berichtet. / Wien am 1. März 1849 / Von der k. k. Staats-Central-Cassa“ / Aláírások. Hátoldalán a vonatkozó kamattáblázat látható. (XV. t. 19. kép)

Az ugyanilyen keletű és kiállítású 100 Guldenes kincstári utalvány keretmérete 161 × 106 mm, teljes mérete 180 × 126 mm. Fehér papíron, nyomokban vörös alapnyomattal és fekete nyomattal készült. Szövege csak a tördelésben különbözik a fenti 50 Guldenestől.

¹⁵ „Kincstári utalvány 5 konvenció forintról. A Cs. K. Központi Államkincstár és az összes közpénztárak ezt a kincstári utalványt 5 forint értékben, hozzáadva a hátoldalon közölt kamatösszeget, készpénz gyanánt elfogadják. Valahányszor, ha a tulajdonos igényli ezt a tőkeösszeget, hozzászámítva a fizetés napjáig esedékes kamatokat, a Központi Államkincstárnál és a tartományi bevételi pénztáraknál készpénzre jogosult.”

20. Az 1849. január 1-én kelt pénzjegyből 1849. március 1-i keletűre átalakított 500 Guldenes kincstári utalvány fekvő téglalap alakú, fehér papíron zöld alapnyomattal és fekete nyomattal készült. Keretmérete 168 × 110 mm, teljes mérete 175 × 117 mm. A díszes keretbe foglalt szövege így szól:

„No Serie A. / D Cassa-Anweisung fl / Fünfhundert Gulden Conventions-Münze / Die k. k. Staats-Central-Cassa und alle öffentlichen Cassen nehmen bei allen Zahlungen die gegen- / wärtige Cassa-Anweisung mit Fünfhundert Gulden Conventions-Münze sammt dem auf der / Rückseite ausgedruckten Zinsenbetrage statt Barem an. Auch wird jedesmal, / wenn der Inhaber es verlangt der Kapitalbetrag sammt dem bis zum Tage der Zahlung verfallenen Zinsen von der Staats-Central-Cassa und den Provinzial-Einnahme- / Cassen bar berichtet. / Wien am 1. März 1849 / 500 / Von der k. k. Staats-Central-Cassa“ / Aláírások. Hátoldalán a vonatkozó kamattáblázattal. (XV. t. 20. kép)

21. Az 1849. január 1-én kelt pénzjegyből 1849. március 1-i keletűre átalakított 1000 Guldenes kincstári utalvány fekvő téglalap alakú. Fehér papíron zöld alapnyomattal és fekete nyomattal készült. Keretmérete 176 × 109 mm, teljes mérete 180 × 114 mm. A díszes keretbe foglalt szövege a következő:

„No / Serie A / Cassa 1000 Anweisung / M Tausend Gulden Conventions-Münze fl / Die k. k. Staats-Central-Cassa und alle öffentlichen Cassen nehmen bei allen Zahlungen die gegenwärtige / Cassa-Anweisung mit Tausend Gulden Conventions-Münze sammt auf der Rückseite ausgedruckten Zin- / senbetrage statt Barem an. Auch wird jedesmal, wenn der Inhaber / es verlangt der Kapitalbetrag sammt dem bis zum Tage der Zahlung verfallenen Zinsen von der Staats-Central-Cassa und den Provinzial-Einnahme-Cassen bar berichtet. / Wien am 1. März 1849 / Von der Staats-Central-Cassa“ / Aláírások. Hátoldalán a vonatkozó kamattáblázat található. (XV. t. 21. kép)

A magas kamatozás (5%) miatt sem a fentebb felsorolt kincstári utalványok, amelyekről – amint láttuk – még önálló próbanyomatok sem készültek, nem kerültek forgalomba. Ugyanez lett a sorsa az ugyancsak 1849. március 1-i keletű 30, 60, 90, 300, 600 és 900 Guldenes kincstári utalványoknak is. Ezek keretméretei: 148 × 100, 150 × 100, 167 × 108, 168 × 110, 168 × 110 és 177 × 110 mm. Ebből a sorozatból csak a 60 Guldenest – mindkét oldalán horizontális tengely szerinti szöveggel, illetve az egyik oldalon a szövegre fordítottan és gótbetűs felülnyomattal Pillersdorff szöveggel tudjuk képen is bemutatni. Ez a példány a szerzők gyűjteményében van.

22. Az 1849. március 1-i keletű fekvő téglalap alakú 60 Guldenes kincstári utalványtervezet keretmérete 150 × 100 mm, teljes mérete 187 × 118 mm. Fehér papíron fekete nyomással készült. A díszes keretben lévő szövege a következő:

„N^o Serie A. / Cassa 60 Anweisung. /¹⁶ Sechzig Gulden Conventions-Münze. / Die k. k. Staats-Central-Cassa und alle öffentlichen Cassen nehmen bei allen Zahlungen die / gegenwärtige Cassa-Anweisung mit Sechzig Gulden Conventions-Münze sammt dem auf / der Rückseite ausgedruckten Zinsenbetrage statt Barem an. Nebstdem werden die für ein / halbes Jahr verfallenen Zinsen, wenn der Inhaber es verlangt, unter gleichzeitiger Hinaus- / gabe einen neuen Cassa-Anweisung über den Capitalsbetrag, von der Staats-Central-Cassa / und den Provinzial-Einnahme-Cassen bar berichtet. / Wien am 1. März 1849. / Von der k. k. Staats-Central-Cassa“ / Hofmüllner Strauz (?) (XVI. t. 22. kép)

23. Az 1866. augusztus 25-i keletű, kétcímletű, felemás államjegy, amely értékjelzés, címer, értékjelzés, hadifelszerelésben lévő ősi harcos oroszlánnal, törvénykönyvet tartó nő sárkánnyal és alul díszes keretben, fekvő téglalap alakban fehér papíron fekete nyomással készült. Keretmérete 198 × 128 mm, teljes mérete 222 × 155 mm. Szövege a következő:

„100 100 / Diese Staatsnote / wird von allen landesfürstlichen Cassen und Aemtern bei allen Zahlungen, die nicht / in Folge gesetzliche Bestimmungen in klingender Münze zu leisten sind / für FÜNFZIG GULDEN / österreichische Währung / angenommen und gegeben. / Die Ausgabe der / Staatsnoten ist gesetzlich / unter Ueberwachung / der Comission zur Controle / der Staatsschuld gestellt. / Die

¹⁶ „Kincstári utalvány 60 konvenció forint értékű pénzre. A Cs. K. Központi Államkincstár és valamennyi közpénztár a jelen kincstári utalványt minden fizetésnél 60 konvenció forint értékben, hozzáadva a hátoldalon közölt kamatösszeg, készpénz gyanánt elfogadja. Egyébként, ha a tulajdonos kívánja, a félévre esedékes kamat egy, újabb azonos névértékű kincstári utalvány egyidejű kiadásával, a Központi Államkincstárnál és a tartományi beváltópénztáraknál, készpénzre jogosít.”

Nachmachung / der Staatsnoten wird nach den / Bestimmungen des allgemeinen / Strafgesetzes mit schwerem / Kerker bis zu 20 jähriger und selbst / lebenslänglicher Dauer bestraft“.¹⁷ (XVI. t. 23. kép)

24. Az 1881. március 1-i keletű hat színpróbanyomat fehér papíron barna, zöld és ibolya színek különböző árnyalataival készült. Felül közepén a címer, bal oldalán koszorús fejű, tölgy- és babérágakkal övezett férfi, jobb oldalán népi viseletbe öltözött, búzakalásszal övezett női portrét mutat, őket kötik össze alul a kereskedelem, az ipar és közöttük a földművelés (fonórúd, sarló) jelképei. Fekvő téglalap alakú. Méreteik 199 × 120 és 166 × 111 mm között vannak. Szövege a következő:

„FARBEN – MUSTER / zum Zwecke der photographischen Repro- / duction und zur chemischen Untersuchung / der Widerstand – fähigkeit gegen Aetzmittel. / Wien, am 1. März 1881. Nr. 198465“ / . Ugyanez a szöveg van a pénzjegy alsó jobb és bal sarkában lévő díszítményes keretekben is. A hat színpróbanyomattól három szöveg nélküli.¹⁸ (XVI. t. 24. kép)

25. Kolo Moser (Wien) grafikus 1902. május 27-én kelt 50 koronás tervezetének osztrák oldala bal részén a szöveget, jobb részén pedig egy hatszögbe kényszerített, két kezében maga előtt virágkoszorút tartó, hosszú hajú, erősen stilizált leány portrét mutatja. Fölötte és alatta 50 összesen négyszer van elhelyezve. Fekvő téglalap alakú pénzjegy, szövege a következő:

„DIE OESTERREICHISCH – UNGARISCHE BANK ZAHLT GEGEN DIESE BANKNOTEN IN / IHREN HAUPTANSTALTEN IN WIEN UND BUDAPEST NACH VERLANGEN / FÜNFZIG KRONEN / IN GESETZLICHEM METALLGELDE / WIEN 27 MAI 1902 / Serie 1932 / OESTERREICHISCH – UNGARISCHE BANK / Bilinski GOUVERNEUR / Pfeiffer OBERRAT Pranger GENERALSEKRETÄR / DIE NACHMACHUNG DER BANKNOTE WIRD GESETZLICH BESTRAFT“ / Alul cseh, lengyel, ukrán, olasz, szlovén, horvát, szerb és román nyelveken a névérték szerepel szavakban. (XVI. t. 25. kép)

26. Kolo Moser (Wien) grafikus 1913. január 2-i keletű 50 koronás tervezetének osztrák oldalán bal részén az osztrák címer, jobb részén virágot tartó, hosszúhajú női portré. Közöttük az alatti szöveg van elhelyezve:

„50 50 / DIE OESTERREICHISCH – UNGARISCHE BANK ZAHLT / GEGEN DIESE BANKNOTEN BEI IHREM HAUPTANSTALTEN / IN WIEN UND BUDAPEST SOFORT NACH VERLANGEN / FÜNFZIG / KRONEN / IN GESETZLICHEM / 50 / METALLGELDE / DEM ÜBERBRINGER / DEN 2 JANUAR 1913 / OESTERREICHISCH / – UNGARISCHE BANK / Popovics GOUVERNEUR / Gold OBERRAT Pranger GENERALSEKRETÄR / DIE NACHMACHUNG / DER BANKNOTEN WIRD / GESETZLICH BESTRAFT / SERIE 19 342“ / (XVI. t. 26. kép)

27. Dörre Tivadar művész 1902. május 10 keletű 500 koronás tervezetének csak magyar oldala van. A pénzjegy bal oldalán ülő Hungária bal kezében kard van, jobb kezét pedig óvón terjeszti ki a koronás magyar középcímer két oldalán álló gyermekek fölé. Jobb oldalán díszes keretben a következő szöveg olvasható:

„500 KORONA / 00882. szám / Az Osztrák – magyar Bank / ezen bankjegy ellenében / bécsi és budapesti főintézeteinél / kívánatra azonnal fizet / ÖTSZÁZ KORONÁT / törvényes ércpénzben. / Bécs, 1902. május 10 / Osztrák – magyar bank / kormányzó / főtanácsos, vezértitkár / A BANKJEGYEK UTÁNZÁSA / A TÖRVÉNY SZERINT BÜNTETETIK / 500 KORONA 500 KORONA“ /

A bankjegy-tervezet a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában van. Mérete 167 × 110 mm. (XVI. t. 27. kép)

Pap Henrik festőművész 100 koronás bankjegy-tervezete az 1911-ben felvett hagyatéki jegyzőkönyvében 85-ös számmal a magyar, 86-os számmal pedig az osztrák oldal szerepel. Korábban a Nemzeti Szalonban 47. szám alatt volt kiállítva. Mérete 320 × 210 mm. 1967. április 8-án mutatta be Dr. Pastinszky Miklós a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárában, azóta ismeretlen helyen van.

Az eredeti rajzok uralkodó színe barna. Címerek uralják mind a két oldalt. A magyar oldalon magyaros motívumok vannak. Ezen az oldalon az alaprajz és a guilloche bizonyos helyeiről felerészben

¹⁷ „Ezt az államjegyet valamennyi tartományi pénztár és hivatal minden fizetésnél – ha azt a törvényes rendelkezések szerint nem pengőpénzben kell teljesíteni – 50 osztrák értékű forintban átveszi és kiadja. Az államjegy törvényes kiadása az Államadóssági Bizottság felügyelete alatt történik. Az államjegyek utánzása az általános büntetőtörvény rendelkezései szerint 20 évtől életfogytiglani súlyos börtönnel büntetetik.”

¹⁸ „Színpróba a fényképezési reprodukciók és a kémiai kísérkezés céljára a maratószerkek ellenállóképességének megállapítására.”

hiányzik a magyar korona. Az osztrák oldalon alapnyomatként az örökös tartományok címerei szerepelnek, a guillocheban pedig az osztrák korona többszörösen van elhelyezve.

Végezetül köszönetet mondunk minden közreműködőnek, mert csak az ő segítségükkel vált lehetővé, hogy az alig vagy egyáltalában nem ismert pénzjegy-tervezetek ilyen sokaságát vonultassuk fel.

Kupa Mihály – Kupa Mihály Tamás

PAPIERGELD-ENTWÜRFE IN DER MONARCHIE (1759–1913)

Im Habsburg-Reich waren die Vorläufer des Papiergeldes verschiedene Schuldscheine der Stände und Provinzen, teilweise aber auch Assignationen, welche durch die Banken zwecks Deckung der Depositen ausgegeben worden waren. Erstere verfügten nur teilweise über eine Kaufkraft, während die Annahme der Assignationen nie verweigert wurde.

Das Edikt vom 1. November 1759 verfügte über die Emission der 5, 10 und 20 Gulden „Zahlungspapieren“ der Wiener Stadt Banco (Taf. XIII. Abb. 1–3). Von diesen wurden nur die Muster gefertigt, ebenso wie auch von dem nachfolgenden 5 Gulden-Bankozettel vom 1. Juli 1761 (Taf. XIII. Abb. 4).

Ab 1803 ist eine ganze Reihe der Probedrucke in den Titres von 5, 10, 25, 50, 100, 500 und 1000 Gulden bekannt. (Taf. XIII–XIV. Abb. 5–11). Der 1000 Gulden-Schein der Emission vom 1. Juni 1806 blieb auch noch im Stadium des Probedruckes stecken (Taf. XIV. Abb. 12) obwohl die Titres 5–500 Gulden in den Umlauf kamen. 1809 wurden Entwürfe für 100 und 500 Gulden gefertigt. (Taf. XIV. Abb. 13–14). Von dem 100 Gulden-Entwurf von 2. Februar 1810 kennen wir nur den Rahmendruck der Vor- und Rückseite (Taf. XV. Abb. 15).

Der Grund, warum aus den Entwürfen (Taf. XIII–XV. Abb. 5–15) kein Papiergeld wurde, ist daß die Leitung der Wiener Stadt Banco befürchtete, daß Napoleon während der Besetzungen von Wien 1805 und 1809 die Druckklischees als Kriegsbeute mitgenommen hätte, so wie er das 1800 und 1806 schon getan hatte und sie dann zur Fälschung der österreichischen Gulden benützte. Von den 1825 erlassenen 500 Guldenscheinen (Taf. XV. Abb. 16) zeigt die Studie die Abbildung einer Phasenspur. Dann folgen die zinszahlende Staatskassenscheine in den Titres von 5, 10, 50, 500 und 1000 Gulden (Taf. XV. Abb. 17–21), welche die Kosten der Niederwerfung der Revolutionen im Jahre 1848 und des ungarischen Freiheitskampfes decken sollten und durch die handgeschriebene Änderung des Datums und teilweise des Textes der Staatskassenscheine vom 1. Januar 1849 hergestellt wurden. Diese kamen aber nicht in den Umlauf, da die Regierung die 5%-igen Zinsen für zu hoch hielt. Dasselbe Schicksal erreichte auch die Schatzanweisungen mit den Titres von 30, 60, 90, 300, 600 und 900 Gulden von welchen in dieser Studie nur der 60 Guldener (Taf. XVI. Abb. 22) gezeigt werden kann. Diese Reihe schließt mit den Farbproben der Doppeltitres (50 und 100 Gulden) vom 25. August 1866, sowie mit den Farbprobedruckten vom 1. März 1881 (Taf. XVI. Abb. 23–24).

Die Österreich–Ungarische Bank ist durch die zwei 50 Kronene (Taf. XVI. Abb. 25–26) Scheine des Österreichers Kolo Moser und durch den 500 Kronen Entwurf (Taf. XVI. Abb. 27) vom 10. Mai 1902 Tivadar Dörre ungarischen Künstlers repräsentiert. Erwähnt werden muß noch der 100 Kronen Entwurf des ungarischen Malers Henrik Pap.

Die Entwürfe befinden sich – mit drei Ausnahmen – in ungarischen, österreichischen und deutschen staatlichen Sammlungen.

Az 1983. évi jubileumi érmék gipsztervei

A Magyar Állami Pénzverő támogatásával néhány éve megkezdett emlékpénz-gipsztervek bemutatását jelen számunkban az 1983-ban beérkezett pályamunkák bemutatásával folytatjuk.

A Magyar Nemzeti Bank az 1983-as évre, három olyan eseményt választott ki, amelynek emlékére pénzkibocsátással emlékezik. E három esemény:

1. Czóbel Béla festőművész születésének 100. évfordulója,
2. Simon Bolívar dél-amerikai szabadsághős születésének 200. évfordulója,
3. az ENSZ által meghirdetett „NŐK ÉVTIZEDE”

CZÓBEL BÉLA

festőművész, szül. Budapest, 1883. szept. 4., megh. Budapest 1976. jan. 30. Kossuth-díjas kiváló művész. A nagybányai festőiskolából Münchenbe, majd Párizsba vezetett útja. Festészetére nagy hatást gyakoroltak a posztimpresszionisták.

BOGNÁR GYÖRGY

Előlap: középen kalapos férfi mellképe, alatta három sorban vízszintesen: 100 FORINT / BP. BGY / 1983. Félkörben: MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG

Hátlap: montázs Czóbel Béla festészetére jellemző motívumokból, középen Czóbel önarcképével, lent balra aláírásával. Jobbra BGY monogram. (XVII. t. 1. kép)

FARKAS ÁDÁM

Előlap: középen festőállvány Czóbel-képpel, alatta két sorban: 100 / FORINT. A festőállvány fölött két sorban: BP. / 1983. Köriratban: MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG

Hátlap: Czóbel Béla jobbra néző pipás önarcképe, az arc előtt „Czóbel” kézírása. (XVII. t. 2. kép)

FRITZ MIHÁLY

Előlap: az érmét egy női akt képe tölti ki. Köriratban: 100 FORINT MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, A baloldalon egymás alatt BP. / 1983. / FM. /

Hátlap: Czóbel Béla önarcképe. Az arc előtt CZÓBEL BÉLA felirat és FM monogram, a fej alatt 1883 – 1976. (XVII. t. 3. kép)

FÜLÖP ZOLTÁN

Előlap: festőállvány, amelyben a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG BP. 1983 és 100 FORINT feliratot helyezte el a művész. Az állvány alatt balra FZ monogram.

Hátlap: ugyancsak festőállvány, rajta Czóbel Béla portréja, mellette balra CZÓBEL BÉLA / 1883 – 1976. Az állvány sarkában FZ monogram. (XVII. t. 4. kép)

KISS NAGY ANDRÁS

Előlap: középen festőállvány, alatta négy sorban ívben 100 / FORINT / BP. 1983. / KNA monogram. Jobbra MAGYAR, balra NÉPKÖZTÁRSASÁG felirat.

Hátlap: középen Czóbel Béla portréja, a fej körül CZÓBEL BÉLA SZÜLETÉSÉNEK 100. ÉVFORDULÓJÁRA felirat. (XVII. t. 5. kép)

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: fekvő nő, lent CZÓBEL aláírással. Félkörívben MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, alatta BP. / 1983 / 100 / FORINT. Lent középen KUTAS jelzés.

Hátlap: Czóbel Béla portréja, amelyet SZÁZ ÉVE SZÜLETETT CZÓBEL BÉLA körirat vesz körbe. (XVII. t. 6. kép)

RAJKI LÁSZLÓ

Előlap: középen nagyméretű 100 értékjelzés, amelyre a FORINT felirat került. Az értékjelzés alatt 1983, s ez alatt BP. . Az egyes szám alatt RL monogram. Az értékjelzés felett két ciklámen, s mindezt körülfogja a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG körirata.

Hátlap: a gipszterv jobboldalán Czóbel Béla portréja, a baloldalon két sorban ívben CZÓBEL BÉLA / FESTŐMŰVÉSZ. Vízszintesen 1883 – 1976. A baloldal lenti üres mezejét „CZÓBEL” kézírása tölti ki, s ez mellett RL monogram. (XVII. t. 7. kép)

RÓZSA PÉTER

Előlap: félkörívben MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Középtől kissé lejjebb négy sorban 100 / FORINT / BP. / , ívben 1983.

Hátlap: középen Czóbel Béla portréja, balra ívben 1883 – 1976. A fej alatt „Czóbel” névírása. A jobb oldalon RP monogram. (XVII. t. 8. kép)

TÓTH SÁNDOR

Előlap: középen a magyar címer, alatta 1983. Köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 100 FORINT. Jobboldalon BP., bal oldalon TS monogram.

Hátlap: Czóbel Béla mellképe, jobboldalt BÉLA, baloldalt CZÓBEL felirat. (XVII. t. 9. kép)

VÁRADY LAJOS

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. A szabadon maradt belső mezőt 100, alatta FORINT felirat, ez alatt leveles-virágos díszítés, majd a magyar címer tölti ki. A címer jobb és bal oldalán 19 – 83, a címer alatt BP., s ez alatt VL monogram.

Hátlap: Czóbel Béla portréja, balra lent „Czóbel” névírása, jobbra a fejnél két sorban: 1883 – 1983. (XVII. t. 10. kép)

SIMON BOLIVAR

Szül. 1783. június 24. Caracas, megh. 1830. december 17. Santa Martában. Szabadsághős, aki a spanyolok uralma alól felszabadította a dél-amerikai gyarmatokat.

ASSZONYI TAMÁS

Előlap: a nagyméretű 100 értékjelzést a MAGYAR / NÉPKÖZTÁRSASÁG kétsoros felirata szeli ketté. Alatta a FORINT szó, amelynek jobb és bal oldalán egy-egy kör A és T betűjelzéssel. Lent középen négy szög, benne BP. és 1983.

Hátlap: hosszúsági és szélességi fokokkal beosztott mezőben Dél-Amerika térképe. Alatta kolonc és széttört láncdarabok. Baloldalt öt sorban 200 / ÉVE / SZÜLETETT / SIMON / BOLIVAR. Itt kapott helyet az AT monogram is. (XVIII. t. 11. kép)

BOGNÁR GYÖRGY

Előlap: középen kiterjesztett szárnyú madár, felette CONDOR felirat. A bal szárny alatt 100 / FORINT / BP. jelzések, s ezt körülveszi a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 1983. Baloldalt BGY monogram.

Hátlap: jobb oldalon harcba induló szabadságharcosok csoportja. Balra az előtérben Bolívar katonai egyenruhás mellképe, alatta 1783 – 1830. Fent baloldalt SIMÓN BOLIVÁR felirat. A nyaknál BGY. monogram. (XVIII. t. 12. kép)

FRITZ MIHÁLY

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 1983, ezt jobboldalt az FM, baloldalt a BP. monogram szakítja meg. Középen két sorban 100 / FORINT, amelyet félkörben egy olajfaág vesz körül. (XVIII. t. 13. kép)

Hátlap: baloldalt Bolívar mellképe, alatta 1783 és FM. Az arcél előtt Venezuela, Columbia, Ecuador, Peru és Bolívia térképe. Félkörben LIBERTADOR BOLIVAR felirat. (XVIII. t. 13. kép)

Hátlap: mint az előző, de a fej egyenesebb tartású. (XVIII. t. 13. kép)

FÜLÖP ZOLTÁN

Előlap: középen EL LIBERTADOR felirat, jobbról stilizált növényi díszítés. Alatta három sorban: 100 / FORINT / 1983 BP. . Balra félkörívben: MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. A növényi szárak között keretben FZ monogram.

Hátlap: jobbra katonai egyenruhás mellkép, mellette balra három sorban: SIMON / BOLIVAR / 1783 – 1830. A vállrojtok alatt keretben FZ monogram. (XVIII. t. 14. kép)

KISS NAGY ANDRÁS

Előlap: stilizált koszorú, amelynek két felső szára között a magyar címer. A koszorú közepén három sorban: 100 / FORINT / BP. . A koszorú lenti, összefogott szárai között 1983 és KNA monogram. Lent félkörben MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG felirat.

Hátlap: köriratban SIMON BOLIVAR EL • LIBERTADOR • 1783 – 1983. Középen két lovas, dél-amerikai harcos. (XVIII. t. 15. kép)

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: középen Simon Bolívar által felszabadított országok térképei: Venezuela 1811, Columbia 1813, Ecuador 1820, Peru 1821, és Bolívia 1825. Mellette balra négy sorban: 100 / FORINT / BP. / 1983. Félkörívben MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Lent középen Kutas jelzés.

Hátlap: középen portré, jobbra SIMÓN, balra BOLIVAR felirat, lent 1783 – 1983. (XVIII. t. 16. kép)

RAJKI LÁSZLÓ

Előlap: középen kokárda, benne három sorban: 100 / FORINT / BP. . Köriratban: MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 1983. A kokárda egyik cakkjában RL monogram. (XVIII. t. 17. kép)

Hátlap: jobbra Venezuela, Columbia, Ecuador, Peru és Bolívia térképe, amelyeket jelképesen jobbról a tenger vesz körül. A térkép mellett portré. Fent kissé jobbra két sorban ívben: SIMON BOLIVAR / 1783 – 1830. Lent Bolívia térképében RL monogram. (XVIII. t. 17. kép)

Hátlap: téglafal alapon mint freskó jelenik meg fent egy lovas harcos, lent virágok. Fent két sorban: SIMON / BOLIVAR, középen két sorban: EL LIBERTA- / DOR, lent két sorban: 1783–/ 1830. Jobbra RL monogram. (XVIII. t. 17. kép)

RÓZSA PÉTER

Előlap: élére állított hatszögben hat sorban: MAGYAR / NÉPKÖZTÁRSASÁG / 100 / FORINT / 1983 / BP.

Hátlap: élére állított hatszögben portré, jobbról 1783, balról 1983, középen SIMON BOLIVAR felirat, alatta RP monogram. (XVIII. t. 18. kép)

TÓTH SÁNDOR

Előlap: középen gyöngyör, amelyben három sorban: 100 / FORINT / 1983. Köriratban: MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG, ezt fent jobboldalt körben BP. és baloldalt szintén körben TS monogram szakítja meg.

Hátlap: baloldalt portré, jobboldalt fékörívben SIMON BOLIVAR felirat; a tarkónál TS monogram. (XIX. t. 19. kép)

VÁRADY LAJOS

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Középen öt sorban: 100 / FORINT / 1983. / BP. / VL. Ez alatt két, középen összefogott olajfaág. (XIX. t. 20. kép)

Hátlap: Bolívar arcképe, jobboldalt a „napfényes” Dél-Amerika térképe, lejjebb Bolívia térképe előtt zászló, amelyben LIBERTADOR felirat, lent girlandban SIMON BOLIVAR felirat. A tarkónál két sorban 1783 – 1983. (XIX. t. 20. kép)

Hátlap: jobboldalt balra néző portré, mellette a „napfényes” Dél-Amerika térképe, lejjebb épület-részlet. Lent girlandban, félkörívben 1783 SIMON BOLIVAR 1983 (XIX. t. 20. kép)

NŐK ÉVTIZEDE

A Magyar Nemzeti Bank, mint a nemzetközi érmeprogram résztvevője, az ENSZ felkérésére a Nők évtizede alkalmából ezüst emlékérmé forgalombahozatalát határozta el. A Nők évtizede az ENSZ közgyűlés 1975. évi határozata alapján az 1976 – 1985-ös évekre terjed ki.

BOGNÁR GYÖRGY

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 100 FORINT. Középen magyaros virágmotívum, ettől jobbra a magyar címer, balra a program nemzetközi szimbóluma, felette két sorban: BP. / 1983. A szimbólum alatt BGY. monogram.

Hátlap: köriratban: THE UNITED NATIONS DECADE FOR WOMEN COIN PROGRAMME. Középen halasi népviseletű nő galambbal, mellette BGY. monogram. (XIX. t. 21. kép)

FRITZ MIHÁLY

Előlap: köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG BP. 1983. FM. Középen fent 500, alatta FORINT, s ez alatt a program szimbóluma.

Hátlap: középen női test, amelynek közepén UN betűk, lent egy W -betűbe foglalva két sorban: DECADE / FOR. A test jobb oldalán ENSZ • NŐK, baloldalán ÉVTIZEDE • felirat. (XIX. t. 22. kép)

Előlap: középen a program szimbóluma, ezt belső köriratként közrefogja az: UNITED NATIONS DECADE FOR WOMEN felirat, amelyet a külső körirattól egy gyöngyör választ el. A külső körirat szövege: MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 500 FORINT, amelyet bal oldalon az 1983, jobb oldalon a BP., FM jelzések szakítanak meg.

Hátlap: középen gyöngyörben, illetve a gyöngyört helyenként eltakaró női alak virággal. Köriratban: ENSZ NŐK ÉVTIZEDE. (XIX. t. 23. kép)

KISS NAGY ANDRÁS

Előlap: vízszintesen elhelyezve hét sorban: 500 / FORINT alatta olajág díszítés, ez alatt MAGYAR / NÉPKÖZTÁRSASÁG / BP. / 1983 / KNA monogram.

Hátlap: középen holdsarlón álló, klasszikus nőalak, bal kezében olajággal. Jobboldalt két sorban: ENSZ / NŐK, baloldalt ÉV- / TIZEDE. felirat. (XIX. t. 24. kép)

KUTAS LÁSZLÓ

Előlap: középen magyaros virágmotívumokból álló díszítés, amelyet a MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 500 FORINT körirat vesz körül. Lent KUTAS jelzés.

Hátlap: középen kőrtáncot táncoló nők csoportja. Köriratban: UNITED NATIONS DECADE FOR WOMEN. Lent KUTAS jelzés. (XIX. t. 25. kép)

SZÖLLŐSI ENIKŐ

Előlap: körívben MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG. Középen 500, alatta FORINT, ez alatt a program szimbóluma, amelynek jobb oldalán 19, bal oldalán 83.

Hátlap: középen álló fátyolos madonna gyermekkel. Fent ívben: NŐK ÉVTIZEDE. A madonna jobb oldalán középen UNITED, lent BP. bal oldalán középen NATIONS, lent a művész névjele, az alsó térben ívben: DECADE FOR WOMEN felirat. (XIX. t. 26. kép)

TÓTH SÁNDOR

Előlap: külső köriratban MAGYAR NÉPKÖZTÁRSASÁG 500 FORINT, amelyet jobb oldalon a BP., bal oldalon a TS monogram szakít meg. Gyöngykörön belül, belső köriratként UNITED NATIONS DECADE FOR WOMEN. Középen a program emblémája, amely felett az 1983 évszám.

Hátlap: anya gyermekével. Az anya kezében szőlőfürt, a gyermek kezében búzakalászhok. Jobbra a nő válla felett körben TS monogram. (XIX. t. 27. kép)

B. Nánási Éva

DIE GIPSENTWÜRFE DER JUBILÄUMS-MEDAILLEN IM JAHRE 1983.

Vor einigen Jahren begannen wir mit der Vorzeigung von Gipsentwürfen der Gedenkmünzen; mit der Unterstützung des Ungarischen Staatlichen Münzamt, setzen wir nun in der gegenwärtigen Nummer, die Vorzeigung der im Jahr 1983 eingetroffenen Bewerbsentwürfe, fort.

Die Ungarische National Bank wählte für das Jahr 1983 drei Begebenheiten, auf deren Andenken mit Münz-Emission gedacht wird. Diese drei Begebenheiten sind:

1. Béla Czóbel akademischer Maler, 100 Jahre Geburtsjubiläum.
2. Simon Bolivar südamerikanischer Freiheitsheld, 200 Jahre Geburtsjubiläum.
3. Das durch das UNO verkündete „JAHRZEHNTE DER FRAUEN.“

Kelta subaeratus ezüstpénz

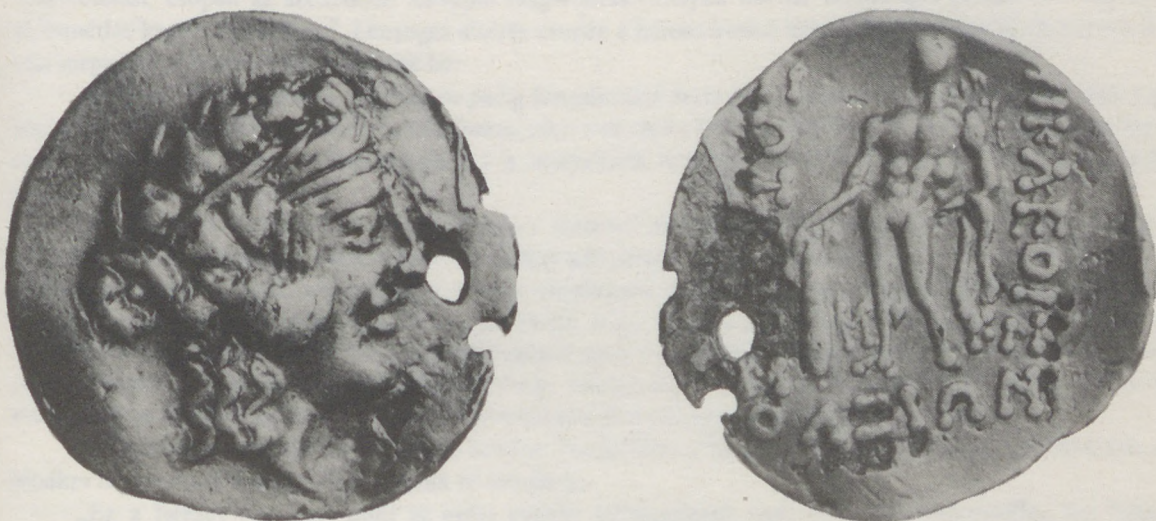
KELTISCHE SUBAERATUS SILBERMÜNZE

A Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található egy Thasos-típusú kelta (?) tetradrachmon (leltári száma: R. I. 6925), amely rézből készült, vékony ezüstlemez borítással (1. kép).

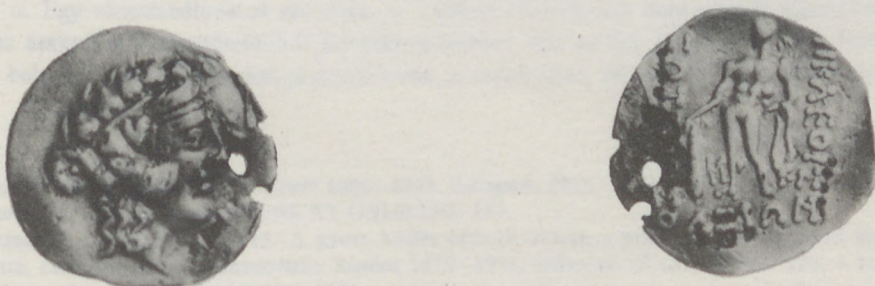
Az előlapon borostyánkoszorús Dionysos-fő jobbra. A hátlapon Herakles áll balra, jobbában dorong, baljában oroszlánbőr. Felirata:

(HP) AKΛEOIΣ (sic!) ΣΩΤΗΡΟΣ ΟΛΣΙΩΝ (sic!), a mezőben M.

Ez a hátlap az irodalomban nem ismeretes, a hozzá legközelebb álló hasonló típus: Dessewfy 835 és BMC 67–78.

1. kép

Az érme tömege 14,415 g, sűrűsége 8,46 g/cm³, a borítás vastagsága 0,05–0,06 mm.

A borítás tiszta ezüst, tizedszázalék nagyságrendben tartalmaz Cu, Pb, Sn, Bi, nyomokban Fe, Au, Sb, Zn elemeket. Nem mutatható ki benne Mn, Ni, V, Cd, Hg.

Az anima összetétele: 92,04% Cu

4,38% Ag

3,17% Sn

0,40% Cl

Ezenkívül tizedszázaléknyi nagyságrendben tartalmaz Sb, Pb, Ni, Mn, nyomokban Au, Fe, Zn, Bi elemeket, nem mutatható ki V, Cd, Hg.

A fél-quantitatív lézer-mikrospektrokémiai elemzést dr. Gegus Ernő, a kvantitatív energia-diszperzív röntgenfluoreszcenciás elemzést Oravetz Dezső végezte. Szíves munkájukért ezúton is köszönetet mondok.

Bakos Miklós

Domanovszky Sándor bírálata Hóman Bálint: Magyar pénztörténetéről

Aligha kell bizonyítanunk, hogy Hóman Bálint 1916-ban kiadott vaskos, 700 lapot meghaladó kötete hazai pénztörténetünk mindmáig legalaposabb feldolgozása.¹ Korszakos jelentőségét a korabeli szaksajtó is felismerte, de érdemeit csak Domanovszky Sándor és Harsányi Pál méltatta.² Domanovszky ismertetését még a könyv megjelenésének évében közölte a Magyar Történelmi Társulat Közlönye: a Századok.³

Ez ideig úgy tudtuk, hogy Domanovszky Sándor kizárólag a Századok számára írta meg alapos és kimerítő ismertetését. Az utóbbi időben azonban kiderült, hogy Domanovszky eredetileg a Magyar Tudományos Akadémia keretén belül működő Történettudományi Bizottság megbízásából Hóman könyvének szakmai lektora volt és szakértői véleményét jelentette meg – az utolsó bekezdések kivételével – a Századokban.⁴ A kéziratos jelentés döntő többsége szó szerint megegyezik a nyomtatásban megjelent ismertetéssel, csupán az eredetiben szereplő megszólítás (Mélyen tisztelt Bizottság!) maradt el s egy-egy szóismétlés került kijavításra.⁵ Lényeges eltérés csupán a három utolsó bekezdésben található. A Századokban megjelent ismertetés így fejeződik be:

„Hóman egész munkája, különösen pedig árstatisztikai fejezete, remélhetőleg megtermékenyítően fog hatni szegényes gazdaságtörténeti irodalmunkra, mert sok olyan kérdést tisztázott, a melyek a gazdaságtörténeti problémákról alapvető fontosságúak s a melyeknek felderítetlen volta a kutatókat nem ok nélkül riasztotta vissza munkájuktól.

Hóman műve megírásával szép érdemeket szerzett. Kíváncsinos volna, hogy a történeti kutatás más terein is az övéhez hasonló összefoglaló munkákat adhatnánk közönségünk kezébe, mert mindaddig míg az ilyen munkák hiányzanak, a kutatóknak és közönségünknek szakbeli képzése is nagy nehézségekbe ütközik. A szerző pedig, a ki a jelen kötettel megmutatta, hogy rátermett a feladatra, további szép érdemeket szerezhetne magának, ha – az alapvetés nehézségeit immár leküzdve – folytatná a megkezdett munkát és pénztörténetét az újabb időkig vezetné le. Nagy munka ez, de nem kételkedünk benne, hogy ebben a munkában az illetékes gyűjtemények is a legmesszebbmenő támogatásban fogják részesíteni.”⁶

A Történettudományi Bizottsághoz beadott bírálatában a befejező rész jóval hosszabb, kritikusabb, a hibákra is rámutató. Közlését lényegében ez indokolja.

„Ez a fejezet épp úgy, mint az egész munka kétségtelenül nagyon megtermékenyítőleg fog hatni szegény gazdaságtörténeti irodalmunkra. A munka komolysága és rendszeres feldolgozása következtében tehát vagyok bátor a mélyen tisztelt Bizottságnak a művet a kiadásra legmelegebben ajánlani, s ha egyes kérdésekben a szerző nem is győzött meg, ezt nem tartom szükségesnek itt felhánytorgatni.

Csupán egy változtatást ajánlanék. Az árstatisztikai adalékoknál szerző külön csoportban tárgyalja a vámokat is. Egy vámszabályzatot azonban, az 1288-iki esztergomit nem a többi vámokkal együtt tárgyalja, hanem az áraknál s a vámtételekből következtetéseket von az árú árára is. Ebbe a hibába előtte Balogh Albin is beleesett, de még sokkal primitívebben, a mennyiben az árú árát a vámtétel harminczszorosában

¹ Hóman Bálint: Magyar pénztörténet 1000–1325. Budapest, 1916.

² Harsányi Pál könyvismertetése NK XV (1916) 110–117.

³ Századok L (1916) 510–515. A gyors közlés érthető, hiszen a folyóiratot 1913–1943 között Domanovszky szerkesztette. Léderer Emma: Domanovszky Sándor 1877–1955. Századok 89 (1955) 522–523. – Hajnal István: Domanovszky Sándor. Századok 81 (1947) 355–356.

⁴ A Történettudományi Bizottság kiemelkedően fontos tevékenységéről Fráter Jánosné: A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Bizottságának működése (1854–1949). Budapest, 1966.

⁵ MTA Könyvtára, Kézirattár. Történettudományi Bizottság iratai 14/1915. Ugyanitt található Hóman könyvének részletes tartalommutatója is, mely több ponton eltér a könyv végén megjelenttől. Ez utóbbi a rövidebb, összefogottabb.

⁶ Századok L (1916) 515.

állapította meg.⁷ Hóman ez ellen vitatkozik s a vámtételt az árú 1/100 részében állapítja meg, azon az alapon, hogy 100 kő után 1 jár, hogy a velencei kereskedő az árú értékének 1/100-át fizeti, s az egy márkát érő barchend után is a vám 1/96 márká.⁸ Bizonyos, hogy ő közelebb jár az igazsághoz, mint Balogh, bizonyos az is, hogy itt részben vásárvámról és helypénzről van szó, de csak részben! Nem akarok részletekbe bocsájtkozni, csak néhány példával akarom illusztrálni, hogy az esztergomi szabályzatban különböző intézmények vannak összezavarva, hogy az 1%-os vámtétel korántsem olyan általános a tarifában és végre, hogy a szerző számításai abszurdumokra vezetnek. Nincs szó eladott értékről az orosz kereskedő esetében, aki 1/2 márkát fizet ujonczszekere után „sive in Pesth, sive Strigonii, sive alibi descendens”. A bor különböző vám alá esik, ha szerémi vagy, ha somogy-zalavidéki, sőt a szerémit is különbözőképp vámolják el, ha esztergomi v. ha idegen hozza. Szerző szerint az ökörbőr ára 1 uncia, mert 100 bőr után fizetnek 1 unciát. Tudjuk azonban, hogy a XIII. század végén az esztergomi mészárosok és a káptalan közt lefolyt perben a káptalan bevallása szerint ez 45 márká kárt szenvedett, mert a 15 mészáros háromnegyed éven át nem fizette meg a vágott marha után járó félbőröket. Még ha túlzottnak is tekintjük ezt a bevallást és a 45 márkát egy teljes esztendőre számítjuk, 16 félbőr után lévén a kár 1 márká, azt kellene feltennünk, hogy az esztergomi mészárosok évenként 720 ökröt vágtak. Szóval Esztergom húsfogyasztása naponként 2 ökör lett volna, illetve a böjtnapokat leszámítva, húsnapon átlag napi 3 ökör. Ilyen nagy marhahúsfogyasztást, mikor a húselelem főképp juhhusban állott, a XIII. századi Esztergomban nem memék feltételezni. De még egy más számítás. Szerző ugyanebből a tarifából az ökör árát 30 K 04 fill.-ben állapítja meg. Minthogy tehát a 15 mészáros mindenikére évenként 48 ökör jutna, ők ezeket 1441 K 92 fill.-ért szerezhették meg. Minthogy azonban a vágott marha után fizetett 48 félbőr adó értéke 183 K. 60 fill., szerző számítása szerint azt kellene feltennünk, hogy a kivágott hús ára meg 18,360 K; azt azonban csak nem hiszi senki, hogy egy esztergomi mészáros a XIII. szb. 1441 K befektetéssel 18,360 K forgalmat csinálhatott volna. Csak még egyet! Hóman szerint, mert a rabszolgakereskedő a hetivásár napján 40 dénárt fizet, heti 1201 K 60 fill. jövedelemmel bírhatott. Hiszen ez, ha minden héten megjelenik a vásáron 30,040 K évi jövedelemnek felelne meg, és minthogy szerző az oklevelekből megállapította, hogy a rabszolga átlagos ára 2–3 márká volt, minden hetivásáron 5–8 rabszolgát, évenként 250–400-at kellett volna forgalomba hoznia. Ez sem valószínű. Így tehát azt óhajtanám, hogy a szerző ezt a vámtarifát is a többiekkel egy csoportban, az árakra és jövedelmekre vont következtetések nélkül dolgozná föl.

Vége arra figyelmeztetem még, hogy az élelmi cikkek áránál a beregi egyezményből vont következtetések a sóra szintén nem állják meg a helyüket, mert a beregi egyezményben világosan szállítási díjakról van szó, a mikor is a timinus ára nem 8 v. 10, hanem 8 v. 100 márká a vízi vagy kocsiszállítás szerint. Ezeket az adatokat tehát szintén törölni kellene.

Budapest, 1915. decz. 1.

Dr Domanovszky Sándor”

A végig kézzel írott, jól olvasható, 8 oldalas jelentés utolsó három oldalát teszik ki — a 6. és 8. oldalát csak részben — ezek a mondatok.

Hóman Bálint megfogadta Domanovszky Sándor tanácsait, sőt a könyvének 11. jegyzetében (Adalékok Magyarország középkori árstatisztikájához 1000–1325) található, az 1288. évi esztergomi vásárvámtarifáról szóló részt teljes egészében átdolgozta.⁹ Ezt annál könnyebben megtehetette, mert időközben

⁷Hóman is megbírált a műveit: „Balogh Albin: A magyar pénz története az Árpádok idején (Budapest, 1912), és Adalékok a magyar pénztörténethez I. Károly korában (A pannonhalmi főiskola évkönyve 1914–15. tanév. Pannonhalma, 1915. 108–160.) cz. dolgozatainak ártörténeti része a pénzek tényleges értékére vonatkozó vizsgálatok teljes mellőzésével s az oklevelek szórványos adatainak általánosításával készült próbálkozások.” Hóman Bálint: Magyar pénztörténet. Budapest, 1916, 475–476. — A Hómannál két évvel fiatalabb bencés tanár nem hagyta szó nélkül e megjegyzéseket. Balogh Albin: Egy kis hozzászólás a „Magyar pénztörténet”-hez. NK XVI. (1917) 73–79. — Közvetlen utána következik a szerző viszontválasza. Hóman Bálint: Megjegyzések Balogh Albin hozzászólására. Uo. 79–84.

⁸Hóman Bálint: i. m. 526. XIV. század eleji adat. Barhent = gyapjúhoz hasonló, bolyhos felületű, lenből és pamutból készült ruhaanyag. Kiss Lajos–Papp László szerk.: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Budapest, 1967, I. 249.

⁹Hóman Bálint: i. m. 531–534.

megjelent Domanovszkynak a harminczadvám eredetéről írott munkája.¹⁰ Nem veszi azonban át szolgai módon megállapításait, hanem tovább finomítja azokat.

Az eddig ismeretlen adatok közlésével két kiváló tudósunk munkásságához és hazai numizmatikánk történetének jobb megismeréséhez kívánunk hozzájárulni.

Kőhegyi Mihály

DIE KRITIK VON SÁNDOR DOMANOVSZKY ÜBER BÁLINT HÓMANS „UNGARISCHE GELDGESCHICHTE“

Es muß wohl kaum beweisen werden, daß Bálint Hómans im Jahr 1916 ausgegebener, dicker Band mit über 700 Seiten bisher die gründlichste Aufarbeitung der ungarischen Geldgeschichte darstellt.

Die epochale Bedeutung des Werkes wurde schon damals durch die Fachpresse erkannt, der wesentliche Verdienst wurde jedoch nur durch Sándor Domanovszky und Pál Harsányi gewürdigt. *Századok* das Mitteilungsheft der Ungarischen Historischen Gesellschaft publizierte Domanovszkys Rezension noch im Ausgabejahr des Werkes.

Lange Zeit hindurch war man der Ansicht, daß Domanovszky seine gründliche und ausführliche Rezension nur für die Zeitschrift *Századok* verfaßt hatte. Erst in letzter Zeit wurde es bekannt, daß Domanovszky im Auftrage der Geschichtswissenschaftlichen Kommission, – die im Rahmen der Ungarischen Akademie der Wissenschaften wirkte – als Fachlektor des Hóman-Buches publizierte er sein Gutachten – mit Ausnahme der letzten Absätze – in der Zeitschrift *Századok*. Der Autor arbeitete in dieser Studie den jetzt vorgefundenen handschriftlichen Bericht auf.

¹⁰ Domanovszky Sándor: A harminczadvám eredete. Budapest, 1916.

Éremleletek

Adony (Fejér m., dunaiújvárosi j.) Összesen 902 db. Utolsó év: 1553. Magyar I. Ferdinánd denár K–B 1527, 1528 (4), 1529 (2), 1530 (6), 1531 (4), 1532 (2), 1533 (4), 1534 (3), 1535 (3), 1536 (3), 1537, 1538, 1539, 1541 (6), 1542 (4), 1543 (3), 1544 (3), 1545 (7), 1546 (7), 1547 (7), 1548 (5), 1549 (6), 1550 (7), 1551 (5), 1552 (11), 1553, év ? (2), hamisítvány (4). Alsó-Ausztria III. Frigyes (1440–1493) pfennig (8), I. Miksa (1493–1519) 2 pfennig év n., heller 1518 (2). Wiener Hausgenossen (1519–1521) pfennig 1520 (2), 1521 (2), W 1520 (2). I. Ferdinánd (1521–1564) pfennig 1522 (6), 1523, bizonytalan (2). Felső-Ausztria VI. Albrecht (1457–1463) pfennig. I. Ferdinánd garas 1534, pfennig 1527 (5), 1528 (11), 1530 (2), 1531 (6), 1532 (7), 1533 (5), 1534 (15), 1535 (14), 1536 (2), 1537 (6), 1538 (5), év ? (13). Stájer I. Miksa pfennig 1517 (3). I. Ferdinánd pfennig 1525 (2), 1526 (4), 1527 (5), 1528 (5), 1529 (4), 1530, 1531 (4), 1534 (5), 1536, 1537 (2), 1539, 1540, év ? (6). Karinthia I. Miksa pfennig 1516 (2), 1517 (4), 1518, év ? (2). I. Ferdinánd pfennig 1530 (2), 1531, 1532 (4), 1533 (3), 1534 (5), 1535 (2), 1536 (7), 1537 (3), 1538, 1539, 1542, 1543 (2), 1548 (3), 1550, 1551, év ? (44). Krajna I. Ferdinánd 2 pfennig 1530 (3), 1531 (5), 1532 (4), 1534 (3), év ? (3), pfennig 1527 (2), 1528 (5), 1529 (4), 1533 (3), 1535, 1536, 1539, év ? Tirol III. Zsigmond (1439–1496) krajcár év n. Cseh II. Ulászló (1471–1516) garas (12). I. Ferdinánd garas év n., 1538, 1539, 1540, 1542, 1544. Szilécia I. Ferdinánd pfennig C 1527 (2), S 1541. Bizonytalan osztrák tartomány III. Frigyes pfennig. I. Ferdinánd pfennig 1527, 1532, év ?, hamisítvány. Aquileia II. Lodovico di Teck (1412–1437) soldo. Bajor IV. Albrecht (1465–1508) 1/2 batzen 1506. Bayern-Landshut IX. Ludwig (1450–1479) pfennig. Henneberg V. Wilhelm (1480–1559) pfennig h – a év n. (2), 3 heller H – W 1534, 1535, 1536, év ?, 1546, 1548, év ?. Isny V. Károly (1519–1556) batzen 1530. Nördlingen Eberhard (1503–1535) pfennig 1527, N év ?. Passau Vigilius Fröschl (1500–1517) pfennig év n., Ernst (1517–1540) zweier 1527, 1528 (4), 1529 (9), 1530 (5), 1531 (4), 1532 (5), 1533, 1534 (9), év ? (3), pfennig év n. (49), bizonytalan év n. (10). Salzburg Leonhard (1495–1519) zweier 1514 (4), 1515 (5), 1516 (2), 1517, 1518 (2), 1519, év ? (14), pfennig 1500 (4), 1509, 1510, 1514 (3), 1515 (3), 1517 (2), 1519, év ? (7). Matthäus (1519–1540) zweier 1520 (5), 1521 (3), 1522, 1523, 1524 (3), 1525 (3), 1526, 1527, 1528 (7), 1529 (10), 1530 (9), 1531 (6), 1532 (2), 1533 (2), 1534 (6), 1535 (18), 1536 (18), 1537 (7), 1538 (7), 1539 (9), 1540 (12), év ? (93), pfennig 1521 (5), 1522, 1523, 1525 (4), 1527 (2), 1532, 1533 (2), 1535, 1536, év ? (6). Ernst (1540–1554) zweier 1540 (3), 1541 (11), 1545 (4), 1547 (2), 1548, 1550 (4), év ? (19), pfennig 1544, 1546, év ? (2). Szász III. Friedrich-Albrecht-Johann (1486–1500) garas év n., III. Friedrich-Johann-Georg (1508–1525) garas év n., Johann Friedrich-Heinrich (1539–1541) pfennig 1540, Johann Friedrich-Moritz (1541–1547) pfennig 1542. Meghatározhatatlan pfennig (2).

István Király Múzeum Székesfehérvár, ltsz.: 79.7.1–79.7.225.

V. Székely György

Bogyiszló (Tolna m., székszárdi j.) Összesen 312 db. Utolsó év: 1700. Magyar III. Ferdinánd (1637–1657) tallér K–B 1654. I. Lipót (1657–1705) tallér K–B 1692, 1695 (2), 1698, féltallér K–B 1695, 1700, XV kr. C–H 1696 (2), C–M 1696 (2), K–B 1662, 1663, 1665 (2), 1667, 1674 (2), 1675 (7), 1676 (2), 1677 (3), 1678 (7), 1680 (7), 1681 (4), 1682 (3), 1683 (3), 1685 (2), 1686 (4), 1687 (3), 1688 (3), 1689 (9), 1690 (9), 1691 (7), 1692 (6), 1693 (1), 1694 (5), 1695 (2), 1696 (3), 16? ?, N–B 1675, VI kr. K–B 1668, 1669, 1670, 1671, 1672 (2), 1673 (4), 1682. Ausztria I. Lipót (1657–1705) Bécs XV kr. j. n. 1693 (2), 1694 (2), 1696 (6), címer 1659 (3), 1660 (3), 1663 (8), 1664 (9), 1674 (3), 1675, 1676, 1683, VI kr. rozetta 1674, 1677, 1689, 1679, 1681, 1683, 1687 (2), 1690 (2); Neuburg am Inn XV kr. Δ 1664 (2), VI kr. Δ 1665. Stájer, Graz XV kr. j. n. 1694, 1661, IA–N 1675 (3), I–A–N 1680, I–A 1695; VI kr. I–A–N 1678, 1688, 1691, I–G–W 1670. Karinthia, Sankt Veit XV kr. címer 1694, 1695 (2), 15 kr. címer 1664, címer/GC–VS 1693. Szilécia, Brieg XV kr. C–B 1693 (2), 1694. Breslau XV kr. FBL 1664, G–H 1661 (3), 1662, 1663, 1664 (2), MMW 1693 (4), 1694 (12), S–H 1664, VI kr. G–H 1665, S–H 1665, SHS 1672, 1673 (3), 1674, 1678 (2), 1683, Oppeln FIK 1681. Tirol Lipót fhg. (1625–1632) Hall tallér j. n. 1624, 1632, Sigismund Franz XV kr. j. n. 1664 (4), 1687 (2), 1688, 1691, 1694 (2). Csehország I. Lipót (1657–1705) Prága XV kr. G–E 1694, horgony 1664. Mainz I. Lipót (1657–1705) XV kr. csillag 1685. Würtzburg I. Lipót (1657–1705) XV kr. α 1685. Brandenburg-Anspach II. Georg Friedrich (1692–1703) P–H–M 1695. Halberstadt V. Albert (1513–1545) tallér j. n. 1541. Breslau Franz Ludwig (1683–1732) XV kr. L–P kettőskereszt H–1693 (4), 1694 (5). Liegnitz–Brieg–Wohlau III. Georg (1639–1664) XV kr. 1662, 16? ? (2). IV. Ludwig (1653–1663) XV kr. 1660. Christian (1639–1672) XV kr. 1661, 1662, 1663, VI kr. 1663, 1664 (3). Georg Wilhelm (1672–1675) XV kr. C–B 1675 (2). Olmütz I. Leopold Wilhelm (1637–1662) XV kr. ♠ 1661. II. Karl (1664–

1695) XV kr. $\Delta\Delta$ 1682, 1693, 1694 (4), SAS 1694 (4), VI kr. $\Delta\Delta$ 1673, 1693. Salzburg Paris (1619–1653) tallér j. n. 1629. Württemberg-Oels Silvius Friedrich (1668–1697) XV kr. S–P 1675 (4), 1676. Franciaország XIV. Lajos (1643–1715) tallér j. n. 1652, 1667, 1679, 1690 (2), 1691, 1694, negyedtallér j. n. 1645, 1690. (A lelet: Szekszárd, Béri Balogh Ádám Múzeum)

Nagy Ádám

Csongrád (Csongrád m.) Összesen: 1453 db, utolsó év: 1859. Magyar I. Lipót (1657–1705) XV kr. K–B 1676, 1687, 1692. Mária Terézia (1740–1780) 20 kr. B/EvM–D 1769 (2), B/SK–PD 1776, 1778, 1779 (2), 1780, K–B 1763 (2), 1764 (2), 1765, XVII kr. K–B 1765; Lotharingiai Ferenc (1745–1765) 20 kr. BA/EvM–D 1765 (2), BE/ 1765 (2), BG/ 1765, BH/ 1765, BI/ 1765, BK/ 1765 (2), BL/ 1765 (3), BN/ 1765 (4), BO/ 1765, K–B 1763 (3), 1764 (3), 1765 (3). II. József társuralk. (1765–1780) 20 kr. B/EvM–D 1768, 1769, 1770 (3), 1771, 1773, 1774, B/SK–PD 1775 (2), 1776 (4), 1777, 1778 (3), 1779 (4). II. József (1780–1790) 20 kr. B 1781 (8), 1782 (8), 1783, 1784 (5), 1785 (2), 1786 (12), 1787 (39), 1788 (4). II. Lipót (1790–1792) 20 kr. 1791 (9), 1792. Ferenc (1792–1835) tallér B 1793, 1797 (2), 1822, féltallér B 1824, 20 kr. 1792 (4), 1793, 1794 (7), 1795 (2), 1796 (3), 1802 (11), 1803 (10), 1804 (20), 1805 (22), 1806 (22), 1808 (7), 1809 (7), 1811 (3), 1813 (2), 1815 (13), 1818 (4), 1823, 1826, 1827 (2), 1828 (7), 1829 (6), 1830 (15), 1833, 1834 (2), 1835 (6), osztrák típus 1833 (4), 1834 (3), 1835 (6), 10 kr. B 1794, 7 kr. B 1802 (2), 5 kr. B 1818, 1820. V. Ferdinánd (1835–1848) dukát B 1837, 20 kr. B 1837 (2), 1838, 1839 (2), 1840 (12), 1841 (8), 1842 (5), 1843 (8), 1844 (12), 1845 (17), 1846 (20), 1847 (4), 1848 (8), osztrák típus 1837, 1838, 1839, 20 kr. K–B 1848 (2). Erdély Mária Terézia (1740–1780) 20 kr. 1765, Gyulafehérvár H–S 1780, Nagybánya 20 kr. IB–IV 1776, 1779, 1780, XV kr. 1749. Lotharingiai Ferenc (1745–1765) 20 kr. N–B 1756 (2), 1757, 1761. II. József társuralk. (1765–1780) 20 kr. Gyula f. v. E/H–G 1766, 1771, 1773, Nagybánya G/IB–FL 1769, 1770, 1771, 1772 (3), 1776. II. József (1780–1790) 20 kr. Gyula f. v. E 1782, 1784, 1786, 1787 (2), 1788, 1790, Nagybánya G 1783 (2), 1784 (2), 1787, 1788 (2), 1789. II. Lipót (1790–1792) 20 kr. Gyula f. v. E 1791. Ferenc (1792–1835) dukát Gyulafehérvár E 1820, 1830, 20 kr. E 1793 (3), 1794 (2), 1795 (3), 1797, 1802, 1803 (2), 1804 (3), 1805 (13), 1808 (2), 1809 (2), 1812 (2), 1814, 1815, 1818, 1821 (3), 1823, 1824 (7), 1825 (2), 1826 (2), 1827 (11), 1828 (3), 1829, 1830 (17), 1835 (9), 7 kr. E 1802 (3), Nagybánya, dukát G 1795, tallér G 1824, 20 kr. G 1793 (2), 1795 (2), 1796 (3), 1797, 1803 (4), 1804 (4), 1805 (3), 1806 (2), 1808, 1809, 1814, 1827 (2), 7 kr. G 1802. V. Ferdinánd (1835–1848) Gyulafehérvár dukát E 1848 (2), 20 kr. E 1838 (3), 1840, 1841 (4), 1842 (2), 1843 (4), 1846 (2), 1847 (2). Csehország 20 kr. Prága j. n. 1754, 1755, 1756, 1758 (2), 1761, 1763 (6), 1764 (2), 1765, 20 kr. EvS–AS 1770 (4), 1771 (3), 1772, EvS–IK 1774 (2), 1775, 1776, 1778, 1780 (3). Lotharingiai Ferenc (1745–1765) 20 kr. Prága P–R 1758 (2). II. József társuralk. (1765–1780) 20 kr. Prága C/EvS–AS 1769, 1771, 1772 (2), 1773, C/EvS–IK 1776 (3), 1780. II. József (1780–1790) 20 kr. Prága C 1782 (2), 1783, 1784, 1787. Ferenc (1792–1835) tallér Prága C 1796 (3), 20 kr. C 1797, 1802, 1803 (6), 1804 (3), 1806 (8), 1808, 1809 (2), 1815 (2), 1819, 1827 (2), 1830 (13), 1832, 1833, 1835. I. Ferdinánd (1835–1848) 20 kr. Prága C 1838, 1840 (2), 1842, 1843, 1847. Ausztria I. Lipót (1657–1705) XV kr. Bécs $\mathbb{R}$ 1661, 1664, rozetta 1675. Mária Terézia (1740–1780) 20 kr. Bécs j. n. 1763 (6), 1764 (16), 1765 (26), IC–SK 1767 (4), 1768 (7), 1769 (2), 1770 (5), 1771 (2), 1772 (2), 1773 (2), 1774, IC–FA 1774, 1775 (2), 1776 (9), 1777 (4), 1778, 1780 (3). Lotharingiai Ferenc (1745–1765) 20 kr. Bécs W–I 1764 (2), 1765 (4). II. József (1765–1780) 20 kr. Bécs A/IC–SK 1768, 1769 (4), 1771, 1774, A/IC–FA 1776, 1778. II. József (1780–1790) dukát Bécs A 1787, 20 kr. A 1781 (2), 1782 (2), 1783 (6), 1784 (4), 1785 (4), 1786 (2), 1787 (3), ? (1). II. Lipót (1790–1792) dukát Bécs A 1791. II. Ferenc (1792–1835) tallér Bécs A 1793, 1796 (3), 20 kr. A 1793, 1802 (4), 1803 (6), 1804 (11), 1805, 1806 (34), 1807, 1808 (26), 1809 (15), 1810 (20), 1811 (10), 1812 (2), 1813 (3), 1814 (11), 1815 (12), 1817 (4), 1818 (9), 1819 (6), 1820, 1821, 1822, 1823 (4), 1825 (7), 1826 (7), 1827 (9), 1828 (9), 1829 (5), 1830 (7), 1831 (25), 1832 (22), 1833 (4), 1834, 1835; 3 kr. A 1828, 1832. I. Ferdinánd (1835–1848) dukát Bécs A 1836, 1838 (3), 1841, 1848 (3), 20 kr. A 1836, 1838, 1839, 1840 (12), 1841 (20), 1842 (6), 1843, 1844 (2), 1845 (2), 1848 (2), 3 kr. A 1846. I. Ferenc József (1848–1916) dukát Bécs A 1853, 1854 (2), 1855 (4), 1857, 1859; 20 kr. A 1852. Stájer Graz Mária Terézia (1740–1780) 20 kr. j. n. 1765, CvG–AK 1769. Lotharingiai Ferenc (1745–1765) 20 kr. G–R 1759 (3), 1760. II. József társuralk. (1765–1780) 20 kr. D/CvG–AK 1769, 1770. Karinthia Breslau I. Lipót (1657–1705) XV kr. G–H 166? Tirol Hall Mária Terézia (1740–1780) 20 kr. j. n. 1756, 1759, A–S 1773, 1774, V–C 1776, 1777, 1778 (5), 1779, 1780. Lotharingiai Ferenc (1745–1765) 20 kr. H–A 1754 (4), 1755, 1758, 10 kr. H–A 1755, 20 kr. K–A 1756. II. József társuralk. (1765–1780) 20 kr. F/A–S 1769, 1772, 1774, F/VC–S 1776, 1778 (3). II. József (1780–1790) 20 kr. F 1781, 1784 (2), 1788, 1790. II. Lipót (1790–1792) 20 kr. F 1791. Ferenc (1792–1835) 20 kr. F 1793, 1794, 1795 (2), 1804 (4). Burgau G ünzbürg Mária Terézia (1740–1780) 20 kr. S–C 1772 (2). II. József társuralk. (1765–1780) 20 kr. H/S–C 1771, 1772 (2), 1773. II. József (1780–1790) 20 kr. H 1789 (3), ? 1787. II. Lipót (1790–1792) 20 kr. H 1791. Ferenc (1792–1835) tallér H 1795. Flandria Brüssel Mária Terézia (1740–1780) tallér, arc 1766, 1767. II. József (1780–1790) tallér, arc 1784 (2), 1785 (2). 1786. Lombardia Milánó II. József (1780–1790) 1/2 sovrano M 1787, tallér M 1789, Ferenc (1792–1835) tallér M 1792, 1793 (3), 1794, 1796, 20 kr. M 1819, 1832. I. Ferdinánd (1835–1848) 20 kr. M 1842. Salzburg Ferenc (1792–1835) 20 kr. D 1806, 1808 (5), 1809. Velence Ferenc (1792–1835) 1/2 scudo V 1824, 20 kr. V 1828, j. n. 1823, ? 1826. Bajorország III. Maximilian (1745–1777) tallér j. n. 1768, 20 kr. j. n. 1755, 1757, 1763 (3), 1764 (3), 1766 (2), 1767 (5), 1768, 1771, 1772 (2), 1774 (3), 1776 (3), 10 kr. j. n. 1767, 1774, 1775, 20 kr. A 1767 (4), 1769 (2), 1774 (2); Karl Theodor (1777–1799) 20 kr. j. n. 1781, 1783, 20 kr. A 1772, 1778, 1779, 1781 (2), 1786. Maximilian Josef (1799–1825) 20 kr. j. n. 1811, 1814 (2). Bamberg Adam Friedrich (1757–1779) 20 kr. M–P 1764. Brandenburg – Bayreuth Alexander (1757–1791) 20 kr. j. n. 1760,

1762 (4), 1763 (3), S 1763 (4), 1765 (2), 1770, ? 1762. Bayreuth – Kumbach Friedrich (1735–1763) 20 kr. C. L. R. 1760, 1761, 1762, 1763; Friedrich Christian (1763–1769) 20 kr. C. L. R. 1764 (5), 1765 (3), 177? ?, 20 kr. E–S 1765 (2), 1766 (4), I. C. E. 1768, ? 1765. Frankfurt 20 kr. 1767. Fulda VIII. Heinrich (1759–1788) 20 kr. 1763. Hessen – Kassel Wilhelm (1760–1785) 20 kr. I. I. E/D 1765, I. I. E 1766. Liegnitz – Brieg IV. Ludvig (1653–1663) XV kr. 1661. Nürnberg I. Ferenc (1745–1765) 20 kr. S. R 1765 (3), II. József (1765–1780) 20 kr. S. R 1765 (2), 1766 (3), 1767. Paderborn Wilhelm Anton (1763–1782) 20 kr. T. A. S. 1766, ? (1). Pfalz Karl Theodor (1742–1777) 20 kr. A. S 1763 (2), 10 kr. A. S 1763. Pfalz – Birkenfeld IV. Christian (1735–1775) 20 kr. M 1763 (2). Salzburg Hieronimus (1771–1803) 20 kr. 1776, 1780 (3), 1789, 1794. Worms II. Johann Philip (1763–1768) 20 kr. G–M 1765. Württemberg – Oels Karl (1684–1745) VI kr. C–V–L 1715. Württemberg – Stuttgart Karl (1737–1793) 20 kr. 1764, 1769, II. Fridrich (1797–1816) 20 kr. 1807. Szászország III. Friedrich August (1763–1827) tallér E. D. C. 1773, L. E. C. 1779, S. C. h. 1812, I. G. S. 1816, Anton (1827–1836) tallér G 1836. (A lelet: Szeged, Móra Ferenc Múzeum.)

Nagy Ádám

Igar (Fejér m., sárbogárdi j.) Összesen 2912 db. Utolsó évszám: 1592. Magyar I. Mátyás denár CNH. II. 234. K – A, CNH. II. 239A. K – X. II. Ulászló denár CNH. II. 272A. K – H, CNH. II. 278A. K – G 1511, II. Lajos CNH. II. 306A. K – A 1520, 1521 (2), 1526 (3), K – B 1525 (2), 1526 (2), K – B 1525 (2), 1526 (3), K – G 1518, L – K 1527 (3), János denár CNH. II. 331. K – T 1527, I. Ferdinánd denár K – B 1528 (7), 1529 (7), 1530 (9), 1531 (5), 1532 (5), 1533 (4), 1534 (10), 1535 (15), 1536 (13), 1537 (12), 1538 (8), 1539 (9), 1540 (19), 1541 (20), 1542 (25), 1543 (16), 1544 (13), 1545 (25), 1546 (26), 1547 (28), 1548 (43), 1549 (47), 1550 (50), 1551 (47), 1552 (47), 1553 (35), 1554 (32), 1555 (28), 1556 (21), 1557 (40), 1558 (26), év ? (55), 1559 (22), 1560 (18), 1561 (26), 1562 (31), 1563 (41), 1564 (33), 1565 (25), év ? (3), hamisítvány. C – lilium 1530, H – N 1529, H – P 1552 (5), N – C 1554 (2), 1555 (2), 1556 (2), sasszárny 1531. Miksa denár K – B 1565 (21), 1566 (46), 1567 (39), 1568 (29), 1569 (38), 1570 (54), 1571 (56), 1572 (49), 1573 (11), 1574 (32), 1575, év ? (12), 1575 (53), 1576 (71), 1577 (96), 1578 (78), év ? (11), hamisítvány (9), H – S 1574, 1575 (4), 1576 (2), obulus K – B 1574. Rudolf denár K – B 1578 (8), 1579 (56), év ? (9), 1579 (22), 1580 (102), 1581 (84), 1582 (44), 1583 (56), 1584 (78), 1585 (67), 1586 (25), 1587 (26), 1588 (13), 1589 (15), 1590 (16), 1591 (7), 1592 (4), év ? (52), hamisítvány (16). 16. századi hamis denárok (11). Erdély János Zsigmond denár N – P 1556 (2). Tirol I. Ferdinánd tallér év n., Ferdinánd főh. tallér év n. (18). Cseh II. Ulászló weißpfennig (3), I. Ferdinánd tallér 1552, 1558, weißpfennig 1562. II. Miksa tallér 1576, II. Rudolf tallér 1580, weißpfennig 1590. Schweidnitz II. Lajos (1516–1526) 1/2 garas 1519 (2), 1520, 1525 (3), 1526 (11), év ? (6). Lengyel II. Ulászló (1386–1434) 1/2 garas Gum. 415., Gum. 417. F +, W +, Gum. 415–417., IV. Kázmér (1447–1492) 1/2 garas Gum. 451. rozetta (15), János Albert (1492–1501) 1/2 garas Gum. 467. rozetta (44), kör (5). Alexander (1501–1506) 1/2 garas Gum. 469. (38). I. Zsigmond (1506–1548) garas Gum. 481. 1526, Gum. 482. 1527 (7), Gum. 483. 1528 (3), Gum. 484. 1529 (7), Gum. 483–484. év ?, Gum. 485. 1545, 1546, 1547, hamisítvány, 1/2 garas Gum. 479. év n. (2), Gum. 480. 1507 (5), 1508 (8), 1509 (12), 1510 (8), 1511 (3), év n. (12). Zsigmond Ágost (1547–1572) garas Gum. 610. 1547, 1568 (2), év ?. Báthori István (1576–1586) garas Gum. 683. 1579 (2), Gum. 689. 1581. Porosz terület I. Zsigmond garas Gum. 525. 1529 (4), Gum. 526. 1530 (8), Gum. 527. 1531 (10), Gum. 528. 1532 (7), Gum. 529. 1533 (4), Gum. 530. 1534 (10), Gum. 531. 1535. Danzig I. Zsigmond garas Gum. 558. 1530 (2), 1531 (3), Gum. 561. 1534, Gum. 562. 1535, Gum. 563. 1537, Gum. 564. 1538 (6), Gum. 566. 1540 (3). Elbing I. Zsigmond garas Gum. 582. 1534 (6), 1535, Gum. 583. 1539 (2), 1540 (2). Porosz hercegség Albrecht (1525–1568) garas 1531 (6), 1532 (5), 1533 (5), 1534 (10), 1535 (3), 1537, 1538 (5), 1539 (3), 1540 (4), 1541 (13), 1542 (9), 1543 (6), 1544 (9), 1545 (7), 1546 (2), 1547, év ?, hamisítvány. Liegnitz – Brieg I. Friedrich (1453–1488) garas, II. Friedrich (1488–1547) garas 1542 (2), 1543 (3), 1544 (5), 1545 (2), év ?. Brandenburg – Küstrin Johann (1535–1571) garas 1544 (4), 1545 (4). Salzburg Ernst (1540–1554) tallér 1550, 1553. Szász August (1553–1586) tallér j. n. 1554, HB 1572, féltallér HB 1566. Braunschweig – Lüneburg – Wolfenbüttel Heinrich (1514–1568) tallér 1562. Lübeck II. Miksa (1564–1576) tallér 1573. Hohnstein Volmar-Wolfgang-Ernst (1560–1562) tallér 1561. Hohnstein – Klettenberg Volmar-Wolfgang (1562–1580) tallér 1575. Ostfriesland II. Edzard-Christoph-Johann (1540–1566) tallér 1564. Török I. Szelim (1512–1520) akce Bursa, Edirne (2), Konstantinápoly (8), Novar (3), Serez, bizonytalan (13). I. Szulejmán (1520–1566) akce Amasya, Edirne (3), Konstantinápoly (3), Kratova (3), Mardin, Novar (12), Novaberda (5), Sidrekapsi, Srebrenica, bizonytalan. Bizonytalan szultán (16).

István Király Múzeum Székesfehérvár ltsz.: 78.10.1–78.10.230.

V. Székely György

Mány (Fejér m., bicskei j.) Összesen 2633 db. Utolsó uralkodó I. Mátyás. Magyar denárok és obulusok: I. Mátyás CNH. II. 232. K – ♂ (122), CNH. II. 233A. n – α (17), n – β, n – ♀ (3), n – 2 kalapács (20), n – 2 kígyó (25), n – 3 kagyló (2), bizonytalan (6), egyoldalú, CNH. II. 234. K – (2), K – A (87), K – G (66), K – G (2), K – P (109), K – P (3), K – ♀ (20), K – V (56), bizonytalan (11), CNH. II. 235A. vj. n., B – K, B – S (24), B – patkón kereszt (18), C – lilium (24), h – T (16), K – címer felett K (65), K – címer (170), K – címer (obulus nagyságúra körülírván), K – + (75), n – (3), n – n (2), n – 2 kalapács (239), n – 2 kalapács egyoldalú, n – patkón kereszt (6), bizonytalan (24), CNH. II.

238. S – W, CNH. II. 239A. K – (3), K – A (2), K – P (261), K – ♂ (106), K – ♀ (38, K – ♀ (776), K – ♀ egyoldalú, bizonytalan (58), egyoldalú, CNH. II. 239B. K – ♀, CNH. II. 232–239. kopott, elvert denárok (24), CNH. II. 242. K – ♂ (15), CNH. II. 243. K – címer felett K (4), K – címer (2), n – 2 kalapács, bizonytalan, CNH. II. 244. K – P (17), K – ♂ (20), K – ♀, K – ♀ (46), K – ♀ egyoldalú, ♀ – ✕ tükörveret, bizonytalan (19). Ujlaki Miklós denár (magyar típus) K – B, n – B, ? – n. Aquileia II. Antonio di Panciera (1402–1411) denár CNI. VI. k. III. 26., II. Lodovico di Teck (1412–1437) soldo CNI. VI. k. III. 28. (6).

István Király Múzeum Székesfehérvár, ltsz.: 77.1.1–77.1.69.

V. Székely György

Irodalom

Museum Notes 26, The American Numismatic Society New York, 1981. 223 pl, 32 t.

A kötet zömmel görög numizmatikai tanulmányokat tartalmaz, továbbá római, bizánci, Távol-Kelet numizmatikájával és pápai medalionokkal kapcsolatos cikkeket.

John H. Kroll: From Wappenmünzen to Gorgoneia to owls cikk a korai görög „címer pénzek”-kel foglalkozik. Összefoglalja az ezzel kapcsolatos irodalmat. Különösen a Gorgó-fejes és a baglyos címerpénzek csoportjával foglalkozik. A korábbi kutatás eredményeit felhasználva és az újabb vizsgálatok segítségével ezen pénzek pontosabb időrendjét tudja adni a szerző.

Margaret Thompson: The Cavalla hoard. Az 1952-ben előkerült lelet leírása már megjelent a Coin Hoard-ban. A lelet zömmel Nagy Sándor és postumus vereteit, III. Philippus és Lysimachos pénzeket, ezüstöket tartalmazott. A szerző 60 darabot emel ki a 340 darab ezüstpénzt számláló leletből és ezeket elemzi. A leletben egy Demetrius és egy Seleucos drachma, illetve tetradrachma a legkésőbbi. Elrejtése az i. e. 280-as évre tehető.

Thomas R. Martin: A third-century B. C. hoard from Thessaly at the ANS (IGCH 168). A lelet már publikált. Larissa drachmák, Athen tetradrachmák, Nagy Sándor, III. Philippus drachmák, Lysimachus, I Eumenes és Antigonus Gonatas tetradrachmákat tartalmaz a lelet. Az együttes újraelemzését hozza a cikk. Ennek alapján földberekítésének idejét az i. e. 250–240-es évekre teszi a szerző.

Ralph W. Mathisen: Antigonus Gonatas and the silver coinages of Macedonia circa 280–270 B. C. A szerző Antigonus Gonatas macedóniai ezüstpénzverését elemzi i. e. 280–270 között, illetőleg a postumus Alexander veretek közül a kincseleletek elemzése alapján megpróbálja kiválasztani, melyeket veretek Antigonus Gonatas uralkodása alatt. A postumus veretek pontosabb datálása lehetővé teszi a leletek pontosabb datálását is.

Michael Weiskopf: The Kuh Dasht hoard and the Parthian “dark age”. 1970-ben 700 parthus drachmából és ezüst ékszerekből álló lelet került elő Kuh Dasht-ban. A veretek az i. e. I. századból valók. A leletből azonban csak 131 db pénzt és néhány ékszert sikerült dokumentálni. A részletes leírás, meghatározás és elemzés után a szerző megállapítja, hogy a lelet i. e. 56–55 években került a földbe.

Mark D. McLean: The initial coinage of Alexander Jannaeus. A szerzőnek Alexander Jannaeus (i. e. 103–76) pénzverését elemezve sikerült az egyes típusokat pontosabban évhez kötni.

Kenneth W. Harl: Caracalla or Elagabalus? The imperial imago at the Greek mint of Magnesia ad Maeandrum. Magnesia ad Maeandrum kolonialis Caracalla és Elagabalus vereteknél több atipikus portréjú pénznél nem lehetett eldönteni, melyik uralkodóhoz tartozik. Az elő- és hátlapok verőtőkapcsolatainak elemzésével sikerült az atipikus portréjú veretek hovatartozását megnyugtatóan tisztázni.

William E. Metcalf: A corrigendum to the Cistophori of Hadrian. A szerző „The Cistophori of Hadrian” c. könyvében egy Persephone elrablását ábrázoló, egyetlen ismert cistophorust Nysa ad Maeandrum veretének tartotta. A könyv nyomdába kerülése után felbukkant egy második ilyen cistophorus miatt módosította nézetét és sardisi veretnek tartja.

M. R. Kaiser-Raiss: Posthumous Hadrianic Medallions? A feltett kérdésre válaszol a szerző. Hadrianus halála után a 138–139 évben még veretek a hadrianusi verőtövekkel medalionokat. Ennek oka valószínűleg az új verőtövek elkészítésének időigényessége és gazdasági indokok.

Geri Hockfield Malandra: Transitional style in the Siva images on Kusana gold coins. A cikk a Kusan-i aranyak Siva ábrázolásának változásával foglalkozik.

Michael L. Bates: The Ottoman coinage of Tilimsan. A múlt században leírt, majd újabban Arroyo által publikált Tilimsan-i Ottoman pénzekkel kapcsolatos kiegészítéseket ad a szerző az ANS gyűjteménye alapján.

John L. Varriano: Some documentary evidence on the restriking of early papal medals. A cikk azt a nyugtalanító problémát taglalja, hogyan lehet megkülönböztetni a pápai medalionok eredeti vereteit az utánveretektől?

Bíróné Sey Katalin

Sylloge Nummorum Graecorum – The Collection of the American Numismatic Society. Part 6 – Palestine – South Arabia. New York, 1981. 1615 érem, 54 t.

A Sylloge újabb kötete egy – legalábbis nálunk – meglehetősen ismeretlen terület éremanyagát mutatja be. A gyűjtemény eredetileg E. T. Newell tulajdona volt, aki nagy gondot fordított arra, hogy ritka, ha nem is unikális példányokat szerezzen meg. A kötet anyagának elrendezése Yaakov Meshorer katalógusa alapján készült. Tartalmazza a greco-palestin érmekeket az i. e. IV. századból, a zsidó pénzeket az i. e. IV. századtól a Bar Kochba felkelésig, a provinciális városi érmekeket, Decapolis és Provincia Arabia pénzeit, valamint a Nabateus és dél-arábiai vereteket.

A könyv a szokásos formátumban és elrendezés alapján készült. Egyik oldalon az érmek leírása, súly és pozíció adatokkal, a másikon pedig minden egyes darab fotója.

A könyv elején egy táblázat van, amely a különböző zsidó és arámi írásjelek feloldását tartalmazza megkönnyítve ezzel az érmek meghatározását. Nagyon hasznos munka, különösen az ilyen speciális területekkel foglalkozó kutatók és gyűjtők számára.

Torbágyi Melinda

Le origini della monetazione di bronzo in Sicilia e in Magna Grecia. *Atti del VI convegno del centro internazionale di studi numismatici* – Napoli 17–22 aprile 1977. Róma, 1979. 386 p. 41 t.

A kongresszus témája a szicíliai és dél-itáliai görög bronz pénzverés kialakulása volt. Az előadók az egyes városok öntött és vert bronzpénzeit mutatták be. Az előadások után a kötet közli a különböző hozzászólásokat és az előadók válaszait.

A bronzpénzek kronológiáját tekintve – i. e. V. század vége és i. e. IV. század eleje – többé-kevésbé egységes nézet alakult ki. A datálás alapja elsősorban a pénzek súlyrendszere volt, valamint a stílusuk a datálható ezüst veretek analógiái alapján. Az ülésszak alatt a bronzverés két fontos jelenségét vizsgálták: a kis éremcímletek első szabályos megjelenését és a felülrértékelés kérdését. A bronzokon feltüntetett értékjelzések és a tényleges súlyuk közötti összehasonlításból kiderült, hogy ezeknél a pénzeknél nem a súlyukon alapuló belső érték volt az irányadó, hanem a névérték. Ez a felülrértékelési jelenség már a legkorábbi pénzeknél (lyd elektronveretek) megfigyelhető és komoly gazdasági-társadalmi jelentősége van az egész antik pénzgazdálkodás tekintetében.

A viták a bronzpénzek funkciója körül éleződtek ki, elsősorban az öntött példányok esetében. Stílusuk, gyártási eljárásuk és súlyrendszerük alapján M. J. Price elképzelhetőnek tartotta, hogy ezek a bronzpénzek magánkibocsátások voltak és abból a célból készültek, hogy a kiskereskedelmi tranzakciókat megkönnyítsék.

A tartalmas előadások és viták az ókori gazdaság és pénzviszonyok egésze szempontjából hasznos információkat nyújtanak.

Torbágyi Melinda

Sear, D. R.: Greek coins and their values. Vol. II. Asia and North Africa. London, 1979. 762 p.

H. A. Seaby 1959-ben először kiadott rendkívül népszerű görög éremkatalógusának modern változata ez a munka, amely az azóta eltelt két évtized új tudományos eredményeinek felhasználásával készült. A kétkötetes mű első része az európai területek görög pénzeit mutatja be, ez a kötet pedig az ázsiai és észak-afrikai érmekeket tartalmazza, az archaikus kortól a hellenizmus végéig. A szerző egy néhány oldalas bevezető részben egy rövid összefoglalást ad az ókori görög történelemről és az éremverés fejlődéséről. Bemutatja a görög éremtípusokat, a fő istenségeket, beszél a súlyrendszerekről és a datálási problémákról. A könyv további része maga a katalógus. Az első rész a legkorábbi ion és lyd elektronérmekkel kezdődik. Ezt követik a kisázsiai városok autonóm kibocsátásai és a perzsa uralom alatt vert pénzek. A második rész a közel-keleti területek görög éremverését tartalmazza. A harmadik részben Észak-Afrika, beleértve a fontos karthagói és kyreai verdéket is, éremtípusait mutatja be. Az utolsó fejezet a hellenisztikus kori éremverésnek van szentelve.

A legfontosabb típusokról a szöveg között fotók találhatók, megkönnyítve ezzel a darabok meghatározását. A katalógust 11 térkép, 4 ókori ábécét bemutató táblázat és index egészíti ki.

Mivel a könyv elsősorban gyűjtők számára készült, minden egyes típusnál fel vannak tüntetve az árak, amelyek természetesen csak irányadóul szolgálnak és jó állapotú példányokra vonatkoznak. Elsősorban a darab ritkasági fokát fejezik ki. Szép kiállítás és jól használható munka.

Torbágyi Melinda

Thompson, M.: Alexander's drachm mints. I: Sardes and Miletus. Numismatic Studies No. 16. New York, 1983. 98 p. 38 t.

A könyv egy három kötetes munka első része, amely az Alexander-típusú kisázsiai drachmaverést dolgozza fel 330–300 között. Ebben az időben 7 verde működött Kisáziában, amelyek biztosították az egész birodalom drachmaellátását, kiegészülve időnként a sokkal ritkább és kisebb mennyiségű tetradrachma kibocsátásokkal. Erre a többi verdétől – ahol elsősorban tetradrachmákat készítettek – meglehetősen eltérő képre máig sincs pontos magyarázat. Talán valami helyi tradíció lehet az alapja, mivel ezen a területen korábban is kisézüstöket vertek, perzsa siglosokat és helyi drachmákat. A

7 verde meglehetősen kiterjedt aranyverést is folytatott. A szerző az érmeiken szereplő monogramok és szimbólumok alapján választotta szét az egyes kibocsátásokat és bonyolult stilisztikai vizsgálatok és verőtő-átvitel alapján állította fel az emissiók relatív kronológiáját és a pénzek verdéhez kötését. A jelen kötet Sardes és Miletus kibocsátásait tartalmazza. A szerző azért ezekkel kezdte a sorozatot, mert itt követhető végig a legszorosabb kronológia. Ez a kötet csak az említett két verde tevékenységével foglalkozik, a korszak egész éremforgalmának analizését, kiegészítve a történeti forrásokból származó ismeretekkel, majd a 3. kötetben fogja tárgyalni.

A mű nem igazi corpus abban az értelemben, hogy minden rendelkezésre álló darabot felhasznál, csak az Amerikai Numizmatikai Társulatban meglévő nagy mennyiségű éremanyagot illetve gipsz- és fotógyűjteményt dolgozza fel. A könyv a katalógusban szereplő minden egyes példányról fotót közöl és jól áttekinthető képet ad a rendszerezés alapjául szolgáló verőtőkapcsolatokra. A könyv második részében közli a témához kapcsolódó éremkincseket is.

Nagyon jelentős munkának tartom, mert a témában megjelent számos részlettanulmány után az első átfogóbb munka, ami a múlt század vége óta megjelent. Mindenesetre előrelépés Nagy Sándor, illetve a Nagy Sándor-típusú éremverés összefoglaló feldolgozása felé, amely már nagyon esedékes lenne, hasonlóan Le Rider II. Philippos pénzverését modern módszerekkel feldolgozó munkájához.

Torbágyi Melinda

Sellwood, D.: An introduction to the coinage of Parthia . 2. kiadás, London, 1980. 322 p. 10 t.

A könyv gyakorlatilag a parthus éremverés corpora, amely uralkodók, azon belül pedig típusok szerint sorolja fel a pénzeket. Minden királyról rövid ismertetést ad, majd a típusok leírása következik szemléltető rajzokkal, amelyek sokkal jobban segítenek a meghatározásban, mint a fényképek, egyrészt, mert megkönnyítik a feliratok elolvasását, másrészt kihangsúlyozzák a sokszor csak nüansnyi különbségeket.

A könyv 1971-es első kiadása óta a parthus érmeiket újra vizsgálták, ami számos változást eredményezett a jelen kötetben. Elsősorban a II. Mithridates utáni korszakról van szó, ahol számos drachmát kellett újra attribuílni. Néhány első kiadásban szereplő érmet kihagyott a szerző, ugyanakkor számos új darabot tüntetett fel. Simonetta professzor vizsgálatai alapján IV. Phratres tetradrachmáinak egy csoportját Tiridateshez kapcsolta. Ezeknek a módosításoknak a következtében a típusok számozásában is némi változás történt.

Ebben a kötetben szerepelnek az előző kiadásból kimaradt autonóm városi veretek is, mivel ezek gyakran rávilágítanak az egykorú királyi érme verési eljárásainak bizonyos aspektusaira. Ugyanezért volt szükséges belevenni ebbe a kiadásba a Mervin és a szomszédos területeken vert „drachmákat” is.

Ez a kiadás tehát bővebb és korszerűbb, mint az előző. A kötet végén részletes bibliográfia található a kérdés irodalmáról.

Torbágyi Melinda

Allen, D. F.: (edited by *Daphne Nash*) The coins of the ancient Celts. Edinburgh, 1980. 265 p., 41 t. 29 ábra, 18 térkép.

Tiszteletet érdemel *Daphne Nash*, aki a szerző halála után annak előadásából, korábbi tanulmányaiból sajtó alá rendezte a kötetet.

A cím nem fedí egészen a könyv tartalmát, mert a munka legnagyobb részt a nyugati kelták pénzverésével foglalkozik, s érintőlegesen keleti kelta – Duna vidéki – pénzveréssel. Ez teljesen érthető, keleti kelta pénzek csak kis számban fordulnak elő gyűjteményeikben, jóformán csak publikációkból ismerik azokat.

A munka főmódozatként (ezüst, arany, bronz), ezen belül földrajzi egységenként tárgyalja a pénzverést keletről nyugatra haladva. Foglalkozik a pénzek felirataival, monogramokkal, az elő- és hátlapok ábrázolásának típusával. Kitűnő térképek illusztrálják a kelta törzsek elhelyezkedését Britanniától a Balkánig, a különböző görög pénztípusok kelta változatainak elterjedési területét, a pénzfajták (drachma, tetradrachma, statér) elterjedését. De még olyan finomságokat is térképen láthatunk, hogy mely területeken terjedtek el az arany philippeusok kisebb „címelei”. Rendkívül jól szemléltetnek grafikonjai, melyek a kelta pénzverés relatív időrendjét mutatják be a különböző területeken Britanniától a Duna-vidékig, vagy amelyek az arany vagy ezüstpénzek súlyát szemléltetik a különböző területeken.

Végül kitűnő bibliográfiát ad a szerző témák szerint bontva. Erre azért is szükség van, mert nincs a könyv jegyzetekkel ellátva, amelyet az magyaráz, hogy nem a szerző rendezte sajtó alá a könyvet.

Néhány észrevételt tennénk a Duna-vidéki keltákkal kapcsolatosan, amikor is a térképek és a szövegben elmondottak nincsenek összhangban. Így az 1. térkép csak a cotinusokat és scordiscusokat mutatja, noha a többi Duna-vidéki törzset is említik a szerzők. Helyesbítésre szorul a 2. térkép, mert Burgenland nem a Balatonnál van és Kapos völgye sem a Duna–Tisza közén és a Tiszántúlon. Az 5. térkép szerint philippeus utánzatok csak Heves és Borsod megyében vannak.

A táblákkal kapcsolatban egy helyesbítést tennék, az 5. t. 53–54. kép nem eraviszkusz veret, sem típusban, sem súlyban nem illik azok közé.

A kelta pénzverés kronológiájával kapcsolatban: szerintük i. e. III. század közepétől az i. e. I. század utolsó harmadáig számolhatunk Pannóniában és Dáciában pénzveréssel. Ezzel nem érthetünk egyet, mert a regélyi billon és bronzpénzek (ezekről említést sem tesz a munka) és a dunaszekcsői bronzok megérik a római hódítást. A dáciai pénzverés kezdetével kapcsolatban teljesen Preda munkájára támaszkodik.

A szerzők sok mindent nem ismernek anyagunkból, sőt meg sem említik gyűjteményünket (MNM Éremtár), ennek oka, hogy nem ismerik azt – és ez a mi hibánk.

Biróné Sey Katalin

Münzen der Kelten. Ausstellung der Staatlichen Münzsammlung München. 5. Juli-4. Oktober 1981. Münster, 1981. (A bevezetést *Bernhard Overbeck* írta.) 79 p., 48 kép, 3 térkép.

A müncheni Staatliche Münzsammlung kelta pénzekből kiállítást rendezett a fenti időpontban a müncheni Westfälisches Museum für Archäologie-ban. A kiállítás főként a müncheni, de más külföldi múzeumok és magángyűjtők anyagát mutatta be.

Ez a kis kiállítási katalógus rövid és népszerűsítő formában beszél a kelták, a kelta pénzverés problémáiról, pénzfajtákról, pénzverésük technikájáról (verés, öntés). Ismerteti a pénzek ábrázolásának stílusát, amellyel a kelták a görög pénzek ábrázolását átalakították a saját „formanyelvükre”. Röviden bemutatja a kelta törzsek vándorlását, illetve elhelyezkedését. Ilyen szempontból azonban csak a nyugati keltákkal (hispaniai, britanniai és galliai) foglalkozik. A kelta pénzekkel és kultúrával kapcsolatos legfontosabb kifejezések (pénzfajták stb.) jegyzékét és magyarázatát, továbbá időrendi táblázatot és a legfontosabb irodalom jegyzékét is csatolja a katalógushoz a szerző.

A kiállítás minden darabjáról 1–426 sorszám alatt rövid leírást kapunk, ahol lehetséges datálással.

Először a prototípusokat (II. Philippus, Nagy Sándor, egyéb görög pénzek, római köztársasági denárok stb.) és az ezek után készült különböző stílusú kelta utánzatokat mutatja be a katalógus, majd néhány dél-bajorországi kincsleletet.

A kiállítás, illetve a katalógus először a keleti kelta (delbajor, osztrák, csehszlovákiai, magyarországi, noricumai, Duna-vidéki, keltó-dák, Fekete-tenger vidéki, kisázsiai) pénzeket mutatja be. Ezután következnek a galliai (nyilvánvalóan ebben gazdagabb a müncheni gyűjtemény) Rajna-vidéki, svájci, britanniai és hispaniai kelta veretek, ahol lehetséges, törzsek szerint csoportosítva.

Végül a kiállított pénzek képei következnek, verető, típus, pénzfajták és átmérő megjelölésével.

A katalógus jó példája annak, hogy röviden, hogy lehet és kell a laikus nagyközönség számára alapismereteket nyújtani. A katalógushoz csatolt bibliográfia megadja a további ismeretszerzés lehetőségét az érdeklődőbbeknek. Egyetlen zavaró dolog a katalógusban, hogy a pénzek fotói azonos méretűre vannak nagyítva.

Bíróné Sey Katalin

Furger-Gunti, A. – Gutzwiller, P. – Hänggi, R. – Holstein, D. – Mäglin, T. – Mathis, F. – Schucany, C.: Die keltischen Münzen der Sammlung R. Forrer/H. Herold im Rätischen Museum Chur – mit einem Beitrag über die Metallanalysen von W. B. Stern. Schriftenreihe des Rätischen Museums. Nr. 25. Chur, 1982. 60 p., 121 szövegek közötti kép, 45 t.

A kötet a churi Rätisches Museum kelta éremgyűjteményét publikálja (121 db), amelyet a századfordulón R. Forrer szedett össze H. Herold számára. H. Herold ezt az anyagot 1906-ban, illetve újabb gyűjtését 1908-ban a múzeumnak ajándékozta. Forrer később megszerzett a múzeum számára a bochumi leletből is néhány kelta pénzt. A gyűjteményben a darabok mellett még ma is az eredeti Forrer-féle meghatározó cédulák vannak. 40 éremnek a lelőhelye is ismeretes.

Mivel a churi múzeumban nem volt szakember a katalógus elkészítésére, így a bázeli egyetem hét hallgatójából alakult „munkaközösség” dolgozta fel a gyűjteményt.

A feldolgozás rendszere: nyugatról keletre haladva hozzák a kelta pénzeket. Egy-egy anyagcsoport előtt rövid összefoglalást adnak a szerzők, majd a pénzek katalógusa következik nagyított fényképekkel kísérve (pénzfajta, verető törzs megnevezése, súly, elő- és hátlap leírása, leltári szám, lelőhely, irodalom). A katalógus és a fényképek számozása folyamatos a kötetben. Fotók szempontjából luxus kivitelűnek mondható a kötet, mivel mint említettem, a katalógusban a pénzek nagyított fotói, a képtáblákon pedig a pénzek eredeti nagyságú fotói sorakoznak.

Magyar vonatkozásban érdekes, hogy a churi múzeumba is eljutott néhány magyarországi lelőhelyű kelta pénz (Katalógus: 98, 99, 100, 101, 102, 103), amelyek természetesen a Duna vidékén előforduló típusokat képviselik.

A kötethez természetesen a szükséges mutatók csatlakoznak: pénzfelirat, verető népek, törzsek, címszavak és magyarázatok a legfontosabb numizmatikai kifejezésekről (pénzfajták, szimbólumok stb. magyarázata).

A kötet szép példája annak, hogy lehet és kell egy kis gyűjteményt (1979-ben a berni numizmatikai kongresszuson merült fel a feldolgozás lehetősége) feldolgozni és gyorsan közreadni.

Bíróné Sey Katalin

The Roman Imperial Coinage. The Family of Constantine I. A. D. 337–364. (Kent J. P. C.) Volume VIII. London, 1981. 605 p., 28 t.

Örömmel üdvözljük az 1923-ban indított RIC sorozat legújabb, VIII. kötetét. A kötet apparátusa hasonló, de nem azonos a RIC VI. és VII. kötetével, illetve az LRBC-vel.

A katalógust megelőző bevezető rész tartalmazza a válogatott bibliográfiát, az előlapi köriratokat, a gyűjtemények jegyzékét, ahonnan az anyaggyűjtés történt. Majd császáronként rövid életrajz, évenkénti bontásban eseménynaptár következik. A pénzveréssel; császárok szerint, hátlapi típusok szerint, kronológiai értékeléssel külön fejezet foglalkozik. A császári „VOTA” vereteket szintén külön fejezet tárgyalja. Táblázat mutatja be a 314–363 közötti VOTA-kat. Ismerteti a bevezetés a korszak pénzverésének rendszerét fémfajták szerinti bontásban. A különböző pénzfajták (arany, ezüst, bronz) súlyváltozását a különböző időszakokban táblázatok szemléltetik. Mivel a pénzek súlyának és megnevezésének problémája

nem szűkíthető le arra az időszakra, amelyre maga a katalógus vonatkozik, így komoly tanulmányt kapunk a Nagy Constantinus alatti és I. Valentinianus alatti pénzfajtákról és súlyokról is. A pénzforgalom fejezet is – amely a leletek értékelése alapján íródott – tárgyalja a megelőző és későbbi időszak vereteit.

Az összegyűjtött anyag óriási mennyisége lehetővé tette a szerzőnek, hogy kronológiai változtatásokat eszközöljön az LRBC-hez képest, amelyek korábban ő volt az egyik szerzője. Részben egyes típusok verését szűkebb időhatárok közé tudta helyezni, részben változtatott a korábbi kronológiai besorolásokon, mint ez a sisciai VICTORIAE DD AVGGQ NN típusú pénzek esetében is történt – hogy csak egy minket közelebből érintő példát emeljünk ki.

Különböző mutatók zárják le a kötetet, amelyek az elő- és hátlapi feliratokra, ábrázolásokra vonatkoznak. A hátlapi köriratokat pénzfajták szerinti bontásban adja.

Új dolog és könnyíti a meghatározás munkáját, hogy hátlapi ábrázolások szerinti mutatót is hoz a különböző körirat-változatokkal. Ugyancsak praktikus a kihajtható lap a kötet végén, amely az előlapi ábrák „kódját” hozza. Kár, hogy az előlapi köriratokkal nincs ilyen kihajtható mutató. Remek dolog, hogy minden darabról tudjuk, hogy melyik gyűjteményben található, ez az információadás nagyban megnövelte a szerző munkáját, aki a rövid, de csak a lényegre érintő bevezető részekért, de a katalógus elkészítésének óriási munkájáért is minden tiszteletet megérdemel.

Bíróné Sey Katalin

Tony Hackens–Raymond Weiler szerk.: Proceedings of the 9th International Congress of Numismatics. Luxembourg, 1982. I–II. 1046 p., 122 t.

A 9. Nemzetközi Numizmatikai Kongresszust 1979 szeptemberében rendezték meg Bernben. A 34 ország küldöttei között a magyarok viszonylag nagy létszámmal (12 fő) vettek részt és meglehetősen sokan tartottak előadást. A kongresszus anyagát megjelentető vastok kötetekből mi itt csak a bennünket érdeklő tanulmányokkal foglalkozunk.

Bíróné Sey Katalin a pannóniai pénzforgalom két lényeges időpontjával, nevezetesen a kezdetével és a végével foglalkozik. Lényegében az eraviskuszok és a kelták kései vereteit (regölyi és dunaszekcsői típus) vizsgálta. 375 után erős csökkenés következett be a provincia pénzforgalmában és 395 után alig áramlik be már veret. Ez azonban nem jelenti a lakosság teljes pusztulását. A kései érmekek valószínűleg évtizedekig tovább forogtak. Közép- és Észak-Európa X–XI. századi kereskedelmi összeköttetéseit *Gedai István* vázolta fel. Amíg a nyugati pénzek Kárpát-medencei megjelenése a zsákmányoló hadjáratokhoz (kalandozások) köthető, addig a bizánci aranyak és az arab dirhemek élénk kereskedelemről tanúskodnak. A szerző cikke széles anyagismereten és a korabeli források beható vizsgálatán nyugszik. *Ferenczi Mária* nálunk ritkán vizsgált kérdéskört dolgozott fel: Kína XI–XIII. századi gazdaságtörténetéhez szolgál új adatokkal a numizmatikai leletek alapján. *Huszár Lajos* a XVII. századi guldinerek forgalmát vette számba Magyarországon, illetve azokat a nemzetközi egyezményeket (Zinna, Leipzig), amelyek hosszú távon befolyásolták hazai pénzverésünket. A Horváth Tibor Antal gyűjtéséből vett adatok felvetik annak időszerűségét, hogy közé kellene tenni valamilyen formában azt a hatalmas adattömeget, melyet jelenleg az MTA Kézirattára őriz. Az I. világháború utáni gazdasági élet pangása, majd a trianoni döntések arra kényszerítették a magyar kormányt, hogy teljesen új alapokra fektesse pénzverésünket. Az 1919–22 közötti időszakban svájci cégekkel kívánták a szükséges nyersanyagot előállíttatni, illetve a papírpénzek nagyobb címleteit kinyomtatni. *B. Nánási Éva* dolgozata ezt az izgalmas átmeneti időszakot öleli fel új, eddig ismeretlen levéltári források alapján.

A rendkívül jól szervezett nemzetközi kongresszus azzal az elhatározással zárult, hogy legközelebb 1986-ban Londonban találkoznak a világ numizmatikusai. Reméljük, hogy magyar szakembereink hasonló sikerrel szerepelnek majd.

Kőhegyi Mihály

Thesaurus Nummorum Romanorum et Byzantinorum. Bd. 4. Alam, M.–Denk, R.–Szaivert, W.–Dick, F.: Die Münzsammlungen der Benediktinerstifte Kremsmünster und St. Paul im Lavanttal. Wien, 1983. 208 p., 25 t.

Az 1970-ben indított TNRB sorozat jelen – negyedik – kötete két bencés kolostor éremgyűjteményének antik részét publikálja. A kremsmünsteri gyűjteményt Alam M., Denk R. és Szaivert W. dolgozták fel, a lavanttalit pedig Dick F.

A kremsmünsteri gyűjtemény eredete a XVII. század végétől követhető nyomon. A gyűjtés folyamatosnak mondható, még nemrégiben is egy több száz darabot számláló éremlelettel – a spanyol örökösödési háború korából – gyarapodott a gyűjtemény. Az antik része közel 1750 db-ot számlál. Római köztársasági aes gravek, denárok, quinarok, zömmel azonban császárkori pénzek – I–IV. század – és néhány kora bizánci pénz képezi az antik gyűjteményt.

A Szent Pál-koostor lavanttali gyűjteményéről egy XVIII. századi publikációban már említés történik. Most a gyűjtemény 4266 antik pénze került feldolgozásra. Nagy részük már az 1842-ben készült leltárban is szerepelt. Római köztársasági, császárkori és néhány bizánci és Meroving pénz is van a gyűjteményben.

Mindkét anyag feldolgozása azonos szempontok szerint történt. A legújabb irodalom (Crawford, RIC stb.) szerint meghatározott pénzek pozícióját és súlyát is adja a katalógus.

A katalógust mindkét esetben rövid gyűjteménytörténeti bevezetés előzi meg, amelyeket a kolostorok papi gyűjteménykezelői írtak.

A kötet a TNRB szerzőitől már megszokott gondossággal és pontossággal publikálja a pénzeket. A munka egy újabb „elfelejtett” gyűjteményt tett élővé a numizmatikai kutatás számára.

Bíróné Sey Katalin

Karel Kurz: Úvod do Antické Numismatiky. Praha, 1982.

A szerző az antik pénzek kézikönyvét kívánta az olvasó kezébe adni. Előljáróban a pénztörténet klasszikus műveit veszi számba és egyúttal azok tartalmát is elmondja, de kritikáját is elvégzi. A pénz szerepének, gazdasági jelentőségének bemutatása után a verés technikai kérdésére tér át, majd a súlyviszonyokat és elnevezéseket tárgyalja. Az újkori hamisítványokra külön felhívja a figyelmet.

Az általános bevezető után sorra veszi a numizmatikában előforduló kifejezéseket, illetve elmondja azok tartalmát (előlap, hátlap, felirat, jobb és bal oldal, körirat, rövidítés, gyöngykör stb.). Hosszan foglalkozik a relatív és abszolút kronológiával, valamint az éremképekkel. Az antik pénzek elnevezését és súlyuk egymáshoz való viszonyát táblázatban mutatja be.

Kőhegyi Mihály

Sășianu, A.: Moneda antică în vestul și nord-vestul României = Ancient coinage in western and northwestern Romania. Oradea, 1980. 198 p., 31 t. 4 táblázat.

A szerző a címben említett terület teljes ókori éremforgalmát tárgyalja az i. e. IV. századtól az i. sz. IV–V. századig. A könyv első három fejezete az utóbbi 20 év román numizmatikai kutatásai alapján dolgozza fel a terület antik pénzforgalmát. Az első fejezetben a görög és dák-kelta pénzverésről van szó, különösen ez utóbbit hangsúlyozva. Röviden tárgyalja a helyi éremverés kronológiai kérdéseit, valamint a dák és kelta veretek elkülönítését. A második fejezetben Apollonia, Dyrrhachium és a római köztársasági leletekkel foglalkozik. A harmadik fejezetben a császárkori pénzforgalmat tárgyalja 3 fázisra osztva: i. e. 27–i. sz. 106, i. sz. 106–i. sz. 271 és 271–453 között.

Következtetéseiben megállapítja, hogy a terület antik éremforgalma általános vonásaiban jól beleilleszthető Románia egész területének ókori pénzforgalmába. Hangsúlyozza az éremforgalom folytonosságát a tárgyalt időszak egésze alatt. Megállapítja, hogy bár a terület Dacia provincia létrehozása után is a szabad dák törzsek fennhatósága alatt volt, mégis erősen érvényesültek a római hatások gazdasági és kulturális téren.

A könyv negyedik fejezete a terület éremrepertóriumát adja alfabetikus sorrendben és ezen belül kronológiai sorrendben. Képes táblái elsősorban kelta érmekeket mutatnak be, amelyek a különböző típusokat szemléltetik, hangsúlyozva a dák és kelta veretek elkülönítését. A könyvet 4 elterjedési táblázat egészíti ki az antik pénzforgalom különböző korszakairól.

A mű nem annyira egyéni megállapításokat tartalmaz, mint inkább a romániai kutatások összefoglalása a szerző szemszögéből, amely a terület éremverésének folytonosságát szándékozik hangsúlyozni. Ennek érdekében a különböző típusú érmekeket szépen sorba rakja, mint egy kirakós játékban, ahol úgy tűnik van egy kis űr, oda gyorsan behelyez valamit. Ez elsősorban az időszámítás előtti időszakra vonatkozik, ahol a pénzverés és forgalom kronológiája távolról sem tisztázott és bár időnként hivatkozik az eltérő véleményekre, mégis túlságosan leegyszerűsíti a problémákat. A könyv ennek ellenére nagyon hasznos összefoglalása a kérdésnek.

Torbágyi Melinda

Virgil Michăilescu-Bîrliba: La monnaie romaine chez les Daces Orientaux. Bucuresti, 1980. 312 p.

A Bibliotheca Historica Romaniae sorozat 23. köteteként jelent meg a szerző könyve, mely a Moldvában előkerült római pénzek eddigi legnagyobb feldolgozása. A kutatástörténet áttekintése után azokat a történeti eseményeket veszi számba, amelyek döntő befolyással voltak a terület numizmatikai arculatára. Megállapítja, hogy Moldvában már az i. e. V. században forogtak görög (histriai) pénzek és úgy véli, hogy a géta és dák kereskedelembe voltak használatosak. Ezekben persze Histria érdekelttségét, kereskedőinek megjelenését kell elsősorban látnunk. A macedón előképekre visszanyúló veretek már helyben készültek. Finomságuk (900%-os ezüst) és súlyuk (11–14 gramm) miatt közkedveltek voltak. Ezt bizonyítja nagy tömegű előkerülésük is.

A harmadik fejezet i. sz. 106-ig, tehát Dácia megalapításáig kíséri nyomon a moldvai pénzforgalmat, amelyre ebben az időben a római köztársasági denárok túlsúlya a jellemző. A 14 nagyobb lelet zöme Decebal harcai során került elrejtésre. Külön tárgyalja – teljesen indokoltan – az Aureliusig, tehát Dácia feladásáig terjedő szakaszt. Ezt nemcsak a hatalmas mennyiség (53 lelet, 1000-nél több darab) indokolja, hanem az is, hogy a történeti helyzet következtében módszertanilag is új szempontokat érvényesíthetett a feldolgozó. Így például a temetőkből előkerült, viszonylag gyér darabokat is vizsgálhatta. A IV. századtól kezdve erősen megcsappan a pénzforgalom, lényegében szórványleletekről van szó. Ezek jelentőségét azonban alábecsüli a szerző. Külön fejezetet szentel az utánzatoknak és hamisítványoknak. Általában Traianus, Hadrianus és Antoninus Pius denárait utánozzák. Anyaguk jó minőségű, de éremképük egyre ziláltabbá válik az idők folyamán. Érdekes, hogy a Nagyalföldön (a keceli lelet alapján) egy verdét tételez fel.

A könyv legnagyobb értékét az a két katalógus jelenti számunkra, amely a köztársasági és császári leletek teljes listáját tartalmazza. Feltűnő, hogy a szerző alig említi a pannóniai párhuzamokat, pedig fontosságuk kézenfekvő. Hazai irodalmunk közül egyedül a szegedi Acta Antiqua et Archeologica szerepel a rövidítésjegyzékben. A szerző ezzel saját magát és következtetéseinek súlyát is megrövidítette.

Kőhegyi Mihály

Sear, D. R.: Greek Imperial Coins and their values. The local coinages of the Roman Empire. London, 1982. 636 p.

Ez a gyűjtők számára készült katalógus az antik numizmatika egy meglehetősen elhanyagolt területét – a császárkori görög pénzverést – dolgozza fel. A nagyjából három évszázadot felölelő korszak mintegy 600 verdéjének kibocsátásait foglalja össze. A katalógus három részre oszlik: az elsőben az olyan érmek szerepelnek, amelyek a császár képmását és nevét viselik kronológiai sorrendben, az egyes uralkodókban pedig a hagyományos földrajzi elrendezésben. Ezt követik a birodalom autonóm területeinek érmei, amelyek nem viselik a császár nevét és portréját. A harmadik rész az egykorú független és félfüggetlen államok éremverését tartalmazza. A kötet mintegy 6000 érmet mutat be, a legfontosabb típusokról fotókat is közöl. Minden darabnál feltünteti a mai forgalmi értéket.

A szerző a könyv elején rövid ismertetést ad a korszak éremtípusairól, a feliratvariánsokról, a magistratus nevekről, a városok szimbólumairól és az értékjelzésekről. Külön fejezetet szentel a korszak érmeinek bonyolult datálásának és egy táblázaton mutatja be a különböző érák egymáshoz való viszonyát. A kötet végén abc-sorrendben felsorolja az összes verdet. A könyv a modern kutatási eredmények felhasználásával készült, nagyon hasznos és jól kezelhető munka.

Torbágyi Melinda

Albert, R.: Das Bild des Augustus auf den frühen Reichsprägungen. Speyer, 1981. 244 p., 3 t.

A munka a mannheimi egyetem történelem–földrajz szakán disszertációként készült 1980-ban. Octavianus érmei kapcsán az uralkodókultusz kérdéseit vizsgálja a korai principatus idején. A vizsgálattal a korszak jobb megértését kívánja elősegíteni elsősorban valláspolitikai tekintetben. A pénzek ikonográfiai vizsgálatán kívül felhasználja a korszak írásos forrásait, az antik történetírók és költők munkáit, valamint a témára vonatkozó epigráfiai anyagot.

A könyv gazdag irodalmi apparátus felhasználásával készült, ami a szerzőnek a témában való alapos jártasságát bizonyítja.

Torbágyi Melinda

Klaus Fittschen: Die Bildnistypen der Faustina minor und die Fecunditas Augustae. Göttingen, 1982. 95 p., 56 t.

Az ifjabb Faustina éremképeit mintegy 30 éven át (147–175) tudjuk nyomon kísérni a vereteken. Ez ideig 9 típust sikerült megkülönböztetni a kutatóknak (J. J. Bernoulli, K. Fittschen, C. Gaspari, P. Strack, M. Wegner, P. Zanker), de időrendbe sorolásuk lényegében a hajviselet változásain nyugodott. Fittschen viszont felderítette, hogy az újabb frizura megjelenése nem a divat gyors változásának volt alávetve, hanem Faustina iun. 13 gyermekének születésével függ össze. Az ókori irodalom széles körű felhasználásával ezt eléggé meggyőzően bizonyítani is tudja. Kitűnt az is, hogy az éremképek mindig valamilyen más művészeti alkotásra – elsősorban szoborra – vezethetők vissza, illetve azt veszik át. Miután ez, már csak a császári apa (Marcus Aurelius) miatt is, a szülés után nemsokára megtörtént, az egyes típusok szinte évré keltezhetőek.

A függelékben a szerző a császárpár két leányának, Lucillának és Crispinának éremképeit is tárgyalja, mivel az előbbi Lucius Verus, az utóbbi Commodus felesége volt, s mint ilyen több vereten is megjelenik portréjuk. A korabeli források, a régészeti és numizmatikai leletek tökéletes ismerete, és az a mód, ahogyan mindezt a szerző kezeli, értelmezi és felhasználja, az utóbbi évek legjobb antik emlékekkel foglalkozó könyvévé avatják művét.

Kőhegyi Mihály

Maria Regina Kaiser-Raiss: Die Stadtrömische Münzprägung während der Alleinherrschaft des Commodus. Frankfurt am Main, 1980. 128 p., 32 t.

A szerző hatalmas történeti anyagot mozgatott meg és több ponton új megvilágításba helyezte Commodus uralkodásának történetét. Ez elsősorban azért sikerült, mert nem csupán a 176–192 közti évekre korlátozta kutatását, hanem felismerte – nagyon helyesen –, hogy bizonyos politikai és gazdasági jelenségek gyökerei Verusig, sőt Marcus Aureliusig nyúlnak vissza. A beható elemzés során az is kiderült, hogy a korabeli történetírók (Cassius Dio, Marius Maximus) rajzolta kép túlonaltul sötét. Annyi persze igaz, hogy Commodus kemény kézzel próbált rendet teremteni a hatalmasra duzzadt birodalomban s ennek még senatustagok is áldozatul estek. A zilált pénzügyi helyzet lassú jobbúlását viszont a kiveret pénzek egyértelműen bizonyítják. A szerzőnek nem volt könnyű dolga, hiszen Commodus pénzverését többen és sokféleképpen vizsgálták, mégis sikerült több típus verési időrendjét finomítani s ez már önmagában komoly eredmény. Ha ehhez még hozzávesszük a kiegészítéseket (tehát új, a RIC-ben és a Gnechi-monográfiában nem szereplő adatokat), akkor bizvást mondhatjuk, hogy Kaiser-Raiss asszony könyve legjobb Commodus-feldolgozásaink közé tartozik.

Kőhegyi Mihály

Alexander Jeločnik–Peter Kos: Zakladna najdba Čentur-C. Ljubljana, 1983. 93 p., 18 t.

A ljubljani múzeum kiadásában megjelenő Situla disszertáció-sorozat tág teret nyújt a numizmatika közlésére, sőt egy-egy leletegyüttes teljes feldolgozását is vállalja. Így került sor a jelenlegi szerzők egyikének, Alexander Jeločnik könyvének kiadására, mely a Situla 12. köteteként 1973-ban jelent meg. Ezt a sort folytatják most, mert 1938-ban egy másik leletegyüttest is találtak egy amphorában, mely azonban csak 1962-ben került a múzeumba. A 2276 follisból álló késő római anyagot verdék szerint közlik. Közeli és távoli helyek (Lugdunum, Treveri, Londinium, Siscia, Serdica, Thessalonica, Heraclea, Nicomedia, Cyzicus, Antiochia, Alexandria) egyaránt képviselve vannak. A darabok legtöbbje az első és második tetrarchia idejéből való, de vannak benne a harmadik tetrarchia alatt vert példányok is. Tanulságos a feldolgozás, illetve közlés rendszere is. A magyar kutatás bizonyára a minket közelebből érdeklő és érthetően nagyszámú sisciai veretek listájának veszi majd legnagyobb hasznát. A nálunk kevésbé ismert nyelvű délszláv szöveget teljes terjedelmében közlik angolul is. A táblaképek nyomdatechnikája minden igényt kielégít.

Kőhegyi Mihály

Barnea, I.–Iliescu, O.: Constantin cel Mare. Bucuresti, 1982. 212 p., 24 oldalnyi kép.

A szerzők szándéka az volt, hogy bemutassák Nagy Constantinus császár személyiségét és a korszak történetét a legújabb kutatások fényében, különös tekintettel a mai Románia területéhez való viszonyában. A kötet 7 nagy fejezetre és számos alfejezetre oszlik. A történeti részeket Ion Barnea, a numizmatikai fejezetet pedig Octavian Iliescu írta. A kötet első fejezete Diocletianus korát tárgyalja, külön-külön az egyes társcsászárokat, magát a tetrarchiát, a korszak külpolitikáját és Diocletianus reformjait. A II. fejezet Nagy Constantinus hatalomra kerülésével foglalkozik, hogy hogyan szerezte meg az egyeduraltmat. A III. fejezetben Barnea részletesen elemzi a császár reformjait. A IV. részben a császár valláspolitikáját mutatja be három korszakra bontva. Az V. fejezetet a szerző a korszak művészete ismertetésének szenteli. A VI. fejezet Nagy Constantinusnak a Kárpát–Dunai területekkel kapcsolatos politikáját tárgyalja. Az utolsó részben Iliescu a császár pénzveréséről ír, tekintettel a pénzverés gazdaságpolitikai aspektusaira, a pénzek ideológiai és politikai propaganda szerepére, végül a mai Románia területén játszott szerepükre.

A mű a korszak rövid, de alapos összefoglalása, elsősorban a Kárpát–Dunai területekre vonatkozó anyaga miatt, hasznos olvasmány.

Torbágyi Melinda

Bastien, P.: Le monnayage de l'atelier de Lyon de la réouverture de l'atelier en 318 à la mort de Constantin (318–337). Numismatique Romaine XIII, Wetteren, 1982. 200 p., 24 t.

A kötet nagy köz- és magángyűjteményekből és leletekből származó anyaggyűjtést tartalmaz, illetve használ fel a lyoni verde 318–337 közötti működésének értékeléséhez. A szerző 2709 pénzt vizsgált meg, illetőleg sorol fel a katalógusban. Ezek között azonban nem mindegyiknek hozza, hozhatja – a korábbi publikációk hiányossága miatt – súlyát, pozícióját és képét.

A katalógus a típus pontos leírása, RIC szerinti meghatározása és a példányok őrzési helye – gyűjtemények – felsorolása után részletezi az ismert súlyú és pozíciójú darabokat. A pontosan értékelhető pénzek darabszáma azonban így is bőven elegendő statisztikai mintavételre. Ezek alapján készült kémiai elemzések, súlyváltozások és kronológiai-statisztikák általános érvényűnek tekinthetők.

A típusok, a verdejegyek pontosan évhez köthetők. Ennek alapján értékelhető volt a verde verési intenzitása évenkénti bontásban. Rendkívüli ingadozások észlelhetők pl.: 332-ben 308 db, 336-ban 16 db.

Külön tárgyalja az ezüstözött bronz-, arany- és ezüstpénzeket, ezek metrológiáját, összetételét.

A verde technikai problémáival (mellkép, portrévésés, titulátúra, köriratok stílusa, az elválasztó pontok kérdése, emissiók, officinák) külön fejezet foglalkozik. Remek kis táblázatok, ritkábban grafikonok teszik szemléletessé a száraz, de szükséges statisztikai adatokat. Szintén külön fejezet foglalkozik a lyoni veretek egykorú hamisítványaiival. Itt a szerző érinti nemcsak a lyoni verde vonatkozásában, hanem szélesebb körben is a IV. századi hamisítványok kérdését.

A munka lehetővé teszi a továbbiakban, hogy a lyoni veretek egész pontos kronológiáját használhassuk. Statisztikáit sokrétűen használhatjuk más verdék anyagának feldolgozásával összehasonlítva.

Bíróné Sey Katalin

Cserményi Vajk–Tóth Endre: Katafai római aranyérmek. Szombathely, é. n. (1982).

A Vas megyei múzeumok 79. katalógusaként megjelent füzet azt a 18 darabból álló leletet mutatja be, amely a Szombathely melletti Katafa határában került elő. A Dunántúlt meghódító római katonaság a Borostyánkő-út mentén nyomult előre Carnuntumig. Claudius császár i. sz. 50 körül alapította Savariát, majd Hadrianus adta meg a Zalalövő területén fekvő Salla nevű településnek a municipium rangot. A kettő között, ott, ahol az út elérte a Rába ártérét, a

magas partnak egy kiemelkedő helyén, árokkal és sánccal körbevett őrtornyot létesítettek. Ennek feltárása során került elő a lelet, mely az általános gyakorlat szerint Nero i. sz. 64–68-as vereteivel kezdődik és Marcus Aurelius 167–168-as érmeivel zárul. A 18 aureus között több, eddig ismeretlen variáns és egy ritka ellenjegyes Traianus veret található. Az érmek egymás felett, hengeresen összeállítva kerültek elő, tehát olyan módon rejthették el, hogy egy karóval lyukat fúrta a földbe, és abba eresztették bele a – talán vászonba göngyölt – kis tekercset. A katalógus minden egyes darab elő- és hátlapját közli, sőt a két záródarabot kétszeres nagyításban is. Kár, hogy az oldalak számozása és a kiadás éve hiányzik, mert ez megnehezíti a hivatkozást.

Kőhegyi Mihály

Eugen Chirila–Nicolae Gudea–Valerin Lazar–Andrei Zrinyi: Münzhorte und Münzfunde aus dem Kreismuseum Mureș. Tîrgu Mureș, 1980. 183 p., 30 t.

A gyűjteményes kötet feldolgozásokat és leletközléseket egyaránt tartalmaz. Érdekes, hogy az egyes cikkek név nélkül jelentek meg, nyilván közös munka eredményei. A sinvasi leletegyüttes a római köztársasági denárok szokásos képét mutatja. A 44 érem i. e. 147-tel indul és 87-tel zárul. Elhelyezésük valószínűleg Burebistas meggyilkolásával, illetve az azt követő zavaros időkkel függ össze. A római kori Dácia előkerült pénzeit külön lista tartalmazza, amely természetesen csak a Marosvásárhely környékieket öleli fel. Külön összeállításban kaptak helyet a Dácia feladása után vert darabok. Ide sorolták – nyilván a kontinuitás bizonyítása céljából – a bizánci darabokat is.

Ezek után 10 újabban előkerült lelet tételes feldolgozása következik. A leletek a XIV. századtól a XX. századig tartalmaznak anyagot. Zömük záróéve természetesen a mozgalmas XV. és XVII. századra esik. A néhány tucat éremtől a több ezerig terjedő leletek összetétele teljesen azonos a Kárpát-medence más részein található együttesekével és azt a szoros kapcsolatot bizonyítja, amely a három részre szakadt ország többi területeivel fennállott. A veretek 60–80%-a magyar, a maradékon más országok (elsősorban Lengyelország) osztoznak. A múzeum 27 aranypénzét külön fejezetben közlik, de összetartozásukat (a rómainól Ferenc Józsefig) mindössze arany voltak jelenti.

Az eredetileg magyarul megjelent kötet (Éremkincsek és éremleletek a Mureș Megyei Múzeumból) nehezen hozzáférhető. Ezért öröndetes, hogy azt most németül is kiadták, mert ezzel a nemzetközi kutatás számára tették hozzáférhetővé a nem kis számú éremanyagot.

Kőhegyi Mihály

P. J. Casey: Roman coinage in Britain. Haverfordwest, 1980. 64 p.

Az ún. Shire-sorozatban eddig 15 kötet jelent meg. Válamennyi régészeti és művészettörténeti kérdésekkel foglalkozik. A mostani füzet az első olyan, amely a numizmatika köréből veszi tárgyát. Egy rövid bevezető után hosszan foglalkozik a római pénzek rendszerével, értékével és átszámításával (táblázatban), a verési helyekkel, technikai kérdésekkel, a pénzek változó elnevezésével és csökkenő finomságával. Diocletianus ismert reformjáról részletesen ír. Könyvének a második, nagyobbik felében a szigetország római történetét, illetve pénzverését és leleteit mutatja be a szerző. A második (43) II. Theodosiusig (402) terjedő időszakot 27 periódusra osztja fel. Ez a, különösen az I. századra vonatkozóan, nagyon elaprózott beosztás aligha indokolt s nagyon megnehezíti, sőt helyenként lehetetlenné teszi az áttekinthetést. Igen jó ötletnek tartjuk viszont, hogy az egyes korszakok végén mindig megadja az általános, tehát legtöbbször előforduló típust. Megkönnyíti a használatot, hogy a bal oldali szöveg azonnal összevethető a jobb oldalon szereplő, viszonylag bő fényképanyaggal. Mindez nem lépi túl egy népszerű kiadvány szintjét. Ám egy ügyesen szerkesztett és könnyen használható táblázatban az Angliában előkerült római érmek előfordulási mennyiségét adja meg periódusonként és ez már tanulságos összevetést kínál a Pannóniában előkerült leletekkel. Három térképen a lelőhelyeket tünteti fel a szerző különféle időközökben (140–170, 258–273, 300–410). Ezek a térképek a rómaiak gyors terjeszkedéséről, majd lassú visszahúzódásáról tanúskodnak.

Kőhegyi Mihály

Lind, L.: Roman denarii found in Sweden. 2. Catalogue Text. Stockholm, 1981. 161 p., 3 t.

E kötet katalógusa egy később megjelenő munkának, amely az itt publikált leletek alapján fog elkészülni és a leletanyag analízisét, kiértékelését fogja tartalmazni, továbbá a korszak pénzforgalmának kérdéseit.

Jelen munka a svédországi római denárleleteket publikálja – kincs- és szórványleleteket egyaránt – tájegységek szerint a lelőhelyek betűrendjében. A lelőhelyes érmek zömmel gotlandiak, mintegy 6000 db. Ezenkívül a szerző összegyűjtötte a II. század végével, illetve a III. század elejével záródó denárleleteket Dánia, NDK, Lengyelország, Szovjetunió, Csehszlovákia és Magyarország területéről.

A svédországi leleteknél zömmel RIC szerinti meghatározást ad a korábbi publikációk, illetve a saját feldolgozása alapján. A külföldi leleteknél csak felsorolja a császárok szerinti megoszlást. Az egykorú hamisítványokat nem írja le részletesen csak jelzi meglétüket.

Magyarországról a Kecel I, II, a mendei, abonyi és tiszánagyrévi éremleleteket említi.

A katalógus megmutatja a szerző kiterjedt anyaggyűjtését, remélhetőleg a hozzátartozó, illetve ezen alapuló analízis is megjelenik a közeljövőben.

Bíróné Sey Katalin

Hahn, W.: *Moneta Imperii Byzantini von Heraclius bis Leo III. (Alleinregierung 610–720) Mit Nachträgen zum 1. und 2. Band. 3. Teil*, Wien, 1981. 315 p., 58 t., 16 kihajtott rajzos tábla.

A bizánci corpussorozat 3. kötete jelent meg a szerző tollából. Mivel e három kötet 1973 és 1981 között került kiadásra, remélhetjük, hogy a szerző fiatal korára és nem mindennapi munkaintenzitására való tekintettel végigviszi a sorozatot.

A munka a két előző kötet módszeréhez hasonlóan tárgyalja a bizánci éremverés 610–710 közötti időszakát. Rövid metrológiai és a pénzverdekre vonatkozó bevezetés után kommentálja a szerző a különböző császárok alatti pénzverést a különböző verdekben pénzfajták szerint. A kommentálás szinte csak kiegészítése a kihajthatós rajzos táblázatoknak, amelyekről tulajdonképpen a meghatározást végezhetjük. Ezen pénzfajták, verdek szerinti és időrendi csoportosítását találkozzunk. A kötetet kiegészíti a táblázatokon feldolgozott pénzekre vonatkozó adatközlő rész.

Ez a kötet hozza a MIB I–II. kötetéhez a korrekciókat, illetve adatkiegészítést az újabb kutatások alapján. Ezenkívül egy összesítő indexet is tartalmaz az I–III. kötethez. Figyelemre méltó újítás az I–II. kötetre vonatkozó kiegészítés. A megjelenésük óta eltelt idő nem számottevő egy numizmatikai corpus életében, a szerző ennek ellenére igyekszik „naprakész” állapotban tartani munkáját.

Bíróné Sey Katalin

Lowick, N. M.–Bendall, S.–Whitting, P. D.: *The „Mardin” hoard. Islamic countermarks on Byzantine folles*. Hampshire, 1977. 79 p., VIII t.

A rövid kis tanulmány egy roppant érdekes témával foglalkozik, az iszlám-ellenjegyes bizánci rézpénzekkel az ún. Mardin-kincs kapcsán. A pontos lelőhely, illetve előkerülési idő nem ismert, csak a kincsben szereplő érmek alapján lehet következtetni a származási területre, azaz Dél-Anatólia délkeleti részére. A lelet több mint 13 000 darabot tartalmaz, három szeldszuk pénz kivételével bizánci follisokat Anastasiustól (491–518) I. Alexiusig (1081–1118). Ebből mintegy 2200 db ellenjegyes példány van, amelyik nem is egy, hanem több ellenjegyet tartalmaz. Az ellenjegyes pénzek megjelenése nem meglepő az iszlám világ területén. Kelet-Anatóliában már közvetlenül a török törzsek XI. század végi letelepedését követően megjelennek. Az ellenjegyek verdéhez, illetve uralkodóhoz kötése azonban nagyon nehéz kérdés. Ennek a tanulmánynak a fő érdeme az, hogy megkísérli ennek megoldását, amiben nagy segítséget nyújtanak a Mardin-kincs többszörösen ellenjegyzett példányai, amelyek segítik a kronológia kidolgozását. A kincs elrejtésének idejét a szerzők a XIII. század végére teszik a két legkésőbbi, XIII. század elejei szeldszuk pénz nagyon megviselt állapota miatt.

A kis tanulmány, bár a szerző véleménye szerint inkább csak kísérlet, tapogatódzás a vitatott kérdések megoldására, mégis roppant hasznos munka és remélhetőleg további kutatások kiindulópontjául szolgál majd ebben a témakörben.

Kovács-Borosi Ágnes

Bendall, S.–Donald, P. J.: *The billon trachea of Michael VIII Palaeologos 1258–1282*. 1974, 47 p., számozatlan rajzos illusztrációk.

Az első szisztematikus feldolgozás – még ha a késő bizánci pénzverésnek csak egy kis területét érinti is – a British Museum katalógusa és a Dumbarton Oaks-i gyűjtemény publikálása óta. Bár a kis tanulmány nem törekszik teljességre, mégis tartalmaz néhány olyan következtetést és elméletet, amely további felfedezésekre és kutatásokra ösztönözheti a szakembereket ebben a meglehetősen elhanyagolt, de érdekes témában.

A munka első részében a szerzők a korszak rövid történeti áttekintését adják, ezt követi a típusok, verdek és a datálás rövid ismertetése, majd a vonatkozó bibliográfiai anyag. A második részben verdek szerinti csoportosításban következik a katalógus rajzos ábrázolásokkal kiegészítve.

Csak üdvözölhetjük a szerzők vállalkozását, hogy egy ilyen mostohán kezelt anyag feldolgozására vállalkoztak.

Kovács-Borosi Ágnes

Bendall, S.–Donald, P. J.: *The later Palaeologan coinage 1282–1453*. Bath, 1979. 271 p. és számozatlan rajzos illusztrációk.

A kötet a bizánci numizmatika egy meglehetősen elhanyagolt területét dolgozza fel. A munka a „The billon trachea of Michael VIII Palaeologos” c. műből nőtt ki. Ennek az uralkodónak arany és ezüst verését már korábban publikálták és így ésszerűnek tűnt ezt a tracheák feldolgozásával kibővíteni. Ez pedig maga után vonta az őt követő II. Andronikossal kezdődő korszak – ahol lényegesen megszorodik a veretek mennyisége – kibocsátásának feldolgozását is. Az anyag azonban néhány múzeum elutasító magatartása miatt nem lehetett teljes. A kötetbe nem vették bele azokat az érmekeket, amelyek bár bizánci jellegűek, névtelenek vagy nagyon rossz tartásúak.

A munka rövid bevezetéssel, a témához kapcsolódó történeti és bibliográfiai áttekintéssel és egy az érme-anyagának vizsgálatával foglalkozó tanulmánnyal kezdődik. Ezután a szerzők négy fejezetben csoportosították az érme-eket:

I. Konstantinápoly – az összes itt készült érme-eket felsorolja a tárgyalt korszakon belül, kivéve az ún. „ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ” verést, illetve a császár neve és képmása nélküli vereteket, amelyeket külön fejezetekben tárgyalnak. (II–III.) A IV. fejezetben a thessalonikai verdével foglalkoznak, melynek fejlődése változatos, történelmének eredményeképpen meglehetősen eltérően fejlődött a fővárosétól. Itt csak rézből készítették pénzeket, 1380 után, úgy tűnik, nem lehet keltezni őket, a legkésőbbi kibocsátásokon pedig hiányzik a felirat, ami megnehezíti pontos meghatározásukat. A sorrend felállítását minden fejezeten belül uralkodók szerint, azon belül pedig fém és címlet szerint történt. Ahol lehetséges, a kibocsátások kronológiai rendben következnek, ahol pedig erre nincs mód, ott az elő- ill. hátlapi ábrázolások alapján történt a besorolás.

A könyv rajzos illusztrációkkal van ellátva a szöveg közben, amely megkönnyíti a tájékozódást. Hiányolom azonban a korszerű publikáláshoz ma már elengedhetetlen fotóanyagot. Ennek ellenére jó és hasznos munka.

Kovács-Borosi Ágnes

Pohl Artúr: Münnzeichen und Meisterzeichen auf ungarischen Münzen des Mittelalters 1300–1540. Akadémiai Kiadó Budapest – Akademische Druck- und Verlagsanstalt Graz, 1982. 101 p., 145 t.

A középkori magyar pénztörténeti kutatásoknak eddig – egyebek között – két nagy rejtélye volt, amelyek megoldatlansága sok nehézséget jelentett a feldolgozásokban. Az egyik az Árpád-házi pénzek egy részén található szíglák rejtélye, a másik pedig a késő középkori pénzekben szereplő verdejegyek sokasága volt. A szerző szorgalmas vizsgálódásai nagymértékben előrevittek e gyakran rejtélyes jegyek feloldását.

Ezeknek a verdejegy néven ismert jeleknek az alkalmazása Károly Róbert korában indult el és utána állandó marad. Betűk, figurák, címerek stb. teszik ki főként e jegyek anyagát és a Zsigmond kora óta kialakult gyakorlat szerint a két jelből álló verdejegy egyik tagja a pénzverdét, a másik pedig a pénzverésért felelős tisztviselő (kamaraispán) nevét jelzi. Az általános gyakorlattól eltérő kivételek természetesen bőven akadnak, de a verdejegyek zöme az említett célokat szolgálja.

A szerző arra a nehéz feladatra vállalkozott, hogy az összes ismert verdejegyet lehetőleg összegyűjti, azokat rendszerezi és megkísérli az értelmüket feloldani. Ha ez a törekvés a dolog természeténél fogva teljes mértékben nem is sikerülhetett, mégis az általa nyújtott feloldások rendkívül nagy segítséget jelentenek a pénztörténeti kutatásokhoz.

A munka első része a szóban forgó korszak pénztörténetének a rövid ismertetése. Az eddigi homályos ismereteinket egy világos áttekintő történeti összefoglalás váltja fel, csak az a sajnálatos, hogy a szöveget jegyzetanyag nem kíséri és így sok feltételezést vagy kétségesnek tűnő állítást nem támogat valamilyen legalább valószínűsítő jegyzetanyag. A bizonyítékokra utaló jegyzetek főként a további kutatásokat segítették volna nagymértékben.

A munka másik része magában foglalja egyrészt azoknak a személyeknek a névsorát, akiknek a pénzveréshez valami közük lehetett a legtovábbi értelemben. Majd a pénzek korrendje szerint felsorolásra kerülnek az összes pénzverőjegyek és az előbbi lista alapján megtörténik a jelek lehetőség szerinti feloldása.

Minthogy a középkori pénzverdéknek nemhogy az irattárai nem maradtak fenn, hanem gyakran csak az emlékezet vagy valami szerény írott forrás bizonyítja a működésüket, rendkívüli szorgalommal kellett a különböző közlésekben szétszórtan feltűnő felelős tisztviselők (kamaraispánok) neveit összegyűjteni és ezeket a neveket, valamint a pénzverdét az ismert verdejegyekkel azonosítani. Ez a munka jelenti a szerző kutatásainak az oroszlanrészét és ha nem is lehet minden feloldással teljesen egyetérteni, a múltbeli ismereteinkhez viszonyítva az eredmény így is óriásinak mondható és a kétes feloldásokat remélhetőleg a további kutatás tisztázza fogja.

A munkának maradandó értéke a verdejegyek összeállítása. Csak az ezüstpénzekben előforduló jegyeiről van szó, mert az aranypénzek jegyeit a szerző még korábban külön munkában dolgozta fel. A táblázatos összeállítás minden jegynél igyekszik feltüntetni a pénzverde és a kamaraispán nevét, majd a veretési idő megjelölése teszi teljessé a feldolgozott anyag ismeretét.

Rengeteg adat egybevetéséről és feldolgozásáról van szó, amelyeknek az egyeztetése sok problémát vet fel. Meg lehet állapítani, hogy az anyag túlnyomó részében a feloldások elfogadhatók és helytállóak, az esetleges kétes részlet-problémákkal viszont nem érdemes e rövid ismertetés keretében foglalkozni. Mindenesetre ez az imponáló munka megnyugtató rendet teremt a késő középkori magyar pénzek sorozataiban és el nem évülő forrásmunkát fog jelenteni a további kutatások számára.

Huszár Lajos

A magyar aranypénzverés története (vezető). A kiállítást rendezte és a vezetőt írta Gedai István. Budapest, 1982. 55 p., 23 t. + 2 térkép.

A fenti címmel a Magyar Nemzeti Múzeumban rendezett kiállításhoz készült vezető a kiállítás sorrendjében ad ismertetést és részletes felsorolást az egyes tárlókban elhelyezett anyagról. Az európai aranykereslet kielégítése szempontjából rendkívül jelentős hazai aranybányászat bemutatása után két tárlóban a késő középkori magyar aranyforintok következtek. A magyar aranyforintok külföldi elterjedését és közkedveltségét jól érzékeltették a külön tárlóban elhelye-

zett ellenjegyes magyar aranyak és a magyar mintára készült idegen aranypénzek. A középkori magyar királyság felbomlása után az aranypénzverés egyrészt Habsburg-fennhatóság alatt a királyi Magyarország területén, másrészt az önálló Erdélyben folyt. A változatos súlyú és formájú aranyveretek főleg az erdélyi pénzverésre jellemzőek, amely a XVII. században érte el tetőfokát. A sajátos arculatú erdélyi veretek gazdag sorozatának kiemelkedő darabja Apafi Mihály 50 dukátos aranypénze, amely a kiállításon külön tárlóban szerepelt. A kiállítás következő egysége a XVIII–XIX. századi aranypénzverést mutatta be, ahol a Habsburg uralkodók veretei mellett helyet kaptak a Rákóczi-szabadságharc és az 1848-as forradalom dukátjai, valamint a pénzverési joggal rendelkező Batthyányak és Esterházyak aranypénzei is. A kiállítás utolsó két tárlójába I. Ferenc József aranypénzei, illetve a pengő-próbaveretek és a forint emlékpénzek kerültek, ami jól mutatja az aranypénz-kibocsátásban az utolsó évszázad során végbement változásokat. A gazdag anyagú, kitűnően megrendezett kiállítás egyaránt hű képet adott a magyar aranypénzverés sok évszázados múltjáról és a Magyar Nemzeti Múzeum Éremtárának kiemelkedő gyűjteményéről. A kiállítás élményét a szépen megformált katalógus leírásai és fényképei teszik maradandóvá.

V. Székely György

Gedai István–Héri Vera: Tiroler Taler in Ungarn. Thaur bei Innsbruck, 1983. 12 p.

A magyar hetek keretén belül került megrendezésre és bemutatásra az a kiállítás, mely a tiroli pénzek magyarországi szerepét volt hivatott bemutatni. A kiállítás rendezői (együttal a katalógus szerzői) szerencsére tágabban értelmezték feladatukat és lényegében a XV–XVIII. századi Magyarország történetét tárták a látogató elé. Az első öt vitrinben a pénzek kaptak helyet, de ügyesen érzékeltetik a kort más tárgyakkal is: a mindvégig meghatározó török jelenlétet például egy magyar karddal és egy török handszárral. A kiállítás vezetője tömören, de közérthetően vázolja azokat a társadalmi és gazdasági körülményeket, amelyek során, mintegy 150 éven át, nagyobb mennyiségű tiroli veret (elsősorban tallér) került az országba. Nemcsak vágómarháért és nyersanyagért kaptunk tiroli pénzt, hanem sok esetben hozták azt magukkal idevezérelt zsoldos csapatok, akik rendszerint nem voltak tiroli születésűek, hanem a birodalom más részéből kerültek ki, de járandóságukat az értékálló tiroli tallérban kérték és kapták.

A 6–7. vitrin anyaga plakettekből állott. Készítésük Mátyás király olasz származású mestereivel kezdődött, akik természetesen reneszánsz stílusban dolgoztak. Ezt a hagyományt azután a XVI. században is megőrizték. Annak ellenére, hogy Magyarország történetének legnehezebb idejét élte 1526 és 1686 között, az érmészetben ez elég gyengén tükröződik. Csupán Buda eleste (1541), valamint Esztergom és Győr visszavétele jelentkezik témaként. Annál több veret ábrázolja a török ellen folytatott felszabadító harcok eseményeit.

Kőhegyi Mihály

Zsámboki László: Pénzverés oktatása Selmecen. Miskolc, 1982. 63 p. 9 kép.

Mária Terézia 1762-i döntése szerint a magyarországi Selmec királyi bányavárosban – a világon elsőként – felsőfokú bányászati-kohászati tanintézetet hoztak létre. Itt képezték az egész Habsburg-birodalom számára a bányászatban, kohászatban, pénzverésben és erdőgazdálkodásban járatos tiszteket (mai értelemben: mérnököket). A pénzverés mint a nemesfém mindenkor legnagyobb felhasználója vált részévé a bányászatnak és kohászatnak, így oktatása is ezen belül folyt. Igen helyesen emeli ki a szerző, hogy a magyar montanisztikum ilyen egységes formája azért jöhetett létre, mert a nemesfémtermelés sehol sem játszott olyan lényeges szerepet, mint Magyarországon, külkereskedelmi passzívumunkat csak ezzel tudtuk kiegyenlíteni.

A bányászat és pénzverés kapcsolatát az aranyváltás monopóliuma (1325-től) adta. Azonos irányítás alatt folyt a pénzítés alapanyagának előállítása (a nemesfémek tisztítása), valamint maga a pénzítés (olvasztás, rudacsöntés, nyújtás, lapkavágás, súlygyezeités, színezés, szélezés, végül a verés).

A szerteágazó munka széles ismereteket követelt, ezért 1733-ban a csehországi Joachimstalban, 1735-ben pedig a magyarországi Selmecen „Bergschule”-t állítottak fel, de sem Joachimstalban, sem a később felállított szomolnoki és oravica Bergschulékban pénzverészetet nem oktattak; pénzverészeti tiszteket az 1870-es évekig csak Selmecen képeztek az egész birodalom számára.

Selmecen matematika (matematika és mérnöki ismeretek) volt az alaptárgy, mellette 5 főtantárgy – 1. bányaművelés és bányajog, 2. föld- és bányamérés, 3. ércelőkészítés, 4. kémlesztet és ércolvasztás, 5. aranyváltás és pénzverészet – volt. A gyakorlati feladatokat üzemekben végezték, a pénzverészeti gyakorlatot Körmöcbányán.

A fiatal szakemberek ösztönzésére versenyvizsgákat rendszerezítettek, s a győztes 15 dukát súlyú aranyérmet és ilyen veretű ezüstérmet kapott. Négyféle érem volt: bányaművelés, bányamérés, kémlesztet és pénzverészet. (A jutalomérem adományozását a Selmeci Akadémia utóda, a miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem felújította, a pénzverészeti érmet a gépészmérnöki kar hallgatói kapják.)

1846-tól a pénzverészet önálló tárggyá vált. A négyéves bányaképzés keretében a nyolcadik szemeszterben oktaták.

1867 után a Selmeci Akadémia állami intézmény lett és 1872-ben oktatási reformot hajtottak végre, az egységes bányaképzés négy szakra – bányászat, fémkohászat, vaskohászat, bánya-kohógépészet – vált szét. Pénzverést a fémkohászati szakon oktattak. A hallgatók és az érdeklődés egyre csökkent. Ennek oka, hogy már csak Magyarországon

számára képeztek szakembereket, ugyanakkor pénzverés már csak Körmöcbányán folyt, így a szakember-igény is csekély.

1894-ben a Fémkohászati Tanszék Faller Károly vette át. Részletesen kidolgozta a pénzverés oktatását. (75 oldalas kézírata a mai napig sem jelent meg.) 1904-ben az akadémia főiskolává vált. A pénzverés oktatása továbbra is a Fémkohászati Tanszéken maradt, féléven át, heti 2 órában, gyakorlati foglalkozás nélkül.

Az I. világháborúval lezárult Magyarország egy évezredes nemesfémtermelő korszaka, megszűnt a pénzítés, s a magyar bánya- és kohómérnököknek 1926-tól nem oktatnak pénzverészetet.

Zsámboki László a források teljes birtokában kitűnően rajzolta meg a magyar pénzverészet oktatását, érzékeltette ennek hanyatlását és okait, egészen megszűnéséig. A szakember-képzést irányítóknak különösen tanulságos. Kár, hogy a kitűnő munka mindössze 400 példányban jelent meg.

Gedai István

Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből I. Miskolc, 1982. 228 p.

A Miskolci Nehézipari Műszaki Egyetem Központi Könyvtára ezzel a kötettel új sorozatot indított, hogy az ásványi nyersanyagok társadalmi-gazdasági szerepének jelentőségével, történetével foglalkozó kutatóknak folyamatos kiadási lehetőséget teremtsen. Ez rendkívül indokolt, hiszen a mindmáig egyetlen összefoglaló jellegű magyar bányászat-történet, Wenzel Gusztáv: Magyarország bányászatának kritikai története c. műve jó száz éve jelent meg. Néhány esztendővel később (1884–1887) Péch Antal adta ki a leghíresebb magyar bányavidék, az ún. Alsó-Magyarország bánya-művelésének történetét. E két alapvető művet további áttekintések nem követték. Paulinyi Oszkár vette fel újra az elejtett fonalat az 1930-as években.

A gyűjteményes kötetnek csak azokat a cikkeket ismertetjük itt, melyekben pénztörténeti vonatkozásokat találunk. Meglepetésünkre és örömünkre ezek teszik ki a terjedelem nagyobbik részét. Zsámboki László jó összefoglalását nyújtja a magyarországi ércbányászat történetének a honfoglalástól az I. világháborúig. Kár, hogy a jegyzeteket, terjedelmi okokra való hivatkozással, elhagyta. Gedai István a magyar középkor pénzverését tárgyaló cikkében legelső pénzüntől a török bejöveteleig kíséri végig hazai pénztörténetünket. A pénzek sommás leírásán túl technikai kérdésekre is súlyt helyez és a gazdaságtörténet egészébe ágyazva értelmezi forgalmunkat. Huszár Lajos az általa kimunkált CNH III. kötetének eredményeire támaszkodva ismerteti a magyar pénzverés újkori fejezetének egy részét. Nem volt könnyű dolga, hiszen a három részre szakadt ország pénzverése is külön utakon jár. Ráadásul erre az időszakra esik a nagy pénzünt hullám (Kipper- és Wipper-kor), a pénzhamisítás hatalmas fellendülése, az idegen pénzek soha nem látott tömegű beáramlása és a kurucok pénzverése. A szerző közérthető stílusban oldotta meg feladatát. Zsámboki László az országos bánya- és bányagazgatás fejlődésének irányát vette vizsgálat alá a honfoglalástól az I. világháború végéig. A használatos összefoglaló legnagyobb hibája, hogy hiányzanak jegyzetei. Kiváló germanistánk, Vizkelety András a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött kéziratok alapján a selmeci bánya- és bányagazgatás kérdését vonta vizsgálati körébe. Megállapítja, hogy a kódexekben ránk maradt szövegek másolási idejét nyelvészeti és paleográfiai ismérvek alapján a XVI. század első felére tehetjük.

Kőhegyi Mihály

Rádóczy Gyula: Mária Terézia magyar pénzverése. Budapest, 1982. 143 p.

Kutatók és gyűjtők számára egyaránt vonzó Mária Terézia korának eseménydús pénztörténete s ennek megfelelően az uralkodása idején kibocsátott pénzek sokasága és változatossága. Csak üdvözölni lehet az egy-egy jól körülhatárolható korszak pénzeit monográfikus igénnyel feldolgozó műveket.

A szerző kizárólag az uralkodó magyar vonatkozású pénzverését vizsgálja. Rövid életrajz, kül-, bel- és gazdaság-politikai tájékoztató után következik a pénztörténeti rész.

A Habsburg-birodalom pénzverésében a magyar részesedés 1751-ig vezetett, majd az osztrák veretés növekedésével mennyiségileg csökkent, de szerepe változatlanul jelentős maradt (pl. aranypénzek). Szerencsés körülmények között olyan lényeges adatok maradtak fenn kézíratos formában az 1741–1768 közötti évekből, amelyek alapján a mennyiségi, a címletek és különböző fémek szerinti arányváltozások nyomon követhetők sőt darabszám pontosságú számadatokig vezethetők. A már más publikációkból ismert és bővebben kifejtett ismereteket igen jól szemléltetik az itt is közölt grafikonok. A tárgyalás természetesen így az 1768 előtti időkre vonatkozóan részletes.

A könyv második fele tartalmazza a pénzek részletes leírását (csökkenő) címletek szerint. A leírásban szerepelnek a technikai adatok (súly, átmérő stb.), a köriratok és ábrázolások, címerek ismertetése, szükség esetén az elő- és hátlapok változatainak, körirat variációinak ismertetése. Ugyanitt találjuk a már korábban kiadott feldolgozások, katalógusok számait (Resch, Unger, Herinek, Eypeltauer, Huszár) valamint az alapos összehasonlítás során tapasztalt leírásait megjegyzésként. Olvashatunk még a korabeli árákról keveset és (sajnos nagyon) rövid bibliográfiát. A kiadvány végén található a különböző katalógusok sorszámainak összehasonlító táblázata.

Az eredetileg Mária Terézia halálának 200. évfordulójára tervezett kiadvány hasznos elkészve is, talán figyelemfelhívó és igényt jelző is, hogy a magyar pénztörténet más korszakainak részletes feldolgozásait is szívesen olvassánk.

Nagy Ádám

Szabó T. Attila: Erdélyi magyar szótörténeti tár. Gyűjt. és szerk.: – Közrem.: Kósa Ferenc, Nagy Jenő stb. Bukarest, Kriterion.

1. köt. A–C. 1976. 1225 p.

2. köt. Cs–Elsz. 1978. 1219 p.

3. köt. Elt–Felsz. 1982. 1162 p.

Hatalmas, egyszemélyes vállalkozás, több mint ötven éves munkálkodás eredményeként látott napvilágot a Tár első kötete – s rendre a következők – gyűjtője és szerkesztője a Kolozsvárott élő Szabó T. Attila professzor. Ritkán adódik alkalom, hogy olyan könyv jelenjen meg, amely több tudományág számára egyformán ünnep. Az érintett szak-tudományok között sorakozik többek között a numizmatika is szerényen. Nyelvészeti műről van szó, de amint a szerző egy interjúbán nyilatkozta: „... a nyelv – miként a nép egész tárgyi és szellemi jelenségvilága – elválaszthatatlan attól a társadalmi közösségtől, amely ezt teremtette”. Ezért nagy jelentőségű tett az erdélyi magyar nyelvű régiség szókincsének összegyűjtése és bemutatása, egy – ma már – nemzetiségként élő nép kultúrájának a felmutatása, amelybe természetesen beletartoznak a mindennapok pénzzel bántó eseményei is.

Az egymilliónál több szótörténeti adatot, címszót levéltári forrásokból jegyezte ki a szerző. Feldolgozott fejedelmi naplót és jobbágylevelet, céh-, peres és egyházi iratokat, családi és hadi levelezést, végrendeleteket és lajstromokat stb. A források sokféle jellege, a korabeli készítőik különböző társadalmi helyzete biztosítja a kutató és az olvasó számára a széles értelemben vett életszerűséget. A Tár időbeni határai az 1450–1890 közötti évek, földrajzi határai pedig a történeti Erdély a Részekkel.

Egy-egy szócikk tartalmazza a címszót, ennek jelentését ill. értelmezését magyarul, románul és németül, majd következnek az időpont megjelölésével a régiségbeli adatok. Ez utóbbi felsorolás az adott szó szöveggörnyezetével együtt a forrásokra való utalással, kiegészítve esetenként a fontos nyelvészeti adalékokkal, valamint ugyancsak szükség szerint megjegyzésekkel.

Éppen a numizmatikai érdekű szócikkek végén találunk gyakran megjegyzéseket (legtöbbször Huszár Lajos Bethlen Gábor pénzei c. művére hivatkozva, s amelynek annak idején 1945-ben szintén Szabó T. Attila volt a felelős kiadója), mivel a címszó néhány szavas magyarázata nem lehet elegendő az emlegetett pénzfajta értékére, azonosítására stb. vonatkozóan. De hiszen nem is érmészeti szakkönyvről van szó! Mégis pénzekről, pénzforgalomról, hétköznapi pénzhaszról, árákról, adókról igen sok hasznos adat, tájékozódást segítő ismeretre bukkanhat kutató és egyszerű olvasó egyaránt. Az adatok, érdekességükön túl feltétlenül gazdagítják a szaktudományokat, sok esetben további magyarázatra, kutatásra serkentenek. Páratlan az adatok életszerűsége, emberközelisége.

A nyolc-kilenc kötetre tervezett Tár messzemenően teljesíti célját, a szerző feltett szándékát: „... történeti anyagot szándékozik nyújtani, szállítani minden olyan tudomány számára, amely a történetiség igényével vizsgálja az érdeklődési körébe került kérdéseket”

Nagy Ádám

La Numismatique source de l'histoire de l'art et de l'histoire des idées. Bucarest, 1981. 101 p., 16 t.

A XV. Történész Világkongresszust 1980 augusztusában tartották Bukarestben. Ebből az alkalmából a Nemzetközi Numizmatikai Bizottság, mint a Nemzetközi Történettudományi Bizottság egyik önálló szervezete – a román rendezőszervek kezdeményezésére – numizmatikai szekciót tartott. A szekció előadásait a bukaresti Editura științifică și enciclopedică megjelentette.

Az első ülés bevezető előadását Jean-Baptiste Giard tartotta a numizmatika történettudományi szerepéről. A továbbiakban főleg antik tematikájú előadások hangzottak el Bucur Mitreától, Maria Chitescutól, Carmen Maria Petolescutól, Octavian Iliescutól. Szinte valamennyi előadás érintette a dák problémakört. Késő középkori témával két előadás foglalkozott, Constanta Stirbu Havasalföld és Moldva XIV–XVIII. századi numizmatikájával, míg három előadó (Ludita Winkler, Ana-Maria Velter, Francisc Pap) egy előadásban XVI–XVII. századi erdélyi témát tárgyalt. Az előadásokat megvitatták, s a hozzászólások is megjelentek.

A Történész Kongresszuson komoly létszámban vettek részt magyar történészek, de numizmatikus egy sem. Súlyos felelősség terheli ezért a magyar rendezőszerveket; annál is inkább, mert a numizmatikai szekcióban magyar érdekeltségű témákat is megvitattak egyetlen magyar résztvevő nélkül.

Gedai István

Bohuslav Linka–Pavel Radoměřsky: Peníze celého světa. Praha, 1981. 247 p., 20 t.

Előljáróban, mintegy a könyv vagy lexikon bevezetéseképpen, rövid pénztörténetet adnak a szerzők, mely a legrégibb idők óta a jelenkorig öleli fel a numizmatikával kapcsolatos tudnivalókat. Mindezt közérthető módon, tudomány-népszerűsítő szinten teszik. A tulajdonképpeni szótári rész elején eligazítást kap az olvasó, aztán már ábécérendben következnek a címszavak.

A minket közvetlenül (adópengő, babka, bankócedula, denár, dukát, fillér, florén, florin, forint, garas, korona, koruna, krajczár, kremnický dukát, libertas, mad'arská koruna, malý groš, pengő, rakousko-uherská koruna, terisiánský

Heinz Moser–Heinz Tursky: Die Münzstätte Hall in Tirol. I. 1477–1665. Innsbruck. 1977. 372 p., II. 1665–1809. Innsbruck, 1981. 280 p.

Európa pénztörténetében a halli pénzverde rendkívül fontos szerepet játszott. A rendelkezésre álló igen gazdag ezüsbányák az egyik legtevékenyebb verdévé tették. Zsigmond főherceg pénzreformjának eredményeképpen a tallérvérés bölcsőjének nevezhetjük.

A tirolai tallérok magyarországi szerepe a pénztörténészek előtt jól ismert; mind a politikai, mind a gazdaságtörténeti kutatásokban jelentős tényező. Csak röviden utalunk a XVI–XVII. századi magyarországi tallérleletekben előforduló halli veretek viszonylagos nagy tömegére.

A szerzőpár a tirolai tallérok európai szerepének megfelelő feldolgozást végzett. A munka lényegi részét Zsigmond főherceg korával kezdik; utalnak a verde tevékenységére és ismertetik – kiválóan adatolva – az egyes pénzfajokat.

A továbbiakban időrendi sorrendben, uralkodónként dolgozták fel a kort és a halli verde tevékenységét, de a pénztörténeti korszakokat is – ezzel párhuzamosan – fogják össze, ill. választják szét.

Természetesen II. Ferdinánd főherceg (1654–1659) tevékeny szerepe (a magyar leletek kibocsátójának többsége) a műben is kiemelkedik.

Ha a XVIII. századtól kezdve csökkent is Hall jelentősége a birodalmon belül, tevékenysége továbbra is fontos egészen 1809-es megszűntéig.

Külön értéke a kétkötetes monográfiának, hogy a pénztörténetet a kor ismertetésében adja, gazdagon használja az okleveles adatokat. Végül a kitűnő ábraanyagot kell említeni; mind a szakismertetéshez tartozó éremanyagot, mind az illusztrációként használt uralkodó- és városképeket.

A magyar pénztörténet szempontjából is rendkívül fontos és hasznos forrásmunka.

Gedai István

Max Barduleck: Die letzten Jahre der Münze in Dresden. Werksverzeichnis 1865 bis 1911. Berlin, 1981. 184 p.

Max Barduleck majd fél évszázadon át volt a drezdai pénzverde vésnöke. 1921-ben történt halála előtt két vaskos kéziratban írta le életét, tapasztalatait s mivel ennek döntő részét munkája tette ki, természetes, hogy elsősorban a pénzverde hétköznapijairól, kollégáiról, technikai nehézségekről és eredményekről, az I. világháború küszködéseiről szól. Olyan apró részletekről tehát, amelyek semmiféle levéltári anyagban nem jelentkeznek, de valójában mégis befolyásolják egy-egy éremkép alakulását vagy a termelés egészét. Az önéletrajz így és itt kapcsolódik az általános pénztörténethez. Gondoljuk meg: milyen nagy segítségünkre lenne, ha valaki leírta volna az I. világháború után újrainduló magyar pénzverde hétköznapijait; a küzdelmet, amit mérnökök, vésnökök és munkások folytattak az 1920-as évek elején, hogy a szükséges fizetőeszközt előteremtse, hiszen a teljesen pangó gazdasági életet így és csakis így lehetett lassan mozgásba hozni.

Paul Arnold, a drezdai éremtár jelenlegi vezetője, azzal is igyekezett a visszaemlékezés hasznát fokozni, hogy bő tárgy- és névmutatóval látta el a kötetet.

Kőhegyi Mihály

Jozef Hlinka: Bratislavská Mincovna. Bratislava, 1982. 136 p., 38 t.

Pozsony környékén a kelták verték az első pénzt, melyeket sokáig Biatec típusúnak mondott a kutatás, de újabban a pozsonyi típus elnevezés terjedt el. A változatos felirattal készült veretek a legszebb kelta pénzek közé tartoznak és vallástörténetileg is rendkívül fontosak. Verésük ugyan i. e. 60–58 körül megszűnt, de forgalmuk bizonyára évtizedekkel tovább tartott.

A szerző ezek után hosszadalmasan foglalkozik azzal a nemrég előkerült denárral, amelynek hátlapján RESLAVA CIV olvasható, előlapján pedig EPHANUS REX, azaz Szent István neve. A darabot egyértelműen és cáfolhatatlanul pozsonyinak és eredetinek tartja, de ez messze nem olyan bizonyos, mint ahogyan azt beállítja. Annyit talán minden elfogultság nélkül szabad mondanunk, hogy ebben a kérdésben a kutatás még nem mondta ki az utolsó szót.

Valójában és bizonyíthatóan Zsigmond (1387–1437) idejétől, pontosabban a város 1430-ban kapott kiváltságától kezdve beszélhetünk pozsonyi pénzverésről. Ennek alapján került kibocsátásra a quarting, melyet azonban csakhamar – újabb kiváltságlevéllel – a többi érték is követett. A kiveret mennyiség erősen hullámzott, sokszor évek estek ki, amíg azután III. Károly végleg meg nem szüntette a verde tevékenységét. A Pozsonyban vert érmek aránya mindvégig elenyésző volt a magyar pénzverde egészéhez viszonyítva, mindezek ellenére külön szint jelent pénztörténetünkben.

Kőhegyi Mihály

Ivo Halačka: Vládní mincovnictví na našem území 1526–1740. Brno, 1982. 252 p., 49 t.

A szerző nagy vállalkozásba fogott, amikor Csehszlovákia területének 1526–1740 közötti pénzverésének történetét dolgozta fel. A most megjelent első kötet 1620-ig jut el. A szokványos és rendszerint általánosságban mozgó előszó helyett a XVI–XVIII. századi numizmatikával foglalkozó könyvek igen bő bibliográfiáját kapjuk, illetve a kérdés tudománytörténetét feldolgozó ismertetését. Ez lényegében az 1945 után megjelent irodalom teljes áttekintését adja s rendkívül fontos számunkra, hiszen az egyes cikkek vidéki múzeumok és egyetemek, főiskolák nálunk nehezen hozzáférhető sorozataiban, évkönyveiben, folyóirataiban jelentek meg.

A történeti, gazdaságtörténeti fejezet után a szerző rátér a pénzek súlyára, elnevezésére, a pénzügyi rendeletek ismertetésére, az egyes értékek egymáshoz való viszonyára, az átváltás arányára, valamint a pénzverő mesterek és kamaragrófok személyére, jegyeire. A harmadik fejezet a sziléziai, a cseh, morva és szlovák területen fekvő verdék működését foglalja magában, melyek közül bennünket a négy cseh, a hét sziléziai és két morvai mellett a négy magyar (Körmöcbánya, Pozsony, Kassa, Szomolnok) érdekel közelebről. Az egyes verdékben folyó pénzelést külön-külön tárgyalja és igyekszik minden lényeges változást nyomon követni.

A második rész a vert értékeket (dukát, tallér, garas, denár, obulus, krajcár) tünteti fel királyonként, majd verdénként a vésnökök jelét hozza és megadja feloldásukat. Ez a rész a vonatkozó irodalom felsorolásával zárul. A katalógus a szokásos módon tartalmazza az egyes darabokat. A 49 tábla a gyors azonosítást teszi lehetővé.

Kőhegyi Mihály

Michal Bil'ak–Miroslav Jízdný: Zberateľský katalóg mincí Československa. Košice, 1980. 146 p.

A könyv az önálló csehszlovák pénzverés darbjait mutatja be és árukat is közli, tehát a mi Leányfalusi–Nagy katalógusunkhoz hasonló és alighanem beosztásában is azt vette példaképül. Előjáróban azonban, mintegy 40 lapon keresztül, azokat a történeti kérdéseket tárgyalja, amelyekről úgy véli, hogy egy képzetesebb gyűjtőt érdekelhetnek, illetve azok ismerete elvárható. A régi csehszlovák érmeleést négy nagy szakaszra osztja: a X. századtól 1329-ig, 1329-től a XVI. századig, a XVI. századtól 1892-ig és végül 1892-től 1918-ig. Ezeket tekinti a mai pénzverés közvetlen elődjének. Ez persze annyiban igaz, hogy Károly Róbert idejétől valóban működött a körmöcbányai verde, de természetesen a magyar királyi regálé szerves részeként. (A XI. századi Breslava Civitas feliratú veret 1016-ra való keletkezése sem bizonyítható, sőt utánveret volta nagyon is feltételezhető.) Használható és jó viszont az állami jelkép (oroszlán) időbeli változásáról összeállított ábraszorozat, mint ahogyan a technikai kérdéseket tárgyaló – rajzokkal kísért – fejezet is tanulságos. Ide lehetett volna bedolgozni a 37–39. oldalakon bemutatott peremkiképzést és díszítőelemeket tárgyaló részt, mert ez szervesen ide kapcsolódik.

Kőhegyi Mihály

Jozef Hlinka szerk.: Vývoj peňazi i medaili na Slovensku. Bratislava, 1981. 45 p., 30 t.

A szlovák Nemzeti Múzeum hatalmas kiállítást rendezett a pozsonyi várban. Az anyag előkészítését a pozsonyi múzeum, a Szlovák Tudományos Akadémia Történeti Intézete keretében működő pénztörténeti csoport és a Szlovák Numizmatikai Társulat vállalta magára. A munkálatokat Jozef Hlinka fogta egybe. Hosszú és átgondolt szervezés után rendezték be az egykori királyi vár második emeletét numizmatikai anyaggal. Az első részleg elején kapott helyet az újabban megjelent szlovák pénztörténeti irodalom és ugyanitt – nagyon ügyesen – egy olvasósarkot is berendeztek. A kelták eleinte görög éremképekre visszamenő vereteket készítettek, de később önálló pénzverésük is kifejlődött, sőt Pozsony környékén bizonyíthatóan készültek ilyen darabok (Bratislava-típus). Ezek egészen az időszámításunk fordulója körüli időig használatban voltak. A nagyobb tömegű római érmékről úgy vélik, hogy azok fizetés célját szolgálták. A Nagymorva Birodalomnak nem volt önálló pénzverése, ezért a kelet-római és bizánci darabok forogtak. Súlyának és jelentőségének megfelelően mutatják be a magyar pénzverést. Bár alapvetően időrendben haladnak, mégis típusonként (denárok, garasok, fillérek, koronaérték) osztályozták az anyagot. Csehszlovákia volt az egyetlen utódállam, amely megtartotta a korona-fillér elnevezést 1921 után. Az utolsó tárló ezt mutatja be.

A kiállítás második szakasza tartalmazza az érmekeket és rendjeleket. A régebbi anyag (egészen 1918-ig) közelről érdekel bennünket, hiszen zömében magyar mesterek műveiről van szó és az ábrázolások zöme is ilyen vonatkozású.

Jó ötlet volt, hogy a nagyszabású kiállítás vezetőjét négy nyelven (szlovák, orosz, német, angol) is kiadták, illetve bő kivonattal közölték a szlovák szöveget. A képek – köztük igen sok a színes –, jól segítik a tájékozódást.

Kőhegyi Mihály

Stanisław, Suchodolski: Denar w kalecie. Trzy pierwsze stulecia monety polskiej. Ossolineum. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 1981. 45 p., 55 kép.

A lengyel középkori numizmatika egyik kiválósága ezúttal a kora középkor lengyel pénzeiről ad áttekintést rövid, közérthető formában. Tömör leírásából kitűnik, hogy a X. század végén meginduló pénzverés a skandináv és a kievi pénzkibocsátáshoz áll legközelebb. Más országokkal ellentétben itt a pénzverőhelyek nem a fővárosban, hanem a fontosabb

politikai központokban voltak. A korai lengyel pénzverés másik jellegzetessége a sokféle éremkép átvétele, melyek közül egyik sem válik meghatározóvá. A pénzverést a XI. század közepén megszakító szünet más országokhoz hasonlóan az ezüstbányák hiányával magyarázható.

A lengyel pénzkibocsátás következő szakasza a XI. század utolsó harmadától a XII. század végéig tart. Ezt az időszakot – amely a szerző szerint a korabeli cseh és magyar pénzkibocsátásra hasonlít – a központi pénzverdekben nagy mennyiségben vert kis súlyú és alacsony ezüsttartalmú pénzek jellemzik. A XII. század első felében Lengyelországban is megjelennek a brakteáták és rendszeressé válik a pénzűjítés, amely a század második felében éri el tetőfokát.

A kora középkori lengyel pénztörténet harmadik szakasza a XII. század végétől a XIV. század elejéig számítható. Míg Magyarországon és Csehországban a pénzkibocsátás központi irányítással folyt, itt bekövetkezett a pénzverés decentralizációja. Ezt az időszakot – amely egyébként a lengyel pénzverés legkevésbé kutatott szakasza – a sok helyen, változatos éremképpel és különböző pénzláb alapján készített brakteáták határozzák meg.

A három nyelven (lengyel, francia, német) megjelent, rajzokkal és fényképekkel illusztrált kötet egyaránt kielégíti a lengyel pénzek története iránt érdeklődő hazai és külföldi olvasókat, s egyben a színvonalas ismeretterjesztés szép példája.

V. Székely György

Gilles Hennequin: Catalogue des monnaies orientales. Avignon, 1983. 65 p.

A rómaiak által alapított tartományok szoros kapcsolatot tartottak egymással. Az Ibériai-félsziget lényegében ettől az időtől kereskedett Észak-Afrikával. Az összeköttetés a mohamedán vallás előretörésével sem szűnt meg. Arab pénzek így kerültek Marseille környékére s megtalálásuk után a helybeli múzeumba. Az első darabok még az Abbaszidák idejéből származnak, de a VII–VIII. század is szépen van képviselve. Különösen az arabok 755-ös betörése után, a kordobai szultánság, majd kalifátus (929) megalapítása nyomán került Dél-Franciaország közvetlen közelbe az arab világgal. Ezt természetesen a keleti pénzek (Szíria, Egyiptom, Teherán, Irán, Bagdad, Irak, Üzbegisztán, Bokhara) erős megszáporodása is jelzi. A bemutatott gyűjtemény legnagyobb részét ezek alkotják. Vannak ugyan benne szórványosan még XVIII. századi, sőt 1942-es évszámú darabok is, de ezek csak alkalmasszerűen, nyilván turisták és utazók ajándékeként kerültek a gyűjteménybe.

A kis katalógus nem alkalmas – már csak erősen esetleges voltánál fogva sem – a tudományos meghatározásra, de annyiban elgondolkodtató, hogy talán a magyar múzeumokban található keleti pénzeket is érdemes lenne egyszer módszeresen feldolgozni és kiadni.

Kőhegyi Mihály

Michel L. Bates: Islamic Coins. New York, 1982. 52 p.

Az izléses és formátumában is kézhez álló könyv az iszlám pénzverés kezdetétől a mai napig kíséri nyomon a török pénzek verését. A korai (600–700 közötti) darabok kevésbé érdekelnek bennünket, hiszen rendkívül ritkák, még országos gyűjteményeinkben is gyéren vannak képviselve. Annál fontosabb az Abbaszidák veretei, mert dirhemjeik bizonyosan forogtak a Dél-Oroszország síkságain tanyázó magyarok kezén. Ibn Ruszta arab utazó feljegyzéséből tudjuk, hogy a Fekete-tengertől északra lakó magyar törzsek a XI. században már ismerték a pénzt mint értékmérőt. Ezen a területen ebben az időben csak az arab dirhem és a bizánci solidus jöhetett számításba. Az arab sammanida birodalom kereskedői és pénzei a Kaukázuson keresztül eljutottak a mai Szovjetunió európai részére és ezen keresztül Észak-Európába. E dirhemeiket – néha igen nagy tömegben – megtaláljuk a mai Dél-Skandinávia és Lengyelország területén is.

Második nagy találkozásunk a török pénzekkel a mohácsi csatavesztés után történt, amikor 150 évre megszállták a törökök az ország középső részét. XVI–XVII. századi nagy tömegű, sokszor a több ezret elérő leleteinkben elsősorva gyakran szerepel néhány akcse. Százalékos arányuk meglehetősen alacsony, meghatározásukat azonban elkerülni nem lehet. Megfelelő szakemberünk sajnos nincs. A kis kézikönyv legalább az elindulásban segítségünkre lehet, mert viszonylag gyorsan áttekinthető. Igényesebb kutató azonban kénytelen Stanley Lane Poole múlt századi katalógusához visszanyúlni és John Walker, a British Museum anyagát feldolgozó katalógusával finomítani a meghatározásokat.

Kőhegyi Mihály

Peter Ilisch: Münzfunde und Geldumlauf in Westfalen in Mittelalter und Neuzeit. Numismatische Untersuchungen und Verzeichnis der Funde in den Regierungsbezirken Arnsberg und Münster, Aschendorf V. Münster, 1980. 266 p.

Mint az alcímből kitűnik *P. Ilisch* könyve nem terjed ki a mai Észak-Rajna-Vesztfália egészére, időben pedig a IX.-tól a XIX. század közepéig vert pénzeket írja le. A mű első részében kaptak helyet az éremleletek feldolgozására vonatkozó módszertani kérdések, a második fejezet Vesztfália középkori pénzverését tárgyalja, a terjedelmes harmadik rész pedig Nyugat-Vesztfália pénzforgalmát mutatja be.

A mű csaknem háromnegyedét a szoros időrendben közölt leletleírások teszik ki. Bár a magyarországi és az erdélyi pénzek – a cseh és lengyel veretekkel együtt – szerény helyet foglaltak el Vesztfália pénzforgalmában, terjedelmi okokból

csak rájuk vetünk egy pillantást. A sort I. Lajos valószínűleg 1347, illetve 1373 után elrejtett aranyai (106. és 116. o.) nyitják meg, majd Zsigmondtól II. Mátyásig több uralkodónk dukátja került elő Vesztfáliában. Werlben pl. több száz arany- és ezüstpénzzel együtt Mátyás, II. Lajos, Szapolyai János, I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf és II. Mátyás összesen kilenc aranyforintját rejtették el (204–206. o.). Magyar aranyforintot kilenc leletben találtak, hat leletet a XVII. században rejtettek el, a XVI. századiakkal együtt ezekben Körmöcbányán, Nagybányán és Nagyszébenben vert pénzek voltak.

Korai tallérjaink egyike szintén a werli leletben található, I. Ferdinánd évszám nélküli tallérját ugyanúgy Körmöcbányán verték, mint Rudolf későbbi tallérjait: 1586, 1589 (2), 1600, 1602 (2), 1604 (207–208. o.). Erdély pénzeit Báthori István dukátja (Nagyszében, 1574, 204. o.), Báthori Zsigmond (1597, 182. o.) és Bethlen Gábor (1621, 209. o.) egy-egy Nagybányán vert tallérja képviseli.

A későbbi magyar vonatkozású leletek közül említésre méltó az angelmoddei, amelyben I. Lipót 1661–1686 között vert XV krajcárosai (231. o.) találhatók, valamint a drensteinfurti, amely 1763–1805 közötti XX krajcárosokat tartalmaz kifejezetten nagy mennyiségben (251. o.).

P. Ilisch szakirodalmi utalásokban is gazdag könyve mint a monografikus leletközlés egyik lehetséges változata érdemel figyelmet.

Az ismertetett mű kapcsán óhatatlanul a hazai leletközlés elaprózottsága merül fel az olvasóban. Színvonalas, de többnyire folyóiratokban és évkönyvekben megbúvó leletleírásaink vannak, rájuk és a múzeumi leletjegyzékekre támaszkodva ideje lenne megkezdeni az összegezést! Kezdetként egy regionális kötet is nyereségül szolgálna.

Buza János

Östergren, M.: Gotländska fynd av solidi och denarer. En undersökning a v vyndplatserna. Stockholm, 1981. Rapport RAGU (Riks Antikvarieämbetets Gotlands Undersökningar) Arkeologiska skrifter Nr 1:1981, 68 p., 11 ábra, 6 táblázat

A szerző 1977 óta kutatja és a jelen munkában publikálja azokat a gotlandi településeket, illetve lelőhelyeket, ahol római denárok, illetve solidusok kerültek elő, esetleg egyéb leletanyaggal együtt. Ez a kötet az ilyen jellegű kutatási munkának csak egy része, mert nemcsak a népvándorláskori éremanyagot, hanem a viking-koriakat (800–1050) is gyűjti.

A munka célja nem numizmatikai feldolgozás, hanem a régészeti lelőhelyek vizsgálata, illetőleg az, hogy az éremleleteket általában hol rejtették el.

A kötet összefoglalja az eddigi kutatásokat és azok eredményeit. Ezek többnyire az éremleletek meghatározására és értékelésére korlátozódtak és alig foglalkoztak magával a lelőhellyel, vagy az egyéb ott előkerült leletanyaggal.

A szerző tervbe vette minden éremlelőhelynek – kincs és szórványérmeknek is – a regisztrálását, feltérképezését. Szándékozik minden lelőhelyet próbaátással előzetesen „megkutatni”. A vizsgálat célja az érem- és egyéb leletanyag és a lelőhely összefüggésének vizsgálata.

A munka 121 denárlelőhelyet sorol fel Gotlandban, illetve még a–x lelőhelyet, ahol a többnyire XIX. századi feljegyzésekből csak Gotland van és más közelebbi lelőhely nincs említve.

63 soliduslelőhelyet hoz, illetve a–o leletet, amelyeknek szintén csak általánosan „Gotland” a lelőhelye.

A kutatás eredménye nagyon pozitív. A feldolgozott leletek közül 88-nál világosan meghatározható, hogy település területén, legtöbb esetben házban volt elrejtve. Az éremanyag ilyen jellegű vizsgálata településtörténeti, településkontinuitási kérdések felvetéséhez, illetve megoldásához használható.

Figyelemre méltó kezdeményezés a vizsgálatnak ez a módja, amelyet hazai talajon is jó lenne meghonosítani, különösen középkori településkutatásainknál.

Bíróné Sey Katalin

Sveriges mynthistoria Landskapsinventeringen. 1. Myntfynd fran Östergötland. Stockholm. 1982. 2. Myntfynd fran Angermanland. Stockholm, 1983.

Az éremleletek elsődleges forrásértékét a pénztörténeti kutatásokban többször hangsúlyoztuk. Ugyancsak nem egyszer említettük, hogy a leletek kiadásában a svéd numizmatika élen jár; legnagyobb munkája a viking-kori leletek részletes feldolgozása. Ezenkívül azonban a Kungl. myntkabinettet (Éremtár) és a Numismatiska institutionen (Numizmatikai Intézet) közös munkájában tartományonként dolgozzák fel az éremleleteket; nemcsak a viking-koriakat. A munkát, a közös vállalkozást a legnagyobb elismerés illeti, mi mégis elsősorban a svéd numizmatika lehetőségeit, annak jó kihasználását és a kitűnő szervezést állítjuk példaképül mindazoknak, akik a numizmatikában alkotni akarnak. Ehhez komoly létszámú kutatógárda, idő és lehetőség kell, ami a svédeknek van.

Gedai István

Corpus Nummorum Saeculorum IX–XI qui in Suecia reperti sunt. Catalogue of coins from the Viking Age found in Sweden. Kungl. Myntkanettet, Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien.

1. Gotland, 3. Dalhem-Etelhem, Stockholm, 1982. XXXIV + 323 p., 17 t.

4. Fardhem-Fröjel, Stockholm, 1982. XXVII + 303 p. (277–302 p = 1–26 t.)

Elvi kérdés, hogy a numizmatikának mennyiben feladata a pénznek mint a kereskedelem tárgya szerepének kutatása, azaz a „Münzgeschichte”-vel szemben a „Geldgeschichte”-nek. A korszerű kutatás azonban ezt már nem állítja szembe, hanem mindkettőt művelteti, pontosabban a „Münzgeschichte” kutatása áll már olyan fokon, hogy a rokon tudományok elvárásának – a „Geldgeschichte” kutatásának a numizmatika meg tud felelni. A pénzforgalom kutatásához legfontosabb forrásanyag az éremleletek. Éppen ezért a numizmatikában élenjáró országokban egymás után jelennek meg az éremleleteket összességében megjelentető kiadványok.

A leletek kiadására, módszerére, intenzitására kitűnő példa a svéd numizmatikusok vállalkozása. Az országot akkora területekre osztották fel, hogy minden terület anyaga egy kötetet tesz ki. A feldolgozások részben párhuzamosan kezdődtek, de természetesen a soron lévőre súlyoztak. 1977-ben jelent meg az első kötet, s 1983-ban a negyedik. E feladatra külön csoportot hoztak létre, de valamennyi érdekelt numizmatikus részt vesz a munkában. Minden lelet valamennyi példányának közlik a pontos meghatározását, súlyát, átmérőjét, tengelyállását, állapotát. A munkát Brita Malmer vezeti, de több kiváló, különböző országok numizmatikusai – Peter Berghaus, Gert és Vera Hatz, Michael Dolley (†), Gay van der Meer, Elsa Lindberger, Kenneth Jonsson, Bengt E. Hovén, Inger Hammarberg, Sophia Grotzfeld stb. – is részt vesznek, valamint a stockholmi és helyi – különösen a gotlandi Visby-i múzeumok numizmatikusai.

A munka magyar szempontból sem érdektelen. A XI. századi leletekben – különösen a gotlandiakban – több esetben kerül elő magyar pénz vagy annak utánverete. Így a magyar pénztörténet számára is fontos forrásadatokat közöl a kiváló svéd kiadványsorozat.

Gedai István

Bozóky Mária: Kunvári Lilla. Budapest, 1983. 61 p., 16 t.

A kiadónak a Mai Magyar Művészet sorozat új formátumában megjelenő kötete azon ritka és örömdetes események közé tartozik, amikor olyan szobrászművész pályáját ismerhetjük meg, akinek éremművészeti működése is jelentős. A sorok között kibontakozó részletes, és a művek megértését könnyítő életrajzzal és a szobrászati tevékenység bemutatásával párhuzamosan a szerző Kunvári Lilla érmészeti alkotásait is részletesen tárgyalja. A szobrászművész munkáinak első nagyobb szabású összefoglalójában meglevenednek a korai domborművek és nagyméretű plakettek, amelyeknek az érme természetes és logikus folytatásai lesznek. Kár, hogy az éremművészeti pályakép nehezen áll össze, hasznos lett volna a művek műfaji hovatartozását a nehézségek, a műfaji átmenetek ellenére jobban tisztázni. Viszont a legkülönbözőbb típusú szobrászati alkotások együttes tárgyalásának az az eredménye, hogy a plasztikai gondolkodásmód komplex vizsgálatából érzékeltes és beleérző érelemlemzések bontakoztak ki.

Kunvári Lilla a vonalak és az ívek világában érzi otthonosan magát, domborműveit, érmeit is azok jellemzik, kompozíciói ezzel a megoldással válnak líraivá és érzelmileg gazdaggá. Az érzékenyen megmintázott és grafikus jellegű mozgalmal felületek a modell vagy a jelenet dinamizmusát idézik. Az érme legkiválóbbjain megvalósul a vizuális élmény teljes felelevenedése, különösen világhírességeket, muzikusokat ábrázoló munkáiról mondhatjuk ezt el. A gondolatilag kiértékel és formailag letisztult műveket a könyv szerzője a „lényegábrázolás” kifejezésével méltatja. Valóban, Kunvári Lilla a tartalmi és formai sűrítést egy belső átéléssel párosítja, melynek nyomán alkotásai poétikussá vagy drámaivá válnak. Így műveinek egyik fő jellemzője, a poézis, nála a mondanivalóval mindig összhangban van. Ez a művészetének – érmeinek – egyik fő erőssége.

A kötetet 30 szöveggözi kép, valamint az irodalom, a kiállítások, a kitüntetések és a köztéri szobrok jegyzékei egészítik ki.

L. Kovásznai Viktória

Roznai István: Magyar bányászati és kohászati érme 1526–1982. Közread. Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület. Budapest, 1983. 110 p. 57 t. (344 érem fényképével).

Szemelvények a magyar bányászati és kohászati érme öt évszázadából

A magyar bányászattal és kohászattal kapcsolatos érme története közel félezer esztendőre nyúlik vissza. A tekintélyes kor és az egyéb szakmákhoz viszonyítva rendkívül gazdag éremanyag nyilván a hazai pénzveréssel való hagyományos összefüggés és együttélés következménye. A bányász-kohász szakársadalmon belül az éremgyűjtés ugyancsak régi keletűnek és széles körűnek mondható.

E kötet megjelentetésével az Országos Magyar Bányászati és Kohászati Egyesület 90. születésnapjára önmagát lepte meg. Az előszó és a bevezető többször említi, hogy mint első, úttörő vállalkozásnak nem volt célja a teljességre törekvő

földolgozás. Kiderül továbbá az is, hogy az egyesület közreműködést kérő fölhívására mindössze egyetlen bejelentés érkezett hazai gyűjtőtől az egyesületi érembizottsághoz. Ezek után nem is lepődhetünk meg a kötet meglehetősen nagy hiányain és hézagosságán: az a gyanú is fölmerülhet, hogy egyetlen – bár igen gazdag – magángyűjteményen alapul. A kiadvány szerkezeti, módszerbeli és tartalmi hiányosságai innen fakadnak: rendkívül szegényes a kohászati anyag, hiányzik a szakszerűen megírt történeti háttér és a szakszerű bibliográfia, több helyen zavaros a régi téma és feliratok magyarázata-fordítása stb. Sajnos a kötet technikai színvonala sem üti meg a megkívánt mértéket.

Reményt nyújt az előszó ígérete: az OMBKE centenáriuma (1992) teljességre törekvően, megfelelő szintű földolgozásban és kiállításban fogják közreadni ennek a két ősi szakmának érdemben ábrázolt történetét. A megindult gyűjtőmunka a megjelentetett kötetnél mennyiségben máris nagyobb anyagot derített föl. A kötet elszórt volt, minden jó szándék, úttörő jelleg és hézagpótlás ellenére, azzal a kiadói berkekben közismert tanulsággal ismert meg ismételt bennünket, hogy presztízs-vesztés nélkül nem lehet a szakmai gyűjtő- és földolgozó munkát a jubileumok Prokrusztesz-ágyába erőltetni.

Dr. Zsámboki László

Liliana Gintowt-Dziewaltowska: Polska Historická Medaile 16–18. století. Brno, 1980. 31 p.

A morvaországi Brno múzeuma hagyományosan jó kapcsolatot tart fenn a Varsói Nemzeti Múzeummal. Ennek köszönhető az a kiállítás, amelyet 1980-ban rendeztek Brnóban. A 163 darabból álló gyűjtemény a reneszánsztól a barokk korig öleli fel a lengyel éremművészetet. A sort I. Zsigmond lengyel király 1527-es verete nyitja és a XVII–XVIII. század fordulójáról való darabok zárják. A koraiak kivétel nélkül királyokat és királynőket ábrázolnak és kiváló mesterek (Hans Schwarz, Jan Maria Padovano, Stevan van Hervijck, Domenicus Venetus, Lucas Cranach) művei. Báthori Istvánnak szokatlanul sok (6 db) érme került kiállításra. Sajnos egyetlenegynek sem ismerjük készítőjét, még inkább fájjaljuk, hogy a katalógus nem hozza a képüket. Így nem állapítható meg, hogy esetleg ismeretlen, új darabokkal van-e dolgunk, vagy azok hazai gyűjteményeinkben (köztük elsősorban a Nemzeti Múzeum Éremtárában) is megtalálhatók. A brnói kiállítás kapcsán megfontolandó lenne egy lengyelországi éremkiállítás megrendezése Magyarországon és egy teljességre törekvő Báthori-katalógus összeállítása. Ez utóbbi becsületbeli ügyünk kellene legyen.

Kőhegyi Mihály

Grotemeyer Paul: Franz Andreas Schega 1711–1787, Münzstempelschneider und Medailleur an der kurfürstlichen Münze zu München. München, 1971. 75 p., 20 t.

A kötet a neves éremművész életművét dolgozza fel.

Schega a XVIII. század születeként a barokkból a rokokóba való átmenet idején kezdte pályáját, majd az ő java termése az érett rokokóra esik.

Rokonszenves törekvése a szerzőnek, hogy Schega művészi tevékenységét kora legnagyobbjaival mérje. Kénytelen azonban elismerni, hogy a mester elsősorban technikailag volt kiváló. Ebben nyilván annak is szerepe volt, hogy apja fegyverkovács műhelyében kezdte a tanulást. A szerző Schega fő erősségeként a portrék, de különösen a kosztümök, csipkék, ékszerek, szalagok aprólékos mintázását jelöli. Mégis Grotemeyer elismeri, hogy az egészalakos ábrázolások nem voltak sikeresek. Ezek a többnyire hátlapi megoldások általában merevek, olykor anatómiailag sem pontosak. Így a mester a nehézséget a címerábrázolások gyakoriságával hidalta át.

A képes táblákat nézve kissé monotonnak hat Schega életműve a sok jól öltözött, jól fésült uralkodói portrét szemlélve. Nem véletlen, hogy a szerző szerint kevés volt a tanítványa, és még saját választott hazájában sem tett nagy hatást kortársaira, amely vonatkozik az érmész-társadalomra de a képzőművészekre általában is.

Grotemeyer külön fejezetben elemzi pénzvéső, éremkészítő, pecsétvéső tevékenységét, s foglalkozik viasz- és gipszmodelljeivel.

A kötetnek természetesen egyik legfontosabb része a gondos leíró katalógus és az irodalomjegyzék.

Héri Vera

Börner, Lore: Deutsche Medaillenkleinode des 16. und 17. Jahrhunderts. Leipzig, 1981. 106 p., 73 t.

A numizmatika vizsgálódási köre egyre jobban szélesedik. A speciális témákat feldolgozó könyvek megjelenése mindenesetre e tény öröndetes valóságát és szükségességét mutatja. Az éremékszerekkel foglalkozó tanulmányt a lipcsei kiadó a kultúrtörténeti apróságok sorozatában adta ki igen szép, igényes formában.

A szerző hét fejezetben tárgyalja a kézművestárgyak sorában is különös érdekességű dokumentumok keletkezését, készítését, szerepét. A címben jelzett területen és időben nagy számban készültek egyedi, ékszerként díszített érmek. Leírásuk egyszerű, összegyűjtésük viszont éppen egyediségük, alkalmi jellegük miatt nem lehet teljes, mint ahogy nem lehet teljes az összetett társadalmi funkciójuk jellemzése sem. A leírt és elemzett darabok főként német és osztrák múzeumi gyűjteményekből származnak, valamint szerepelnek a csak irodalomból ill. aukciókatalógusokból ismert példányok is.

Az éremékszer tulajdonképpen az ábrázolt és a megajándékozott közötti barátsági, jutalmazási bizonyíték, főként fejedelmi udvarokból ered, a kegyet gyakorló uralkodóra utal. Kevés írásos adat maradt fent az adományozás körülményeiről.

Az érem portréja és a hátlap – esetenként allegorikus – kialakítása szigorú szabályok szerint történhetett. Egyedül az érmet keretező dísz megtervezésénél, megvalósításánál érvényesülhetett némiképpen az aranyműves mester formakultúrája, ízlése a színes zománcok és drágakövek, gyöngyök alkalmazása terén. Bár a mintakönyvek használata is érezhető. A készítés idejét és műhelyét legtöbb esetben csak közvetett módszerekkel lehet kideríteni.

Az elemzés során szóba kerülnek francia, olasz, orosz párhuzamok jutalom, kitüntetés vagy ruhadíszként, de ezzel csak kíváncsibbá lesz az olvasó, hogy e területet jobban is megismerhesse.

A könyv jelentős része a sok színes és fekete-fehér jó minőségű képes tábla. Mindezeket részletes, lelőhelyes leírás és bibliográfia egészíti ki.

Nagy Ádám

Ernst-G. Geppert: Die Hamburger-Freimaurermedaillen 1742–1979. Hamburg, 1980. 82 p., 124 kép.

A szerző 1980-ban befejezett nagy terjedelmű, képekkel gazdagon illusztrált, a német szabadkőműves érmekeket bemutató mindeddig kiadatlan kéziratából a hamburgi szabadkőművességhez kötődő érmekei kiemelésével készített katalógust, mely a Tietjen+Co hamburgi aukcióház kiadásában jelent meg.

A szabadkőműves mozgalom társadalmi, szociális és kulturális tényezőként elválaszthatatlanul összefonódott Hamburg történetével a legrégebbi német páholy a „Loge d'Hambourg” (1737) alapításától kezdve napjainkig. Jelenleg 40 „tökéletes és törvényes” páholy működik a városban. Tagjaik közt számos, a város történetében jelentős szerepet játszott személyiséggel találkozunk, kikről utcanevék mellett érmekei kiadásával emlékeztek meg. A katalógus 42 személyről készült 80 érmet mutat be. Hasonlóképpen emlékérmeken örökítették meg a város szabadkőműves mozgalmának jelentős eseményeit, számottevő alapításokat, kiemelkedő évfordulókat. A bemutatott érmekek száma ezekkel együtt 124-et tesz ki. Ebből 106 tétel a sokoldalúságáról tanúbizonyságot tevő szerző (éremgyűjtő, éremmetsző- és kiadó, éremtörténet-kutató) birtokában van, míg a fennmaradó darabok más gyűjteményekben találhatók, ill. reprodukcióról ismereteseek.

Érdeme, hogy a fellelhető szakirodalomban eddig publikált hamburgi érmekeken túl 25 darab mindeddig közölten (néhány ismeretlen variáns mellett az utóbbi 20 évben vert) érmekeket is ismertet.

A katalógus felépítésében messzemenően érvényesül az áttekinthetőség és tömörség elve. A bevezetőt az érem kiadója, az ábrázolt személyek, események, a verőtő készítője, az egyes évjáratok mutatói, azokat pedig az 1-től 124-ig számozott fényképpel ellátott leírása követik. A fénykép és a szöveg egymásmellettsége tömörítésre ad lehetőséget: a szerző sok esetben utalással mellőzi a fényképen jól olvasható köriratok ismételését. Részletes, pontos leírása mellett sajnálatos, hogy közvetlenül a tárgyleírásnál csupán saját, kiadatlan összefoglaló munkájára hivatkozik, s a kiadvány legvégén helyezett el összehasonlító táblázatot az általa is felhasznált katalógusok számaival. Ezzel együtt a kiadvány jól használható, a legutóbbi évek érmeinek bemutatásával témája támasztotta követelményeket teljes mértékben kielégítő kézikönyv.

Aczél Eszter

Förschner Gisela: Goethe in der Medaillenkunst, eine Ausstellung der Bestände des Münzkabinetts (Kleine Schriften des Historischen Museums Frankfurt am Main, Band 16.) é. n. Melsungen, 343 p., szöveg közötti képek.

A kötet, mint címe is jelzi, kiállítási katalógus, mely a Goethe halálának 150. évfordulójára rendezett kiállításon bemutatott érmekeket dolgozza fel.

Rövid életrajzi ismertetéssel kezdődik, majd az egykorú érmekektől kezdve a napjainkig megjelenő érmekeket ismerteti. Így természetesen nemcsak Goethe személyével foglalkozik, hanem a hozzá szorosan tartozó családtagok, barátok érmeit is, és a Goethe-művek által ihletett érmekeket is bemutatja. Így néhány szabadkőműves páholy érmeit is láthatjuk, sőt porcelán-érmekeket is.

Az érmekeket szemlélve kissé monotonul hat a rengeteg portré, amely bizonyos fokig az éremművészet korlátait is jelzi.

Rengeteg adatot tartalmaz a katalógus az érmekekre, lelőhelyükre, állami és magáncégek ezzel kapcsolatos tevékenységére vonatkozóan. Igen sok irodalmat ad.

A kötet végén művésznév-mutató és rövid életrajz egészíti ki a nagyon gondos művet.

Héri Vera

Nimmegut, Jörg: Orden Europas. München, 1981. 208 p., 345 fekete-fehér, 36 színes fotó.

A kiadvány katalógussorozat része, de feltétlenül több, mint egy katalógus. Gyűjtőknek szóló igen gazdagon illusztrált képeskönyv. Részben hasznosítja az ilyen jellegű kiadványok eredményeit, de sok új ötlettel is gazdagítja a népszerűsítő irodalmat.

Rövid rendeltörténetet ad egyházi és világi rendekre, és röviden ismerteti a német kitüntetéseket.

Hasznos adatokat nyújt a kezdő gyűjtőnek, hol mit szerezhet be, közli a legfontosabb irodalmat, a cégeket, melyek rendjelek árusításával vagy árverezésével foglalkoznak.

Külön fejezetet szentel a hamis vagy nem hamis nagy kérdésének. Foglalkozik a fémvizsgálatokkal, a restaurálás lehetőségeivel, a rendjelek elhelyezésével, kartonjaik praktikus elkészítésével és a kifejezetten rendjeleket gyűjtő európai múzeumok címét is megadja.

Ezek után következik a valódi anyagismeret, a szalagfajták és karikák, fülek rajzos bemutatása, a keresztípusok ismertetése, az 1700-tól alapított rendjelek felsorolása az országok ábécésorrendjében.

A kötet második fele lényegében ezeknek a rendjeleknek a képét hozza, s ami a gyűjtő számára legfontosabb, árakkal.

Noha kissé önkényesnek érezzük az 1700-as korszakhatárt, a kötet mégis hasznos és igen mutató. A kötése azonban a modern korszak nyomait viseli, igen rövid használat után a lapok elválnak egymástól és a könyv gerincétől.

Héri Vera

Angolia, John (LTC.): For Führer and Fatherland. Military Awards of the Third Reich. San Jose, California, 1976. 448 p. képekkel.

Angolia, John R. (LTC.): For Führer and Fatherland. Political & Civil Awards of the Third Reich. San Jose, California, 1978. 368 p. képekkel.

Az Egyesült Államokban megjelent két kötet szerzője a Harmadik Birodalom kitüntetéseit és jelvényeit dolgozta föl: az 1. kötetben a katonai, a 2. kötetben a politikai, kulturális, illetve nem katonai jellegű anyagot mutatja be.

Hangsúlyozza, hogy elsősorban a gyűjtőknek kíván segíteni munkájával, s ezért igen sokoldalúan mutatja be a választott kor jelvényeit, kitüntetéseit. Mindkét kötet az I. világháború utáni idő jelvényeinek, emlékérem- és keresztjeinek tárgyalásával kezdődik, s a továbbiakban is időrendben, s ezen belül tematikus csoportosításban láthatjuk az anyagot.

A szerző a munka megírása kapcsán igen széles körű adatgyűjtést végzett: számos amerikai és európai intézmény – múzeumok, könyvtárak, levéltárak –, valamint a témára vonatkozó dokumentumokkal rendelkező magánszemélyek segítették a szerzőt a lehető legteljesebb feldolgozáshoz.

Az egyes jelvények, kitüntetések létrejöttének körülményeit, az adományozások módját eredeti dokumentumok közzétételével hitelesíti: statútumok, adományozási okiratok, igazolványok szövegét, képét is bemutatja. Sok hasznos tudnivalót közöl a darabok előállításáról: hol, milyen eszközökkel, milyen anyagokból készültek, mely cégek foglalkoztak ezzel, a gyártók milyen jeleket alkalmaztak, hogyan változtak a kódjelek. A technikai kérdések kapcsán rámutat arra, hogy bár ma rengeteg újkéltű hamisítvány van forgalomban, szükségből már a háború idején is számos olyan darab készült, amely az előírástól eltért.

Általában megadja az adományozások számát, s ahol lehet, a ritkasági fokot is jelzi.

Az I. kötet végén rövid, országok szerinti összeállítást közöl azokról a kitüntetésekről, amelyeket német tisztek kaptak, illetve kaphattak a II. világháború folyamán.

A szöveget minden fejezetben gazdag – sajnos, csak fekete-fehér – szövegközi képanyag egészíti ki.

Makai Ágnes

Lothar Hartung: Auszeichnungen 3 Reich. Specialkatalog 1980/81. Verlag und Herausgeber Lothar Hartung Berghof, Niederndorferberg in Tirol, 112 p. képekkel.

A katalógus a Harmadik Birodalom jelvényeinek és kitüntetéseinek felsorolását tartalmazza a szerkesztés lezárása (1980) előtti időszak napi árainak feltüntetésével.

A változatokat is értékeli, s az előfordulás ritkaságát is jelzi.

A közölt jelentős mennyiségű képanyag a szerző gyűjteményének eredeti darabjairól készült.

A katalógus célja, hogy segítséget nyújtson a gyűjtőknek, s megóvja őket a hamisítványok megvásárlásától. Felhívja a gyűjtők figyelmét arra, hogy a megszerzésre kiszemelt darabokat célszerű szakemberekkel megvizsgáltatni. A szerző maga is foglalkozik ilyen jellegű rendjel- és kitüntetésvizsgálattal.

Makai Ágnes

Max Frenzel: Deutsche Städtenotgeldmünzen 1916–1923. Röttinger- und zeitgenössische Fälschungen, Nachprägungen, Ergänzungen und Berichtigungen. Augsburg, 1983. 32 p.

A szerző művében az 1916–23 között megjelent német városi fém szükségpénzek hamisítványaival foglalkozik. Művéről ő maga jegyzi meg, hogy évekig tartó fáradtságos munkálkodás ellenére is maradt még nyitott kérdés, kételkedés és tisztázatlanság. Mint írja, arra sincs szavatosság, hogy a korábbi kutatások mindig helyes feltevésekből indultak-e ki és vajon mindig helyesen értékelték-e?

Az összeállítás 500 fém szükségpénz leírását közli 208 helységből és olyan darabokról, amelyeket eddig nem katalogizáltak.

B. Nánási Éva

Max Frenzel: Notmünzen der Amtlichen Kriegsgefangenenlager der Österreichisch- und Ungarischen- Kriegsgefangenenlager der Privaten Kriegsgefangenenlager (Zechen – Gruben – Industrierwerke) 1914–1918. Augsburg, 1983. 65 p.

A szerző három részre tagolva tárgyalja a hadifogolytáborok fém szükségpénzeit:

1. Hivatalos hadifogolytáborok szükségpénzei
2. Osztrák–magyar hadifogolytáborok szükségpénzei
3. Hadifogolytáborok magánkiadásai (Társaságok – bánya- és ipari üzemek).

A könyv írója szerint az eddigi összeállításokban a hadifogolytáborok szükségpénzei legnagyobb részben hiányosak és pontatlanok voltak. Ez indította a szerzőt arra, hogy a hadifogolytábor-pénzek teljesen új feldolgozását közölje. Ám ezen kiadásnak sem sikerült maradéktalanul mindent tisztázni.

B. Nánási Éva

Arbeitskreis Geldscheine Wertpapiere Jahrbuch 1981 Teil I–II. 96 p. képes táblákkal.

Első ízben adta közre az NDK Kultúrszövetsége keretében működő Honismereti Társaság papírpénzes munkacsoportja a Numizmatikai Évkönyvét. A hivatalos nevén „Papírpénz és Értékpapír Munkakör”, 1979. október 20-án alakult Berlinben. E csoport elődjének szánút az ugyancsak berlini alapítású „papírpénz” munkacsoport, amely 1978. június 24-én jött létre.

A munkakör évente háromszor munkaértekezletet rendez, ahol a témával kapcsolatos előadások hangzanak el, összekapcsolódva egy papírpénz és értékpapír cserével. Ezen előadásokból válogatott a szerkesztőség és adta közre két füzetben. Hogy az előadások témája milyen sokrétű és széles skálájú, annak bizonyítására a címeteket soroljuk fel:

I. rész

Dr. sc. jur. Julius Mader, Berlin: Papírpénzek mint az ellenforradalom fegyverei.

Jürgen Koppatz, Potsdam: A Német Birodalom 1874–1918 birodalmi bankjegyeinek, birodalmi pénztár- és takarékszövetkezeti jegyeinek biztonsági kérdései.

M. Tronjeck, Berlin: A papírpénzeknek mint grafikai művész munkáknak a fejlődése.

Josef Nejedly, Kralupy nad Vltavou (ČSSR): A csehszlovák papírvaluta kezdetei.

Dr. med. H.-W. Thiede, Berlin: A „Lutze-Taler” Dr. Arthur Lutzénak a magán szükségpénze.

Dr. Heinz Fengler, Berlin: A Szovjetunió kötvényei.

Dr. sc. jur. J. Mader, Berlin: Válogatás a német nyelvű, történeti, főiskolai dolgozatokból 1880–1980, különös figyelemmel a papír- és szükségpénzekre, valamint az értékpapírokra.

II. rész

Az első és második részhez kapcsolódó képtáblák.

Jürgen Morgenstern, Berlin: Az üveg- és kerámiaipar a német szükségpénzek 1914–1924.

Michael H. Schöne, Heidenau: A Szász Állami Bank 1945. évi szükségpénze.

Dr. Marian Kowalski, Warschau: A Lengyel Nemzeti Bank bankjegyei 1944–1981.

B. Nánási Éva

*Egyéb magyar vonatkozású irodalom**

Alföldi, Andreas–Alföldi, Elisabeth: Die Kontorniat-Medaillons. Teil I. Katalog. Berlin 1976. 232 p. 212 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = Az Érem 37 (1981): 1. 3. p.

R. Alföldi Mária: Antike Numismatik, 1–2. Mainz: von Zabern 1978. I. Teil: XLV + 218 p. 7 térk., II. Teil: XXIX + 219–323 p. 20 t. Rec.: *Castiglione László* = ActaArchHung 31 (1981) p. 414–415.

Ambrus Béla: Az oroszországi hadifogolytáborokban kibocsátott magyar vonatkozású szükségpénzek (1916–1920). – Emergency currency with Hungarian reference issued in Russian prison camps (1916–1920). *I. rész* = Az Érem 37 (1981): 1. p. 17–34. 60 ill., *II. rész* = Az Érem 37 (1981): 2. p. 11–34. 102 ill., *III. rész* = Az Érem 38 (1982): 1. p. 11–31. 58 ill., *IV. rész* = Az Érem 38 (1982): 2. p. 11–29. 55 ill.

Balázs, Péter: Pamätné razby k prevezniu pozostatkov Františka Rákócziho II. do Košíc = Správy 8 (1981): 4. sz. p. 17–21., Správy 8 (1982): 1. sz. p. 9–15. ill.

Balázs, Péter: Spomienka na Artúra Pohla (1899–1981). = Správy 9 (1982): 1. sz. 1. p.

Barbalics Imre János: Batthyány Károly herceg tallérjának verőtövei. – The dies for minting of the thalers of prince Charles Batthyány. = Az Érem 38 (1982): 1. 47. p.

*Megköszönöm Ábrányi Hedvignek, a Magyar Numizmatikai Társulat könyvtárosának az anyaggyűjtésben nyújtott segítségét.

- Barvulsky, Jozef*: Medailér Jozef Reisner a prvá medaila razená v Kremnici po vzniku ČSR. = *Správy* 9 (1982): 1. sz. p. 16–19.
- Becherer Károly*: A MEE bajai csoportja összejöveteleit minden vasárnap 9–11 óráig tartja a „József Attila” Művelődési Házban, Baja, Vörösmarty u. 2. = *Értesítő* 1982: 3. sz. 16. p.
- Bíró-Sey Katalin*: Brigetio lelőhelyes érmei és pénzforgalmának kérdése. = *Num. Társ.* 1975. évi Évkönyve Bp. (1980) p. 47–50.
- Bíró-Sey Katalin*: Coin from identified Sites of Brigetio and the question of local currency. Bp. 1973. 188 p. 17 ill. (Régészeti Füzetek Ser. II:18.) Rec.: *Fitz Jenő* = *ActaArchHung* 31 (1981) p. 391–393.
- Bíró-Sey Katalin*: Mitológia és a pénzek. – *Mythology and Coins I. rész* = *Az Érem* 37 (1981): 2. p. 2–4. 3 ill., II. rész = *Az Érem* 38 (1982): 2. p. 1–2. 4 ill.
- Bíró-Sey Katalin*: Münzverkehr in Pannonien. Actes du 9ème Congress International de Numismatique Berne, Septembre 1979. Louvain-La-Neuve Luxembourg 1982. p. 503–509., t. 59–60.
- Bíró-Sey Katalin*: Roman die from the civilian city of Aquincum. *Studia Paulo Naster oblata I.* = *Numismatica Antiqua*. Leuven 1982. p. 199–204.
- Bíró-Sey Katalin–Lányi Vera*: Fundmünzenbericht 1976. = *ActaArchHung* 31 (1979): 3–4. p. 391–401. 1 térk., Fundmünzenbericht 1977. = *ActaArchHung* 32 (1980) p. 455–466. 1 térk., Fundmünzenbericht 1978. = *ActaArchHung* 33 (1981) p. 347–361. 1 térk.
- Bóna Endre*: Tájékoztató a XII. vándorgyűlésről. A MEE szombathelyi csoportja 1982. augusztus 21–22-én rendezte meg a XII. vándorgyűlést a Megyei Művelődési Központban. = *Értesítő* 1982: 3. sz. p. 15–16. 1 ill.
- Bóna Endre*: A XVI. Nyírbátori Zenei Napok keretében augusztus 6-án, a város múzeumában a Báthori fejedelmi dinasztia pénzveréséből nyílt kiállítás. = *Értesítő* 1982: 3. sz. 17. p.
- Buck, Lienhard*: Die Münzen des Kurfürstentums Sachsen 1763–1806. Transpress, Berlin 1981. 304 p. Rec.: *Rátkai László* = *Értesítő* 1982: 3. sz. 16. p.
- Sz. Burger Alice*: Ein spätrömischer Münzschatz aus Márok. – Későrómai éremlelet Márokról. = *FolArch* 31 (1980) p. 77–130. 5 ill.
- Cercetări Numismatice I.* București 1978. 129 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 38 (1982): 2. 5. p.
- Egg, Erich*: Der Tiroler Taler. Innsbruck, é. n. 68 p. 42 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 38 (1982): 1. 4. p.
- Az Élet és Tudomány kérdezi Robert Caront*, a British Múzeum Éremosztályának vezetőjét: Pénzgyűjtés vagy tudomány? = *ÉITud* 1982. augusztus 13.
- Értékes pénzlelet.* A Szabolcs-Szatmár megyei Cégénydányádon 35 db ezüstpénz került elő. Ezek közül néhány Ragusa városállam fizetőeszköze volt. = *Műzsák* 1982:3. 45. p. 11 ill.
- Farkas Pál Leonardo érmei.* Bronz. = *Művészet* 23 (1982): 7. 23. p. 3 ill.
- Fischer, B.*: Les monnaies antiques d'Afrique du Nord trouvées en Gaule. Paris: Ed. du CNRS, 1978. 172 p. avec figures et tableaux, sept cartes géographiques (36e suppl. à „Gallia”). Rec.: *Bíró-Sey Katalin* = *ActaArchHung* 31 (1981) p. 426–427.
- Fitz Jenő*: Alföldi András (1895–1981). (Nekrológ) = *ActaArchHung* 31 (1981) p. 387–388. 1 ill.
- Fitz Jenő*: Der Geldumlauf der römischen Provinzen im Donaugebiet Mitte des 3. Jahrhundert. Bonn–Bp. 1978. 945 p. (57 t.) Rec.: *Lányi Vera* = *ActaArchHung* 32 (1980) p. 470–471.
- Fülep Ferenc–Sz. Burger Alice*: Ein spätrömischer Münzschatz aus der Römerstadt von Sopianae (Pécs). – Későrómai éremlelet Pécsről. = *FolArch* 32 (1981) p. 169–189. 3 ill. 2 táblázat.
- Gáspár Dorottya*: ÉremleNyomatok egy római kori ládikavereten. – Medal impressions on a coffer furnishing from Roman times. = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 1–3. 1 ill.
- Gedai István*: Aranypénzeink a Nemzeti Múzeumban. = *ÉITud* 1982. máj. 14. 631. p.
- Gedai István*: Artur Pohl (1899–1981). = *GeldgNachr* 17 (1982) Jan. No. 87. 38. p.
- Gedai István*: Beszámoló az 1973. évi Nemzetközi Numizmatikai Kongresszusról. = *A Magyar Numizmatikai Társulat Évkönyve* 1974. Bp. 1981. p. 5–11.
- Gedai István*: Commercial connections between Central and Northern Europe in the X–XIth centuries. = *Proceedings of the 9th Internat. Congr. of Numismatics*. Louvan–La Neuve–Luxemburg II. p. 799–803.
- Gedai István*: The department of coins and medals of the Hungarian National Museum. = *Compte Rendu* 28 (1981). Wetteren. p. 26–31.
- Gedai István*: Huszár Lajos 75 éves. = *ArchÉrt* 108 (1981): 1. 92. p. 1 ill.
- Gedai István*: A magyar aranypénzverés rövid áttekintése. = *PénzügyiSzle* 1982: 4. sz. p. 294–300.
- Gedai István*: A magyar aranypénzverés története. (Kiállítási katalógus.) Bp.: NPI. 1982. p. 1–55. 2 térk.
- Gedai István*: A magyar középkor pénzverése. = *Közlemények a magyarországi ásványi nyersanyagok történetéből*, I. Miskolc: Nehézipari Műszaki Egyetem, 1982. p. 49–66. 3 t. 2 térk.
- Gedai István*: A Magyar Numizmatikai Társulat. = *PénzügyiSzle* 25 (1981) ápr. 4. sz. p. 312–315.
- Gedai István*: A magyar pénzverés első évszázada. = *PénzügyiSzle* 25 (1981) december. p. 930–934.
- Gedai István*: Münzen des Königs Matthias Corvinus. No. 1. p. 3–9., 15. = *Schallaburg* 82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. p. 219–222.
- Gedai István*: Pénzek Diósgyőr életében. = *ÉITud* 1982. szept. 3. No. 36. 1142. p. 2 ill.
- Gedai István*: A pénzverés Nagy Lajos korában. Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. (Kiállítási katalógus) István király Múzeum, Székesfehérvár, 1982. szept. 11–1983. márc. p. 153–154.
- Gedai István*: Tinó helyett ezüstpénz. Bp.: Móra Kiadó 1982. p. 1–32. 32 ill.

- Gedai István–Bíró-Sey Katalin* (szerk.): International Numismatic Symposium. Warszawa–Budapest, 13th–18th september 1976. Bp.: Akadémiai Kiadó 1980. 221 p. 39 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 38 (1982): 2. 42. p.
- Gindl, Jozef*: Kauza Binz z rokov 1677–1680. = *Správy* 9 (1982): 3. sz. p. 31–34.
- Gindl, Jozef*: Numizmatická časť Hontianskej historickej výstavy. = *Správy* 8 (1981): 3. sz. p. 16–18.
- Gindl, Jozef*: Valorigická relácia kremnických denárov a tureckých asperov roku 1630. = *Správy* 9 (1982): 3. sz. 35. p.
- Gosztonyi József*: Bartók Béla a magyar éremművészetben. – Béla Bartók in the art of medals. I. rész = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 46–49. ill., II. rész = *Az Érem* 37 (1981): 2. p. 44–47. 7 ill.
- Gosztonyi József*: Kodály Zoltán a magyar éremművészetben. – Zoltán Kodály in the Hungarian art of medals. = *Az Érem* 38 (1982): 2. p. 34–39. 5 ill.
- Gosztonyi József*: Száz éve született Berán Lajos. – To the centenary of the birth of Lajos Berán. = *Az Érem* 38 (1982): 1. p. 36–40. 2 t.
- HR.*: Ehrenpreis für Frau Prof. Dr. *Maria Radnóti-Alföldi*. = *NumNachr* 31 (1982): 7. sz. 203. p.
- Halačka, Ivo*: Neznámý košícký 1/2 tolar Maximiliana II. = *Správy* 9 (1982): 4. sz. p. 9–10.
- [*Harmadik*] *III. Országos Érembiennále*, Sopron. – III. ungarische Medaillen-Biennale, Sopron, Lábasház, Orsolya tér 1981. aug. 20.–okt. 25. A kiállítást rend. és a katalógust írta: *Baranyi Judit*. Sopron: Idegengorg. Propaganda és Kiadó V. 1981. 47 p. 208 ill.
- Hegedüs Zoltán*: A római bélelt denárok (subaeratusok) készítése a korabeli és mai ismeretek tükrében. – The preparation of Roman subaerati in the light of contemporary and modern knowledge. = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 4–9. 5 ill.
- Héri Vera*: Analógiák az éremművészetben. *FIDEM* 1975. Magyar Nemzeti Galéria. p. 118–119.
- Héri Vera*: A Magyar Nemzeti Múzeumnak adományozott Kennedy emlékérem-sorozatáról. – Über die Kennedy – Gedenkmünzenseerie, dem Ungarischen Nationalmuseum gespendet. = *FolHist* 8 (1980) p. 173–202. 6 t.
- Héri Vera*: II. Lajos magyar király és Mária királyné medaillon arképei. = *MűvtörtÉrt* 31 (1982): 3. 222. p. 2 ill.
- Héri Vera*: Schallaburg' 82. Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. No. 531–547., 816. p. 509–513., 669.
- Hermann József*: A MEE kiskunfélegyházi csoportja minden hónap második vasárnapján tartja összejöveteleit de. 9–12 óráig a Fegyveres Erők Klubjában. (Kossuth L. u. 12.) = *Értesítő* 1982. 3. sz. 16. p.
- Höger, Jozef*: História Prešova v obrazoch mincí a medailí. = *Správy* 9 (1982): 4. sz. p. 11–22. ill.
- Hradil, Miroslav*: Hledá se autor, hledá se obraz. = *Správy* 9 (1982): 4. sz. p. 29–31.
- Huszár Lajos*: A Georgikon érmeke mestere. – The master of the Georgikon medallions. = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 44–46.
- Huszár Lajos*: Miért volt hatos, vagy picula a 20 filléres neve? – Why was the 20 fillér piece of coin called „hatos” or „picula”? = *Az Érem* 38 (1982): 1. p. 9–10. 2 ill.
- Internationale Numismatische Kommission*. = *NumNachr* 31 (1982): 8. sz. p. 250–251.
- Kazimír, Štefan*: K dejinám kremnického medailérstva v polvici 16. storočia. = *Správy* 9 (1982): 3. sz. 34. p.
- Kazimír, Štefan*: Niekoľko dát k dejinám falšovania peňazí v Uhorsku. = *Správy* 8 (1981): 4. sz. p. 21–24.
- Kazimír, Štefan*: Prijmy z mincového regálu v kremnickej mincovni v 16. a 17. storočí. = *Správy* 9 (1982): 2. sz. p. 12–19.
- Kellner, W.*: Ein römischer Münzfund aus Sirmium (Gallienus-Probis). Wien: Akad. 1978. 57 p. 20 t. (Öst. Akad. d. Wiss. Phil.-Hist. Klasse, Denkschriften 113.) Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *ActaArchHung* 31 (1981) p. 432–433.
- Kenyeres Dénes*: Szenttamási emlékérem. – Commemorative medal of Szenttamási. = *Az Érem* 38 (1982): 1. p. 33–35. 4 ill.
- Khun, Miloslav*: Kremnickí minciari po rozpadnutí Rakúska a vzniku mincovne v Československu. = *Správy* 9 (1982): 3. sz. p. 24–29.
- Khun, Miloslav*: PISETTUM = Piset Gebühr, t. j. popéatok arcibiskupovi za dozor pri razbe zlatých a strieborných minci v Kremnica. = *Správy* 8 (1981): 4. sz. p. 25–29.
- Khun, Miloslav*: Z kroniky kremnických minciarov – monstreproces pre krádež zlata a strieba v kremnickej mincovni v rokoch 1830–1835. = *Správy* 9 (1982): 2. sz. p. 21–28.
- Kolniková, Eva*: Keltské mince na Slovensku. Bratislava 1978. 108 p. 78 ill. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *ArchÉrt* 109 (1982): 1. p. 154–155., ua. = *Az Érem* 37 (1981): 2. 10. p.
- Kos, Peter*: Keltiski novci Slavonije. (Keltische Münzen Slawoniens.) Ljubljana 1977. 156 p. 42 t. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *ActaArchHung* 32 (1980) p. 485–486.
- Kőhegyi Mihály*: Bővül a Mária Terézia-szakirodalom. – The special literature on Maria Theresia enlarged. = *Az Érem* 37 (1981): 2. 8. p.
- Kőszegi Tivadar*: Új verdejegy. = *Az Érem* 38 (1982): 1. sz. 6. p. 2 ill.
- Kraskovská, L'udmila*: Nálezy Arpádovských mincí na Sídlskách. = *Správy* 9 (1982): 2. sz. p. 1–2.
- Kubinyi András*: Die Kremnitzer Münzprägung im Mittelalter und deren geschichtliche Bedeutung. = *HelvMünzenZt* 1981: 9. sz. p. 385–388. ill.
- L. P., D.*: Noch einmal Bartók. = *Money Trend* 14 (1982): 1. sz. 21. p.
- Lázár László*: Vanádium-érem. – A Vanadium-medal. = *Az Érem* 38 (1982): 2. 41. p. 2 ill.
- Leányfalusi Károly*: Kiegészítés az 1848–49-es Magyar Szabadságharc pénzjegyeinek feldolgozásához. – Supplement to the elaboration of banknotes of the Hungarian War of Independence in 1848/49. = *Az Érem* 37 (1981): 1. 35. p.
- Leányfalusi Károly*: Kiegészítés a Leányfalusi Károly–Nagy Ádám: Magyarország fém- és papírpénzei 1926–1976. című 13. sz. könyvhöz. = *Értesítő* 1982: 3. sz. 16. p.
- Leányfalusi Károly*: Pénzverés Magyarországon 1906-ban = *Az Érem* 38 (1982): 1. 43. p.
- Leányfalusi Károly*: Tízéves a kiskunhalasi csoport. – The Kiskunhalas-group is ten years old. = *Az Érem* 38 (1982): 2. 40. p. 2 ill.

- Maďarsko* – úprava měnových kursů. = *Správy* 8 (1981): 4. sz. 30. p.
- A magyar aranyérem története*. Kiállítás. Bp.: Magyar Nemzeti Múzeum 1982. május 11.–1982. nov. 14. A kiállítást rend. és a vezetőt írta: Gedai István. Bp.: Népműv. Prop. Iroda 1982. 55 p. 23 t. 2 térk.
- A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete alapszabálya*. = *Értesítő* 1982: 3. sz. p. 10–14.
- A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete* 1982. évi második és harmadik választmányi ülését 1982. május 16-án tartotta a SOTE helyiségeiben. = *Értesítő* 1982: 3. sz. p. 2–6.
- Magyar ezüstérmék*. = *Műzsák* 1982: 2. sz. 9. p. 7 ill.
- A Magyar Népköztársaság Elnöki Tanácsának* 1981. évi 29. számú törvényerejű rendelete az Egyesületről szóló 1970. évi 35. számú törvényerejű rendelet módosításáról és egységes szövegéről. = *Értesítő* 1982: 3. sz. p. 8–10.
- Ifj. Menner Ödön*: Emlékérmek Kabay János gyógyszerész-feltalálóról. – *Medaillons commemorating János Kabay, pharmaceutical*. = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 41–44. 7 ill.
- Meyer, Hans*: Kaiser Ferdinand I. und seine ungarischen Denare. 1981/4. p. 34–35., 1981/6. p. 27–28. Rec. = *Az Érem* 38 (1982): 1. 46. p.
- Mikołajczyk, Andrzej*: Rozmiary produkcji menniczej w Polsce za Stefana Batorego i Zygmunta III Wazy. Pytania bez odpowiedzi? = *WiadNum* 25 (1981): 2. sz. p. 65–120.
- Molnár József*: Hogyan készül az érdemrend? – How a decoration is made? = *Az Érem* 37 (1981): 2. sz. p. 40–43. 10 ill.
- Nagy Lóránt*: Lovagrendi pénzverés Zsigmond korában? – Coinage of the Knighthood in the time of Sigismund? = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 9–10. 3 ill.
- Nagy Lóránt*: Mária királyné hibrid denara. – The hybrid denar of queen Mary. = *Az Érem* 38 (1982): 1. p. 7–8. 2 ill.
- Nagy Sándor*: Az 1762-es évszámú körmőci rézkrajcáros hátlapváltozatai. – Reverse-varieties of the 1762 copper-kreutzer of Körmöcbánya. = *Az Érem* 38 (1982): 2. p. 8–10. 11 ill.
- B. Nánási Éva*: Az egymilliárdos adópengő adójegyről. – About the „Egymilliárd adópengő adójegy” (one billion tax-pengő-tax-ticket). = *Az Érem* 38 (1982): 2. sz. 31. p.
- B. Nánási Éva*: Daten aus der Kremnitzer Prägestalt am Ende des 1. Weltkriegs. = *HelvMünzenZt* 1981: 9. sz. p. 389–390.
- Novák Sándor*: A MEE kalocsai csoportja 1982. ápr. 4–19-ig numizmatikai kiállítást rendezett. = *Értesítő* 1982: 3. sz. p. 17–18.
- A nyolcvanasztendős Magyar Numizmatikai Társulat köszöntése*. – Greeting the 80 years old Hungarian Numismatic Society. = *Az Érem* 37 (1981): 2. sz. 1. p. 2 ill.
- Ortutay J.*: Új verdejegy egy 1692-es hatoson. (I. Lipót egy nagybányai hatkrajcárosa, amit Münchenben a Lanz árverésen árvereztek el.) = *Az Érem* 38 (1982): 21. 5. p. 2 ill.
- Pál Imre*: Münzstätten und Aufschriften der im europäischen Griechenland geprägten römischen Provinzialmünzen. – Gliederung. *Teil I.* = *MünzenMedBer* 22 (1982): 127. sz. p. 1521–1539., *Teil II.* = *MünzenMedBer* 22 (1982): 128. sz. p. 1557–1567., *Teil III.* = *MünzenMedBer* 22 (1982): 129. sz. p. 1585–1600., *Teil IIII.* Griechische Münzaufschriften = *MünzenMedBer* 22 (1982): 130. sz. p. 1619–1626.
- Pál Imre*: Münzstätten und Aufschriften der im europäischen Griechenland geprägten römischen Provinzialmünzen. – Berichtigungen und Nachträge. = *MünzenMedBer* 22 (1982): 132. sz. p. 1681–1682.
- Pásztory Tibor*: Az erdélyi fejedelmek címei. – The titles of the princes of Transylvania. = *Az Érem* 38 (1982): 1. sz. p. 44–45.
- Pásztory Tibor*: A magyar tallér. = *Műzsák* 1982: 2. 14. p. 8 ill.
- Pataki Ferenc*: Adatok a tűzoltóérmék készülő katalógusához. 3. rész. – Data to the catalogue in preparation of the fireguard medals. Part 3. = *Az Érem* 37 (1981): 2. sz. p. 35–39. 9 ill.
- Pogačnik, Albin*: Denar Nikolaja Zrinjskega III z nepoznano oznako. = *NumVestnik* 10 (1982) p. 308–309.
- Pohl Artúr*: I. Ferdinánd király budai ezüstpénzei. – The Buda silver Coins of King Ferdinand I. = *Az Érem* 37 (1981): 2. 4. p.
- Pohl Artúr*: A magyar pénzverés korszerűsítése Anjou Károly király alatt, *I. rész* – Modernizing Hungarian minting under Charles the Anjou. Part I. = *Az Érem* 37 (1981): 2. p. 5–7. 6 ill., *II. rész* = *Az Érem* 38 (1982): 1. p. 1–4. 14 ill. 1 térk.
- Pohl Artúr*: A Merániák Magyarországon. – Meranians in Hungary (1196–1218). = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 13–16. 7 ill.
- Pohl Artúr*: 1899–1981. (Nekrológ) = *Az Érem* 38 (1982): 1. 46. p., *GeldgNachr* 17 (1982) Januar No. 87. 38. p.
- Popovity, Dobrila Gaj–Breskovity, Bojana Bority*: Sja kovanya. Beograd 1979. 66 p. 52 t. Rec. = *Az Érem* 38 (1982): 2. 5. p.
- Popovity, Dobrila Gaj–Subotity, Irina*: Medalje i plakete. Beograd, 1981. 123 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 38 (1982): 2. 40. p.
- Rádóczy Gyula*: Mária Terézia körmőcbányai 1 és 2 dukátosai az 1765 utáni évekből. – Maria Theresa 1 and 2 ducats from Kremnica after 1765. = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 11–12. 4 ill.
- Rádóczy Gyula*: Túlzott lojalitás, vagy gyűjtői hamisítás? – Extravagant loyalty of collector's forgery? = *Az Érem* 37 (1981): 2. p. 9–10. 3 ill.
- Roznai István*: Kétszáz éve halt meg Wályi István tudós, numizmatikus. – Wályi István, the scholar and numismatist died two hundred years ago. = *Az Érem* 38 (1982): 1. p. 41–43. 2 ill.
- Saltzer Ernő*: Goldmünzen-Ausstellung in Budapest. = *NumNachr* 31 (1982): 10. sz. p. 339–340.
- Saltzer Ernő*: Német feliratú egykrajcáros, mint politikai demonstráció. = *Az Érem* 38 (1982): 2. sz. 29. p.
- Saltzer Ernő*: Ungarische numismatische Ausstellung in Wien. = *NumNachr* 31 (1982): 12. sz. 389. p.

- Sarkadi Endre*: A MÉE hajdúböszörményi csoportja – az MSZMP Városi Bizottsága felkérésére – 1982. május 21–31. között kamarakiállítás rendezett a városi pártbizottság kiállítótermében. = *Értesítő* 1982: 3. sz. 17. p.
- Sarkadi Endre*: A MÉE hajdúböszörményi csoportja összejeveleteit minden hónap első hétfőjén tartja a Múvelődési Központban, 18–20 óra között. = *Értesítő* 1982: 3. sz. 17. p.
- Sassi Nagy Béla*: A CNH. II. 89/a szerezcsenfe: s névtelen denár. – The CNH II. 89/a the unknown denar with Negro-head. = *Az Érem* 38 (1982): 1. p. 5–6.
- Sassi Nagy Béla*: János Zsigmond ismeretlen verdejegyű denárja 1556-ból. – John Sigismund's denar of 1556 with unknown mint-mark. = *Az Érem* 38 (1982): 2. p. 3–4. 2 ill.
- Škott, Jan*: 15. výročie založenia krúžku Združeni a numizmatickej spoločnosti československej v Košiciach. = *Správy* 9 (1982): 4. sz. p. 1–6.
- Slovenska Numizmatika IV* (1976). Bratislava. 268 p. Rec.: *Kőhegyi Mihály* = *Az Érem* 38 (1982): 2. 47. p.
- Somogyi Tamás*: Egy magyar vonatkozású Mária Terézia emlékéremről. – About a Maria Theresia medal with Hungarian reference. = *Az Érem* 38 (1982): 2. p. 31–33. 3 ill.
- Szabó Antal*: Hamis pénzverő Székesfehérvárott. – False coining-die in Székesfehérvár. = *Az Érem* 38 (1982): 1. 32. p. 2 ill.
- Szabó Zoltán*: A MÉE egri csoportjában Varga Mihály: A magyar numizmatika fejlődéstörténete, Straub Sándor: Rendjelek, kitüntetések címmel előadásokat tartottak. = *Értesítő* 1982. 3. sz. 18. p.
- Székelgy György*: Slawonische Banalmünzprägung. Bp. 1980. 142 p. 2 t. Dissertationes Archaeologicae. Ser. II. No. 8. Rec.: *Holl Imre* = *ArchÉrt* 109 (1982): 1. p. 162–163.
- Tálas Géza–Zeidler Sándor*: Magyar pilóta- és ejtőernyős jelvények. – Hungarian pilot- and parachutist badges. = *Az Érem* 38 (1982): 2. p. 43–47. 18 ill.
- Tiroler Taler in Ungarn*. Ausstellung des Ungarischen Nationalmuseums Budapest im Rahmen der „ungarischen Kulturwoche Tirol 1983“. Tiroler Landeskundliches Museum, Innsbruck 8. Juni bis 9. Juli 1983. Konzept der Ausstellung und Katalogtexte: István Gedai–Vera Héri. Innsbruck: Tiroler Landesmuseum, 1983. 12 p. 12 ill.
- Tóth József*: A MÉE esztergomi csoportja összejeveleteit a Petőfi Sándor Múvelődési Központban (Petőfi S.-u.) tartja minden csütörtökön 16–20 óra között. = *Értesítő* 1982. 3. sz. 16. p.
- Trenčan, L'udovit*: Neznámé zlaté odrazky denárov Ferdinanda III. zn. K–B. – Unbekannte goldene Abschlüge der Denare Ferdinands III. = *NumListy* 37 (1982): 5–6. sz. p. 150–151.
- Unyi János*: Hol verték a „G 1779“ rézkrajcárót? – Where was the 1779-G copper-kreutzer minted? = *Az Érem* 38 (1982): 2. p. 6–7.
- Žilák, Ján*: Činnosť kremnickej mincovne za Leopolda II. = *Správy* 9 (1982): 3. sz. p. 17–23.
- Zsámboki László*: A pénzverészet oktatásának története a Selmeci Bányászati Akadémián. – The history of teaching coinage in the Mining Academy at Baňská Štiavnica. = *Az Érem* 37 (1981): 1. p. 36–40. 5 ill.

F. Fejér Mária

Rövidítések:

ActaArchHung	= Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae. Bp.
ArchÉrt	= Archaeologiai Értesítő. Bp.
Compte Rendu	= Compte Rendu. Wetteren (Belgium)
ÉlTud	= Élet és Tudomány. Bp.
Az Érem	= Az Érem. A Magyar Éremgyűjtők Egyesületének lapja. Bp.
Értesítő	= Értesítő. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete kiadványa. Bp.
FolArch	= Folia Archaeologica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Bp.
FolHist	= Folia Historica. A Magyar Nemzeti Múzeum Évkönyve. Bp.
Forint	= Forint. A Magyar Nemzeti Bank dolgozóinak lapja. Bp.
GeldgNachr	= Geldgeschichtliche Nachrichten. Frankfurt am Main.
HelvMünzenZt	= Helvetische Münzen Zeitung. Hilterfingen.
Money Trend	= Money Trend. Vaduz.
MünzenMedBer	= Münzen- und Medaillensammler Berichte. Freiburg im Breisgau.
Művészet	= Művészet. A Magyar Képző- és Iparművészek Szövetségének Lapja. Bp.
Művtört. Ért	= Művészettörténeti Értesítő. Bp.
Múzsák	= Múzsák. Múzeumi Magazin. Bp.
NumNachr	= Numismatische Nachrichtenblatt. Hamburg
NumListy	= Numismatické Listy. Praha
NumVestnik	= Numismatični Vestnik. Ljubljana
PénzügyiSzle	= Pénzügyi Szemle. Bp.
Správy	= Správy. Košice.
WiadNum	= Wiadomości Numizmatyczne. Warszawa.

*Hírlapokban és folyóiratokban megjelent numizmatikai
vonatkozású közlemények*

a) Pénzverés, pénztörténet

Antik pénz

- Nemcsak gyűjtőknek.* A Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Nógrád megyei Szervezetében Bíró Sey Katalin előadást tart a pénz keletkezéséről, kialakulásáról, a görög, római érmekről. = Nógrád, 1981. jún. 25.
- Probus római császár érmét találtak meg* nemrégiben Márok határában, melyet a siklósi helytörténeti kiállításon állítanak ki. = Dunántúli Napló, 1981. júl. 18.
- Római érmek Szlovákiában.* = Magyar Szó, 1982. júl. 27.
- Római pénzlelet Tokorcs község határában.* = Magyar Nemzet, Csongrád megyei Hírlap, 1982. dec. 3.
- Torbágyi Melinda* a dunántúli kelták pénzverése címmel előadást tartott Szekszárdon a megyei múzeumban. = Népiújság (Tolna), 1981. máj. 12.

Magyar pénz

- Áprilisban és júniusban ezerforintos bankjegyet,* új öt-, tíz- és húszforintos érmét bocsát ki az MNB = Népszabadság 1983. márc. 8.
- Bíró Miklós:* A forintrendszer érmekibocsátásának újabb korszaka. = Pénzügyi Szle, 1982. március.
- Csongor Győző:* Magyarország fém- és papírpénzei 1892–1925. Rec. = Délmagyarország, 1983. máj. 19.
- D. G.:* A hazai pénzverés történetéből. = Petőfi Népe, 1983. ápr. 24.
- Egy különös fizetőeszköz.* A zólyomi múzeum kiállításán Nemeskéri Kiss Miklós 1879-ben kiadott pénzérméit láthatjuk. A pénzzel a véghelesi uradalom munkásait fizették. = Magyar Nemzet, 1982. okt. 20.
- Ferenczi:* Regia Civitastól Kossuth-bankóig. = Hétfői Hírek, 1982. máj. 24.
- Huszár Lajos:* A Szent György-érmek. = Éltud 1979. nov. 9. 2 ill.
- Káplár László* Árpád-kori pénzeinkről tartott előadást a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének Nógrád megyei Szervezetében. = Nógrád, 1981. okt. 14.
- Kovács József:* Sokat próbált forintunk. = Délmagyarország, 1982. aug. 17.
- Leányfalusi Károly–Nagy Adám:* Magyarország fém- és papírpénzei 1892–1925. = Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Csongrád megyei Szervezete, 1983.
- Lukács István:* Máriás pénzeink. = Új Ember, 1982. aug. 22.
- A magyar aranypénzverés története c.* kiállítás április közepéig tekinthető meg a Magyar Nemzeti Múzeumban. = Délmagyarország, 1982. jan. 29., Zalai Hírlap, 1982. jan. 29.
- A Magyar Nemzeti Bank* 405/1983. sz. közleménye a kupronikkelből készült 20 forintos érmék, új, alumíniumbronzból készült 10 forintos érmék stb. kibocsátásáról. = Magyar Közlöny, 1983. ápr. 6.
- A Magyar Nemzeti Bank* 411/1983. sz. MNB közleménye 1000 forintos bankjegy kibocsátásáról. = Magyar Közlöny, 1983. jún. 22.
- Magyar pénz avar temetőben.* = Délmagyarország, Csongrád megyei Hírlap 1982. szept. 3., Forint, 1982. október.
- Mészáros Ottó:* Aranydukátok = Pest megyei Hírlap, 1982. máj. 16.
- Molnár Patricia–Emőd Pál:* Érmék, forintok, bankók. = Népszava, 1983. március 26.
- I. Péter király ezüstpénze.* = Esti Hírlap, 1982. szept. 2.
- Sárvári Mária:* A magyar aranypénzverés története. = Magyar Nemzet, 1982. máj. 18.
- A világhírű magyar pénzverő.* = Bankszemle, 1982. május.

Egyéb pénz

- Egyrubeles jubileumi érmét bocsát ki a szovjet bank.* = Magyar Nemzet, 1982. dec. 2.
- Endresz István:* Régi pénzek vallatása. = Technika, 23 (1979) szept. p. 1–2., 4. 3 ill.
- Franciaországban októberben új érmék kerülnek forgalomba* 100 és 10 frankos címletekben. = Magyarország, 19 (1982. szept. 5.)
- Gedai István:* „Idegen pénzek a Kárpát-medencében” címmel előadást tartott jún. 26-án Szentesen a Koszta József Múzeumban. = Csongrád megyei Hírlap, 1981. jún. 25.
- H. N.:* Bajai régész Kecskemétről. Kiszippantott ezüstpénz. = Petőfi Népe, 1981. dec. 4.
- Kicsi lesz az angol font.* = Új Tükör, 1982. május 16.
- Kínában új fém pénzt vertek.* = Magyar Nemzet, 1982. okt. 9.
- A kopejka eredete.* = Fejér megyei Hírlap, 1982. jan. 4.
- Nagy Kázmér:* Soha nem volt dollár („Japán birodalmi hadipénz.”) Magyar nyomdász, Braun Ferenc kalandja. = Magyarország, 1982. dec. 19. 1 ill.
- Oszták–magyar pénztörténeti kapcsolatok.* = Magyar Nemzet, Petőfi Népe, 1982. aug. 5.

Prussziai ötmárkás – százöt éves régi pénz – a kaposvári „Gyűjtsünk együtt” klub mai árverésének legnagyobb ritkasága. = Somogyi Néplap, 1980. dec. 7.
Sz. S. I.: Dollár és leva. = Délmagyarország, 1982. okt. 14.
Történelem régi érmeiken. = Somogyi Néplap, 1981. jan. 8.
Új pénzérmeiket hozott forgalomba a bolgár nemzeti bank. = Népszabadság, 1982. júl. 4.

b) Papírpénz

Éremgyűjtőknek 19. századi papírpénzekről jan. 17-én Kocsis József és Szamosfalvi Ferenc tartanak bemutatóval egybekötött előadást Debrecenben a Vasutas Klubkönyvtárban. = Hajdú-Bihari Napló, 1982. jan. 16.
Hegyi József: Egy láda Kossuth-bankó. = Magyar Hírek, 1981. júl. 11. 1 ill.
Régi pesti papírpénzek. = Magyar Nemzet, 1982. okt. 17.

c) Pénzhamisítás

Egymillió hamis dollár. = Csongrád megyei Hírlap, 1982. márc. 13.
Hamis denár Segesdről. = Csongrád megyei Hírlap, Délmagyarország, 1982. okt. 8.
Jogerős ítélet pénzhamisításért. = Magyar Nemzet, Csongrád megyei Hírlap, 1982. dec. 21.
(Somogyi): Ötszázakat hamisított. = Hétfői Hírek, 1982. ápr. 19.

d) Éremleletek

Bulgária. Ritka pénzlelet I. Nikephorus bizánci császár idejéből. = Fejér megyei Hírlap, 1981. febr. 6., Népújság (Tolna), 1981. febr. 15., Nógrád, 1981. febr. 15.
A kopejka eredete. Ezer db-ból álló, XVI. századi kopejkát találtak a pszkovi közműépítők. = Fejér megyei Hírlap, 1982. jan. 4.
A legnagyobb éremlelet. = Új Tükör, 1982. dec. 19.
Négy józsaai erdőmunkás a szentgyörgyi erdőben 1521 db ezüstdénárt talált. A lelet a debreceni Déri Múzeumba került. Békés megyei Népújság, 1981. márc. 19. 1 ill., Budapester Rundschau, 1981. márc. 16. 1 ill., Fejér megyei Hírlap, 1981. márc. 18. 1 ill., Kelet-Magyarország, 1981. márc. 17. 1 ill., Napló, Veszprém, 1981. jún. 5., Népújság (Heves), 1981. márc. 19.
Sensationeller Goldschatz gefunden. Auch ungarische Münzen dabei. Goldmünzen, die vom Kriegsschiff „Kronan” gehoben wurden. = Daily News, 1982. okt. 30. 1 ill.
A Szabolcs-Szatmár megyei Cégénydányádon alapozási munkák során 35 db ezüstpénz került elő. A lelet a nyíregyházi Jósza András Múzeumba került. = Esti Hírlap, 1981. dec. 11. 1 ill.
Túlélő pénzérmék. A svéd „Kronan” hadihajó 1676-ban elsüllyedt, 1980-ban Anders Franzen megtalálta a roncsot és vele a volt parancsnok több mint 100 db-ból álló aranypénzét. = Délmagyarország, 1982. okt. 28.

e) Emlékérmek

Bartók emlékérmét adott ki a magyar zeneszerző születésének századik évfordulója alkalmából a Belga–Magyar Baráti Társaság. Az érmet belga művész készítette. = Magyar Hírlap, 1981. júl. 7.
Becsei Péter: Szabó Iván plasztikái. = Csongrád megyei Hírlap, 1982. ápr. 15.
Csányi László: Asszonyi Tamás érmei. = Népújság (Tolna), 1981. dec. 13. 5 ill.
Dombi Gyula: Emlékérem a Kodály centenáriumra. = Délmagyarország, 1982. júl. 31.
Dürer a divat. 1600-as évekből származó, ólomból öntött Dürer plakett másolat. = Magyar Nemzet, 1982. jan. 4.
Emlékérme 200 forintos névértékben. Bethlen Gábor erdélyi fejedelem halálának 350. évfordulójára = Magyar Hírek, 1982. jan. 9. 1 ill.
Fenyvesi Félix Lajos: Érmek és plakettek. = Csongrád megyei Hírlap, 1982. aug. 18.
Huba László: Pénzes emberek. Emlékpénzek dömpingje. = Magyarország, 1982. júl. 25. 1 ill.
Juhász Gyula ünnepségsorozat. Tóth Sándor szobrászművész érmet is készített. = Esti Hírlap, 1983. márc. 28.
Képes Géza: Lélegző ércdarabok. (Emlékérmek.) = Új Tükör, 1981. aug. 2. 8 ill.
A labdarúgó VB. érmei. = Délmagyarország, 1982. jún. 25.
A magyar Nemzeti Bank 403/1983. MNB. sz. közleménye FAO éremsorozat kibocsátásáról = Magyar Közlöny, 1983. márc. 16.
Olimpiai érmék ezüstben. = Esti Hírlap, 1981. márc. 28.
Sátoraljaújhelyen, polgári és katonai kitüntetésekben kiállítás nyílik. = Északmagyarország, 1982. jún. 10.
Sz. N.: Emlékérmek. = Magyar Hírek, 1982. jan. 9. 2 ill., febr. 6. 7 ill.
Tóth Sándor érmei. = Új Tükör, 1982. jún. 13.

Tóth Sándor, Nyíregyházán élő szobrászművész által tervezett Bethlen Gábor emlékérmét halálának 350. évfordulójára kibocsátotta a Magyar Nemzeti Bank. = Kelet-Magyarország, 1979. nov. 23. 2 ill.
Vadas József: Vert érem. = Élet és Irodalom, 1982. nov. 26.
Világ bajnoki ezüstérmet bocsát ki a Magyar Nemzeti Bank. = Déli Hírlap, 1981. aug. 27.

f) Éremművészek

Az érem művésze: Beck Ö. Fülöp. = Esti Hírlap, 1983. jún. 23.
Gáldonyi Béla: Érembe öntött vallomások. Renner Kálmán a soproni éremművész. = Napló (Veszprém), 1982. jan. 12. 4 ill.
Varga Lajos: Berán Lajos centenáriuma. (Száz éve, 1882. jún. 9-én született Budapesten.) = Magyar Nemzet, 1982. jún. 10.
Wessely Anna: Kicsiny emlékművek mestere. Asszonyi Tamás érmei. = Új Tükör, 1981. jún. 14. 4 ill.

g) Múzeumok, gyűjtemények, egyesületek

Alte Münzen für das Collegium Hungaricum. = Daily News, 1982. aug. 6.
Aranydrachma, ezüstdenár, bronzmedál a világ egyik legnagyobb numizmatikai gyűjteményét őrző berlini Állami Múzeumban. = Somogyi Néplap, 1982. jan. 7.
b. p.: A multibilliomos levéltáros Nürnbergben, aki papírpénzeket gyűjt. = Magyar Hírlap, 1982. febr. 7.
Bán Károly: Hét nap – egy arc. A numizmatikus. A Magyar Numizmatikai Társulat a héten tartotta jubileumi közgyűlését, amelyen megemlékeznek a Társulat fennállásának 80. évfordulójáról is. = Magyar Hírlap, 1981. febr. 1.
Bóna Endre: Szegedi éremgyűjtők Sárospatakon. = Somogyi-könyvtári műhely, 1982: 1. sz.
Bükki Péter: Érdemrendek, jelvények. Hivatás és szenvedély. Harminc ország csaknem 800 különféle katonai kitüntetését őrzi kecskeméti otthonában Kenyeres Dénes főhadnagy. = Petőfi Népe, 1981. dec. 4. 1 ill.
Cserebere. Febr. 21-én, szombaton 10 órától szabad klubnapot tart a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete egri csoportja. = Népiújság (Heves), 1981. febr. 19.
Deregán Gábor: Arany Lincoln. Kathryn Soltész, egy külföldön élő professzor, 24 darabos arany Lincoln és 36 darabos ezüst Kennedy-érem sorozatot adományozott a Nemzeti Múzeumnak. = Hétfői Hírek, 1982. nov.
A dunántúli éremgyűjtők 7. találkozója rendezik meg vasárnap Keszthelyen. Egésznapos éremcserét tartanak. = Somogyi Néplap, 1981. jún. 5., Népiújság (Tolna), 1981. jún. 4.
Éremcsere. A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete egri csoportja éremcsereközvetítést ápr. 25-én tartja a Megyei Művelődési Központban. = Népiújság (Heves), 1982. ápr. 23.
Éremgyűjtők megállapodása. A MEE Nógrád megyei szervezete együttműködési szerződést kötött a szlovák testvéregyesület hasonló körével. = Nógrád, 1982. márc. 2.
Éremgyűjtők a múzeumért. Nógrádi éremgyűjtők közgyűlése Salgótarjánban. = Nógrád, 1982. jan. 3.
Éremgyűjtők találkozója Győrött. = Kisalföld, 1982. febr. 19.
Értékes éremgyűjtemény. A világ egyik legnagyobb – mintegy félmillió érméből álló – numizmatikai gyűjteményét a Berlini Állami Múzeum őrzi. = Vas Népe, 1982. jan. 23.
Fehér Béla: Pénz beszél. Nyolcvan éves a Magyar Numizmatikai Társulat. = Magyarország, 1981. jan. 18. 1 ill.
Gedai István: A pénzgyűjtés milyen régi. Interjú Bánki Ilonával. = Magyar Rádió, 1982. szept. 16. 14,25 h. 1 gépelt old.
Harcos Ottó: Bányász régipénzgyűjtők között Pécsen. – Florentia szoból lett a magyar forint elnevezés. = Mecseki Bányász, 1979. máj. 29.
Homokszentgyörgyi éremgyűjtő Szombathelyi József nyugdíjas pályafelügyelő. = Somogyi Néplap, 1982. febr. 27. 1 ill.
Hunyadi Judit: Pénz, pénz és pénz. A Numizmatikai Társulat 80 éve. = Új Tükör, 1981. aug. 2. 7 ill.
Kertész Béla 12 éves kora óta szenvedélyes éremgyűjtő. 1500 érem és 500 különféle papírpénz található gyűjteményében. = Kisalföld, 1982. febr. 16. 1 ill.
Körtési Zsolt: A homokszentgyörgyi éremgyűjtő Szombathelyi János. = Somogyi Néplap, 1982. febr. 27. 1 ill.
Lakatos Ferenc: Vasi éremgyűjtők nagy eseménye: Országos vándorgyűlés Szombathelyen. = Vas Népe, 1982. aug. 18. 1 ill.
A Lipót-tallér nem eladó. Vasárnap véget ért Szombathelyen a Magyar Éremgyűjtők Egyesületének 11. vándorgyűlése és az ilyenkor szokásos éremcsereje. = Déli Hírlap, 1982. aug. 23., Nógrád, 1982. aug. 24.
A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Nógrád megyei szervezete febr. 7-én tartja közgyűlését a szakszervezetek salgótarjáni székházában. = Déli Hírlap, Népszava, 1982. febr. 4.
Magyar Hajnalka: „Gyönyörű szenvedély . . .” Tíz éves a nagykanizsai éremgyűjtők csoportja. = Zalai Hírlap, 1981. okt. 4. 1 ill.
A Magyar Numizmatikai Társulat 80. évfordulójára közgyűlést tartottak a Magyar Tudományos Akadémián, ahol átadták Huszár Lajosnak 75. születésnapja alkalmából – eredményes munkássága elismeréséül – az Elnöki Tanács által adományozott munka érdemrend arany fokozata kitüntetését. = Magyar Televízió, 1981. jan. 29.
A Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat közgyűlésén átadták a társulat kitüntetettjeit. = Dél-Magyarország, 1982. jan. 28.
(mécs): Gyűjtés, ami históriát segít. 80 éves a Magyar Numizmatikai Társulat. = Hétfői Hírek, 1981. máj. 11.

Numizmaták közgyűlése a Magyar Tudományos Akadémián. 80 éves a Magyar Numizmatikai Társulat. = Magyar Hírlap, Népszava, 1981. jan. 30.

Numizmatikusok vándorgyűlése. = Délmagyarország, 1982. aug. 22.

Numismatische Gesellschaft im 80. Jahr des Bestehens. = Daily News, 1981. febr. 1.

Pénzgyűjtés, vagy tudomány. = Éltud, 1982. aug. 13.

(Pokorny): „Pénzt veszek!” Hetente kétszer találkozunk Budapesten azok az emberek, akiknek hobbija a pénzgyűjtés. = Magyar Hírek, 1981. okt. 31.

Roznai István: 80 éves a Magyar Numizmatikai Társulat. = Dolgozók Lapja, 1981. máj. 16.

Sárosdy Judit: Érmek Lisszabonnak. Az idén is összeül a Nemzetközi Éremszövetség (FIDEM) kongresszusa (most) Lisszabonban és vele egy időben 1979. szept. 3-án megnyílik a XVI. nemzetközi éremművészeti kiállítás. = Tükör, 1979. máj. 27. 5 ill.

Soproni éremgyűjtemény. Bronzportrék. = Esti Hírlap, 1981. nov. 13.

Szalay Csaba: A hajdú-bihari éremgyűjtés fénye. = Hajdú-Bihari Napló, 1981. nov. 1.

Várhidy Imre gyűjtötte össze a mezőgazdasággal kapcsolatos kiállítások érmeit és plakettjeit. = Magyar Mezőgazdaság, 1982. aug. 18. 20 ill.

Véget ért az éremgyűjtők vándorgyűlése Szombathelyen. A rendezvényen csaknem ezer érembarát vett részt. = Népszava, 1982. aug. 24.

h) Kiállítások, kongresszusok

Aprópénz. Hegymegi Ferenc egri gyűjtő anyagából kiállítás Egerben. Tárlatvezető: Zakar János. = Magyar Rádió, Petőfi, 1981. ápr. 2. 8,33^h.

A Báthoriak pénzverése című kiállítás 1982. aug. 6-án kezdődik Nyírbátorban. = Kelet-Magyarország, 1982. júl. 27.

BÁV-aukcio. Kiállításon mutatja be a Bizományi Áruház aukciójának numizmatikai anyagát 1982. aug. 12-én. = Dél-magyarország, 1982. aug. 26.

Csintalan Gábor: Érdekes kiállítást láthatnak Sátoraljaújhelyen. = Észak-Magyarország, 1982. jún. 10.

– *csolnoki* –: Pénzkiállítás Dömösön. = Dolgozók Lapja, 1982. nov. 2.

Debrecen. Aus 400 Münzen und 2000 Abzeichen von fünf Numismatikern wurde in Debrecen, im Klub Eisenbahner, eine Ausstellung eröffnet. = Budapesti Rundschau, 1981. jan. 26.

Debrecen. A magyar éremgyűjtők vándorgyűlésének történetéről előadást tartanak szept. 20-án délelőtt 10 órakor a debreceni Vasutas klub-könyvtárban. Egyúttal bemutatót tartanak érmeiből. = Hajdú-Bihari Napló, 1981. szept. 19.

Debrecen. A vasutas klubkönyvtárban éremkiállítást nyitnak jan. 11-én „Százéves a Magyar Vöröskereszt” címmel. = Hajdú-Bihari Napló, 1981. jan. 10.

Egerben a megyei könyvtárban Hegymegi Ferenc numizmatikai kiállítását tekinthetik meg az érdeklődők. = Esti Hírlap, 1981. jan. 16.

Egyhetes numizmatikai (kép stb.) kiállítás nyílt szept. 14-én a BÁV rendezésében a MOM Szakasits Árpád Műv. Központ kupolatermében. = Csongrád megyei Hírlap, Délmagyarország, Népszabadság, 1982. szept. 15.

Éremgyűjtők vándorgyűlése vasárnap ért véget Szombathelyen. = Vas Népe, 1982. aug. 24.

Éremkiállítás Balassagyarmaton 1981. dec. 7–12-ig a Palóc Múzeum Horváth Endre Galériájában. = Nógrád, 1981. dec. 8.

Éremritkaságok is láthatók a szentesi éremgyűjtők Kossuth-téri galériájában szombaton megnyílt bemutóján. = Népszabadság, 1981. okt. 4.

Érmek a Galériában. A nyíregyháza-sóstói nemzetközi, éremművészeti alkotótelepen született művekből nyílt tárlat kedden a Magyar Nemzeti Galériában. = Népszava, 1981. júl. 15.

A győri Xantus János Múzeum numizmatikai gyűjteményének pénzei láthatók a múzeum főépületében nyíló kiállításon. = Kisalföld, 1982. febr. 16.

[Harmadik] III. Érembiennálé Sopronban. = Budapesti Rundschau, 1981. szept. 7., Csongrád megyei Hírlap, 1981. aug. 23., Daily News, 1981. aug. 24., Magyar Nemzet, 1981. aug. 23.

Heitler László: Országos érembiennálé Sopronban. Kiállítási kalauz. = Népszava, 1981. okt. 23. 1 ill.

I. M.: Érmek az óbudai pincegalériában. = Éltud, 1982. aug. 13. 4 ill.

Az idén tízéves a nagykanizsai éremgyűjtő csoport és ebből az alkaiomból szept. 24-én kiállítás nyílik a hevesi kultúrközpontban. = Zalai Hírlap, 1981. aug. 30.

Ismeretterjesztést is folytat a Numizmatikai Társulat. = Magyar Nemzet, 1981. jan. 30.

Kiállítások érmei és plakettjei. = Magyar Mezőgazdaság, 1982. aug. 18. 20 ill.

Kiskunmajsa numizmatikai kiállítás Bicskei Rezső jászszentlászlói magángyűjtő anyagából. = Észak-Magyarország, 1982. márc. 5. 1 ill., Hajdú-Bihari Napló, 1982. márc. 4. 1 ill., Népújság (Tolna), 1982. márc. 30. 1 ill., Somogyi Néplap, 1982. márc. 9. 1 ill., TV híradó, 1982. febr. 23. 2. műsor 21,30 h.

Kisplasztikai biennálé a Pécsi Galériában. = Esti Hírlap, 1983. júl. 1.

Koroknay Gyula: Az érem művésze Tóth Sándor kiállítása Kisvárdán. = Keletmagyarország, 1980. okt. 10.

Közérthető művészet. Varga Éva érmeiből kiállítás. = Napló (Veszprém), 1982. febr. 20. 3 ill.

- A magyar arany pénzverés története* címmel numizmatikai kiállítás nyílik a Magyar Nemzeti Múzeumban április végén, május elején. = Csongrád megyei Hírlap, Dolgozók Lapja, Fejér megyei Hírlap, Magyar Hírlap, Napló (Veszprém), Nógrád, 1982. jan. 29., Pest megyei Hírlap, 1982. febr. 13., Szolnok megyei Hírlap, Vas népe 1982. jan. 29.
- A Magyar Éremgyűjtők Egyesülete egri csoportja a tavaszi éremcsere közvetítést ápr. 25-én tartja a Megyei Művelődési Központban.* = Népújság, 1982. ápr. 23.
- Magyar éremkiállítás nyílt Moszkvában* a Puskin Szépművészeti Múzeumban 1982. jan. 19-én. Több mint 200 alkotást mutatnak be. = Magyar Hírlap, 1982. jan. 20., 27.
- (megay): Érmek és medáliák.* A III. Orsz. Érembiennálé Sopronban. = Magyar Nemzet, 1981. aug. 29.
- Nagykanizsán éremkiállítás* a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete nagykanizsai csoportjának tízéves jubileuma alkalmából. = Zalai Hírlap, 1981. szept. 26.
- Numizmatikai nyílt nap Szekszárdon* a múzeumi hónap keretében. = Népújság (Tolna), 1982. okt. 1. 1 ill.
- Numizmatikusok XII. vándorgyűlése Szombathelyen* az Éremgyűjtők Egyesületének rendezésében. = Hajdú-Bihari Napló, 1982. aug. 22.
- Nyolcvan éves a Magyar Numizmatikai Társulat.* Az évforduló alkalmából a Társulat történetét bemutató tárlat nyílt tegnap Budapesten a Józsefvárosi Kiállítóteremben. = Észak-Magyarország, 1981. máj. 21., = Magyar Hírlap, 1981. máj. 15., Népszabadság, 1981. máj. 15., Népszava, 1981. máj. 15., TV híradó 2. műsor 1981. máj. 15.
- I. M.: Érmek az óbudai pincegalériában.* = ÉLTud 1982. aug. 13.
- Kalocsán a közelmúltban felújított Visky Károly Múzeumban* numizmatikai állandó kiállítás nyílt. = Békés megyei Népújság, 1981. szept. 11. 1 ill., Déli Hírlap, 1981. szept. 9. 1 ill., Dolgozók Lapja, 1981. szept. 24. 1 ill., Dunántúli Napló, 1981. szept. 27. 1 ill., Észak-Magyarország, 1981. szept. 10. 1 ill., Ludové Noviny, 1981. szept. 24. 3. p. 1 ill., Népújság (Heves), 1981. szept. 11. 1 ill., Petőfi Népe, 1981. szept. 10. 1 ill., Somogyi Néplap, 1981. szept. 13. 1 ill., Szolnok megyei Néplap, 1981. szept. 10. 1 ill.
- Kiskunmajsán*, hazánk egyetlen termelőszövetkezeti múzeumában Bicskei Rezső ötezer darabból álló numizmatikai gyűjteménye látható. = Északmagyarország, 1982. márc. 5. 1 ill., Hajdú-Bihari Napló, 1982. márc. 4. 1 ill., Népújság (Tolna), 1982. márc. 30. 1 ill., Somogyi Néplap, 1982. márc. 9. 1 ill., TV Híradó 2. Műsor, 1982. febr. 23. 21,30 h.
- Közérthető művészet.* A veszprémi Eötvös Károly megyei Könyvtárban Varga Éva érmeiből kiállítást rendeztek. = Napló (Veszprém), 1982. febr. 20. 4 ill.
- Numizmatikusok vándorgyűlése kezdődött szombaton Szombathelyen.* A szombathelyi gyűjtemények legszebb darabjaiból kiállítást is rendeztek. = Délmagyarország, Hajdú-Bihari Napló, Népszava, Népújság (Heves), Zalai Hírlap, 1982. aug. 22.
- „Osztrák–magyar pénztörténeti kapcsolatok”* címmel rendeznek kiállítást a Magyar Nemzeti Múzeum szakemberei Bécsben. = Népújság (Heves), 1982. szept. 3.
- A párizsi Palais de la Monnaieben* (Pénz- és Éremgyűjtemények Múzeumában) kiállítás nyílt Pierre Székely műveiből. = Magyar Hírek, 1982. jan. 9.
- Pénz- és éremkiállítás Gyulán* dec. 6-án, 10–15 óráig az Erkel Ferenc Művelődési Központban. = Magyar Hírlap, 1981. dec. 8., Népújság, 1981. dec. 8. 1 ill.
- Pénztörténeti kiállítás Bécsben.* = Népszabadság, 1982. aug. 5.
- Régi kínai pénzek Kalocsán* a nemrégiben felújított Visky Károly Múzeum állandó numizmatikai kiállításának anyagában. = Tükör, 1981. szept. 13. 1 ill.
- Régi iratok, pénzek címmel kiállítás nyílt a miskolci Fáy András Közgazdasági Szakközépiskola aulájában.* = Észak-Magyarország, 1981. máj. 22. 1 ill.
- Régi pénzek a csongrádi kiállításon.* Itt bemutatják az aug. 11-én egy ház bontása közben előkerült ezüst- és arany-pénzeket. = Csongrád megyei Hírlap, 1981. okt. 30. 4 ill., Daily News, 1981. okt. 10.
- Renner Kálmán kiállítása.* = Hétfői Hírek, 1982. aug. 16.
- Róser Norbert: Egy tárlat érmei.* A Hatvani Galériában rendezték meg a Bartók Béla érem pályázatot. = Magyar Hírlap, 1982. jan. 14.
- Sárospatakon az Éremgyűjtők XI. Vándorgyűlése* aug. 21–22-én lesz a Rákóczi Gimnáziumban. = Észak-Magyarország, 1981. aug. 16.
- Serfőző Sarolta: Az érméktől a papírpénzekig.* (Két szentesi kiállítás.) = Csongrád megyei Hírlap, 1981. okt. 15.
- Sopronban a III. országos érembiennálé augusztusban nyílik meg.* = Észak-Magyarország, 1981. febr. 4.
- Sopronban csütörtökön nyílt meg a harmadik országos érembiennálé.* A tárlat okt. 25-ig tekinthető meg a Lábasházban. = Kisalföld, 1981. aug. 23., Magyar Nemzet, 1981. aug. 23., TV híradó 2. 1981. aug. 20.
- „Szeged a képzőművészetben”* címmel Lapis András szobrászművész munkáiból rendeztek kiállítást a Móra Ferenc Múzeum kupolagalériájában. = Csongrád megyei Hírlap, 1981. szept. 26.
- Székesfehérváron* a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Alba Regia csoportjának rendezésében kiállítás nyílt a megyei Művelődési Központ Ady-termében, ahol a forint kibocsátásának 35. évfordulója alkalmából mutatja be papírpénzeink, érmeink történetét. = Fejérmegyei Hírlap, 1981. máj. 19. 9 ill.
- Tandi Lajos: Várostörténeti kiállítás a szegedi várban.* Fritz Mihály érem sorozata. = Csongrád megyei Hírlap, 1981. aug. 9. 12 ill.
- Új Európa-tallért.* mutattak be októberben Nyugat-Berlinben. = Képes Újság, 1981. nov. 28. 2 ill.
- Véget ért az éremgyűjtők vándorgyűlése Szombathelyen.* = Népszava, 1982. aug. 24.
- Vitrinekben a pénzlelet.* A csongrádi Hunyadi téri éremleletet (1416 db ezüst és 26 db arany pénzt) a Csongrádi Múzeumban 1981. okt. 27-től kiállításon mutatják be. = Csongrád megyei Hírlap, 1981. okt. 28.

i) Árverés

- A BÁV 8. numizmatikai aukcióján*, 1981. szept. 16–17-én a „sztárok” Nagy Sándor tetradrachmája, Nero és Crispina sestertiusai stb. = Hétfői Hírek, 1981. szept. 7.
- Éremárverés Szegeden*. = Délmagyarország, 1982. júl. 3.
- Ma numizmatikai aukció lesz Budapesten*. Ebből az alkalomból kereste fel Gedai Istvánt, az MNM Éremtárának vezetőjét Bánki Ilona. = Magyar Rádió, 1982. szept. 16. 4,25 h.
- Numizmatikai BAV aukció Budapesten* a MOM Szakasits Árpád Művelődési Központ kupolatermében (XII. ker. Csörsz-u. 18.) = Csongrád megyei Hírlap, 1982. szept. 5., Délmagyarország, 1982. aug. 26.
- Szegeden éremárverést rendeznek* a Juhász Gyula Művelődési Központban. = Békés megyei Népiújság, 1982. febr. 5., Csongrád megyei Hírlap, Észak-Magyarország, Hajdú-Bihari Napló, Népszabadság, 1982. jan. 9. Népszava, 1982. febr. 5.
- Szekszárdon numizmatikai nyílt nap lesz 1982. okt. 9-én* a múzeumi hónap keretében. = Népiújság (Tolna), 1982. okt. 11. 1 ill.

j) Vegyes

- Draschnitz Rudolf*: A pénzjegynyomda. = Pénzügyi Szemle, 1981. júl.
- Gy. Z.*: Numizmata lettem. = Magyar Nemzet, 1982. dec. 30.
- Hajdú Éva*: Az érem. = Magyar Nemzet, 1982. nov. 19.
- Heitler László*: Érmék és rokonaik. = Új Tükör, 1982. aug. 1.
- Huba László*: Numizmatika. Pénzes emberek. = Magyarország, 1982. 30. sz.
- Kovács József*: Vékonypénzü. (Kevés a pénze.) = Éltud 1982. máj. 21.
- Losonci Miklós*: Érmék és rokonaik. = Tükör, 1982. aug. 1. 1 ill.
- Művész tábor Sóstón*. Ötödik alkalommal nyitotta meg kapuit Nyíregyháza-Sóstón a nemzetközi érem-művésztelep. = Kelet-Magyarország, 1981. ápr. 12., Új Tükör, 1981. máj. 3. 1 ill.
- Pénzforgalom – csőpostán*. = Éltud 1982. júl. 23.
- Tóbiás Áron*: Érmék és szekerek. = Magyar Nemzet, 1982. jún. 24.
- Történetek a pénzről*. Káplár László éremgyűjtő számol be a pénz diadalmas útjáról. = Nógrád, 1982. júl. 27.
- Tóth Kornélia*: Négyszögletes, jelírású, hullámos. Az érem nem „felejt”. = Kelet-Magyarország, 1981. nov. 7.
- Vörösmarty Géza*: Egy különös fizetőeszköz. = Magyar Nemzet, 1982. okt. 20.

F. Fejér Mária

Társulati élet

KRÓNIKA. 1982 májusában a Commission International Numismatic vezetősége Budapesten ülésezett Gedai István meghívására, aki a Nemzetközi Bizottság alelnöki tisztét is betölti. A vezetőségi ülést Társulatunk rendezte. Ezzel kapcsolatban került megrendezésre a Magyar Nemzeti Múzeum épületében a „Magyar aranypénzverés története” kiállítás, amelyről katalógus is készült. Mindkettő – kiállítás és katalógus – Gedai István munkája.

Ez év augusztusában a Szabolcs-Szatmár megyei Múzeumok Igazgatóságával és a nyírbátori Báthori István Múzeummal, valamint a Nyírbátori Zenei Napok Intéző Bizottságával közös rendezésben Társulatunk kiállítást rendezett Nyírbátorban „A Báthoriak pénzverése” címmel, amelyet Benda Kálmán, a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének tudományos főmunkatársa nyitott meg. Erre az alkalomra a Magyar Éremgyűjtők Egyesülete Tóth Sándor éremművésszel érmet is készíttetett (1. ábra). Ezzel kapcsolatosan tudományos ülésszakot is rendeztünk a következő előadásokkal:

Németh Péter: Kelet-Magyarország népe ssége a X–XVI. században

Buza János: Pénzforgalom a Báthoriak korában

Kahler Frigyes: Országegyesítő törekvések a XVI–XVII. században.

1. ábra

Októberben Csoma Zsigmondné tagtársunk – aki a Semmelweis Orvostörténeti Múzeum numizmatikusa –, „Pharmacia in Nummis” címmel nagy sikerű kiállítást rendezett a Semmelweis Múzeumban, a múzeum és a társulat közös rendezvényeként.

Ez év őszén Rádóczy Gyula főtitkár és Vadász György másodtitkár Hradec Kralove-ban viszonzta az ottani numizmatikusok budapesti látogatását, amelyet a Magyar Numizmatikai Társulat fennállásának 80. évfordulóján rendezett ünnepségek alkalmából tettek. Decemberben a szófiai rendezvényen – a Bolgár Numizmatikai Társulat nemzeti gyűlése – képviselte a társulatot Gedai István.

A decemberi szokásos serlegvacsorai megemlékezést Saltzer Ernő tartotta Auer Miklós elhunyt tagtársunkról.

1983-ban Miskolcon két numizmatikai rendezvény is volt. Májusban a miskolci múzeum aranypénz-gyűjteményét, októberben pedig teljes gyűjteményét mutatta be egy-egy kiállítás, mindkettőhöz rövid leporelló is készült. Mindkét kiállítás és leporelló Szekeres Árpád tagtársunk munkája.

1983 augusztusában a Magyar Éremgyűjtők Egyesületével és az Egyesület Szolnok megyei szervezetével közösen rendezte meg Társulatunk a „Jász-kun–Tiszai nap”-ot, amelynek keretében a szolnoki Damjanich János Múzeumban Gedai István kiállítást rendezett, valamint tudományos ülésszakot tartottunk. Előadói:

Hunya Zoltán: A szolnoki csoport 25 éves története

Tálas László: A Hild-gyűjtemény

A Magyar Éremgyűjtők Egyesületének salgótarjáni vándorgyűlésére ugyancsak kiállítást készítettünk. 1983 szeptemberében Székely György tagtársunk Dunaújvárosban rendezett és nyitott meg éremkiállítást. Szeptemberben társulatunk a Magyar Állami Pénzverővel közösen tudományos ülésen emlékezett meg Berán Lajos éremművész munkásságáról. Előadók:

Tímár Béla: Az állami Pénzverő megalakulása az I. világháború után
Kovácsnai Viktória: Berán Lajos éremművészete
B. Nánási Éva: Berán Lajos pénztervei
Az ülésen Kállai Lajos pénzügyminiszter-helyettes elnökölt.

Októberben az Országos Múzeumi Hónap alkalmából Miskolcon rendeztünk tudományos ülést a következő előadásokkal:

Gedai István: Lengyel pénzek Magyarországon a XVI–XVII. században
Szekeres Árpád: Borsod-Abaúj-Zemplén megye XVI–XVII. századi éremleletek
Zsámboki László: Pénzverészeti szakemberképzés Magyarországon a XVIII. században.

Az 1983. évi serlegvacsorát Király Ferenc elhunyt tagtársunkról tartotta Huszár Lajos.

ELŐADÁSOK. A havonként megrendezett előadóüléseinken 1982-ben a következő előadások hangzottak el:
februárban *Puskás Ildikó*: Római pénzek egy ókori indiai kikötővárosban.
márciusban *Kolbjørn Skaare* (Norvégia): Viking numizmatikai kérdések.
áprilisban *Kupa Mihály*: Pengő pénzrendszerünk különleges fizetési eszközei.
májusban *Bíró Tiborné*: Római verőtő Aquincum polgárvárosból.
szeptemberben *Nagy Ádám*: Numizmatikai lelőhelyek Csongrád megyében.
októberben *Pál Imre*: A római provinciális pénzek és felirataik.
novemberben *Székely György*: Hunyadi Mátyás Madonnás denárai a hazai pénzforgalomban.
decemberben *Madarász Ferenc*: A magyar Sárkányrend.

Az 1983. évi előadások a következők voltak:
januárban *Mészáros István*: Iskolaérmek.
februárban *Redő Ferenc*: Keleti verdék a katonacsászárok korában.
márciusban *Kupa Mihály*: Az ausztriai és osztrák–magyar államjegyek.
áprilisban *Pogačnik Albin* (Jugoszlávia): Friesachi denárok.
májusban *Héri Vera*: Törökellenes hadjáratok érmészete.
októberben *Csoma Zsigmondné*: A gyógyszerészet és a numizmatika.
decemberben *Saltzer Ernő*: Gondolatok a motívumgyűjtéssel kapcsolatban.

KÖNYVTÁR. 1982-ben a cserekapcsolataink száma 75, amelynek révén 239 folyóirat és 37 könyv érkezett a könyvtárunkba. Így év végén a könyvtárunk állománya 1157 egységet tesz ki.

1983-ban a cserekapcsolataink száma 80-ra emelkedett, amelyből 49 kapitalista és 31 szocialista országból. Ennek révén 286 folyóiratot és 71 könyvet kapott a könyvtárunk, ami azt jelenti, hogy a könyvtári állományunk 1310 egységet tesz ki.

TAGLÉTSZÁM. 1982. év végével a taglétszámunk 478 fő. Az év folyamán 16 új tagot vettünk fel, kilépett 6, töröltünk 18-at tagjaink sorából, meghalt 10 fő.

1983-ban a taglétszám 471. Az év során belépett 15 fő, törölve 18, meghalt 2.

Rádóczy Gyula

MELLÉKLET

1

2

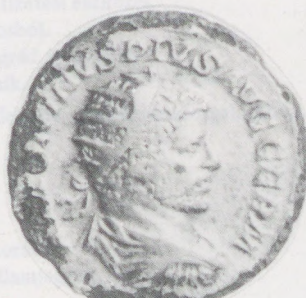
3

4

5

6

7

8

1

2

3

4

5

6

7

8

292

309

314

339

353

377

381

400

404

410

413

432

434

436

437

438

439

441

443

449

511

512

525

540

555

610

611

620

734

740

932

1118

1164

1595

1630

1631

1692

1726

1823

1830

1845

1855

1922

1923

1928

1930

1932

1933

1987

1999

2028

2029

2037

2041

2123

2125

2134

2158

2159

2160

2210

2230

2231

2233

2234

2235

83

85

86

87

89

91

101

102

104

111

119

121

129

136

137

140

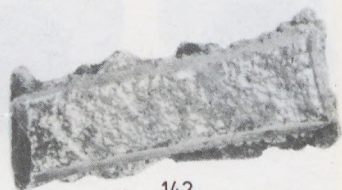
138

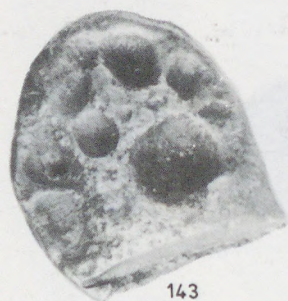
141

139

142

143

144

145

146

147

148

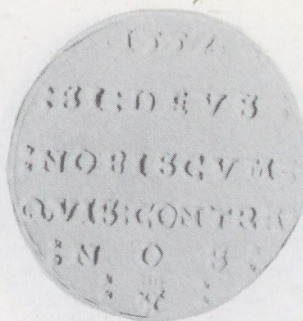
149

150

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

1

2

3

4

5

6

1

2

3

4

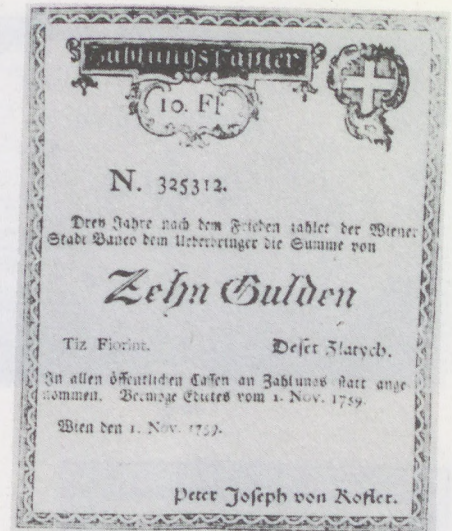
5

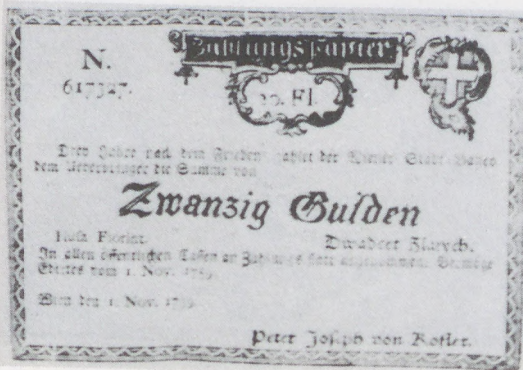
6

1

2

3

4

5

6

7

8

9

10

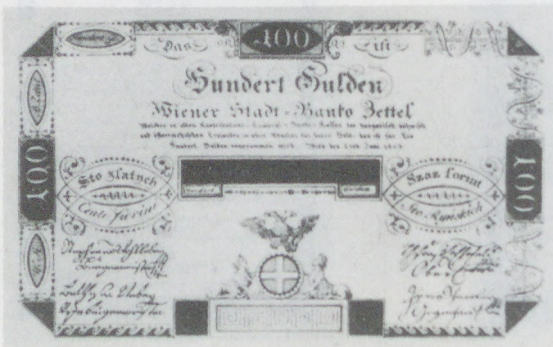
11

12 el

12 hl

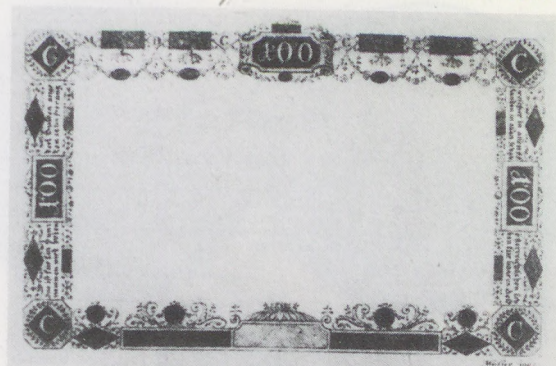
13

14

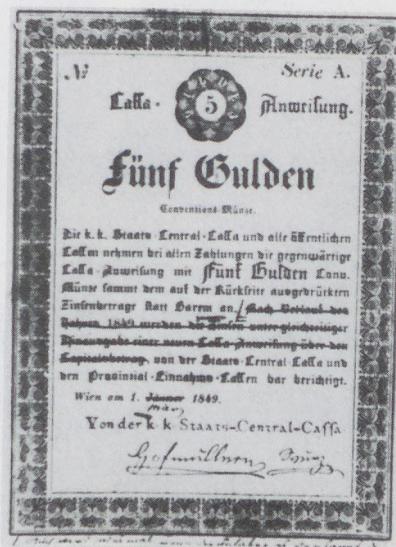
15 eo

15 ho

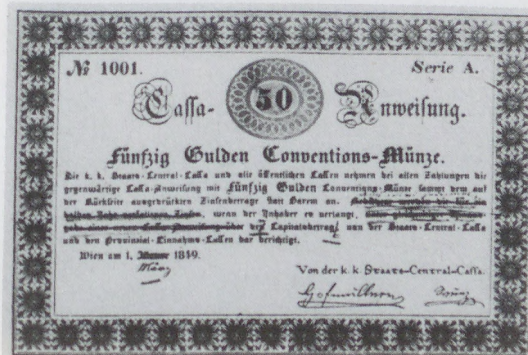
16

17

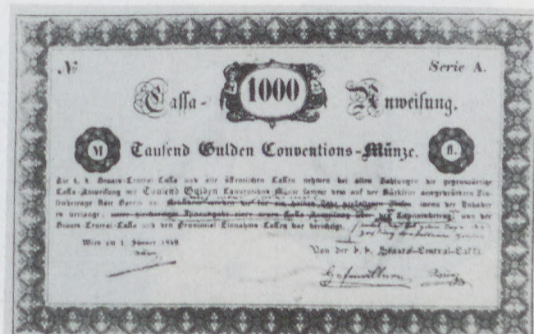
18

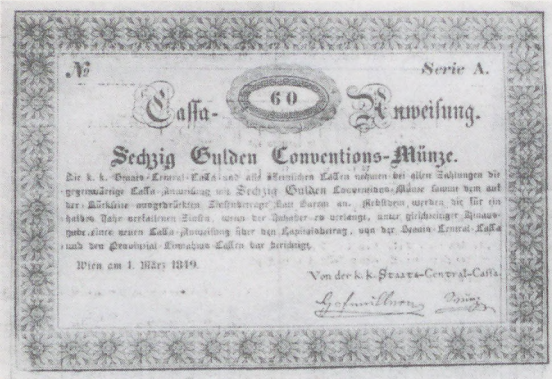
19

20

21

22 eo

22 ho

23

24

25

26

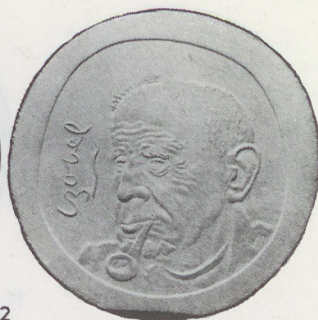

1

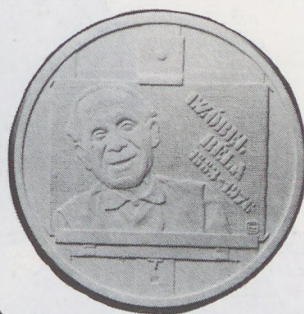
2

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

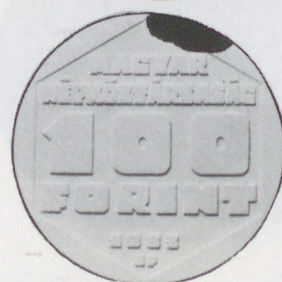
14

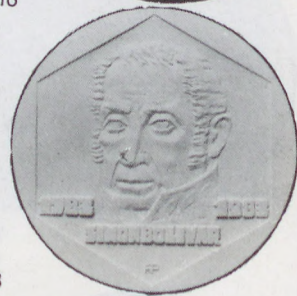
15

16

18

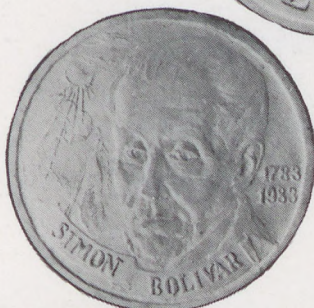

17

19

20

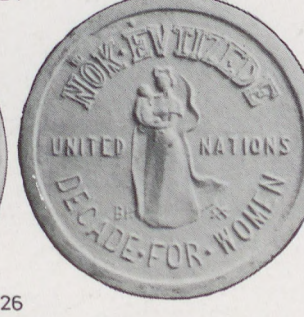
21

22

23

24

25

26

27

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

TAGTÁRSAINK FIGYELMÉBE

A Társulat kiadványaiból az alábbiak vásárolhatók meg:

Numizmatikai Közlöny	1969–70	80,– Ft
	1971–72	80,– Ft
	1973–74	80,– Ft
	1975–76	100,– Ft
	1977–78	150,– Ft
	1979–80	150,– Ft
	1981–82	180,– Ft
Évkönyv	1970	30,– Ft
	1971	50,– Ft
	1972	50,– Ft
	1973	50,– Ft
	1974	50,– Ft
	1975	50,– Ft
	1976	50,– Ft

Emlékezés a 650 éves Körmöcbányára: 60,– Ft

80 éves az MNT bronzérem. Tervezője Kiss Nagy András – ára: 100,– Ft

